

EGY ELFELEDETT DIADAL

A 907. ÉVI POZSONYI CSATA

A KÖTET MEGJELENÉSÉT TÁMOGATTÁK

Magyar Köztársaság Katonai Felderítő Hivatal

Felderítők Társasága Közhasznú Egyesület

A KÖTET SZERZŐI

Négyesi Lajos alezredes PhD,

a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum osztályvezetője

Révész László PhD,

a Magyar Nemzeti Múzeum tudományos főmunkatársa

Szenthe Gergely,

a Magyar Nemzeti Múzeum vezető régésze

Torma Béla Gyula ezredes,

az MK Katonai Felderítő Hivatal munkatársa

Veszprémy László alezredes,

a történelemtudomány kandidátusa,

a HM HIM Hadtörténeti Intézet igazgatója

© HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum
BUDAPEST, 2008

© Torma Béla Gyula – Veszprémy László
BUDAPEST, 2008

EGY ELFELEDETT DIADAL

A 907. ÉVI POZSONYI CSATA

BUDAPEST, 2008

MEGJELENT A 907. JÚLIUS 4-5-ÉN LEZAJLOTT
POZSONYI CSATA 1100. ÉVFORDULÓJA EMLÉKÉRE

KIADTA

Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum

Felelős kiadó

Dr. Holló József Ferenc altábornagy,
a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum főigazgatója

Szerkesztették

Torma Béla Gyula és Veszprémy László

Olvasószerkesztő és sajtó alá rendezte

Vass Jenő Sándor

Tördelés és számítógépes munkák

Tóth Krisztina

Borítóterv

Hodosi Mária

ISSN 1787–3150

ISBN 978-963-7097-32-4

Kivitelezés: Magister'95
Budapest, 2008

ELŐSZÓ

2007 júliusának első napjaiban a magyar történelem egy páratlanul fontos eseményére emlékeztünk: honfoglaló eleink 1100 éve mértek – Pozsony közelében – megsemmisítő vereséget a Pannónia visszafoglalására indult keleti frank–bajor csapatokra. Bizonyos, hogy ez a győzelem nyitotta meg az utat a Magyar Törzsszövetség pannóniai hatalmának a megszilárdulásához, s hosszabb távon a középkori magyar államiság alapjainak a megvetéséhez.

Manapság talán többször használjuk a sorsfordító kifejezést a kelleténél, erre az eseményre azonban minden szempontból ráillik. Éppen ezért készültek példás együttműködésben és összefogásban az egyes történeti diszciplínák képviselői, történészek, hadtörténészek, régészek és hivatásos katonák az évfordulóhoz kapcsolódó események méltó megünneplésére. Hazai és külföldi rendezvények, szakmai és népszerűsítő publikációk sorával igyekeztek jóténni az elmúlt évtizedek méltatlan mulasztását. Jelen kötet ennek a nemes igyekezetnek az eredménye: az eddigi legteljesebb és legterjedelmesebb, s a szerzők kutatási módszereinek köszönhetően újszerű, sok szempontot felvillantó és eredményeikben szükség szerint nem mindenben teljesen egyező bemutatása a 907. júliusi diadalhoz vezető útnak és magának a csatának.

A kötet célja alapvetően az események hadtörténeti szempontú elemzése volt, de nyugodtan állíthatjuk, hogy a hazai középkori hadtörténetírásban az itt bemutatott, a nyugati kiadványokban ismert, de ott sem túl gyakori modellezéshez hasonlóra ezidáig még senki nem tett kísérletet. A kiadó és a szerkesztők így joggal remélhetik, hogy jelen kötet termékeny szakmai diskurzust indíthat el az érintett diszciplínák művelői között.

Kezdeményezésünket kezdettől fogva támogatta a Felderítők Társasága Közhasznú Egyesület, melyhez a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum is csatlakozott, továbbá jelentős támogatást kaptunk az MK Katonai Felderítő Hivatal vezetésétől és Tudományos Tanácsától.

A korabeli források híreire támaszkodva – a történelemtudomány, valamint a hadtudomány keretein belül értékelve az eseményeket, felhasználva a nemzetközi kutatások eredményeit –, az alábbi fórumokon léptünk a nyilvánosság elé:

- „Műhelybeszélgetés” a pozsonyi csata körülményeiről, forráskutatási lehetőségeiről 2006. március 21-én a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum rendezésében (vitaindító előadást tartott Torma Béla Gyula).
- Publikáció az MK Katonai Felderítő Hivatal periodikájában, a Felderítő Szemle V. évfolyam 3. számában (2006. szeptember): „*Gondolatok a 907. évi pozsonyi csatát megörökítő források hitelességéről*” (szerző: Torma Béla).

- Publikáció Veszprémy László tollából: a Történelmi Szemle 2007/1. számában „Aventinus híradása a magyarok 907. évi győzelméről” címmel. A tanulmány tartalmazza Aventinus történelmi műveiből, a latin nyelvű Bajor Évkönyvekből, és a német nyelven írt Bajor Krónikából a pozsonyi csatára vonatkozó, eddig nem publikált részletek fordítását.

- „A pozsonyi csata 907. július 4-5.” címmel tanulmány megjelentetése Torma Bélától az Új Honvédségi Szemlében (LXI. évfolyam, 2007/7).

- Veszprémy László a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum képviselőjeként 2007. június 19-20-án részt vett a Szlovák Régészeti és Történeti Intézet által „A 907. évi pozsonyi csata és jelentősége a Közép-Duna-vidék fejlődésére” címmel, Pozsonyban rendezett kongresszuson. A találkozó sikeréhez Veszprémy László „A csata utóélete a magyar történetírásban” és Mesterházy Károly „Tegez és taktika a honfoglaló magyaroknál” című előadásokkal járultak hozzá.

- Veszprémy László és Torma Béla Gyula az Alsó-Ausztriai Tartományi Kormány Kultúrtörténeti Intézete meghívására részt vett a 2007. július 2–5. között „A 9-10. századi Alsó-Ausztria a kora-középkori kultúrák találkozásában” címmel megtartott rendezvényén, melyre a pozsonyi csata 1100. évfordulója kapcsán került sor. A konferenciát kísérő kiállítás ismertető anyagába – amely „*Schicksalsjahr 907, Die Schlacht bei Pressburg und das frühmittelalterliche Niederösterreich*” címmel került kiadásra –, Veszprémy László írt áttekintést „*Eine wechselvolle Rezeptionsgeschichte. Die Pressburger Schlacht aus sicht der Ungarn*” címmel. A szimpóziumon sor került Torma Béla „A magyar hadügy a 907. évi pozsonyi csata tükrében” – „*Das Kriegswesen der Ungarn im Spiegel der Schlacht bei Pressburg im Jahre 907*” című előadására.

- A Hadtörténeti Intézet és Múzeum, valamint a Felderítők Társasága Közhasznú Egyesület Tudományos Bizottságának közös rendezésében, a Társaság Hagyományörző Albizottságának kezdeményezésére, 2007. szeptember 27-én tudományos konferencia megtartására került sor, a pozsonyi csata 1100. évfordulója alkalmából.

A rendezvénysorozat végén részt vettünk a Magyar Tudományos Akadémia Társadalomkutató Központ által 2007. november 12-én, „Árpád emlékezete” címmel rendezett tudományos konferencián, ahol Veszprémy László a pozsonyi csata témában tartott előadást.

Kiadványunk a 2007. szeptember 27-ei konferencián elhangzott rövidített előadások teljes körű és terjedelmű gyűjteménye, mely egyúttal tartalmazza kutatásaink eddigi eredményeit, és egy céltudatosan válogatott forrásgyűjteményt.

Külön köszönetünket fejezzük ki Dr. Révész Lászlónak, Dr. Négyesi Lajos alezredesnek, Dr. Holló József Ferenc nyá. altábornagynak, Madarász Károly mk. altábornagynak, Dr. Tömösváry Zsigmond nyá. dandártábornoknak és mindazoknak, akik közreműködtek e kötet megjelentetésében.

A KÖTET SZERKESZTŐI

TARTALOM

TORMA BÉLA GYULA

A 907. ÉVI POZSONYI CSATA KATONAPOLITIKAI HÁTTERE ÉS HADMŰVÉSZETI MODELLEZÉSE

BEVEZETÉS	11
A CSATA TÖRTÉNETI KATONAPOLITIKAI HÁTTERE	12
Az Ostmark és a Törzsszövetség helyzete 900 után	14
A késő Karoling-kor erődítményrendszere	15
A kelet–nyugat vonalvezetésű erődsor és elemei	16
Az észak–dél vonalvezetésű erődsorok	17
Az Enns-i erőd-alrendszer	18
A Raffelstetteni vámrendelkezés	19
A gyepű és a gyepűelve a Magyar Törzsszövetség és az Ostmark között	22
A Törzsszövetség nyugati határsávja – a gyepű	23
Történelmi források a határsávról	23
A régészeti tanúbizonyságok	24
A gyepűelve	27
A HADSZÍNTÉR TÖRTÉNETI KATONAFÖLDRAJZI ÉRTÉKELÉSE	38
A csata térsége terepviszonyainak értékelése	38
Terepviszonyok a Duna északi oldalán	38
Pozsony helye, szerepe a térségben	39
Terepviszonyok a Duna déli oldalán	41
A terepviszonyok hatása a felvonuló erők mozgására	42
Támadásra alkalmas irányok a Bécsi-medencéből és a Morvamezőről	42
Együttműködési lehetőségek a Duna két partján	44
A lehetséges bajor előrevonási útvonalak jellemzése	45
A bajor hadoszlopok lehetséges száma	47
A dunai flottilla szerepe a frank hadműveletekben	49
Menetszámítások és menetteljesítmények	51
Példák az avar korból	52
Kis távolságú menet jellemzői	54

Felderítő csoportok, válogatott különítmények menetteljesítménye	54
Nagy távolságú menet jellemzői	55
Futár menetteljesítmények folyón és szárazföldön	56
Fogatolt és málhás lovak teljesítményei	57
Mozgássebességek harcérintkezésben	57
Nagy Károly avarok elleni hadjárata	58
LÉTSZÁM, HARCELJÁRÁS, MOZGÓSÍTÁS	62
A törzsszövetségi haderő becsült „béke- és háborús” létszáma	62
Összehasonlító adatok.....	62
A kazár haderőszervezés	66
A Törzsszövetség haderőszervezése, béke- és háborús állománya	68
Harcrend és harcrendi elemek.....	75
Őseink harceljárásai és fegyverzete	76
A bajor haderő szervezete, becsült létszáma, fegyverei és harceljárása.....	82
A bajor haderő szervezete és fegyverzete	82
A bajor haderő mozgósítása és becsült létszáma.....	83
A keleti frank sereg harcrendje és harceljárása	85
AZ ÍROTT FORRÁSOK SZÁMBAVÉTELE.....	86
Az alapforrások ismertetése	87
Aventinus híradása a pozsonyi csatáról	88
A POZSONYI CSATA HADMŰVELETI MODELLEZÉSE.....	92
Kiinduló adatok a csata értékeléséhez	92
Hadműveletek a Duna déli partja mentén	94
A déli hadoszlop előrevonása a harcérintkezés függvényében	94
A bajor előrevonás ütemét befolyásoló földrajzi tényezők	96
A Duna melletti vámhelyek, mint lehetséges hadtápellátó pontok	99
A törzsszövetségi haderő alkalmazásának elvi megközelítése.....	100
Fejedelmi méltóság és fegyveres kíséretének jelenléte Pannóniában.....	101
A pannóniai véderő további elemei.....	102
Bevethető volt-e a fejedelem katonai kísérete a Felső-Tisza vidékéről?	103
Az Enns környéki felderítés	106
A szembeálló felek mozgásának vizsgálata, összefüggéseikben	110
Felderítés a gyeprüsáv nyugati határán	111
A Törzsszövetség reagálása a déli hadoszlop előrevonására.....	111
A rövidített déli útvonal	116

Az ütközet lehetséges térségének behatárolása.....	118
A modellezés összegezett értékelése.....	119
Hadműveletek a Duna északi partján.....	122
A bajor előrevonás elvi megközelítése	125
Az előrevonás szakaszolása a harcérintkezés helye szerint.....	125
Az északi menetvonal a Morva folyó átkelőhelyeinek függvényében	126
A menetvonal szakaszolása a terep járhatósága szerint	128
A törzsszövetségi könnyűlovas csapatok felzárkózásának lehetőségei.....	129
A szembeálló felek lehetőségeinek összevetése.....	132
A harcérintkezés és az ütközet létrejöttének lehetséges sávja.....	134
A számítások összegezett értékelése.....	136
A déli és az északi útvonal fontosabb hadi eseményeinek összevetése	137
A hadműveletek összefüggései Duna délen és északon.....	138
A modellezett hadműveletek összegzett értékelése	139
A modellezett hadművelet és Aventinus történetének egybevetése.....	145
Harc a gyepűsávban és a Pozsony alatti ütközetek	146
A dunai flottilla alkalmazása	149
KÖVETKEZTETÉSEK, MEGLÁTÁSOK, VÉLEMÉNYEK.....	151
A bajorok lehetséges hadműveleti célkitűzései.....	151
A déli hadműveleti irány (a Dunától délre).....	152
Az északi hadműveleti irány (a Dunától északra).....	153
Következtetések, egyéb hadműveleti megfontolások	154
A morva szövetség kérdése.....	154
A törzsszövetségi felderítés és a gyepűelve összefüggései	156
A bajor hadműveleti megtévesztés és a törzsszövetségi felderítés összefüggései....	156
Hol volt az első ütközet?	157
Hasonlóságok és eltérések Nagy Károly hadjárata és a pozsonyi csata között	158
Amit Luitpoldról tudunk	160
Luitpold és az északi hadoszlop.....	161
A magyar hadügy a pozsonyi csata tükrében.....	161
A modellezés hitelessége és közvetett eredményei	163
A modellezés hitelessége	163
A modellezés közvetett eredményei.....	163
Az menetszámítások hibatűrései.....	164

BEFEJEZÉS	166
Következmények a bajorok részéről	166
Eredmények a magyarok részéről	166

NÉGYESI LAJOS

A MAGYAR HADMŰVÉSZET A 907. ÉVI POZSONYI CSATA IDEJÉN.....	167
---	------------

RÉVÉSZ LÁSZLÓ

A POZSONYI CSATA EGYIK LEHETSÉGES RÉSZTVEVŐJÉNEK SÍRJA KAROSON	175
---	------------

VESZPRÉMY LÁSZLÓ

A CSATA UTÓÉLETE A TÖRTÉNETÍRÁSBAN	201
---	------------

SZENTHE GERGELY – VESZPRÉMY LÁSZLÓ

VÁLOGATOTT FORRÁSOK	211
----------------------------------	------------

VESZPRÉMY LÁSZLÓ

BIBLIOGRÁFIA	221
---------------------------	------------

FÜGGELÉK

TORMA BÉLA GYULA

**DAS KRIEGSWESEN DER UNGARN IM SPIEGEL DER SCHLACHT
BEI PRESSBURG IM JAHRE 907**

A MAGYAR HADÜGY A 907. ÉVI POZSONYI CSATA TÜKRÉBEN	227
---	------------

TORMA BÉLA GYULA

A 907. ÉVI POZSONYI CSATA KATONAPOLITIKAI HÁTTERE ÉS HADMŰVÉSZETI MODELLEZÉSE

BEVEZETÉS

A 907. évi pozsonyi csatát nem őrizte meg a magyar történelmi emlékezet, pedig jelentősége felmérhetetlen, hiszen **a Kárpát-medencében hazára találó őseink napjainkig kiható tettüket hajtották végre 907-ben Pozsony alatt.** Legyőzték Gyermek Lajos keleti frank király hadát, mely a 900–906 között elfoglalt bajor területek visszaszerzésével döntő csapást akart mérni eleinkre. Ez a győzelem biztosította a magyarság számára a Dunántúlt és ezzel a teljes Kárpát-medence birtoklását. Az egyesült magyar hadak itt adták át névjegyüket a Keleti Frank Birodalomnak, tudtukra adva országunk határait.

A pozsonyi csata a Kárpát-medencében nemzetté formálódó magyarság korai történetének első olyan haditette, melyben összefüggéseiben ragadható meg a katonai felderítő tevékenység és a törzsszövetségi haderő mozgósítása. Ennél a hadtörténeti eseménynél tárható fel a felderítés hatékonysága, melyet az ismert időpontok tükrében röviden úgy foglalhatunk össze, hogy a gyepűrendszer mélységét kihasználva, az ott ténykedő felderítők időben észlelték a bajor csapatok keleti irányú előrevonását, és úgy értékelték, hogy az honalapító eleink ellen irányul. Értesüléseiket haladéktalanul eljuttatva a döntéshozókhoz, elegendő idő állt rendelkezésre az azonnal foganatosítandó intézkedések meghozatalára. 907. július elején a bevetethető erők már a gyepűsávban, felkészülten várták a bajor hadakat.

A csata lefolyásának rekonstrukciójához a modellezést, mint a környezetével kölcsönhatásban álló rendszer működésének megismerését szolgáló módszert hívtam segítségül. A kevés ismerettel / forrásanyaggal bíró pozsonyi csatát modellezve az egymással szemben álló, egymás tevékenységét akadályozó, a másik fél megsemmisítésére törekvő bajor és magyar csapatok mozgását tettem vizsgálat tárgyává. Az egymásra ható eseménysorozatokat környezetükkel kölcsönhatásban álló, dinamikusan fejlődő katonai rendszerként fogtam fel. A modellezés során folyamatosan figyelembe vettem a történések mozgatórugóit, azaz a kor fegyveres küzdelmének törvényszerűségeit, melyek jelenségek formájában mutatkoznak meg és rávilágítanak az egyes hadiesemények közötti ok–okozati összefüggésekre.

Tehát a felállítandó modell a kor fegyveres küzdelmeire jellemző bonyolult, állandóan változó rendszer – maga a hadművelet –, melynek elemei (mozzanatai) meghatározott képességgel (fegyverzet, mozgékonyság stb.) rendelkező katonai szervezetek tevékenységén keresztül jutnak kifejezésre, azonban lehetőségeik társadalmi és természeti környezetük által korlátozottak.

A modellezéshez szükséges ismereteket több helyről gyűjthetjük be. Ezek közül **a legfontosabbak az írott források**, melyek sajnos szűkösen állnak rendelkezésünkre. Csupán a Sváb és a Salzburgi Évkönyv tájékoztat bennünket

lakonikus rövidelességgel a csatáról. Ismerjük ugyan Aventinus Annales Boiorumából (Bajor Évkönyvek) a csata részletesebb leírását, azonban ennek hitelessége minden részletében nem igazolt, ezért kiinduló információként nem használom. A nem elegendő és nagyon hiányos források miatt, a kiinduló helyzet rögzítése érdekében **segítségül kell hívni egy rövid történeti katonapolitikai összefoglalót, továbbá egy történeti katonaföldrajzi értékelését, valamint egy sokoldalú hadművelleti helyzetelemzést, és mindezt ötvözni történelmi párhuzamokkal és azok tapasztalásaival.** Fontos forrását képezik az adatgyűjtésnek a régészeti feltárások, melyek elsősorban őseink településtörténetével és hadiszervezésével kapcsolatosak.

Elsőként idézzük fel a történeti katonapolitikai hátteret, azaz – mai szóhasználattal élve – a katonapolitikai előzményeket.

A CSATA TÖRTÉNETI KATONAPOLITIKAI HÁTTERE

A hadügy legfontosabb kérdéseit – a haderőszervezést, a védelmi képességet, a fenntartott haderőt és a hadrafoghatóságot – befolyásoló tényezők közé tartozik a **mindenkori fenyegetettség mértékének megítélése**, és a felkészülés annak elhárítására.

A pozsonyi csata kiinduló helyzetének és egyúttal sikere feltételeként kell elfogadnunk, hogy 907-re, a Fischa/Lajta folyó vonalától, valamint a Morva folyótól keletre a teljes Kisalföld honfoglaló őseink fennhatósága, de legalábbis fegyveres ellenőrzése alatt állt. A feltétel első része 900-ban teljesült, amikor Kurszán (Árpád vezértársa) elfoglalta Pannóniát, és a nyugati gyepűsáv keleti határait az Ostmark területére tolta ki.

902–906 között teljesült a feltétel második fele, amikor is őseink a szárnyakon megszilárdították pozícióikat. A törzsszövetségi erők **nyugati irányban, az északi szárnyon** 906-ra véglegesen legyőzték a frank-barát morvákat, és Moráviát elszakították a Birodalomtól. Valójában két fontos esemény történt a térségben. Az egyik a Morva Fejedelemség felszámolása, a másik a bajorok végleges veresége Moráviában. Nagy valószínűséggel a morvák egy része szövetségi viszonyba lépett eleinkkel. Azonban a kialakult helyzet magában hordozta a feszültséget. A Törzsszövetségnek (illetve a kialakulóban lévő Magyar Fejedelemségnek) állandóan készenlétben kellett tartania csapatait a megszerzett területek védelmében. Az állandó fenyegetettséget örökölte meg a Sváb Évkönyv (Annales Alamannici) 904. évnél tett bejegyzése¹, miszerint 904-ben a bajorok törbe csalták Kurszán magyar vezért, őt és kíséretét orvul meggyilkolták.

899-900 után honfoglaló őseink **nyugati irányban, a déli szárnyon** Itália felé is kiterjesztették fennhatóságukat.² A Sváb Évkönyv szerint 901-ben a magyarok ismét Itáliára támadtak.³ Ugyanebben az évben a Fuldai Évkönyv jegyezte fel, hogy

¹ Kurt Reindel (szerk.): *Die Bayerischen Luitpoldingen 893–989. Sammlung und Erläuterung der Quellen.* München, 1953, Nr. 36. 51-52. o.

² Kristó Gyula (szerk.): *A honfoglalás korának írott forrásai.* Szeged, 1995. Theotmár-levél 186-187., Fuldai Évkönyv, 192.; Regino 199-200.; Sváb Évkönyv 202.; János velencei pap 239. o.

³ Uo. Regino 199. o. és Sváb Évkönyv 201. o.

a magyarok Karintiában portyáztak.⁴ 904-ben szövetkeztek I. Berengár langobárd királlyal (Provence-i Lajos császár ellen), és 905-ben békében váltak el egymástól.⁵ 906-ra véglegesen a magyarok birtokolták a Dráva és a Száva közét, biztosítva ezzel a szabad kijutást a Pó-síkságra.

Nyugaton a 900. évi pannóniai győzelem után a harcok zömmel a szárnyakra tevődtek át. A frank–morva háború nyertesei a magyarok lettek. A Duna-völgyi hadművelleti irányban a gyepűelvét az Ostmark keleti területére (a mai Alsó-Ausztria) helyezték át. Délen sikerült ellenőrzés alá vonni az észak-itáliai hadművelleti irányt, a Karintia felé csatlakozó Mura-völgyével együtt. A nyugati frontirányban fennmaradt feszültséget jelzik az évkönyvek bejegyzései egy 903-ban lezajlott bajor–magyar összecsapásról. 901 és 906 között tehát folyamatos volt a konfrontáció a szembeálló felek között. A Keleti Frank Birodalomnak rá kellett döbbsennie, hogy a Kárpát-medencében egy új, egységes és erős hatalom képződött, mely birtokolta legkeletebbi provinciáját, Pannóniát és legyőzte a frankokat Moráviában.

A **déli irányban** a Törzsszövetség már 900-ra megerősítette pozícióit az Alföld déli végein (Bánság, Temesköz és Bácska) és elfoglalták a Szerémséget. Simeon bolgár cár (893–927) minden igyekezete, hogy megállítsa a Törzsszövetség déli terjeszkedését, kudarcot vallott. El kellett fogadnia, hogy eleink birtokolták a balkáni átjárót és a csatlakozó területeket.⁶

Keleten, a századforduló táján a besenyők beköltöztek a Törzsszövetség által elhagyott etelközi szálláshelyekre, és megkezdték a felzárkózást a Keleti-Kárpátok előteréig.⁷ Jazi-Kapan nevű törzsük az Al-Duna alsó folyása térségében, a Kabuskin-Jula törzs a Szeret és a Prut vidékén talált szálláshelyet, a Kárpát-medence közvetlen közelében. Mögöttük a Javdi-Erdim törzs a Dnyeszter és a Bug mentén települt le. A déli és délkeleti irányból továbbra is fennállt egy közös bolgár–besenyő támadás, illetve portyák veszélye.

Összefoglalva az eddigieket: látható, hogy a 907-re kialakult helyzetben a Törzsszövetségnek – északon és délen megerősödve, szárnyait biztonságban tudván –, fenyegetettséggel két irányból, kelet–délkeletről és nyugatról kellett szembenéznie. A korábbi évek tapasztalatain is okulva (bolgár támadások, bolgár–besenyő portya, Kurszán vezér meggyilkolása 904-ben), nagy létszámú és magas harcértékű haderőt kellett fenntartania már békeidőszakban, mely elrettentő erőt képviselt mindkét irányban, a potenciális ellenség agresszióinak gyors leereagálását biztosító közelségben.

A Kárpát-medencében a 900-as évek elejére ily módon megteremtődtek a feltételei egy egységes, központosított hatalom kialakításának. Ennek a megakadályozása került a Keleti Frank Birodalom politikájának középpontjába. Politikai célkitűzéseik elérése érdekében a bajorok 907 júniusában hadjáratot indítottak a Magyar Törzsszövetség ellen.

⁴ Kurt Reindel: *Die Bayerischen Luitpoldingen 893–989*. I. m. Nr. 24. 34–36 o.

⁵ Bóna István: *A magyarok és Európa a 9-10. században*. Budapest, 2000. 43. o.

⁶ Vassil Gjuzelev: *Bolgárok és a magyar állam*. História, 2001. Nr. 5-6. 24-25. o.

⁷ Kristó Gyula (szerk.): *A honfoglalás korának írott forrásai*. Szeged, 1995. Im Hadúd al-Álam 43., Al-Balhi-hagyomány: Al-Isztahri és Ibn Haukal 50., VII. Konstantin, De Administrando imperio, 111–113., 120. és 125. o.

A további értékelések megalapozása érdekében röviden összefoglalom, amit forrásokból tudunk, vagy tudni vélünk a csatáról, azaz **ami történelmi köztudatunkban él**. Gyermek Lajos király (900–911) környezete a magyaroktól elszenvedett vereségek után döntő csapást akart mérni őseinkre és 907. június 17-én – az Enns térségében végrehajtott gyülekezés után – megindította hadát Brezalauspurc (Pozsony) irányába. Aventinus még tudni vélte, hogy a Duna déli partján Theotmár salzburgi érsek, az északi parton Luitpold határőrgróf vezette a hadakat, egy dunai flottillát pedig Sighard parancsnokolt. A hadoszlopok előrevonása után Pozsony térségében két ütközetre került sor. Az első július 4-én a Duna déli, a második július 5-én, a folyó északi partján zajlott le. A következő napon a flottillát semmisítették meg. A három napig tartó öldöklő küzdelem a magyarok győzelmével ért véget. A csatában elesett Luitpold gróf, Theotmár érsek, és számos egyházi, valamint világi méltóság. Csaknem a teljes bajor nemesség életét veszítette.

Ennek a történetnek valójában csak az eleje és a vége fogadható el a rendelkezésre álló hiteles források alapján. A közbeeső történésekről Aventinuson kívül más kútfő nem áll rendelkezésünkre. Főleg sötétben tapogatózunk, amikor őseinkre lennénk kíváncsiak. Hogyan és mikor értesültek a bajor támadásról? Hol kezdődött (milyen terepszakaszon) az ellenállásuk? Milyen taktikát alkalmaztak? Milyen erőket vetettek be? Hogyan csoportosították erőiket? A továbbiakban arra törekszem, hogy ezekre a kérdésekre választ találjak.

Az Ostmark és a Törzsszövetség helyzete 900 után

A bevezetőben, a nyugati irányban felvázolt általános helyzet nem ad választ a feltett kérdésekre, nem elegendő a csata lefolyásának modellezéséhez szükséges kiinduló információkhoz sem. A továbblépéshez nélkülözhetetlen kiinduló helyzet rögzítése érdekében, első lépésként pontosítanunk kell az Ostmark/Ostland és a Törzsszövetség között létrejött érintkezési sávot, a gyeptülve mélységét, és határait, valamint a szemben álló felek katonai ellenőrzése alatt álló területeket.

A bajor Ostland/Ostmark (plaga orientalis) határai 870 körül érték el azt a kiterjedést, mellyel honfoglaló őseink szembesültek. A határok nem a mai értelemben vett határozott vonalként értelmezhetők, hanem sávokban foghatók fel, melyek folyók, valamint hegységek mentén értelmezhetők. Így az Ostmark területét északon a Dunához köthetjük a Traun torkolatától a Rába befolyásáig, a nyugati határ a Traun, illetve az Enns folyók mentére, a Fischbach-i Alpok nyugati vonulata felé, délen a Száva folyásához köthető Sisakig (Siscia), és keleten a Rábához, majd annak középső folyásától déli irányban Zalaváron (Mosaburg) át a Dráváig. Herwig Wolfram történelmi megközelítéssel az Ostlandhoz sorolta Traungaut, a Duna menti grófságot (Donaugrafschaft, Ennstól a Rábáig), a Szombathelyi Grófságot (Gft. Steinamanger), a Krainai grófságot (Gft. Krain)⁸, a Mosaburgi Fejedelemséget,

⁸ Herwig Wolfram: *Österreichische Geschichte 378–907. Grenzen und Räume*. Wien, 1995. 220–223. o. A Donaugrafschaft magyarázatához, 220. o.: „... Ratpot besass eine Grafschaft, die vom Traungau über die Enns bis zur Raab reichte. ...”

a Sisaki és a Kamp-völgyi Joseph Fejedelemségeket (Fürstentümer von Moosburg, Siscia, és Joseph im Kamptal).⁹

A továbbiakban Kurszán 900. évi pannóniai támadása és győzelme után kialakult helyzetet elemzem az Ostmark keleti és északi határán, abból a célból, hogy a rendelkezésre álló adatok és információk alapján behatároljam a két felet elválasztó gyepűsáv térségét. Ennek érdekében először a késői Karoling-korszak erődítményrendszerének kialakulását tekintem át, majd ismertetem a Raffelstetteni vámrendelkezések kereskedelmi forgalomra és közigazgatásra vonatkozó részeit, végül a leírtakat összevetem a térség régészeti adataival.

A késő Karoling-kor erődítményrendszere

A téma elemzésében jobbra Rainer Rudolf: *Bosendorf-Pressburg* című munkájában fellelhető adatokból indultam ki.¹⁰

870-et követően a morva függetlenedési harcok sorozata követte egymást. Abban az időben üzték ki a morvák a frank hittérítőket Morvaországból. Német Lajos keleti frank király és Szvatopluk morva fejedelem között kiújult az ellenségeskedés. Erről tanúskodik a Fuldai Évkönyv (870–872). Már a korábbi, Raszisztzláv vezette morva függetlenedési harcok is arra készítették a Keleti Frank Birodalmat, hogy védelmi létesítményeket építsen. Ezekhez a korai védelmi létesítményekhez tartoztak: a Herilungoburg Pöchlarn-ban (832-ben említik először), Hollenburg a Duna mellett, a Traisen és a Fladnitz torkolata között Mautern, Melk és Traismauer, továbbá a Wilhelm-család mindkét vára: Herzogenburg és Wilhelmsburg (épült 871 előtt), valamint Tulln. Az oda telepített hűbéreseket védelmi létesítmények építésére, és a lakosság számára menedékhelyek létesítésére kötelezték. Így jöttek létre a várkörzetek (Burgbezirk), amelyek később egyre inkább jogi, határ- és vámkörzetté váltak.

Az ország területe védelmének megerősítése további várakkal akkor vált szükségessé, amikor a magyarok 881-ben feltűntek Bécs alatt.

Közigazgatásilag az Ostmark területén határgrófoknak (Markgrafen) alárendelt határgrófságok (Grenzgrafschaften) alakultak ki, melyek feladata az ellenség előrenyomulásának, betöréseinek megállítása volt. Akkor építtette Arnulf (király 887–899, császár 896-tól) pohárnoka Heimo, 888-ban Heimenburgot (feltehetően azonos Hainburggal). E célból épült 900-ban Ennsburg, és az idő tájt Steyr vára (Stirapurch). Attól korábban létesült az Ybbs torkolatánál Eparesburg. Raab (Alsó-Ausztria) védelmi létesítménye a 9. század első negyedében épült, a Morva Fejedelemség határán. A 9. évszázad utolsó negyedében a Szvatopluk elleni harcokban játszott kiemelkedő szerepet.

⁹ Herwig Wolfram: *Österreichische Geschichte 378–907. Grenzen und Räume*. Wien, 1995. 220–223. o. A Donaugrafschaft magyarázatához, 220. o.: „... Ratpot besass eine Grafschaft, die vom Traungau über die Enns bis zur Raab reichte. ...” 271. o.

¹⁰ Rainer Rudolf: *Bosendorf-Pressburg*. Südostdeutsches Archiv XXVI/XXVII. Band, 1983/1984, 35–36. o.; Karl Brunner, *Österreichische Geschichte 907–1156, Herzogtümer und Marken*, 1994. 30. és 169–171. o.; Herwig Wolfram: *Österreichische Geschichte 378–907. Grenzen und Räume*, 1995. 35–353. o.

Ha a várak kapcsolódását, struktúráját és feladatait vizsgáljuk, érdekes kép tárul elénk. Egyértelműen kirajzolódik az erődöknek **egy kelet-nyugat irányú és két észak-dél vonalvezetésű** kiépítettsége, melyek egy erődrendszert képezve szervesen kapcsolódnak egymáshoz.

A kelet–nyugat vonalvezetésű erőd sor és elemei

Az erőd sor (nevezhető erőd-alrendszernek) elemei a Duna mentén épültek. Közülük a legrégebbek: Pöchlarn-ban a Herilungoburg (először említve 832-ben), Raab (a 9. század első negyede), Melk, Traismauer, Tulln, Krems, Mautern (860) és Hollenburg (860).

A legrégebbeket kellett megerősíteni a 881. évi magyar támadás után. E célból épült Pozsony, 888-ban Hainburg, 900-ban Ennsburg, valamint Steyr vára, és ezek előtt az Ybbs torkolatánál Eparesburg.

A következőkben felmérjük az „erőd-alrendszer” egyes elemeinek feladatait, elhelyezkedésük alapján keletről nyugatra haladva.

Pozsony/Brezalauspurc: erődítmény kialakítását a Duna bal partján nagy valószínűséggel Braszláv dux (herceg) kezdte meg, azt követően, hogy Arnulf császár rábízta 896-ban Pannónia védelmét. Egyes (német) értékelések szerint 892 után létesítette. Az erődítmény (jellegű kastély) az ősi Bosendorf falu mellett a várhegyen emelkedett a Duna fölé és fontos észak–dél, valamint kelet–nyugat irányú kereskedelmi utakat, továbbá a dunai hajóforgalmat ellenőrizte.

Hainburg: a Duna jobb partján 888-ban épült erőd, Dévénnyel szemben. Szintén a római út közelében létesült. Szerintem a morva Dévény ellen-erődítményeként elsősorban a morvák ellen épült, és dunai átkelőhelyet ellenőrzött.

Tulln: a Duna jobb partjára épített erőd a Tullni-mező közepén, közel a Dunához létesült. Kiváló adottságokkal rendelkezett a régi római út kelet–nyugat irányú forgalmának lezárására és a dunai átkelőhely ellenőrzésére.

Hollenburg: a Duna jobb partján az észak–dél irányú erőd sorhoz is csatlakozó és egyik legrégebb (860) eleme az „erőd-alrendszernek”. Elhelyezkedése alapján fő feladata a Duna menti limes út kelet–nyugat irányú mozgásának ellenőrzésében és lezárásában fogalmazható meg. Német és osztrák szakértői vélemények szerint Hollenburg (Mauternnel együtt) a morvák ellen létesült.

Krems: a Duna bal partján létesült vár a Dunához északról vezető járható irányokat zárta le a dunai átkelőhely előtt, kelet–nyugat és észak–dél útkereszteződésben. Fontos feladata lehetett ellenséges támadás esetén, a környéken lakó népességnek oltalmat, menedékhelyet adni, valamint a Tullni-medence jól járható, kelet–nyugat irányú mozgásának ellenőrzése.

Mautern: egy erődcsoport tagjaként, a Duna jobb partján létesült, a limes út mellett. Német és osztrák szakértők úgy vélik, hogy Mautern, Hollenburg erődítményével együtt a morvák ellen épült.

Melk: 870 után a Duna bal partján létesült, feltehetően dunai átkelőhelyet vigyázott.

Pöchlarn: a legrégebbiről (832) ismert vár a Duna jobb partján. 881-ben ezt támadta a magyar Törzsszövetség.

Epaesburg: az Ybbs torkolatánál, a Duna jobb partján áll. Rendeltetése – nem sokkal több, mint két német rásztnyi (~ 12 km) távolságra Pöchlarntól – azzal közös feladatban, fontos Duna-szakasz ellenőrzésében és felügyeletében fogalmazható meg.

A várak nem azonos távolságra épültek egymástól. Ott létesültek, ahol dunai átkelőhelyek, vagy gázlók könnyítették meg a folyóakadály leküzdését. Az erődítmények (vagy erődítménycsoportok) 20–40 kilométerenként ismétlődtek. Természetesen mindegyik alkalmas volt a Duna jobb partján vezető limes út forgalmának ellenőrzésére és akadályoztatására is (kivételek a folyó bal partján települtek).

Egyes helyeken a várak száma gyarapodott, és **erődcsoportokat** alkottak. Ilyenek figyelhetők meg: Hainburg–Pozsony, Krems–Mautern–Hollenburg és Epaesburg–Pöchlarn–Melk viszonylatában.

Az erődcsoportok feltehetően kiemelten fontos Duna-szakaszokat és járható irányokat védtek. A kelet–nyugat irányú erőd sor vonalvezetése és elemeinek elhelyezkedése (zömmel a Duna jobb partján) azt bizonyítja, hogy **az északra** várható támadások, tehát **elsősorban morva fenyegetettség elhárítására létesültek**.

Az észak–dél vonalvezetésű erőd sorok

Vizsgáljuk meg egyenként az erődök helyét, szerepét északra délre haladva, abból a célból, hogy következtethessünk rendeltetésükre. Elsőként a Traisen folyóra támaszkodó erőd-alrendszeret vegyük szemügyre.

Traismauer: a Duna jobb partján létesült, és az észak–dél vonalvezetésű erőd-alrendszer északi szárnyépítményének tekinthető. A régi római limes út mellett, a Traisen jobb partján épült. Fekvése alapján fő feladata a Tullni-mező nyugati ki- és bejáratánál a kelet–nyugat irányú mozgások, valamint a Traisen folyón történő átkelések felügyelete. Az erőd sor ezzel az elemével kapcsolódott a kelet–nyugat vonalvezetésű erőd-alrendszerhez.

Herzogenburg: a Traisen bal partján, a völgyekben jól megközelíthető járható irányok csomópontjában (871 előtt) létesült. Fő feladatának a Traisen völgyében az észak–dél irányú mozgások ellenőrzése, illetve akadályozása lehetett. Kulcsfontosságú szerepet töltött be Sankt Pölten és a rajta átvezető kelet–nyugat irányú járható irány (út), észak felől (a Duna menti limes útról) történő megközelítésének megakadályozásában (és fordítva).

St. Pölten: fontos észak–dél és kelet–nyugat irányú útkereszteződésben épített erődítmény. Mindkét irányban felügyelte a környék mozgását, lehetősége volt a kelet–nyugat irányú katonai vonulások megakadályozására.

Wilhelmsburg: a vár védhette St. Pöltent a déli irányból fenyegető támadásoktól, illetve keletről, a Triesting- és a Gölsen-völgyében nyugatra mozgó ellenséges megkerülő csapatok rajtaütésétől.

A **Traismauer–Herzogenburg–St. Pölten–Wilhelmsburg erődsor** struktúrája egy nagyon tudatos tervezést mutat. Ugyanis a szomszédos várak megközelítőleg két német rasztnyi (~ 12 km) távolságra épültek egymástól. Ez mindenképpen egy meghatározott célból végrehajtott, tervszerű létesítésre utal.

Az erőd-alrendszer alaprendeltetése jól kirajzolódik egyes elemeinek katonai feladataiból. Összességében nézve: két fő „útvonalon” (a Duna menti római limes úton Bécs és Melk között, valamint a Bécs–St. Pölten–Melk útvonalon) végrehajtható kelet–nyugat irányú csapatmozgások felügyeletében, akadályozásában, és a védővonalról nyugatra eső területek védelmében fogalmazható meg. Lényegében a nehezen átjárható Wienerwald mögött (nyugatra), a Dunától délre, a Traisen folyóakadályra támaszkodva, 30–40 km-es sávban minden járható irányt lezárt. Az erődsor vonalvezetése, egyes elemeinek feladata elsősorban keleti irányból várható fenyegetettség elhárítása céljából épült. De ki ellen?

A Keleti Frank Birodalom ellen már 861-től valószínűsíthetők magyar támadások, amikor is Karlmannt apja, Német Lajos elleni harcaiban morva–magyar szövetség támogatta. 881-ben bizonyíthatóan megtörtént az Ostmark elleni törzsszövetségi támadás. A 881. évi, Pöchlarn alatti csata mellett érvel, hogy az erőd-alrendszer a magyarok ellen épült azzal a feladattal, hogy megakadályozza kijutásukat az Ostmark nyugati területeire. Azonban az erődrendszer kiépülésének ténye arra hívja fel a figyelmet, hogy egy állandósult fenyegetettség elhárítására létesült, azaz a keleti irányból rendszeresen ismétlődő kisebb-nagyobb támadások sorozata tette szükségessé kiépítésüket. Az erődítmény-alrendszer képes volt ellenőrzése alatt tartani a Dunától délre, mintegy 40 km-es sávban minden járható irány mozgását (forgalmát), ellenállhatott a könnyűlovas portyáknak, amelyek ha megkerülték a várakat, akkor azok állandó fenyegetettséget jelentettek a hátukban. Ugyanakkor védelmet nyújtottak a környék lakosságának, és egyúttal velük erősíthették a véderőket. Őseink könnyűlovas csapatai abban az időben még nem voltak felkészülve erődítmények ostromára. Taktikájuk a várak körülkerítésére, a védők kiheztetésére szorítkozott, azonban ők sem maradhattak huzamosabb ideig egy helyen, hiszen felélték a környék természeti forrásait. Az erődítmény-alrendszert kisebb lovas csapatokkal megkerülhették, ezzel átjárhatóvá tették ugyan, de számolniuk kellett a hátukban maradt ellenséggel.¹¹

Az Enns-i erőd-alrendszer

Létezett egy másik észak–dél vonalvezetésű erőd-alrendszer, az előzőtől jóval nyugatabbra, és két vár alkotta: Ennsburg és Steyr vára. Okmányok bizonyítják, hogy északi eleme (Ennsburg) a magyarok 900. évi támadása után épült fel rohamos gyorsasággal, amikor őseink egészen Linzig törtek be.

¹¹ Bowlus, *Warfare and Society in the Carolingian Ostmark*. 11-12. o.

„In the sources dealing with Agilulfinger and early Carolingian times there are indications that fortifications were extremely important in warfare in the Ostmark. Cavalry units were no doubt tactically significant in pursuing enemy forces fleeing from their fortifications, ...”

Ennsburg: a Duna jobb partján, az Enns torkolatától nyugatra a folyót kísérő dombokon, 900-ban a magyarok betörése után azonnal felépített vár, mely fontos átkelőhelyet védett az Enns folyón. Feladata a Steyr erődítményével együtt ítéltető meg.

Steyr: Ennstól délre ~ 25 km-re épült az Enns bal partján. Feltehetően mindkét erődítmény fontos, folyóátkelésre alkalmas helyeket felügyelt. Így Steyr vára tulajdonképpen védte Ennst egy délről fenyegető támadás ellen.

Az Enns folyóra támaszkodó erődrendszer egyértelműen a magyarok betörései ellen védte 900 után az Ostmark nyugati területeit. Észak–dél irányú vonalvezetése a keletről fenyegető veszedelem elhárítását bizonyítja.

Összességében mindkét észak–dél vonalvezetésű erőd-alrendszer tekintetében állást foglalhatunk amellett, hogy az Ostmarkot keletről fenyegető magyar támadások ellen létesült. A következőkben megvizsgáljuk, hogy az erődök ténylegesen csak védelmi célokat szolgáltak-e.

A Raffelstetteni vámrendelkezés

A Raffelstetteni vámrendelkezés eredetiben nem maradt fenn. Létezését egy 13. századi másolat őrzi a Lonsdorfer Kodex-ben. Először Aventinus adta ki. A vámrendelkezésben dátum nem található. Martin Stermitz német történész a szövegben előforduló nevek (Theotmár salzburgi érsek, Burchard passai püspök, Arbo örgróf), valamint az alapján, hogy a magyarok 905/906-ban szétzúzták a morva birodalmat, és mivel a morvákra még utalás történik a vámrendelkezésekben, keletkezését 904-re feltételezi.¹² Véleményem szerint Burchard passai püspök kinevezése (903), valamint Theotmár salzburgi érsek halála (907) évének ismeretében bizonyosan 903–907 között keletkezhetett.

A Raffelstetteni vámrendelkezést a nemesség zúgolódása váltotta ki, az Ostmark kereskedelmi útjait érintő szabályozatlan áruforgalom és rendezetlen vámintézkedések miatt. Ezért IV. (Gyermek) Lajos király megbízta Arbo örgróft, hogy vizsgálja felül a vámjogot. Egy királyi megbízott jelenlétében Arbo 41, a területen érintett kereskedőt kérdezett meg a korábbi királyok (Német Lajos és Karlmann) által hozott hagyományos vámszabályozásról. Ezeknek az embereknek a tapasztalataira és véleményeire épült tulajdonképpen a vámrendelkezés tartalma.

Az alábbiakban a vámrendelkezések közül azokat gyűjtöttem egy csokorba, amelyek a további értékelésnél figyelembe vehető információkat tartalmaznak. Így külön foglalkoztam a fontosabb vámközpontokkal, vásárhelyekkel, és ezekhez kapcsolódó kereskedelmi területekkel, a kereskedelmet szabályozó fontosabb rendelkezésekkel, valamint a kereskedelmi körzetekkel, melyek fontos adatokat tartalmaznak az Ostmark kereskedelmének területi kiterjedését és szabályozottságát illetően.

¹² Martin Stermitz: *Die Raffelstetter Zollordnung und ihre Bedeutung*. HTML-Version der Datei <http://www.edu.uni-klu.ac.at/~mstermit/lv-epp/mstermit.pdf>. F. L. Ganshof: *Megjegyzés az „Inquisitio de theloneis Raffelstettensis-hez”*. Az ókori és középkori társadalomtörténet kérdései III. Budapest, 1970. 115–145. o. Szenthe Gergely: *Gondolatok az Inquisitio de theloneis Raffelstettensis kapcsán*. Világtörténet, 2007. tavasz-nyár, 18–25. o.

A vámrendelkezés számos vámállomás helyét tartalmazza, közülük a legfontosabbak: Linz, Enns és Mautern, Rosdorf, Eparesburg/Ebersburg és Raffelstetten. Kereskedelmi forgalmuk szempontjából az alábbiak szerint jellemezhetők:

Linz kereskedelmi forgalma kiterjedt a csehekig (Bohémiaig).

Az **Enns** melletti vámhelyek egyike a szárazföldi utakon zajló kereskedelmet, és egy másik a hajóforgalommal bonyolított kereskedelmet ellenőrizte.

Mautern volt a csomópontja az északkeletről leágazó kereskedelemnek és a Duna folyás irányában zajló kereskedelmének.

Raffelstetten kedvező fekvése (Linz-től keletre ~ 8 km-re, közvetlen a Duna jobb partján, a Traun és az Enns torkolata között és a limes út mellett) alkalmassá tette összejövetelekre a bajoroktól, Traun vidékéről és az Ostmark területéről.

Az alábbi vámállomások helye pontosan nem ismert:

Rosdorfot a Duna melletti Aschacher-medencébe a folyó közvetlen közelébe feltételezik.

Ebersburg/Eparesburg Pöchlarn-tól északra vezető szegélyút közelébe valószínűsíthető, ahol a belépés volt a Wachau-i közlekedési körzetbe. Szerintem Eparesburg valószínűbb az Ybbs torkolatánál (Karl Brunner szerint területileg megegyezik az Ybbs-szel), ahol erődítmény is található és két vízi út találkozásánál fekszik. (Eparesburg nem messze Pöchlarn-tól nyugatra található.)

A vámállomások különböző jogokkal és hatáskörökkel rendelkeztek, az áruforgalom rendjét és a vámilletékeket pedig rendelkezésekkel szabályozták.

A nyugatról érkező hajók, miután elhagyták a Passau-erdőt először Rosdorfban, vagy ahol lerakodtak és piacot tartottak, kötelesek voltak vámot fizetni. Ha tovább utaztak lefelé Linzbe, ott minden megrakott hajó három mérő sőt adott le. Ezután engedélyt kaptak helyben vásárolni, vagy vásárt tartani a Cseh-erdőig bárhol, ahol akartak.

A Traun vidékéről érkező hajók adó nélkül továbbutazhattak.

A sószállítással kapcsolatosan olyan rendelkezés volt érvényben, miszerint a hajók – amikor elhagyták a Cseh-erdőt – csak Ebersburg-ban rakodhattak ki, és csak ott kereskedhettek. Ott minden szabályos (háromevezős) hajónak három véka/dézsza sőt kellett leadni, és ezután tovább hajózhattak Mauternbe, vagy oda, ahol sóvásárt tartottak.

Mauternben újból három véka sőt kellett leadniuk. Ezután korlátlanul eladhattak és vásárolhattak.

Ha egy morva érkezett a vásárra, a hajósnek a vásárhatóság becslése szerint egy schillinget kellett fizetnie egy hajóért, és ezt követően szabadon továbbvonulhatott. Visszatéréskor nem kellett a kiszabott vámot megfizetnie.

A vámnak három különböző fajtáját különböztette meg a vámrendelkezés: a piacvámot (Marktzoll), a forgalom utáni illetéket (Verkehrsabgabe) és a conductus-t.

A conductus az adó/illeték egy formája. Egy conductus azt az adó/illeték teljesítését jelentette, **amelyet** az utakon és a folyókon biztosított **királyi védelemért kellett fizetni!** Egy conductus fizetésével elérhetővé (megszerezhetővé) vált a királyi kíséret, amelyet a **missus**, a király képviselője biztosított.

Azok a kerekedők, akik folyásirányban lefelé hajóztak, abban az esetben, ha szállítmányuk só volt, a morva és cseh sóhiány okából áruvámot is kötelesek voltak teljesíteni. Linzig illeték nélkül utazhattak, ott azonban hajónként három véka sót adtak le. Ugyanezt az illetéket a kereskedők Ebersburg/Mauternben és Kremsnél fizették ki, ha a legközelebbi sópiacon kínálták eladásra árujukat. Ezért az ellenszolgáltatásért a kereskedőknek szabad volt kereskedni Mauternig, és árakat szabadon választhatták meg.

A további Duna-szakaszon kelet felé – a morvák irányában röviddel Pozsony előttig –, engedélyezett volt nekik az illetéket pénzben rendezni.

Mint láttuk, a dunai hajóutak nagyon fontos információkat szolgáltatnak a vámrendelkezés területi hatókörét illetően. Az eddigiek alapján megítélhetők a kereskedelmi központok és a hozzájuk tartozó kereskedelmi körzetek. **Fontos kereskedelmi központként értékelhetők Linz, Ebersburg és Mautern**, melyekhez, egy meghatározott felelősségi körzet tartozott.

Linz felelősségi körzete (Marktsprengel) nyugatról a Passaui erdővel (silva Patavica) és keleten az Ennswaldig (silva Boemica) volt határos.

A második körzet Ebersburghoz kötődött, és kelet felé valószínűleg a Dunkel-steinerwald határolta.

Onnan egészen a birodalom határáig tartott a harmadik körzet. Ellentétben a többi körzettel, ott a vámszabályzat nem említ egy meghatározott piachelyet, jöllehet Mautern annak tűnik.

A körzetek alapján nagyjából kirajzolódik a vámrendelkezés területi hatásköre, mely a Duna-völgyében nagyjából a Passaui-erdő és a birodalmi határ (Martin Stermitz szerint a Wienerwald) közötti területet foglalta magába.

A Linz, Ebersburg és Mautern kereskedelmi központokhoz tartozó kereskedelmi körzetek területei minden valószínűség szerint egybeestek három örökség területével, tehát **regionális közigazgatási egységet képeztek.**

A Passau–Linz–Ebersburg–Mautern közötti, közel azonos távolságokból kiindulva, a három kereskedelmi körzet területe nagyjából megegyezett. Ha ezt a léptéket továbbvezetjük kelet felé, akkor az Ostmark keleti határát Tulln kelet térségére tehetjük. Az okmányban valószínűleg azért nem kerülhetett konkrétan megnevezésre, mert mélysége (a határ) állandóan változott.

Északkeletről a Duna felé (Linz) irányuló áruforgalom a Česke Budějovice–Linz, valamint az Oberpfaffendorf–Gars am Kamp–Krems/Mautern járható irányokhoz köthető. A Leiser Berge keleti és nyugati oldalán is járható irányok vezettek a Dunához.

A vámrendelkezés a dél–délnyugatról a Dunához csatlakozó vízi és szárazföldi szállítást Enns átrakóhellyel említi.

A szárazföldi szállítással kapcsolatosan a vámrendelkezés megemlíti, hogy a sóval terhelt kocsik a **strata legitima** vonalán haladtak. F. L. Ganshof szerint a terminus a **strata publica**, illetve a **strata regia** szinonímája, ami főútvonal jellegéből következően is a római limes út lehetett. Ezt támasztja alá vonalvezetése, mely a Traungaun túlról vezetett az Ostmarkig, majd áthaladt az Enns folyón az Uri-i átkelőhely felé. Későbbi értékelésünk szempontjából fontos információ számunkra, hogy a limes út katonai mozgásokra is figyelembe vehető.

A Duna mentén a nyugati szélső, „jogosítványokkal” ellátott vámállomás Rosdorf, a keleti pedig Mautern. A rájuk kiosztott hatáskörök utalnak a vámrendelkezések hatályának területi kiterjedésére. Így nyugatra a Passauai erdő, keletre pedig a Bécsi-erdő képezte a határt, a kereskedelmi körzet határa egybeesett az Ostmark keleti határával, ami nem terjedt tovább a Wienerwaldnál (Bécsi-erdő). Ezt az állásfoglalást megerősíti, hogy a legkeletibb, erőddel védett vámközpont Mauternben működött. A vámrendelkezésben, keletről számítva elsőként Mautern kapott jogosítványt vám kivetésére. Azt is látni kell, hogy Mauternnél csatlakozott Hollenburgon és Traismaueren keresztül a Duna menti erődökhöz a keleti fenyegetés ellen védelmet biztosító, észak–dél vonalvezetésű nagy sűrűségű erőd-alrendszer. Természetesen ennek az erőd-alrendszernek a védelmi sávja keleti irányban 12–15 km-re terjedhetett ki, tehát a Duna mentén nem sokkal haladhatott túl Tullnon. Valószínűleg a bajorok által ellenőrzött dunai kereskedelmi forgalom sem léphette át ezt a határt.

A Raffelstetteni vámrendelkezés mutatja, hogy a Passauer Wald és a Wienerwald (vagy Tulln) közötti területen 907-ig szabályozott kereskedelmi élet, egységes közigazgatási rend érvényesült. Azt is látnunk kell, hogy a fontos vám- és piachelyeket azokban a településekben hozták létre, ahol erődök vigyázták, biztosították a szabályozók érvényesülését. Ez alátámasztja a határgrófságok és kereskedelmi körzetek területeinek egybeesését.

Mindebből első olvasatra fontos következtetések tehetők témánk szempontjából. A legfontosabb, hogy **Pozsony nem tartozott a Raffelstetteni vámrendelkezések hatókörébe.** A birodalom keleti határáig, nagyjából a Wienerwaldig (vagy Tullnig) voltak a szabályozók érvényben. Tehát Pozsony törzsszövetségi (meghódított morva) területként értékelhető. Ettől nyugatra és északra már a morva kereskedők jelentek meg. A magyarokat nem említi kereskedelmi partnerként a vámrendelkezés.

A gyepű és a gyepűelve a Magyar Törzsszövetség és az Ostmark között

Őseink a szállásaikat az idegen törzsektől és népektől elválasztó sávot két fogalommal jelölték. **Megkülönböztették a gyepűt és a gyepűn túli területet: a gyepűelvét.**

Az Ostmark erődrendszere és a Raffelstetteni vámrendelkezés is jól érzékelteti, hogy Pannónia elfoglalása (900) után a köztudatban gyepűhatárnak tekintett Enns folyó nem fér bele a fent elemzett két forrás általános képébe. Az Ostmark erődrendszere, de még inkább a Raffelstetteni vámrendelkezés ellentmond ennek a felfogásnak. Kétségbe nem vonható tény, hogy a 900. évi

magyar támadás egészen Linzig hatolt, és azt követően a bajorok nagy ijedelmükben az Enns folyó mögött felépítették Enns várát. Azonban ez nem jelentette azt, hogy megszűnt volna az Ostmark élete az Ennstől keletre, és attól fogva ezt a területet őseink birtokolták, még ha gyeprüelve formájában is. A történelmi tényekhez tartozik az is, hogy a magyar csapatok a bajor ellentámadás hírére visszavonták erőiket Pannóniába, a térségben maradtak pedig Linz környékén vereséget szenvedtek.

A Törzsszövetség nyugati határsávja – a gyeprü

Alapvetően történelmi forrásokból ismerjük, hogy őseink szállásaik biztonsága érdekében, azoktól távol egy előretolt védelmi zónát, az úgynevezett gyeprüt hozták létre, melyet biztonsági zónának tekintettek. A gyeprü egy gyéren lakott (helyenként lakatlan) területen szerveződött, melynek járhatóságát természetes földrajzi képződmények (erdők, hegyek, folyók, tavak, mocsarak stb.) szorították keskeny (jól ellenőrizhető és védhető), járható irányokba, a történelmünkben később meghonosodott szóval illetett gyeprükapukba. A gyeprü általában a csatlakozott népek katonai segédcapatai őrizték, melyek a járható irányokba (közelébe) települve előretolt őrhelyeket rendeztek be. Később, az államalapítás korában kiépítésre került határvédelem a gyeprüsávra települve szerveződött.

Ezek az elvi ismeretek, azonban nem elegendők az Ostmark és a Magyar Fejedelemség között 900 után kialakult térség kellő mélységű, tényszerű értékeléséhez. Ehhez elsődlegesen tisztázni kell a gyeprü keleti határait, és megbecsülni mélységi kiterjedését a nyugati határáig, fel kell tárni a gyeprüsáv tagoltságát, azok funkcióit, az alkalmazott határvédelmi erők feladatait, képességeiket. Mindezek számbavétele nélkülözhetetlen a konkrét (terület és idő szerinti) helyzet vizsgálatához.

A gyeprü részletes elemzése nem öncél. Működésének megismerése elősegíti a pozsonyi csata lefolyásának modellezhetőségét. A pozsonyi csata térségét vizsgálva, szerencsénkre történelmi források és a régészet segíti a gyeprü szerveződésének és működésének helyes értelmezését.

Történelmi források a határsávról

A határ kérdésében két hiteles forrás közelíti meg témánkat, melyekből az elsőt Aventinus egészíti ki. Szerencsénkre az egyik a Duna déli, a másik a folyam északi térségére vonatkozik.

A Fuldai Évkönyv és Aventinus adja hírül, hogy 900 novemberében őseink visszavonták erőiket Enns alól, és visszavonultak Pannóniába (Aventinus szerint Kurszán a Fischa folyó mögött vert táborn).¹³ Kurszán még egy alkalommal szerepel a Sváb Évkönyvben (és a Fischa folyó is Aventinusnál). Az évszám 904, és a történet arról szól, hogy a bajorok Kurszánt és kíséretét lakomára hívták, ahol orvul meggyilkolták (más adatok szerint ez 902-ben történt). Érdekessége a két történetnek, hogy mindkettő a Fischa folyó környékén zajlott (illetve a források a Fischa folyót adják meg a történetek helyszínének), és mindkettő Kurszán nevéhez kapcsolódik.

¹³ Kristó Gyula (szerk.): *A honfoglalás korának írott forrásai*. Szeged, 1995. 192-193., 202. és 271-274. o.

A későbbi értékelések miatt fontos megjegyezni, hogy a dokumentált híradások szerint őseink 907-ig nem lépték át a Fischa folyót.

Okirattal bizonyítható, hogy Madalwin püspök 903-ban a Wienerwald keleti felében kapott birtokokat, tehát akkoriban azt a területet valóban nem veszélyeztethették őseink.¹⁴

A történelmi források tanúsága szerint a **Fischa határfolyó** szerepét tölthette be Pannónia elfoglalását (900) követően, és ebben az irányban Kurszán vigyázta a határt. Még az is kiolvasható a második történetből, hogy a lakomára hívás csak abban az esetben jöhetett létre, ha a bajorok, a meghívó oldal sereggel vonult fel a Fischa vonaláig, ami az adott helyzetben mindkét oldal részéről elfogadott határfolyónak tűnik.

1031-re keltezhető, zarándokok számára készült útleírásban a Fischt határfolyónak nevezik.¹⁵

A Duna északon húzódó gyepűhatárról ad hírt, igaz egy későbbi, 11. századi oklevél. A forrás arról tudósít, hogy Bretislav morva herceg visszaadta az olmützi Szent Péter egyháznak azokat a birtokait, amelyek „...a magyar határvidéken, amelyet körbe vesz a Morva folyó. Ott, ahol egy másik folyó, amelyet Thaya-nak neveznek, ugyanebbe ömlik belé” területek el.¹⁶ Tehát a 11. században a morva területeken a Morva folyó tűnik határfolyónak.

A történelmi források alapján a 900–904 közötti időszakra a Duna déli oldalán a Fischa azonosítható határfolyóként, míg a 10-11. századra vonatkozóan a Duna bal partján a Morva folyót említik, mint határfolyót. Vajon alátámasztja-e ezt az állítást a régészet?

A régészeti tanúbizonyságok

A nyugat-magyarországi és a délnyugat-szlovákiai magyar vonatkozású régészeti lelőhelyek egy fontos jelenségre hívják fel a figyelmet. A feltárási helyek térképre vitele után kirajzolódnak a honfoglaló magyar fegyveres réteg lelőhelyei által reprezentált 10-11. századi szállástömbök. Értékelésemben azért vehetem figyelembe ezeket a feltáráásokat, mert a szállástömbök kialakulásának kezdete már két-három emberöltővel korábban megkezdődhetett, és ennek előfeltétele, az első fegyveres foglалások még korábbra tehetők. Ezekről nyugatabbra, a Lajta és a Morva folyókig húzódik egy gyéren lakott terület, melyet nem szálltak meg őseink. Mit is jelenthet ez?

Okfejtésemben a Révész László és Takács Miklós által összefoglalt és értékelt régészeti feltáráásokra támaszkodom.¹⁷

¹⁴ Karl Brunner: *Österreichische Geschichte 907–1156. Herzogtümer und Marken*, 1994. 30. és 53. o.

¹⁵ Gombos-gyűjtemény. F. Albin Gombos: *Catalogus fontium historiae Hungaricae, II. kötet*. Budapest, 1937. 844. o.: „In media aqua, quae dicitur Fisgaga, incipit Ungaria. Inde super unum miliarium est civitas, quae vocatur Heimenburch...”

¹⁶ Révész László: *Honfoglalás kori sír az alsó-ausztriai Gnadendorfban. Csodaszarvas, Őstörténet, vallás és néphagyomány II. kötet*. 33. o.

¹⁷ Révész László – Takács Miklós: *Honfoglalás kori magyar ifjú sírja az ausztriai Gnadendorfban*. Magyar Nemzeti Múzeum, 2006.

A 10-11. századi magyar szálláshelyek földrajzi kiterjedése azt mutatja, hogy a 10. században az Ostmark és a Magyar Fejedelemség között határozott határvonalról nem beszélhetünk. Megvizsgáljuk hát részletesebben állításunkat, a Dunától délre és a Dunától északra.

A Dunától délre a zárt településtömbök a Rába és a Rábca völgyére, valamint a Mosoni-Duna-ág és a Duna jobb parti sávjára koncentráálódtak Komáromtól Mosonmagyaróvárig, de nyomon követhetők a Duna déli oldalán egészen a Lajta folyóig. A Duna jobb partján a zárt szállástömb, nagyjából Mosonmagyaróvár–Röjtökmuzsaj–Sorokpolány vonalában húzódó nyugati peremétől a Lajtaig mintegy 50 km széles lakatlan (gyéren lakott) sávig terjedt.

A legnyugatibb régészeti leletek a Lajta folyó mentén (Bruck an der Leitha és Lanzenkirchen) kerültek napvilágra. Mindkét feltárás harcos sír, fegyveres magyar honfoglaló sírja, és őseink katonai jelenlétét jelzik a térségben.

Nem véletlen, hogy a lanzenkircheni fegyveres jelenlét kapcsolatba (földrajzi közelségbe) hozható a soproni gyepűkapuval, melynek keleti bejáratát később két államalapítás kori vár, Sopron és Drassburg (Darufalva) vigyázta. A két erődítmény felügyelte (és védte) a Rozália- és a Lajta-hegység közötti völgy járhatóságát Wienerneustadt–Sopron irányban.

Hasonló a helyzet a mosoni gyepűkapu esetében is, ahol a Bruck an der Leitha-i temetkezés jelzi a honfoglaló magyar fegyveres jelenlétet, mely a Bécsi-medencét és a Kisalföldet összekötő legfontosabb járható irány előretolt őrzését (időbeli értesítést és riasztást) képviseli. Nyilván az sem lehet véletlen, hogy ebben az irányban épült ki Mosonmagyaróváron is egy államalapítás kori vár, ahonnan folyamatosan ellenőrzés alatt tartották és védték a Kisalföld nyugati bejáratát. **A régészeti leletek alapján** tehát nem a Fischa, hanem **a Lajta tűnik határfolyónak.**

A történelmi források érdekessége – ellentétben a régészeti leletek előfordulásával –, hogy abban az időben és térségben nem a Lajtát említik határfolyó értelemben, ellenben többször ilyen vonatkozásban nevezik meg a Fischa folyót. Ha megnézzük a térképet, látható, hogy a Fischa és a Lajta Ebenfurth-tól északkeleti irányban csaknem párhuzamosan folyik Götzendorf magasságáig – ott, ahol a Lajta keletnek fordul – a Fischa folyásirányát tovább tartva Fischamend felett torkollik a Dunába. Tovább a Lajta, lassan közelítve a Dunát, Mosonmagyaróvárnál ömlik a Mosoni-Dunába. Götzendorfig a Lajta és a Fischa közötti távolság csupán 3–5 km-re becsülhető. A két folyó közül a Fischa jelenthetett inkább folyóakadályt a nyugat–kelet irányú mozgásokkal szemben. Ismerve a folyóknak a nomád harcászathoz viselt jelentőségét, úgy értékelhető, hogy **a Fischa és a Lajta között húzódó keskeny sávot foghatjuk fel határsávként.** A közeli két határfolyóra támaszkodó határvédelem előnyösen használta ki a két folyóakadály nyújtotta természetes védelmi lehetőségeket.

A Dunától északra fekvő térségben a Kis-Duna és a Vág köze, valamint a Dudvág-völgye, továbbá a Csallóköz Komárom és Győr közötti része alkottak egy jól kirajzolódó, zárt települési tömböt, mely a Duna északi felén a Vág völgyéig, de legfeljebb a Kis-Kárpátok déli nyúlványáig terjedtek. Itt is megkülönböztethető – a zárt lakótömb nyugati peremétől számolva – egy 30–40 km széles, gyéren lakott sáv, ami a Kis-Kárpátokon túl, egészen a Morva folyóig terjedt.

Meg kell említeni, hogy a térségben a Kis-Kárpátok északkelet–délnyugat irányú vonulata egy nagyon komoly természetes akadályt képezett a nyugat–kelet (és ellenkező) irányú mozgásokkal szemben. Azonban itt is felfedezhető egy kiemelkedően fontos járható irány, a Duna északi partja mentén a Dévényi-folyosó, mely a Morvamezőt köti össze a Kisalfölddel. Nem véletlen, hogy annak keleti végében, Pozsonyban épült fel az az erődítmény, mely felügyelte a járható irány forgalmát.

A Morva folyó mentén is feltűnnek őseink régészeti leletei. Fegyveres jelenlétet mutat a szakolcai feltárás (Skalica/Szlovákia). Attól délre a Thaya és a Morva folyó völgyében (nagyjából a 11. századi forrás által jelölt térségben) sokkal „zajosabb” őseink jelenléte (Mikulčice/Csehország, Breclav/Csehország, Bernhardthal/Ausztria, Ringelsdorf/Ausztria), mint a Dunától délre. A régészeti leletek ebben az irányban – egybehangzóan a történelmi forrásokkal – megerősítik, hogy ebben az esetben **a Morva a határfolyó**.

Összevetve a Duna délen és északon kialakult szállástömbök elhelyezkedését, megállapítható, hogy nyugati irányban mindkettő előtt húzódott egy gyéren lakott, 30–50 km mélységű sáv, amelyben **őseink fegyveres jelenléte mutatható ki, de szállásuk nem**. Ennek a sávnak a nyugati szélét folyók (a Lajta és a Morva) határolták. Nevezzük őket a történelmi források után határfolyóknak. Megfigyelhetjük azt is, hogy mindkét irányban a nyugat–kelet irányú mozgásokat akadályozó természeti képződmények (a Fertő-tó a Hansággal, valamint a Kis-Kárpátok) találhatók, melyek megkerülésével meghatározott, könnyen ellenőrizhető irányba terelődött a térség forgalma.

A határfolyók természetes védelmi adottsága, és mögöttük a nagy kiterjedésű földrajzi akadályok, az általuk leszűkített járható irányok, továbbá a lakóhelyek hiánya, ugyanakkor a fegyveres jelenlét előtérbe kerülése alapján ezt **a sávot határorizeti övezetnek tekinthetjük**, melynek forgalma kedvező földrajzi adottságaival, nem túl nagy létszámú **határvédelmi erővel ellenőrizhető volt**. Ez a sáv azonosítható a gyeppel.

Azonban a Dunától délre és északra kialakult zárt településtömbök között fellelhető néhány, a pozsonyi csatában is szerepet játszható, eltérő jellegzetesség. A legfontosabb, amire felhívnam a figyelmet, a lakóhelyek sűrűsége. Amennyiben a térségben ismert 10. századi lelőhelyeket reprezentatívnak fogadjuk el, mely a letelepedést is tükrözi, akkor megállapítható, hogy a Dunától északra, a Kis-Kárpátok és a Nyitra folyó közötti terület településsűrűsége jóval meghaladta a Dunától délre, és Komáromtól keletre eső nyugat-magyarországi területekét. Révész László és Takács Miklós előzőekben jelzett tanulmányában **a Dunától északra 50, míg a folyótól délre – jóval nagyobb területen – 28, fegyvereket tartalmazó réteglelőhelyet** számoltam össze. (Természetesen a feltárások mindegyike nem datálható 907 elé, azonban a későbbi lelőhelyek utalnak a már korábban kialakult településsűrűsége.) A településtömbök geometriai középpontjainak távolsága Pozsonytól eltérő. Északon a középpontnak ítélt Galánta 44–45 km-re mérhető légvonalban Pozsonytól, míg délen ez a távolság Dörtől 64–65 km. Hasonló különbségek fedezhetők fel a lakótömbök Pozsonytól mért legközelebbi és legtávolabbi települései között. Északon a Pozsonyhoz legközelebbi lelőhelyeket Pozsony és Rusovce/Oroszvár, valamint Bernolákovo/Cseklész térségében Pozsonytól mintegy 14 km-re tárták fel. Délen ez a távolság Öttevényhez mérve 55 km-t mutat.

A legtávolabbi települések is hasonló különbségeket mutatnak. Szlovák területen, a Duna mentén mérve Hetény/Chotin-ig 104 km-ben, míg a Dunántúlon Sorokpolányig 128–130 km-ben adhatók meg a Pozsonytól legtávolabb feltárt, a zárt lakótömbökhöz tartozó települések. Tovább vetítve ezeket az összefüggéseket az azonnal alkalmazható magyar haderőre, nem vonhatunk le más következtetést, minthogy a Dunától északra és területileg Pozsony közelségében, a nagyobb településsűrűség (vagy éppen a megszállás) következtében a hadrafogható erők jóval nagyobb létszáma állhatott bevetésre készen, mint a folyótól délre. A nyugati határvidék 10. századi régészeti lelőhelyeit a következő oldalon látható térképvázlat és a hozzá tartozó jelmagyarázat szemlélteti.

A nyugati gyepű létét támasztják alá a Kárpátok keleti előterében feltárt 10. századi, elöretolt magyar őrhelyek, melyeket a Kárpát-medencét megközelítő járható irányokban, vagy azok közelében tártak fel (Przemysł, Szudovaja Visnya, Krilosz, Probota, Grozești, Bukarest/Tej).¹⁸

A településtömbök elhelyezkedésével kapcsolatosan feltűnő, hogy jellemzően folyók mentére, árterekre települtek. Révész László állapította meg a régészeti leletek alapján, hogy a 10. században a nagyállattartást folytató őseinknek előnyös természeti feltételeket nyújtottak a mocsaras ártéri legelők, ahol állataik egész éven át bőséges táplálékhoz juthattak anélkül, hogy hatalmas távolságokat kellett volna vándorolni. Ilyen területeket találhattak a Bodroközben és a Rétközben is.¹⁹

A gyepűelve

Szó szerinti értelmezésbe a gyepűelve a gyepűn túli, esetünkben a határőrizeti sávtól nyugatra elterülő terület. Az Ostmark erődrendszere, a Raffelstetteni vámrendelkezés, a történeti források és régészeti leletek egybehangzóan azt vetítik elénk, hogy **a gyepű nyugati határa a Lajta/Fischa és a Morva folyók vonalában húzódott**. Ezen túl kell keresnünk a gyepűelve kiterjedését.

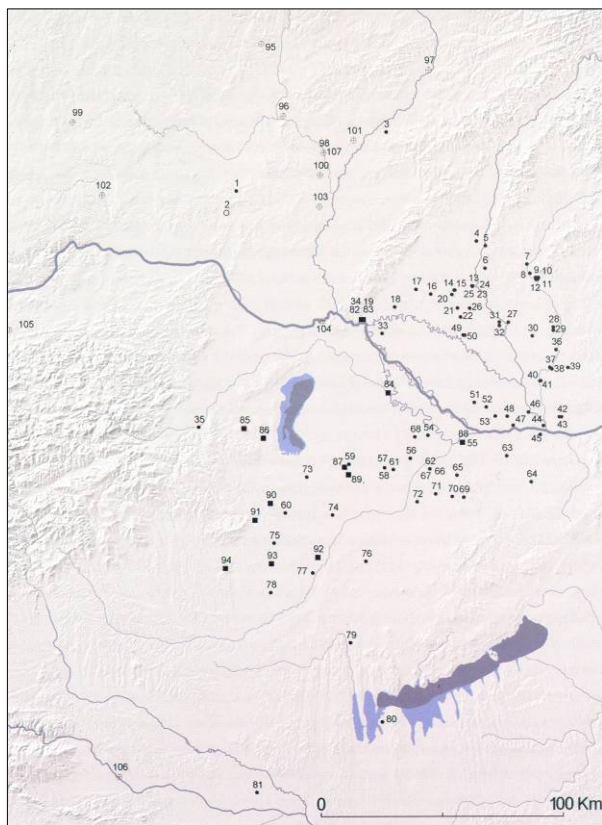
Induljunk ki abból, hogy a határfolyóktól nyugatra is kimutatható őseink jelenléte és/vagy katonai érdekszférája. Meddig terjedhetett befolyási övezetük, és milyen tartalommal? Az eddigiek arra hívják fel a figyelmet, hogy **az értékelést két szempont szerint, egy katonai és egy gazdasági (kereskedelmi) vonalon érdemes végigvinni**, és külön szükséges vizsgálni a Dunától északra fekvő területeket, és a Dunától délre eső Duna-völgyet. Katonai értelmezésben e vonatkozásban csupán a gazdasági érdekszférák kiterjedésének fegyveres eszközökkel történő érvényesítésével foglalkozunk.

A Dunától délre

Összevetve a forrásokat, érzékelhetően kitapintható az Ostmark áruforgalmának és a kereskedelmi érdekek által motivált katonai érdekszférának a keleti irányú kiterjedése. Megragadható ez **a Duna menti vámhelyek és erődítmények egybeesésénél** (Eparsburg, Pöchlarn, Mautern, Krems). Látható, hogy a Duna

¹⁸ Róna-Tas András: *A honfoglaló magyar nép*. Budapest, 1997. 102–104. o.

¹⁹ Révész László: *Emlékezzetek utatok kezdetére!* Budapest, 1999. 148. és 206–209. o.



A nyugati magyar határvidék 10. századi lelőhelyei.

1. Gnadendorf (Ausztr.); 2. Ernstbrunn (Ausztr.); 3. Szokolca/Skalica (Slov.); 4. Vágvörösvár/Cerveník (Slov.); 5. Galgóc/Hlohovec (Slov.); 6. Udvarnok/Dvorníky (Slov.); 7. Csekei/Cakajovce (Slov.); 8. Nyitra – Molnos/Nitra – Mlynárce (Slov.); 9–12. Nyitra/Nitra (Slov.); 13. Szered/Sered' (Slov.); 14. Gest/Hoste (Slov.); 15. Gest/Hoste (Slov.); 16. Magyarurab/Velký grob (Slov.); 17. Sárjő/Baltné (Slov.); 18. Cseklész/Bernolákovo (Slov.); 19. Pozsony/Bratislava (Slov.); 20. Ábrahám/Abraham (Slov.); 21. Magyardioszeg/Sládkovičovo (Slov.); 22. Nemeskosút/Košúty (Slov.); 23–25. Szered/Sered' (Slov.); 26. Galánta/Galanta (Slov.); 27. Felsőjattó/Trovec nad Váhom, časť Horný Jatov (Slov.); 28–29. Ondrohó/Lipová-Ondorochov (Slov.); 30. Tardoskéd/Tvrdošovec (Slov.); 31–32. Vágsellye/Sáfa (Slov.); 33. Csölle/Rovinka (Slov.); 34. Oroszvár/Bratislava, časť Rusovce (Slov.); 35. Lanzenkirchen (Ausztr.); 36. Bánkeszt/Bánov (Slov.); 37–38. Érsekújvár/Nové Zámky (Slov.); 39. Udvard/Dvory nad Žitavou (Slov.); 40–41. Naszvad/Nesvady (Slov.); 42–43. Hetény/Chotin (Slov.); 44. Komorri/Révkomárom/Komárno (Slov.); 45. Komárom-Öszöny (Mo.); 46. Bálványszakállas/Kameničná, časť Balvány (Slov.); 47. Csallókőzaranos/Zlatá na Ostrove (Slov.); 48. Ekel/Okoličná na Ostrove (Slov.); 49–50. Pozsonyvezekény/Vozokany (Slov.); 51. Izsap/Izop (Slov.); 52. Alsógellér/Holiare (Slov.); 53. Nemesőcsa/Zemianska Olča (Slov.); 54. Öttevény (Mo.); 55. Győr (Mo.); 56. Enese (Mo.); 57–58. Csorna (Mo.); 59. Veszékény (Mo.); 60. Szakony (Mo.); 61. Dör (Mo.); 62. Koronóc (Mo.); 63. Bana (Mo.); 64. Csépf (Mo.); 65. Nyúl (Mo.); 66–67. Koronóc (Mo.); 68. Mosonszentmiklós (Mo.); 69. Sokorópátka (Mo.); 70. Kájárpéc (Mo.); 71. Gyömöre (Mo.); 72. Csikvárd (Mo.); 73. Rőjtökmuzsaly (Mo.); 74. Répcelak (Mo.); 75. Vasasszonyfa (Mo.); 76. Celldömök (Mo.); 77. Ikervár (Mo.); 78. Sorokpolány (Mo.); 79. Zalaszentgrót (Mo.); 80. Vörs (Mo.); 81. Tűskesztyeggyörgy/Sv. Juraj u Trnju (Horv.); 82. Pozsony/Bratislava (Slov.); 83. Oroszvár/Bratislava, časť Rusovce (Slov.); 84. Moson (Mo.); 85. Darufalva/Draßburg (Ausztr.); 86. Sopron (Mo.); 87. Kapuvár (Mo.); 88. Győr (Mo.); 89. Babót (Mo.); 90. Loosmánd/Lutzmannsburg (Ausztr.); 91. Kőszeg (Mo.); 92. Sárvár (Mo.); 93. Szombathely (Mo.); 94. Pinkaóvár/Burg (Ausztr.); 95. Troubsko (CZ); 96. Strachotin (CZ); 97. Staré Mesto (CZ); 98. Břeclav (CZ); 99. Oberpfaffendorf (Ausztr.); 100. Bernhardsthal (Ausztr.); 101. Mikulčice (CZ); 102. Gars am Kamp (Ausztr.); 103. Ringelsdorf (Ausztr.); 104. Bad Deutschaltenberg (Ausztr.); 105. Petzelsdorf (Ausztr.); 106. Pettau/Prutj (Szlovénia); 107. Břeclav – Pohansko (A térképet összeállította Takács Miklós)

JELKULCS: ● honfoglaló magyar fegyveres réteg lelőhelye, ○ pontosan meg nem határozható jellegű, honfoglaló magyar lelőhely. ■ Államalapítás-kori várak, ⊕ honfoglaló tárgyak idegen (osztrák vagy morva) környezetben

A nyugati magyar határvidék 10. századi régészeti lelőhelyei

Forrás: Révész László – Takács Miklós:

Honfoglalás kori magyar ifjú sírja az ausztriai Gnadendorfban

rendkívüli jelentőséggel bírt a kereskedelem lebonyolításában, azonban a Raffelstetteni vámrendelkezés hatálya nem terjedt tovább Mauternnél. Ez a vámhely feküdt a legkeletebbre, amely az Ostmark érdekében ellenőrizte a Dunán zajló áruforgalmat. Az sem lehet véletlen megegyezés, hogy Mauterntől keletre, mintegy 7 km-re Hollenburnnál csatlakozott a Traisen folyóra támaszkodó észak–dél irányú erődcsoporthoz. Mivel az észak–déli irányban telepített erődcsoporthoz erődítményei 35–40 km sávban mintegy 6 km sűrűségben követték egymást, hatékonyan ellenőrizhették a kelet–nyugat irányú mozgásokat.

Megállapítható tehát, hogy az Ostmark életében fontos szerepet játszott a gazdasági (kereskedelmi) érdekek érvényesítése, melynek áruforgalmában nagy jelentőséggel bírt a Duna. A gazdasági érdekek fegyveres úton történő érvényre juttatásában a Duna birtoklása állt központi helyen, hiszen a szabályozott hajóforgalom a vámhelyek és folyó menti erődítmények által volt biztosítható. Emellett a Duna katonai rendeltetésében kiemelkedő helyet foglalt el a csapatszállítás, és a csapatok utánpótlásának biztosítása.

A Raffelstetteni vámrendelkezésben leírtak alapján úgy tűnik, hogy ősaink nem akadályozták az Enns/Ebersburg/Mautern kereskedelmi központok hatáskörében zajló kereskedelmet, a folyami és a szárazföldi árukaravánokat.

Azonban a látszólagos „békés egymás mellett élés” is óvatosságra intett. A gyepűelve mélységének kiterjesztésére két esemény is ráirányíthatta ősaink figyelmét. A korabeli források (évkönyvek) 900–907 között ugyan nem emlékeznek meg nagyobb katonai összecsapásról ebben a térségben, azonban kettő, kisebbnek tekinthető fegyveres eseményről tudomásunk van. Mindkettőt a Fischa mentére jegyzik a források. Az első 901-ben történt, mikor egy kalandozó magyar csoportra Karintiából hazatérőben mértek vereséget (feltehetően Luitpold), a másik pedig Kurszán vezér meggyilkolásának feljegyzett eseménye 904-ben.²⁰ Azonban mindkét történetben ott lapul a váratlanság, azaz a veszély előrejelzésének, tehát a felderítésnek a hiánya. Szükségszerűen jelentkezett, hogy ki kellett terjeszteni a gyepűelve mélységét.

Mint láttuk, a Traismauer–Wilhelmsburg vonalában kiépült erőd-alrendszeren túl nem terjedhetett a gyepűelve nyugati határa. Innen nyugatabbra csak az erődök megkerülésével juthattak tovább ősaink, mely bizonyos veszélyeket rejtett magában. Tehát a gyepűelve nyugati határát a Traisen folyótól keletre kereshetjük.

A gyepűelve területi mélységének megbecsüléséhez még azt az elvi megközelítést is figyelembe vehetjük, miszerint a gyepűhatárok ott húzódtak, ahol természeti akadályok korlátozták a szabad átjárást, illetve közöttük csupán néhány járható irány fegyveres felügyelete és ellenőrzése jelentette annak birtoklását. A Bécsi-medencétől nyugatra ilyen természetes akadálnak számítható a Wienerwald. És nem is tévedünk sokat, hiszen a Wienerwald és a Traismauer közötti 30–40 km sáv (sőt, ha ebből leszámítjuk a két rasztnyi vonzáskörzetét/hatósugarát a váraknak), akkor 18–28 km képezhetette az Ostmark és a Magyar Fejedelemség közötti „senki földjét”.

²⁰ Kurt Reindel forrásgyűjteménye. (Nr. 24.) 34–36. o., (Nr. 36.) 51–52. o.

Katonai megközelítésünkben **kitűnik a folyóknak**, mint határfolyóknak **a harcászati jelentősége**. A folyó mentén feltárt magyar harcosok sírjai azokat az előretolt őrhelyeket képviselhetik, melyeket messze, a lakott területek előtt hoztak létre, abból a célból, hogy vigyázzák a szállások felé irányuló mozgásokat (elsősorban a katonait), és kisebb behatolásokat megakadályozzanak, a nagyobbakról pedig időben értesítsék a fegyveres véderőt. Összefoglalva az eddigieket, szerintem a kisalföldi zárt településtömb és a Lajta közötti lakatlan sáv, funkcióját tekintve a határőrizeti övezetet képezte. Ez a sáv azonosítható a gyeppel. Ezen túl a **gyepűelve** kiterjedését egészen a Wienerwaldig tudtuk indokolni.

Az eddigiek alapján az a kép rajzolódik ki, hogy 907 előtt elődeink uralták a teljes Bécsi-medencét, és állandó katonai felügyelet alatt tartották a Wienerwald átjáróit, valamint innen ellenőrizhették a Tullni-mező keleti felét, tehát a Fischa folyótól nyugatra – hozzávetőleg 80 km mélységben – a Wienerwaldig a Duna-völgyét és a délebbre eső járható irányokat.

A Dunától északra

A Duna bal partján sokkal összetettebb, és nehezebben áttekinthető katonai és gazdasági viszonyok érvényesültek, mint a délin. Az alábbiakban számba veszek minden általam elért információt a gyeppel nyugati kiterjedésének megítéléséhez.

Alsó-Ausztriában, a témánkkal összefüggésbe hozható erődítmények két területre koncentrálódnak.

Az egyik terület Alsó-Ausztria északkeleti csücske, ahol a Weinviertel térségében számos 9-10. századi földvár található. Ezek kivitelezésükben, és a bennük feltárt leletekkel, zömmel a Morva Fejedelemséghez kapcsolódtak. A földvárak a Leiser Berge nyugati lejtőin épültek, és sűrűségük arra utal, hogy a Weinviertelnek ebben a térségében morva hatalmi központ működött. Építésükre jórészt a 9. században került sor. Amikor Arnulf visszafoglalta Szvatopluktól a Weinviertel egy részét, az Ernstbrunn melletti, az Oberleiserberge nyugati platóján kiépült morva erődítményeket saját erődrendszerébe vonta.

Megjegyzendő, hogy az erődök a morva és bajor területeket összekötő, észak-dél irányú járhatóság útjában létesültek, mely a tullni és a bécsi dunai átkelőhelyek felé vezettek.

A Leiser Berge környéki morva földvárak közelében Gnadendorfban és Ernstbrunnban előkerült magyar leletek jelzik őseink megjelenését (jelenlétét) a térségben.

Ettől az erődcsoporttól nyugatra, 60–70 km-re tártak fel egymástól mintegy 25 km-re fekvő két morva földvárat (a Gars am Kampot, a Kamp folyó bal partján és az Oberpfaffendorfot a Thaya folyó közelében).²¹

²¹ Révész László – Takács Miklós: *Honfoglalás kori magyar ifjú sírja az ausztriai Gnadendorfban*. Magyar Nemzeti Múzeum, 2006. 31–33. o. Osztrák szakvélemény – dendrológiai vizsgálatokra hivatkozva – szerint a földvárat 926–929 között építették: Schicksalsjahr 907. Die Schlacht bei Pressburg und frühmittelalterliche Niederösterreich. Roman Zehetmayer, St. Pölten, 2007. 195.

Az obenpfaffendorfi földvár a Prága–Kijev kereskedelmi út közelében épült. Az erődítés 485 méteres magasságban, az úgynevezett várdombon emelkedett, és közvetlenül alatta több szinten, teraszszerűen települések húzódtak meg a hegy oldalában. Az erődítmény kiváló természetes védelmi képességekkel rendelkezett. A várdombot rendkívül meredek hegyoldal övezte, továbbá keletről, délről és nyugatról a Thaya folyó kanyarulata is védte.

Az erődítmény feltárásakor előkerült leletek elsődlegesen szláv népességet jeleznek, de megtalálhatók a magyar kapcsolatokra utaló tárgyi bizonyítékok, amelyek két csoportba sorolhatók. Az egyik részük (cserépüst-töredékek, jellegzetes ékszertípusok, fémtárgyak) békés kapcsolatokra, talán valamilyen árucserére engednek következtetni. Másik csoportjukat a honfoglaló magyar leletanyag jól ismert rombusz alakú nyílhegyei tették ki, melyek nagy számban kerültek elő a várban feltárt égésrétegeken, s egyúttal az erődítmény elpusztítását is jelzik.²²

Ez utóbbi nyomok már nem a békés együttélést tanúsítják, hanem arra utalnak, hogy őseink a gyepeken sávjában nem tűrték a számukra veszélyt hordozó erősségeket, és a 10. század közepére felszámolták azokat.

Gars-Thunau térségében, a Kamp folyó völgyében szláv közösség élt. Egy 902-903-ból származó freisingi okirat alapján a közösség egy frankbarát vezetésű kis hercegségbe tömörült, és ez idő tájt már áttért a keresztény hitre.²³

A Kamp folyó jobb partja felett, egy nagy kiterjedésű (~ 20 hektár) erődítmény emelkedett, melynek építése a 9. század kezdetére tehető, és fennállását a 10. század közepéig–végéig becsülik a régészek. Az erődítmény nyújtott védelmet a település lakosságának.

A földvárat keletről a Kamp folyó védte, nyugatról pedig a Glöfner Wald erdős-dombos rengetege zárta el a külvilágtól. A térség egyetlen járható iránya a Kamp-völgyére korlátozódott, és a várat is innen lehetett megközelíteni.

A gars-thunai földvár leletanyagára is egyaránt jellemzőek a békés kapcsolatokat idéző tárgyak és a fegyveres pusztítás emlékei.

Legfontosabb információnk Gars-Thunau térségéről, hogy azt 907 előtt dokumentáltan bajor kötődésű szláv (morva) hercegség uralta. Keleti frank vazallusként ellenőrizte a Kamp folyó völgyét, és az attól 20–25 km-re, délre a Duna partján fekvő Ostmark-erődítményekkel (Krems és Mautern) felügyelték a teljes Tullni-medencét. Ez azt is jelenti, hogy erre a területre nem terjedhetett ki a gyepeken. A földvár lerombolása eleink 907 utáni (század közepi) megjelenését és területi igényét sejtetik.

Mindkét erődítmény fontos feladata volt a környező lakosság számára menedék nyújtása, egyúttal bevonásuk a várak védelmébe. Az erődítmények védelmét rendkívül kedvező földrajzi körülmények segítették, nehezen megközelíthető magaslatokkal, és alattuk természetes akadályt képező folyókkal.

²² Révész László – Takács Miklós: *Honfoglalás kori magyar ifjú sírja az ausztriai Gnadendorfban*. Magyar Nemzeti Múzeum, 2006. 31–33. o.

²³ Herwig Wolfram: *Österreichische Geschichte 378–907. Grenzen und Räume*. Wien, 1995. 271. o.

A várak pusztulásához hozzá kell tennünk, hogy honfoglaló őseink könnyűlovas nomád harcmódora nem tűrte a gyeplélvén az idegen kézen lévő erősségek létezését, és a 10. század közepéig rendszerint felszámolták azokat.

A két földvár környékét a térképen böngészve látni kell, hogy észak–dél irányú járható folyóvölgyek (Kamp, Thaya, Sand) mentén létesültek. A Kamp folyó fontos kereskedelmi csomóponthoz és dunai átkelőhelyhez Mauternhez (Kremshez) vezetett, ahol a Krems–Mautern–Hollenburg Duna-szakaszon, 15 km-en három erődítmény ellenőrizte a Duna, a limes út és északról, morva irányból a Kremshez csatlakozó útvonalat. (A fent említett észak–dél vonalvezetésű, járható irány mentén az oberpfaffendorfi földvár a morva érdekeket a Gars am Kamp-i földvár pedig a bajor érdekeket vigyázta.)

Ezekkel az erődítményekkel kapcsolatosan is kitapintható, hogy természetesen elsősorban katonai érdekeket, védelmi célokat szolgáltak, azonban emellett fegyveres eszközökkel érvényesítették a gazdasági érdekeltiséget is (kereskedelmi útvonalak ellenőrzése).

Külön kell szólnunk arról, hogy a Kis-Kárpátok keleti oldalán **fontos kereskedelmi és közlekedési csomópontot képviselt Brezalauspurc, vagyis Pozsony**. A római korra visszavezethető település fontos útvonalak kereszteződésének közelségében épült ki. A Duna jobb partját követő római limes útból a térségben Carnuntumnál (Hainburg nyugat) ágazott le délre a Pannónia (így a Mura völgye és Itália) felé vezető római hadiút. A térségben haladt a Balti-tengertől Itáliába tartó borostyánút, valamint északra a morvák felé vezető kereskedelmi út. Ezeket az utakat Pozsonynál keresztezte a Duna. A folyón szállították a bajorok a „fehér aranyat”, a sót a morváknak, és a szlávoknak Pozsonyig. Ott cserélték a sót a fent említett kereskedelmi utakon beérkezett szőrmére, borostyánra, rabszolgákra, mézre és viaszra.

Tehát a térség áruforgalmának földrajzilag behatárolt, természetes központja Pozsony területére koncentrálódott. Mindegyik kereskedelmi főútvonal itt csatlakozott a Dunához, amely legfontosabb szállítási útvonalat biztosította a nyugatról a bajorok, északról a morvák, keletről és délről a szlávok (ruszok, és talán bolgárok) közötti áruforgalom lebonyolítására.

Ezt a fontos kereskedelmi csomópontot – a Raffelstetteni vámrendelkezés tartalma szerint – 903–907 között nem birtokolták a bajorok! Pressburg neve csupán az oda irányuló és az onnan érkező dunai áruforgalom kapcsán merül fel, ezért (valószínűleg) minden helyi vám- és árullettéktől elestek. A kialakult helyzetet tekintve feltételezhető, hogy a Pozsonyon átmenő áruforgalom hasznából őseink is részesültek. **A Pozsony elleni hadjáratot kiváltó bajor indítékot tehát gazdasági okok is motiválták (sőt lehetséges, hogy elsősorban azok).** Mint láttuk, nem csak a kereskedők látták hasznát az áruforgalomnak, hanem a király is. A már említett conductus adófajta a kincstárat gazdagította. A királyi katonai kíséret rendszere is bizonyítja a kereskedelem és a fegyveres erők közös érdekeinek szoros összefonódását, tehát egyértelmű, hogy Pozsonyra a bajor udvari kincstárnak is szüksége volt.

Szembetűnő, hogy Alsó-Ausztria területén, a Dunától északra fekvő erődök az észak–dél irányú kereskedelmi utak mentén létesültek, a Duna közelében (leiserbergi erődcsoport mintegy 30, Gars Thunau földvéra pedig hozzávetőleg 20 km-re északra Kremstől).

907-re a Weinviertel térségében létrejöhetett a bajor–magyar–morva kapcsolatoknak egy olyan szintje, melybe beletartozott egy magyar–morva katonai, valamint egy bajor–morva kereskedelmi együttműködés. Ennek szükséges kialakulásában a Duna, mint „nemzetközi” vízi út játszott fontos formáló szerepet. A történelmi és régészeti adatok alapján a Morva Birodalom bukása után a Pozsony–Hainburg Duna-szakasz és a csatlakozó Morva folyó magyar és szövetséges morva ellenőrzés alá került. Ettől nyugatra a bajorok szabadon hajózhattak. A fő közlekedési vízi út ilyen mesterséges kettéválasztásának megszüntetése elsősorban a bajorok érdekében állott. **Pozsony és térsége kiemelkedő stratégiai jelentőséggel is bírt**, melyet a katonaföldrajzi hadszíntér értékelésnél részletezek.

Az előzőekben megállapítottuk, hogy a határ ebben a térségben a Morva folyó mentén húzódott. Attól nyugatra, mintegy 80–100 km mélységig kimutatható őseink jelenléte, egészen a Thaya és a Kamp folyókig. Érdekes eredményt kapunk, ha az 50–70 km-rel keletebbre, a Troubsko/Cseh–Strachotin/Cseh–Gnadendorf/Ausztria–Ernstbrunn/Ausztria települések által jelzett (honfoglaló) magyar régészeti leletek előfordulási helyeit a térképen összekötjük. Talán nem lehet véletlen, hogy a nagyjából észak–dél irányú vonal a Duna déli partján a Wienerwaldhoz csatlakozik. A jelölt sáv mentén a stabilitást a gnadendorfi ifjú temetkezési körülményei is jelzik. Ettől nyugatabbra már elsődlegesen a Gars am Kamp és Oberpfaffendorf környékén dúló harcok jeleit tudjuk azonosítani. A Gars am Kamp és környéke bajor befolyásoltságú, morva terület volt.

Tehát Alsó-Ausztria Dunától északra eső térségében teljesen másként alakultak az erőviszonyok, mint a Dunától délre. Ez a különbség több okra vezethető vissza: következhet abból, hogy a Dunától délre egyértelműen megítélhető ellenséges viszony miatt hosszabb időre kimerevedett egy viszonylag nagy mélységű gyeplűvel, míg az északon érvényesülő morva befolyás (földvárak és települések) és a bajorok elleni magyar–morva összefogás, a közös érdek érvényesítése, valamint a mozgalmasabb kereskedelem több nyomot hagyott az utókor számára.

A Dunától északra tehát szövevényes bajor–morva–magyar kereskedelmi és katonai viszonyok jelentkeznek, melyek területileg nehezen követhetők, hiszen a pillanatnyi érdekszférák eredőjében a létrejött befolyásoltságú övezetek nem merevedtek ki, nem állandósultak hosszabb időre, hanem rövid idő alatt megváltozhattak. Békés és háborús időszakok követték egymást. Mivel a Gars-Thunau és Oberpfaffendorf morva földvárak pusztulása a 10. század közepére/végére tehető, nagyon óvatosan fogalmazva feltételezhetjük, hogy a gyeplűvel (de legalább is a magyar befolyás területe) 907 előtt a Leiserberge vonaláig nyúlhatott ki. A gyeplűvel területi mélységének megbecsüléséhez figyelembe vehetjük a Leiserberge természetes domborzati folytatásaként a dél–délnyugati irányban terjeszkedő hegynyulatot, amely a Waschberg-heggyel nyúlt le egészen a Dunáig,

Stockerau térségében. Ott a Waschberg és a Duna, valamint annak árterülete (azon keresztül torkollik a Dunába a Schmida folyó és két patak) között egy keskeny járható folyosó húzódott. Ennek nyugat–kelet és kelet–nyugat irányú forgalma könnyen ellenőrizhető volt.

A Dunától északra a Kisalföld és csatlakozó területe a Morva folyóig, 903–907 között őseink birtokának tekinthető. Azonban a Morva folyótól nyugatra, a Weinviertel területén szállásterülettel kapcsolatos feltárás nem került elő. A Weinviertel keleti térsége tehát úgy értékelhető, mint a magyar befolyás érvényesítésének szférája, elismerve más, elsősorban morva jelenlétet. A magyar érdekeltségi övezet nem terjedhetett a Stockerau (esetleg Tulln) mélységétől nyugatabbra, hiszen a Kamp folyó mentén bajor érdekeket képviselő szláv közösséget tartanak nyilván a források.

A nyugati gyeplősáv létének bizonyítékát látja Dienes István a Szakony (Szombathely észak-északkelet ~ 25 km) területén feltárt, a 10 század elejére datálható rangos család temetkezési helyében, akik „gyéren lakott, veszélynek kitett területen nem tanyázhattak”.²⁴

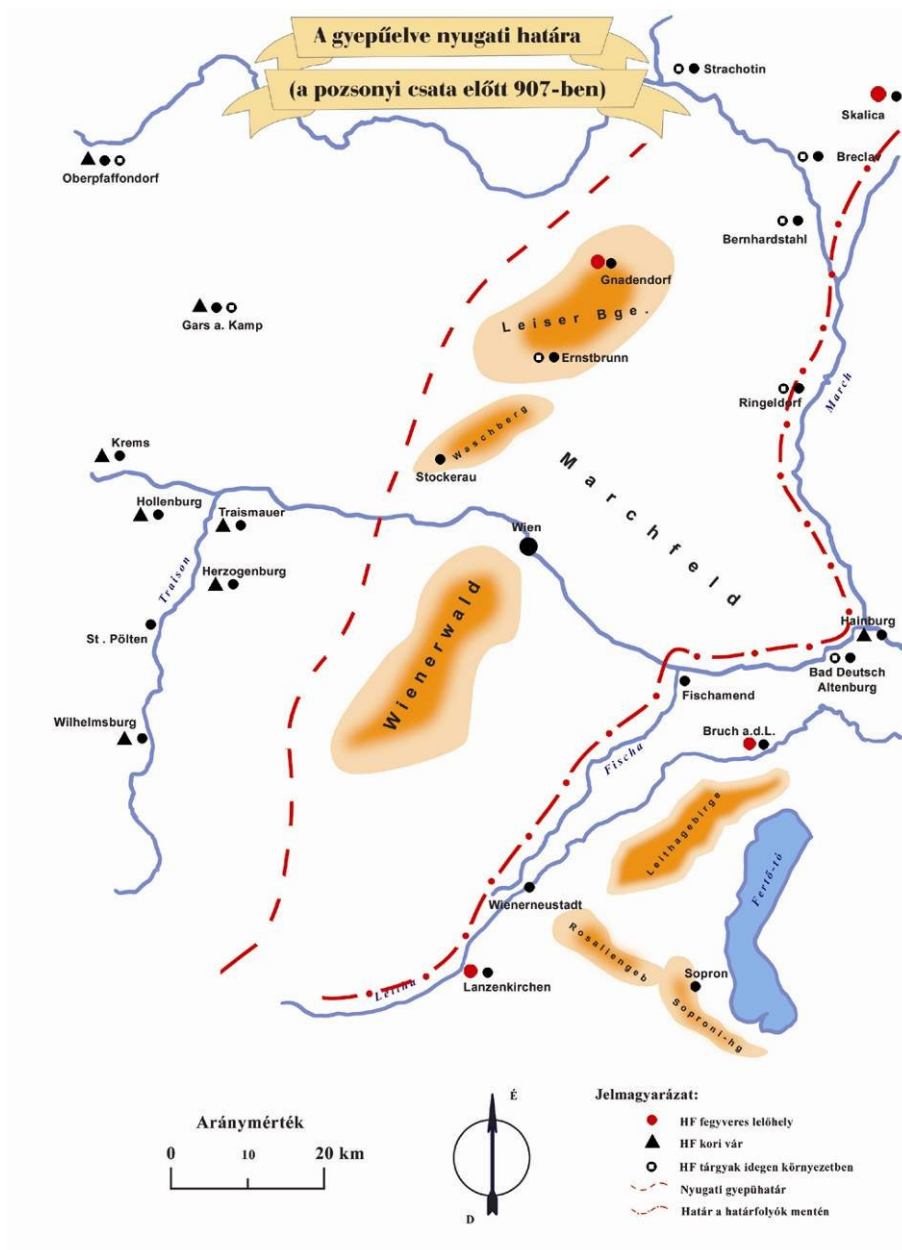
Katonai szempontból kifogástalanul fogalmazta meg a gyeplősáv felépítését: „... az országot kerítő gyeplő nem képzelhető el egyetlen összefüggő láncolatnak, hanem mélységében tagolt, egymás mellett és mögött elhelyezkedő megerősített és örökkel megrakott helyek sokasága volt.”

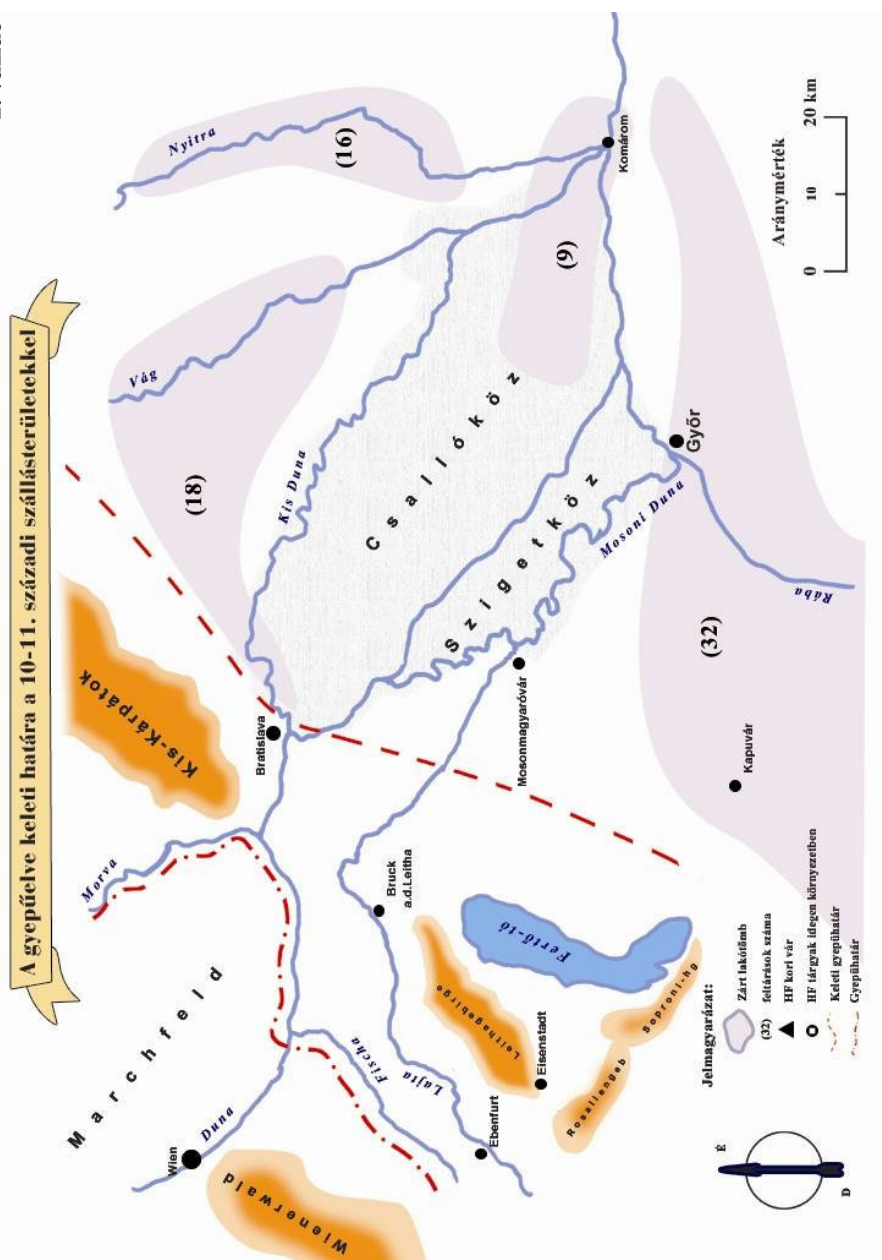
Az eddigieket összefoglalva, 907 előtt az Ostmark és a Magyar Törzsszövetség/Magyar Fejedelemség közötti határvonal a Fischa és a Morva folyó mentén húzódott. Az attól keletre fekvő 30–50 km-es sávot nem szállták meg őseink. A határfolyók és a szállásterületek között húzódott egy 30–50 km-es gyéren lakott sáv a Dunától délre és északra is. Ezt a sávot nevezhetnénk a gyeplőnek, azaz határőrizeti sávnak (**ebben a sávban zajlott le a pozsonyi csata!**). A határfolyóktól nyugatra folytatódott a gyeplő, melynek nyugati határa a Dunától délre a Wienerwald vonulatához köthető, és a folyó északi oldalán valahol Stockerau mélységéből húzódhatott észak-északkelet irányban. Az elpusztított, a gyéren, vagy egyáltalán meg nem szállt területeken természetesen nem beszélhetünk határozott határvonalról.

A gyeplősáv tagozódását és elhelyezkedését a zárt lakótömbökhöz viszonyítva, a következő oldalakon látható 1–3. vázlatok szemléltetik.

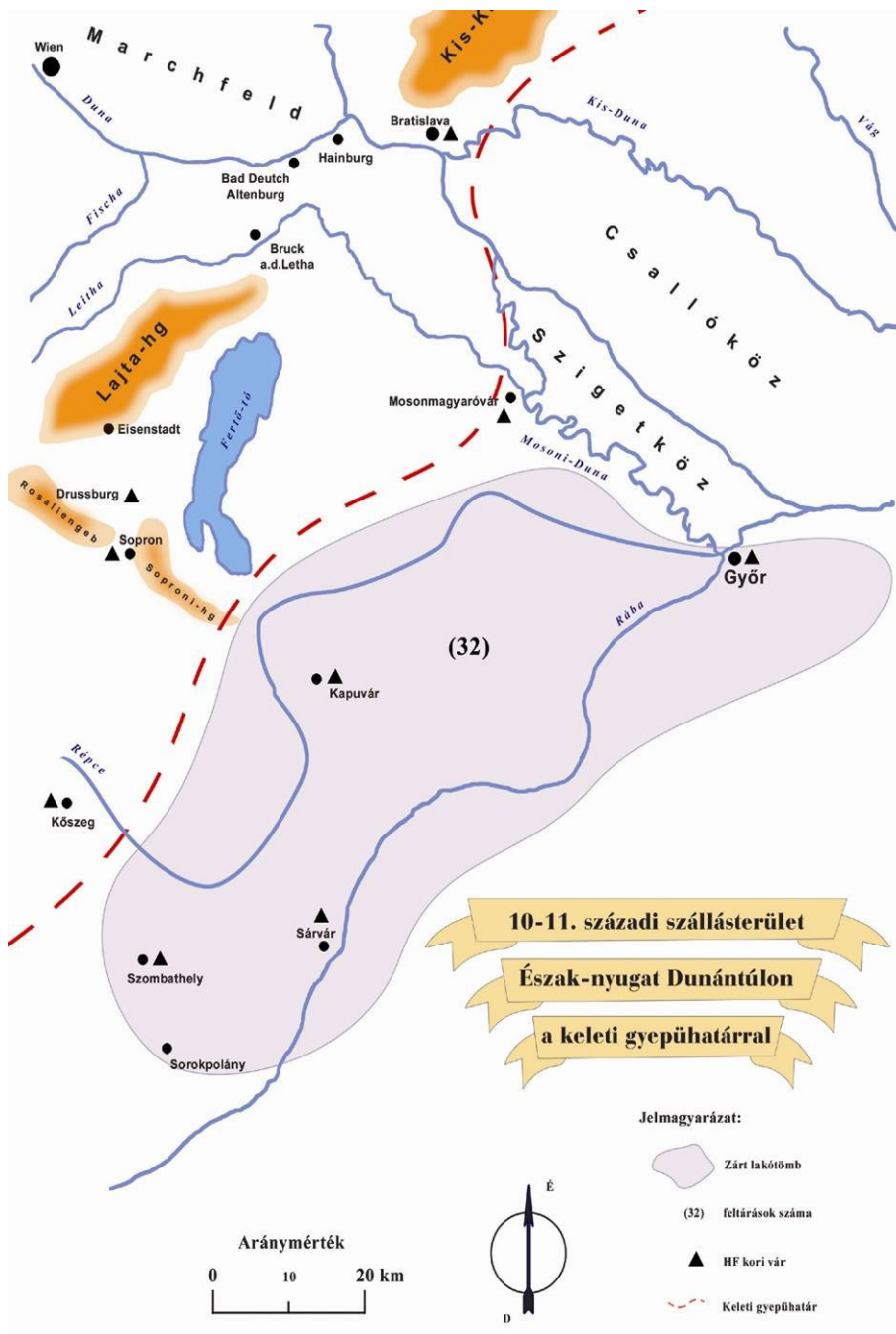
²⁴ Dienes István: *A honfoglaló magyarok*. Budapest, 1972. 33. o.

1. vázlat





3. vázlat



A HADSZÍNTÉR TÖRTÉNETI KATONAFÖLDRAJZI ÉRTÉKELÉSE

Ebben a fejezetben napjaink vízrajzi és domborzati viszonyait kísérelem meg visszavetíteni az 1100 évvel ezelőtti állapotokat megközelítő helyzetnek megfelelően, abból a célból, hogy megismerjük a csapatok mozgását befolyásoló terepviszonyokat. Ebben nagy segítségemre volt Bak Borbála „*Magyarország történeti topográfiaja*” című munkájának a vizsgált korra vonatkozó részei és térkép mellékletei.²⁵

A csata térsége terepviszonyainak értékelése

Az értékelésnél elsősorban a pozsonyi csatával kapcsolatba hozható térségre, a Bécs–Pozsony–Győr Duna-szakasz északi és déli partközeli, valamint a csatlakozó területek terepviszonyainak vizsgálatára térek ki. Ez a terület a Kisalföldet (szűkebben a Csallóközt, a Rábaközt és a Hanságot), valamint a Bécsi-medencét és a Morvamezőt öleli fel.

Terepviszonyok a Duna északi oldalán

A Duna északi partján nyugatról kelet felé haladva először a **Morvamezővel** találkozunk, melyet keletről a Morva folyó, délről a Duna, nyugatról és észak–északnyugatról a Cseh-Morva-hegyvidék lefutó lankái határolnak. Tájjellegét tekintve, a Morvamező tulajdonképpen a Bécsi-medence Dunától északra eső része. A terület kiválóan alkalmas lehetett csapatok (katonai csoportosítások) mozgatására, manővereztetésére és pihentetésére. Egykor a Bécs és Hainburg közötti Duna-szakasz északi partja több kilométer széles árterülettel, mocsarakkal csatlakozott a Morvamezőhöz. Maga a Morva folyó jelentős vízi akadályt képezett a térségben. Keletről a Morva és a Kis-Kárpátok, délről a Duna jól védhető, természetes akadályaival biztonságot nyújtott a területen tábort vert csapatok számára.

A Morva-folyó torkolatától keletre, a Kis-Kárpátok déli lába és a Duna között egy, keskeny, járható irány vezet Pozsonyig. A hely **Dévényi-kapuként** vált ismertté, ami nemcsak azért nevezetes, mert a Duna itt lép a Kárpát-medencébe. A folyó itt szorul a Kis-Kárpátok és a hainburgi dombvidék közé, ezen a szakaszon a legkeskenyebb, és Pozsonynál ér ki a Kisalföldre. A keskeny, de járható (hajózható) irány a kor fegyveres színvonalán kisebb erőkkel is könnyen ellenőrizhető és lezárható volt. Nem véletlen hogy mindkét végén egy-egy erődítmény, Dévény és Pozsony várai vigyázták rajta az áthaladást. Az sem véletlen, hogy Dévénnel szemben, a Duna túlsó partján épült fel Hainburg erődítménye. A Hainburg–Pozsony Duna-szakasz mindkét végét átkelésre és kikötésre alkalmas partszakaszok szegélyezték. Dévény várából a Morvamező, míg Pozsony erődítményéből a Kisalföldnek a Dunától északra elterülő része fegyveresen felügyelhető volt. Aki birtokolta ezt a két erődítményt, uralta a Morvamezőt, a várak közé eső Duna-szakasz északi partját két fontos átkelőhellyel, továbbá a Kisalföld Dunától északra eső területeit. Aki uralta ezt a térséget, állandó fenyegetést jelentett a folyam túlsó partjára is.

²⁵ Bak Borbála: *Magyarország történeti topográfiaja*. Térképmelléklet: A Kárpát-medence vízrajza és domborzata az Árpád-korban. Budapest, 1997.

A bajoroknak látniuk kellett, hogy az országból a meghatározó ki- és bevezető fő közlekedési útvonal (vízi út) a Duna, valamint a Duna völgyében vezető utak, a Hainburg–Dévény–Pozsony szakaszon biztonsággal ellenőrizhetők. A Duna-szakasz birtoklása a bajor irányba induló hadjáratokat meg is hiúsíthatta, egyúttal éket verhetett volna a felvidéki részek és Pannónia közé, és így folyamatos katonai jelenlétükkel biztosíthatták volna befolyásukat a magyar belügyekbe.

Pozsony helye, szerepe a térségben²⁶

Pozsony kedvező földrajzi fekvésének köszönheti alapítását. **A Várhegy** (amire épült) **természetes erődítmény jelleggel bír.** A Várhegy keleti lábánál alakult ki a Boso nevű település (Bosendorf), melynek nevét 830 körül jelenítik meg a források, mint Pribina morva herceg birtokát. A 846. évi morva felkelés leverését követően azonban Német Lajos keleti frank király (843–846) Bosendorft a birodalomhoz csatolta. Ettől kezdve Bosendorf a keleti frank királyok előretolt hídfőjeként értékelhető a térségben. Északon és nyugaton a Kis-Kárpátok lefutó lejtői, délen és keleten pedig, a Duna mocsaras árterülete védte. Ott már a római időkben is állt őrhely. A vár alatt a Dunán átkelőhely (gázló) húzódott. Az erődítmény két fontos országút (egy kelet–nyugat és egy észak–dél irányú) kereszteződését ellenőrizte. Fekvése már a római időktől nyüzsgő kereskedelmi központtá tette. Pozsonyt természeti adottságaival és a Dévényi-folyosóval, valamint a környező természeti és mesterséges képződményekkel **katonai szempontból stratégiai fontosságú hadszíntér objektum komplexumnak kell elfogadnunk.**

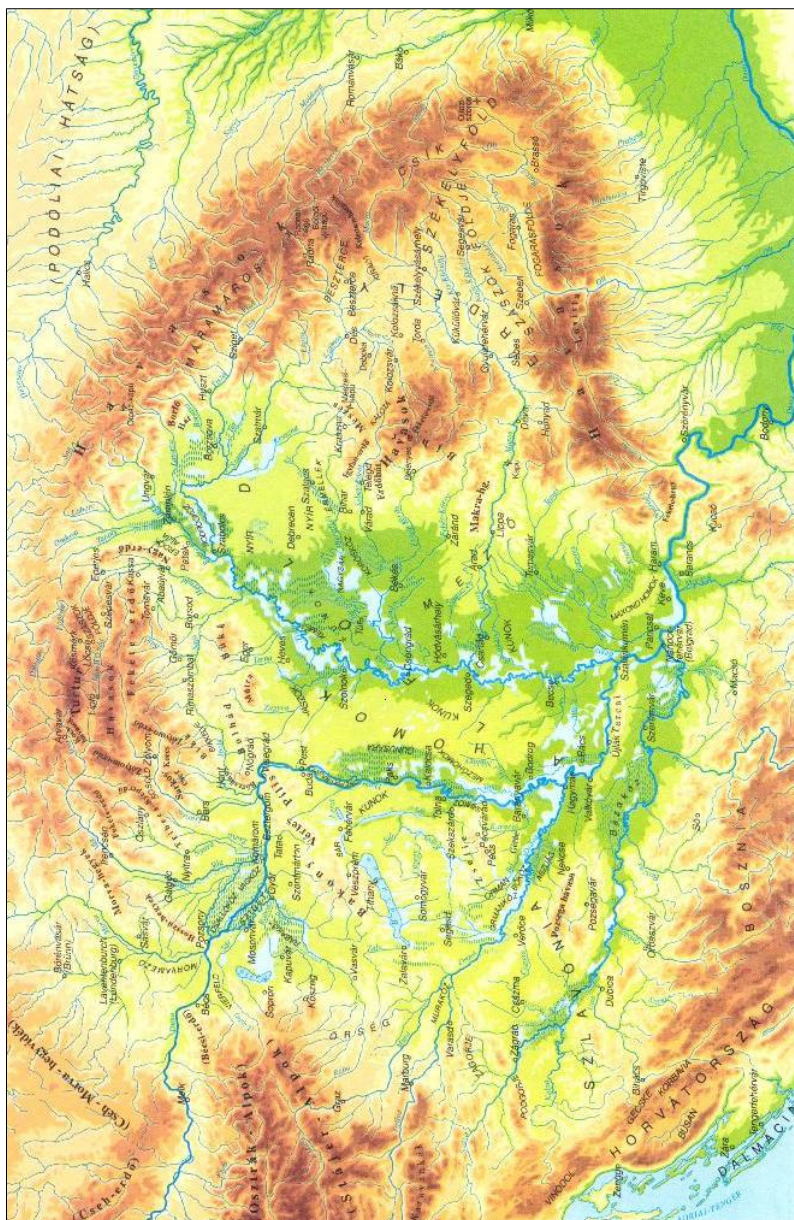
Régészeti feltárások is megerősítik, hogy Pozsony erődítménye már a 9. században létezett. Első változatát egy fából és földből kialakított sáncrendszerű erődítmény képezte, melynek nyugati falát kőből építették fel. Ez a konstrukció egészen a 15. század elejéig állt.²⁷

Nem lehet véletlen, hogy a történelmi források (egyetlen kortárs forrás, a Salzburgi Évkönyvek és később Aventinus,) a pozsonyi csatát Braslavespurch-hoz (Pozsonyhoz) kötik. Pozsony térsége (erődítménye) kulcsszerepet játszott a csatában. Minden jel arra mutat, hogy 907-ben ezt a területet már nem birtokolták a bajorok, és visszafoglalása a bajor sereg elsőrendű küldetése, fontos feladata volt.

Pozsony kulcsszerepét a térségben több, időben közel álló esemény erősíti meg. III. Henrik német király (1039–1056) 1042-ben elfoglalta Pozsonyt, majd a Garamig nyomult előre. Az erődítménynek a térségben betöltött jelentős szerepét igazolja, hogy Aba Sámuel magyar király (1041–1044) még abban az évben visszafoglalta a várat. III. Henrik 1052-ben újból támadást indított Pozsony ellen. A vár(os)védők hősieles küzdelemben verték vissza a nyolc hétig tartó ostromot.

²⁶ Rainer Rudolf: *Bosendorf–Pressburg*. Südostdeutsches Archiv XXVI./XXVII. Band. 22–24. o.

²⁷ Schicksalsjahr 907. Die Schlacht bei Pressburg und das Frühmittelalterliche Niederösterreich. Eine Ausstellung des Niederösterreichischen Landesarchivs in der Kulturfabrik Hainburg. Eine Publikation des Niederösterreichischen Landesarchivs. St. Pölten, 2007. 165. o.



A Kárpát-medence vízrajza és domborzata az Árpád-korban

Forrás: Bak Borbála: Magyarország történeti topográfiája

Terepviszonyok a Duna déli oldalán

Pozsonytól kelet–délkeletre egy más tájegység csatlakozik a Kis-Kárpátok keleti nyúlványaihoz. A Csallóköz néven ismert vízenyős, kiöntéses területet a Duna, a Kis-Duna, a Vág és a Nyitra folyók hozták létre. A jellegzetes táj Pozsonytól Komáromig terjed, mintegy 80 km hosszúságban a Duna és a Kis-Duna ölelésében, átlagosan 20 km szélességben. Áradások esetén hatalmas térségeket öntött el a víz, amelyek az ár levonulása után is hosszabb ideig ingoványos terület lévén, éltették az egyébként is mocsaras vízenyős táj jellegzetes madár- és állatvilágát.

A folyó déli oldalán, Győr és Rajka között a Duna és a Mosoni-Duna határolja be a Szigetközt. Attól délre terül el a Rábaköz, mely a Rába és a Rábca folyók között, déli irányban körülbelül Sárvár magasságáig terjed ki. Mindkét terület hasonlóan jellemezhető, mint a Csallóköz. A Rábaközhez nyugat–északnyugatról egy állandóan, vagy az év legnagyobb részében víz alatt álló terület, a Fertőzug és a Hanság csatlakozott, melyet északnyugatról a Fertő-tó zár le.

Pozsonytól keletre a Duna észak partján elterülő Csallóköz és a déli oldalán húzódó Szigetköz, a Rábaköz, valamint a Fertőzug nagyrészt vízzel borított lápos területe csapatmozgatásra és manőverezésre alkalmatlan terület volt. Ezeken a tájakon még az útvesztőket ismerők is csak kis csoportosítások mozgatására vállalkozhattak. Aki ide betért, helyismeret híján hatalmas veszteségekkel számolhatott.

A Kisalföld térségének katonaföldrajzi jellegzetességét történelmi példák is alátámasztják. I. – Szent – István királysága idején kezdődött és 1074-ig tartott az ország függetlenségi harcainak sorozata a németek ellen. 1030-ban II. Konrád (1024–1039) császár serege a soproni és mosoni gyepűn át, Bratiszláv, a cseh herceg fia pedig észak felől hatolt be az országba. István az ország összes harcosát fegyverbe szólította és főerejével Konrád ellen fordult. Konrád serege a jól működő határvédelmi rendszeren áthatolva lényeges veszteségeket szenvedett, végül élelem és takarmány híján a Fertő-tó, a Rába és a Rábca mocsarai között nagyrészt elpusztult. A visszavonuló maradék sereget a magyarok Kapuvár mellett szétverték. A győzelmet 1031-ben béke követte. István király életében a németek már nem támadtak többé az országra.²⁸

1044-ben III. Henrik – hogy hívét, az 1038-ban trónra lépett és 1041-ben onnan letaszított Orseolo Pétert újra trónhoz juttassa –, behatolt az országba. Aba Sámuel a Rába és a Szigetköz mocsarai közé szándékozott becsalni a támadókat. Azonban a Pétert támogató magyarok, jól ismerve a terep veszélyeit, a járható irányba, Győr felé vezették a német sereget. A Győr melletti Ménfőnél zajlott le a csata, ahol Aba vereséget szenvedett.

A Bécsi-medence Dunától délre eső részét nyugatról az Alpok keleti nyúlványai és a Wienerwald, délről és délkeletről a Rozália- és a Lajta-hegység határolja. A Duna és a Lajta folyó közé eső része csapatok felvonultatására és

²⁸ Herwig Wolfram: *II. Konrád magyarpolitikája*. In: Veszprémy László (szerk.): *Szent István és a magyar államalapítás..* Budapest, 2002. 511–524. o.

szétbontakoztatására alkalmas terület, ahol a két folyó között a Hainburg délen elterülő 300–480 méter magas, kisebb-nagyobb terepakadályt képező dombvidék osztja ketté a Bécsi-medence egyébként jól járható területét. A medence járhatóságát alátámasztják az itt feltárt avar kori sírleletek, mely alapján a térség sűrűn lakott területnek tekinthető. Ezt a következtetést erősíti a Bécsi-medencét kelet–nyugat és észak–dél irányban átszelő római kori úthálózat is.

A Bécsi-medencét és a Kisalföldet két nagy természeti képződmény (akadály) választotta el egymástól: a Lajta-hegység és a Fertő-tó a vizenyős-lápos területeivel. A két tájegységet, azaz az Ostmark és Pannónia érintkező területeit a fegyveres lovas és gyalogos csapatok által jól járható két irány kötötte össze. Északon a Duna és a Fertő-tó között húzódott az egyik, és Bécs felől, Mosonmagyaróváron át Győr irányába vezetett. A másik csatlakozást a Rozália- és a Lajta-hegység közötti szűkebb járható sáv biztosította, mely Wienerneustadt irányából, a Fertő-tó délnyugati csücske alatt vezetett Sopron és Szombathely felé.

A terepviszonyok hatása a felvonuló erők mozgására

A katonaföldrajzi értékelések nem öncélúak. Eredményeit tekintetbe kell venni minden katonai mozgás tervezésénél. Nem másról van szó, mint a hadműveletek, vagy azzal kapcsolatos tevékenységek (menet, pihentetés), környezeti korlátozó hatásainak figyelembe vételéről. Csak a domborzati és vízrajzi tényezők korlátait szem előtt tartva, választhatók ki a mozgások útvonalai, a védhető és alkalmas pihenőkörletek helyei, és tervezhetőek a menetvonalak, a haladási teljesítmények és a támadási irányok.

Az előzőleg ismertetett, a korhűséget közelítő víz és domborzati viszonyok értékelése alapján megítélhetőek az Ostmark területéről a Törzsszövetség ellen kiinduló támadási (járható) irányok.

Támadásra alkalmas irányok a Bécsi-medencéből és a Morvamezőről

Egy, a Duna déli oldalán vonuló hadoszlop a Wienerwaldot leküzdvé, szétbontakozásra és pihentetésre alkalmas területre ért a Bécsi-medencében. Amennyiben a had ezen a területen nem átvonulni, hanem azt megtartani akarta, akkor a Kisalföldre vezető két, járható irányt (a Fertő-tó és Pozsony közöttit, Mosonmagyaróvár–Győr irányából, illetve a Lajta-hegység és a Fertő-tó közöttit Sopron–Szombathely irányából) kellett lezárnia, ahonnan fenyegetettsége fennállt. Pannónia és az Ostmark közötti átjárhatóságot bizonyítja, hogy a régi római limes út is a Duna déli partját követte. A Győr (Arrabona) felé vezető támadási irány a Petronell (Carnuntum)–Mosonmagyaróvár (Ad Flexum)–Lébény (Quadrata)–Győr (Arrabona) vonalvezetésű limes útra támaszkodott. A Szombathely felé vezethető támadási irány, a Petronell (Carnuntum)–Sopron (Scarbantia)–Szombathely (Savaria) nyomvonalat követő római útra támaszkodott, és a Fertő-tó nyugati partja mentén haladt. Bécsből (Vindobona) további római út ágazott le Sopron irányába. Azonban a Vindobonából induló római út járhatósága Scarbantiáig szakaszosan változott. A domborzati viszonyokat figyelembe véve ez az útvonal a mai Wienerneustadt környékén beért a Rozália-hegység 300 métert meghaladó északkeleti nyúlványaiba

és dombjaival, erdőségeivel a mai Mattersburgig rendkívül megnehezítette nagyobb csapatok áthatolását, ezért ez az irány a mosonihoz képest másodlagosnak tekinthető. A magyar hadtörténelemben ezek a támadási irányok Mosoni-kapu és Soproni-kapu (gyepű) néven honosodtak meg. Figyeljük meg, hogy a Kisalföldre vezető mindkét támadási irány Petronell–Bruck a.d. Leitha térségéből ágazott le. Ugyanakkor a Mosoni-kaput – a Lajta folyó természetes akadály jellegére támaszkodva – ezen a terepszakaszon lehetett előnyösen lezárni.

Az elmondottakat alátámasztandó és ismereteink bővítése érdekében ismerkedjünk meg részletesebben Alsó-Ausztria korabeli, hadiutakként figyelembe vehető úthálózatával és dunai átkelőhelyeivel.

A mai Alsó-Ausztria területén a következő, hadiútnak számítható korabeli utakat és harántutakat ismerjük:²⁹

- a legfontosabb a Duna déli partját követő római limes út. Vonalvezetése: Amstetten–Pöchlarn–Melk–Mautern–Tulln–Klosterneuburg–Bécs–Schwechat–Petronell/Carnuntum–Bad Deutsch-Altenburg–Hainburg–Wolfsthal. Az útvonal hossza Ennstől Pozsony dél-délnyugatiig hozzávetőlegesen 270 km-ben mérhető;

- Bécs megközelíthető volt rövidebb (szintén római) úton, St. Pöltenen keresztül, levágva a Melk–Bécs közötti Duna-kanyart, Melk–St. Pölten–Neulengbach–Bécs dél útszakaszon (Enns–Pozsony dél–délnyugat ~ 250 km).

A limesből délre vezető harántutak:

- Hollenburg–Herzogenburg–St. Pölten–Wilhelmsburg–Lillienfeld–St. Aegyd–Mariazell;

- Bécs–Mödling–Baden–Bad Fischau–Neunkirchen–Gloggnitz;

- Petronell/Carnuntum–Bruck a.d. Leitha–Purbach–Rust–Sopron/Scarbantia–Laibach–Aquileia. Ehhez a római hadiúthoz csatlakozott Traisenkirchennél a borostyánút.

Az úthálózat észak–dél irányú harántútjai világosan mutatják, hogy egy – a római limes úton – keletre haladó hadoszlop Bécsi-medencébe való kijutásának szándéka legkorábban Klosterneuburg térségében, tehát a Wienerwaldba történő belépéskor vált egyértelművé. Ugyanis ezt követően Hainburg–Pozsony térségéig nem ismerünk átkelési lehetőséget a Dunán, illetve Klosterneuburg és Hainburg között északról nem csatlakozott sem kereskedelmi, sem hadiút a Duna északi partjához. Bécs térségéből már minden út a Bécsi-medencébe (vagy azon át délre) vezetett.

Az úthálózatot értékelve, megállapítható, hogy a hadszíntér-értékelés eredményeként kapott járható irányokkal összhangban a Bécsi-medencéből a Kisalföldre két út – a római limes és Sopron felé a római harántút vezetett.

²⁹ Peter Csendes: *Die Strassen Niederösterreichs im Früh- und Hochmittelalter*. Dissertation der Universität Wien. Wien, 1969. 77–105. o.

A térségben a legfontosabb átkelőhelyek a Dunán Traismauer–Bad Deutsch Altenburg–Hainburg–Pozsony körzetébe lokalizálhatók.

A Duna északi partját is követte egy járható irány. Vonalvezetése a mai Alsó-Ausztria területén Grein–Persenbeug–Marbach–Emmersdorf–Spitz–Stein–Kirchberg–Stockerau–Korneuburg–Wagram–Engelhartstettenig (a római harántútig) rögzíthető. Hossza Langensteintől mérve 244 km. Innen a Schloßhof térségébe értékelhető (szlovák oldalon Devinska Nová Ves) átkelőhelyen keresztül lehetett Dévényt a legrövidebb úton mintegy 14-15 km leküzdése után megközelíteni. A teljes útvonal hossza Langenstein–Dévény között 259 km.

Korneuburnnál az út keleti irányban leágazott az angerni átkelőhely (Morva folyón) felé: Korneuburg–Wolkersdorf–Weikendorf–Angern. Hossza Langensteintől az angerni átkelőhelyig 221 km. Onnan a Morva bal partja és a Kis-Kárpátok között mintegy 32–34 km megtétele után lehetett Dévényig kijutni. A teljes útvonal hossza 253–255 km. Látható, hogy a figyelembe vehető két menetvonal hossza lényegesen nem tér el egymástól. A továbbiakban 260 km kerekített értékkel számolok.

Egy, a Duna északi partján előrevonást végrehajtó hadoszlop, csak egyetlen úton, a könnyen védhető, az áthaladókra számtalan veszéllyel leselkedő Dévényi-folyosón át juthatott a Morvamezőről Pozsony körzetébe. Pozsonytól keletre, a Duna északi partján elterülő Csallóköz (járhatatlansága miatt) csapatok mozgatására alkalmatlan volt. Egy, a Dévényi-kapun át támadó hadoszlop közelebbi feladata tehát nem terjedhetett kelet felé Pozsonynál tovább.

Az északról délre vezető harántutak megközelítő vonalvezetése:

- Alt Prerau–Neudorf b. Staatz–Gnadendorf–Leiser Berge nyugati oldala–Ernstbrunn–Karnabrunn–Korneuburg–dunai átkelőhely;
- Bernhardsthal–Paltendorf–Zistersdorf–Angern nyugat 3-4 km–Marchegg nyugat 6-7 km–Engelhartstetten–átkelőhely a Dunán Bad Deutsch Altenburg (dunai átkelőhely felé).

Átkelőhelyek a Morva folyón Angern, Weikendorf és Schloßhof körzetekben határolhatók be.

A további értékelésnél figyelembe kell venni, hogy a keskeny, nehezen járható Dévényi-folyosó nem volt igazán alkalmas a nehézlovasság szétbontakoztatására, harci csoportosításának felvételére, és sokkoló–áttörő lovassági rohamok végrehajtására. Ilyen környezetben a gyalogság jobban alkalmazkodik rugalmasan a környezetéhez, a saját védelmében használhatja ki a tereptárgyak védelmét, ami a lovasságnak éppen akadályt jelenthet.

Együttműködési lehetőségek a Duna két partján

Ismerjük, hogy a Duna menti limes út légiótáborokat kötött össze, melyek többnyire fontos dunai átkelőhelyek, gázlók, illetve kikötők közelében települtek. Ez alapján valószínűsíthetők a csata szempontjából figyelembe vehető flottilla kikötőhelyek Bécs (Vindobona) és Bad Deutsch Altenburg/Petronell (Carnuntum) körzetekben. Ez utóbbit Dévény és a közeli Hainburg várának létesítése is alátámasztja. A

pozsonyi átkelőhely (gázló) létezésére későbbi források is utalnak: egy 17. századi feljegyzés szerint egy krími tatár követ pozsonyi tartózkodása alatt átúsztatott a Dunán.³⁰

Az eddigi elemzések alapján **kitűnik Pozsony és térségének stratégiai fontossága**, amely mint láttuk, kereskedelmi szempontból is kiemelkedő jelentőséggel bírt. Már az áruforgalom kapcsán is kiderült, hogy Pozsony különböző térségeket összekötő kereskedelmi utak kereszteződésének középpontjában feküdt. Katonai szempontból is hasonlóan ítéltető meg Pozsony helye és szerepe a Duna mellett. Ugyanis Béctől keletre először ebben a térségben valószínűleg meg a Duna két oldalán önállóan vonuló hadoszlop harcászati együttműködése. Innen ellenőrizhetővé vált a folyó északi partja és a dunai gázló. Aki ezt a helyet fegyveresen birtokolta, az felügyelte szárazföldön a Dévényi-átjárót, a folyón a Hainburg–Pozsony közötti hajóforgalmat, valamint a Morvamező és a Kisalföld, azaz Pozsony és a Kisalföld közötti összeköttetést.

A harcászati együttműködés viszont dunai hajózási lehetőséget feltételezett. Erre – mint a Raffelstetteni vámrendelkezés bizonyította – a Dunán minden adottsággal rendelkezett a bajor hadsereg.

A lehetséges bajor előrevonási útvonalak jellemzése

A katonaföldrajzi értékelésből kiindulva, a bajor had két szárazföldi útvonalon közelíthette meg Pozsonyt. Egyik a Duna déli, a másik a folyam északi oldalán haladt. Első közelítésben az előrevonási útvonalak terepviszonyai Enns és Pozsony között mindkét útvonalon hasonlóan értékelhetők. Ugyanis Enns és Krems között a folyó mindkét oldalán erdős–hegyes tereppel kellett a hadoszlopoknak megküzdeni. Krems után azonban a menetvonal terepe a Tullni-medencében „kisimult”, és délen a Wienerwald bejáratáig (Greifensteinig), északon pedig Stockeraui sík terepen haladhattak a hadoszlopok. Ezt követően újra erdős–hegyes terep nehezítette a meneteket. Délen a Wienerwald (Bécsi-erdő) Bécs dél térségéig, északon pedig a Weinviertel Dunára futó déli lejtői Langenzersdorfig. A csapatok azután újból sík terepen mozoghattak, a Duna jobb partján a Bécsi-medencében, a bal parton pedig a Morvamezőn. Azonban a két menetvonalat eltérő sajátosságok is jellemezték.

Vizsgáljuk meg először a **déli hadoszlop** előrevonási lehetőségeit. Az itt vonulók számára előnyös feltételeket kínált az évszázadok óta bejárt történelmi kereskedelmi és hadiút, a római limes út. A járhatóság megítéléséhez fontos adatokkal rendelkezünk. Ismerjük, hogy az út a Duna partközelében húzódott (ez alapján aránylag pontos útvonal-szakaszhosszak mérhetők), és tudjuk, hogy szélessége általában öt méterre tehető. Az ott haladóknak ugyan nyolc kisebb-nagyobb folyót kellett keresztezniük, de számolhattak a nagyobbakon átívelő hidakkal, illetve az ismert gázlókkal. A kedvező járhatósági viszonyok ezen az útvonalon lehetővé tették málhás fogatok besorolását is. Ezen az úton haladó hadoszlop, fontos hadtárgy anyagok szállításával rövidebb-hosszabb időre függetleníthette magát a dunai flottától.

³⁰ Felföldi Szabolcs: *A nomád hadviselés egyik jellegzetes problémája: a folyón való átkelés*. In: Fegyveres nomádok, nomád fegyveresek. Magyar Őstörténeti Könyvtár, Budapest, 2004. 76. o.

Egyébként a déli útvonalon a vámhivatalok távolságát figyelembe véve: Enns–Eparesburg ~ 60 km, Eparesburg–Mautern szintén ~ 60 km, és keletebbre erődítményekkel is számolva Mautern–Traismauer ~ 20 km és Traismauer–Tulln ~ 25 km távolságokra előre felhalmozott hadtáplerakatokat is készletezhettek. Ismerjük már, hogy a kereskedelmi körzetek „lefedték” az egyes határőrgrofságok területét, tehát a katonai szervezettség a hadjárat hadtáp-előkészítését is szolgálhatta.

Az Ostmark helyzetének értékelésénél nyilvánvalóvá vált, hogy a Wienerwaldig békés területtel számolhatott az abban az irányban menetet végrehajtó hadoszlop.

Az **északi útvonal** járhatóságát nehezebb megítélni. Annak a területnek a közlekedési infrastruktúrája még napjainkban is messze elmarad a déliétől. Az idő tájt (legalább is összefüggően) kiépített utakról nem beszélhetünk. A térképet elemezve, a legnagyobb nehézség a Grein–Krems közötti útszakaszon (~ 120 km) adódhatott, ahol a Dunába meredeken „zuhanó” hegyek keskeny járhatóságot biztosítottak a folyó és a hegyoldalak között. További nehézséget okozott az észak–dél irányú hegyvonulatok megkerülhetetlen keresztezése, ahol a dombnak föl–dombnak le mozgás hihetetlenül igénybe vette a lovat és lovasát. Közben 12 kisebb-nagyobb Dunába ömlő folyót kellett keresztezniük és leküzdeniük. A jól járható útvonalszakaszok (Machland, Tullner Becken, Marchfeld) váltakozva követték a nehezen járható terepszakaszokat. A menetek hol felgyorsultak, hol összetömörültek. Ha csak egy helyen szűkült le a járhatóság (áteresztő képesség) egy lovasra, akkor ez azt jelentette, mintha a teljes menetvonalat egy oszlopban teljesítették volna. A járhatóságot figyelembe véve, a Duna északi partjának csapatbefogadó képessége, valamint mozgásszabadsága a déli parthoz viszonyítva jóval korlátozottabb volt.

Dévény előtt jelentős folyóakadályt képezett a Morva. Dunába torkollásánál kialakult ingoványos ártér megakadályozta Dévény térségében az átkelést. Erre csak északi kitérővel adódott lehetőség, vagy hajóval a Dunán, megkerülve a Morva torkolatát.

Ezen az útvonalon ezért kevésbé tudom elképzelni fogatolt járművek mozgását (hadtápanyag szállítását). Az északi hadoszlop (mai értelemben logisztikai) támogatására szükségszerűen kínálkozott a dunai szállítási lehetőség.

A rendkívül nehéz domborzati és vízrajzi adottságok miatt tehát az északi oldalon jóval alacsonyabb átlagos menetteljesítménnyel számolhatunk, mind a déli útvonalon.

A két menetvonal természeti (földrajzi) adottságai (feltételei) között oly nagy különbség mutatkozik a déli javára, hogy a déli hadoszlop gyors előrevonását eleve késleltette volna az északi hadoszlop bevárása, illetve együttthaladásuk a Duna két partján.

A magyar törzsszövetségi csapatok mozgásai (előrevonás és harctevékenység) alapvetően a Kisalföldre és a Bécsei-medencére korlátozódtak. Mindkét terület rendkívül kedvezett a könnyűlovas csapatok alkalmazásának, akár menetben, akár harcérintkezésben. A terep és növényzete kiválóan megfelelt őseink harcmódorának: a színlelt meghátrálásnak, és a szándékos megfutamodásnak.

A bajor hadoszlopok lehetséges száma

Aventinus három hadoszlop előrevonásáról ír, amelyek közül kettő szárazföldi menetet hajtott végre, egyik a Duna déli, a másik pedig a folyó északi oldalán. Középen egy folyami flottilla kísérte a keletre vonuló csapatokat. A következőkben nem az állásfoglalás felelősségével, hanem csupán a lehetőségek felvetésének szintjén vizsgálom a kérdést.

Két szárazföldi hadoszlop (Duna dél és észak) léte **a csapatok vezethetősége és anyagi kiszolgálása** szempontjából is megközelíthető.

Mit jelentett azokban az időkben a parancsnoklás, a csapatok vezetése: azaz az információk begyűjtése a saját erőkről és az ellenségről, azok értékelése, és a döntések időben történő meghozatala, valamint eljuttatása a végrehajtókhoz? Mivel az idő tájt nem álltak rendelkezésre (mai értelemben vett) korszerű híradó eszközök, a hatékony vezetés alapvető feltételeként jelentkezett a csapatok és az események közelsége, azok közvetlen vizuális, mielőbbi áttekinthetősége. Ennek érdekében a parancsnoknak szoros és lehetőleg közvetlen kapcsolatot kellett megteremtenie az alárendeltekkel. Azonban ez nem mindig valósulhatott meg, például a mélységében tagolt hosszú menetszlopok esetén sem. Ilyen esetekben lovas hírnökök szállították leggyorsabban a híreket.

Hogy képet alkothassunk az 1000 fő körüli lovast magába foglaló menetszlop hosszúságáról, végezzünk számvetést a menetszlop lehetséges hosszáról, a lovasok száma és az egy lovas által elfoglalt útdarab (3, 4 és 5 méter esetén) függvényében.

1000 lovas (egymás követését sorrendben a 3, 4 és 5 méterben számolva) 3, 4 és 5 km hosszú oszlopban állhatott össze. 2000 lovasra számolva az oszlophosszúság 6, 8 és 10 km-t tesz ki. Ha 5 km/óra menetsebességgel haladtak, belátható, hogy egy 10 km hosszú menetszlop vége, a menet megkezdésétől (oszloptól) számolva, elvileg 2 óra múlva érte el ugyanazt a helyet, mint a menetszlop eleje. Ez azt jelenti, hogy a menetszlop első és utolsó lovasa között két óra menettávolság húzódik. Látható, hogy ebben az esetben – a vizuális áttekinthetőség hiánya miatt – nem beszélhetünk a vezér és csapatai közvetlen kapcsolatáról. Az egy menetszlopba sorolt 2000 fő lovas – távoktól függő – 6, 8 vagy 10 km hosszúságú oszlopa nehezen áttekinthető. Az ilyen hosszú hadoszlop könnyűlovassággal váratlanul támadhatóvá vált, még kisebb erőkkel is. Ilyenkor a legkiszolgáltatottabb helyzetbe a kevésbé mozgékony hadtáp került. Mire a parancsnok tudomást szerzett a támadásról, az már sikeresen befejeződött, és már máshol fenyegetett a rajtaütés veszélye.

Jó példa erre a 955. évi Lech-mezei csata. A feljegyzett történetben a magyarok, miután átkeltek a Lech folyón – nem véletlenül – Ottó király hadoszlopának 8. légióját (az utolsót) támadták meg váratlanul. Miután nagy veszteséget okozva szétszórták annak erejét és elzsákmányolták a rájuk bízott málhát és útipoggyászt, rárontottak a 6. és 7. légióra is. Az 5. légiónál tartózkodó király csak ekkor szerzett tudomást a támadásról, és adott parancsot a Konrád herceg által vezetett 4. légiónak az ellentámadásra. Az események sorozatából kiviláglik, hogy milyen későn jutott el őseink váratlan támadásának híre a hadoszlop középtájáról parancsnokló királyhoz. Vajon mi történt volna, ha az 1. légiónál tartózkodik?

Ebből a példából is nyilvánvaló, hogy egy hosszú hadoszlop egyik végén történt események leereagálási ideje (ha a parancsnokot az oszlop közepére is képzeljük) nagyon hosszú, ezért így a vezetés nem hatékony.

A vezethetőség szempontjából a 6, 8 , illetve a 10 km és az ennél hosszabb, 2000 főt számláló menetoszlopok túl hosszúnak tűnnek, alkalmazásuk a példa tükrében vitatható. 1000 főt tekintve azonban már 3, 4, illetve 5 km-re rövidülhetett le mélységében egy menetoszlop. Ennyi fegyveres lovas egyidejű útba indítása esetén, oszlopközépre számolva a vezénylő parancsnokot, már jóval áttekinthetőbb közelségbe került csapataival. 5 km/óra menetsebességet számolva, egy 5 km hosszú hadoszlop, egy óra alatt juthatott el egyik helyről a másikra (az oszlopél indulási/érkezési helyét egy óra múlva érte el az oszlopvég). Ennyi időt vett igénybe a táborhely elfoglalása is. Ezt a szűkebb időintervallumot tekintve, a parancsnok már képes volt jóval rövidebb idő alatt áttekinteni csapatai helyzetét, és időben parancsokat, illetve megerősítést küldeni hozzájuk. Ugyancsak kezelhetőbbé vált a pihentetés és hadtápellátás is. Belátható, hogy 2–2,5 km hosszú oszlop menetének vezetése esetén még tovább javul a vezetés hatékonysága, növekedik a csapatok összefogottsága menetben és nyugvásban egyaránt. Ezzel párhuzamosan lerövidül a hadtápkiszolgálás ideje.

2000 fős, vagy annál nagyobb létszámú sereg útba indításánál a hatékony vezetés kritériumát csak a két vagy több, önálló (külön vezetés alatt álló, egymástól térben és/vagy időben elkülönült) menetoszlopba szervezésük elégíthette ki. Természetesen a menetrend szervezhető kettes oszlopba (két oszlop egy időben egymás mellett), azonban ez feltételezi azt az ideális esetet, hogy a kettes oszlop a teljes menetvonalon tartható. Ahol az útviszonyok ezt nem teszik lehetővé, és a körülmények egy menetoszlopba kényszerítik a csapatokat, a menetoszlopok hossza azonnal a duplájára emelkedik. Elvileg a római limes út szélessége lehetővé tette két menetoszlop egymás melletti haladását, de annak a 900-as évek körüli állapotát nem ismerjük, illetve a dunai kereskedelmi hajózás előtérbe kerülése arra utal, hogy eredeti állapota akkorra már kétségbe vonható.

Figyelembe kell vennünk azt a lehetőséget is, hogy a folyó déli oldalán – amennyiben 2000 fő körüli fegyverest indítottak útnak –, a menetrendet időben tagolták, legkevesebb két hadoszlopra, melyeket egy nap késéssel, egymás után indítottak útnak. Ez esetben lehetséges, hogy az elől haladó hadoszlop egy erős elővéd szerepét töltötte be. Egy ilyen megoldással még inkább elfogadható az a 907. június 17-én kelt oklevél tartalma (a források számbavételénél részletesen tárgyalom), miszerint ezen a napon Ennsben (Ennsburgban) a királlyal együtt találhatók a hadjárat vezérei, holott a menet nagy valószínűséggel ezen a napon megkezdődött. Ez csak úgy történhetett meg, ha a vezénylő parancsnokok helye a következő, a másnap induló menetoszlopban volt. Az eddigi elemzések alapján, a bajor had Pozsony alá vonulásánál a kettőnél több önálló menetoszlopban (csoportban) végrehajtott menetet tartom optimális megoldásnak.

A létszám megközelíthető a hadtápbiztosítás oldaláról is. Belátható, hogy több ezer fő mindennapi élelmezése egy menetvonalon, egy táborban, a végsőkig kimerítette volna az útvonal természeti és mesterséges ellátó képességét, illetve a szállított készletek nagyobb távolságra nem biztosíthatták sem az élelmezést, sem a

takarmányozást. A naponkénti étkeztetés hosszadalmas, időrabló ellátást igényelt a hadtápellátó szervektől. A déli útvonalon azonban közigazgatásilag biztosított hadtáp ellátó helyeket lehetett létrehozni az aktívan működő Duna-parti vámhelyek körzetében, ahol minden harcos két-három napig kitartó egyéni ellátmányt kaphatott.

A hadműveleti részben indokoltan feltételezzük, hogy a hadjáratban bajor gyalogság is részt vett (terület elfoglalása és megtartása feladattal). Eddigi értékeléseinkre támaszkodva már érdemes megvizsgálni a gyalogság helyét az előrevonás menetrendjében.

A gyalogság a déli hadoszlopba szervezve erősen lassította volna menetsebességüket. Ezért szerintem ebbe a menetrendbe lovasságot szerveztek (bizonyítják ezt a napi menetteljesítményeik). Hasonlóan ítéldjük meg az északi hadoszlop menetrendjét. Ha a gyalogság a Duna túlsó partján a lovas csapatokkal együtt hajt végre menetet, akkor vagy lelassulnak, vagy a gyalogság marad le, s miután értelmetlen nagy távolságra leszakadnak a déli hadoszloptól, minden hadműveleti kapcsolat megszakad a két hadoszlop között. (A vegyes összetételű menetszlop sebességét minden esetben a legalacsonyabb menetteljesítményre képes összetevő képessége határozza meg.) Elfogadhatónak tűnő megoldás, hogy a legnagyobb menetsebességre képes flottilla szállítsa az anyagi lerakatokat és a gyalogságot. Ebben a felállásban a hajóhad mindig megelőzte a szárazföldi menetet, előre megbeszélte (kijelölt) partszakaszokon előkészíthette a szükséges utánpótlást. Az egyébként veszélyeket is rejtő kikötést és kirakodást, a lerakatok védelmét éppen a fedélzeten szállított gyalogság biztosíthatta, és természetesen oltalmazta a flottilla vonulását.

A menetszlopok hatékony vezethetőségét és az anyagi ellátás lehetőségeit figyelembe véve hozzávetőlegesen megbecsülhető a hadjáratban részt vevő erők nagysága. A déli hadoszlopba – egy menetszlop esetén – 1000 főnél nem sokkal több fegyveres (egymás után indított, két oszlopba szervezett menetrendnél 2000 fő), a flottilla fedélzetén (maximum 50 hajót 10-10 fővel számolva) 500 fő, valamint északon megközelítőleg 1000 fő, vagy annál kevesebb harcos vehető figyelembe. Mindösszesen optimálisan 2000–2500, maximálisan 3000–3500 fő körüli harcértékre becsülhető a hadjáratban részt vevők száma. (Amennyiben a limes út befogadóképessége elbír egyidőben és párhuzamosan két menetszlopot, akkor 1000–2000 fővel nagyobb létszám is lehetséges volt.) Az alsóbb érték a valószínűbb.

Ez a létszám-megközelítés ugyan nagyon hozzávetőleges, azonban nagy biztonsággal levonható a következtetés, hogy amennyiben 2000 főnél több fegyveresből állt a bajor sereg, akkor azt a hatékony vezetés és a biztonságos hadtápellátás követelményének megvalósítása érdekében két önálló menetszlopba volt célszerű szervezni. Ha figyelembe vesszük a terep nehézségét és a sokkal hatékonyabb folyami szállítási lehetőséget, akkor a flottilla támogatása (deszant erők és hadtáp szállítása) is szükségszerűnek vehető.

A dunai flottilla szerepe a frank hadműveletekben

A források 791-ben Nagy Károly avarok elleni hadjáratában három hadoszlop előrevonásáról szólnak, ahol a harmadik, a dunai flottilla fontos szerepet kapott a gyalogságállításában és nagy valószínűséggel a szárazföldi menetek hadtápellátásában.

Érdemes azonban ezen a példán túllépni és kitekinteni a Karoling Birodalom hadművészetére. A történeti forrásokat áttekintve, megbizonyosodhatunk arról, hogy a Frank Birodalom nagyobb hadjáratai komplex hadműveleteknek tekinthetők, gyalogság és lovasság alkalmazásával (erődítményekre támaszkodva), melyeknek fontos logisztikai és kapcsolattartási feladataiban nélkülözhetetlen szerves elemként szerepelt a folyami flottilla. Különösen igaz ez a 9. századi Pannon–Morva térségben folytatott frank hadjáratokra, amelyek tapasztalatai megerősítik, hogy a térségben keletre irányuló nagy hadjáratok nem nélkülözhatték a dunai flottilla támogatását. Mondhatni a frankok (bajorok) rutinszerűen hajóztak keletre a Dunán. Tekintsünk át néhány történelmi példát az elmondottakra.

Jól kitapintható a dunai hajók bevetése 864-ben, amikor Német Lajos leverte fia (Karlmann) lázadását és Tullnban szövetséget kötött a bolgárokkal Rasztisláv ellen, majd seregével átlépte a Dunát.

Karlmann 872. évi, morvák elleni hadjáratával kapcsolatosan ismerjük, hogy akkor szenvedett vereséget, amikor Svatopluk csapatai váratlanul rajtaütöttek a bajoroknak a flottilla őrzésére rendelt csapatain, melyek biztosították a dunai átkelést. A hadjárat azzal kezdődött, hogy Karlmann első lépcsőben thüringiai és szász csapatokat vetett be, és később utánuk küldött egy nagy bajor sereget. Kikötésük után a morvák birtokba vették a bajorok hajóit, foglyul ejtették és megölték az őrseget. Ezzel az akcióval nem csak az átkelést akadályozták meg, hanem elfoglalták és megsemmisítették az (anyagi és emberi) utánpótlást, ezzel Karlmannt visszavonulásra kényszerítették. Ezt a történetet azért is érdemes volt részletesebben megismerni, mert kitűnik hogy a flottilla kikötésekor elkerülhetetlen a partraszálló (deszant) erők fegyveres felügyelete a flottilla-akció biztosítására.

892-ben Arnulf király a Száván utaztatta le küldöttségét a bolgárokhoz. Hét évvel később Arnulf császár – amikor beavatkozott a morva fejedelmek között kitört testvérháborúba, és 899-ben a tőle segítséget kérő II. Svatopluk pártjára állt –, sereget küldött Morvaországba II. Mojmir ellen. Útközben azonban le kellett győznie a határgrófot, Arbót és lázadó fiát, Isanrikot, akik Mauternél lezárták a Duna völgyét. A lázadó Isanrik a császár flottája elől a morva polgárháborút megnyerő II. Mojmirhoz menekült. Ebben a történetben is kitapintható, hogy a flottillát nemcsak hadtáptámogatásra alkalmazták, hanem harci feladatra is.

907-ben a flottilla alkalmazását valószínűsíti, hogy a Duna a Passauerdőtől a Wienerwaldig bajor ellenőrzés alatt állt. A Raffelstetteni vámegegyzmény mutatja, hogy a Passauer Wald és a Wienerwald közötti területen a késői Karoling-idők egységes közigazgatási rendje érvényesült.

A példák azt támasztják alá, hogy a flottilla részvétele nem volt szokatlan a keleti frank hadműveletekben. A 9. századi Pannon–Morva térségben lezajlott frank hadjáratok történelmi tapasztalatai megerősítik, hogy a keletre irányuló csapatmozgások esetén a folyami flottilla nélkülözhetetlen szerepet töltött be az utánpótlás biztosításában, a gyalogság (partraszálló erők) szállításában és az önálló menetet végrehajtó csapatok közötti kapcsolattartásban.

Egy 1346-ból származó követjelentés szerint³¹ (III. Edward angol király követe Nagy Lajos királyhoz) a Duna Regensburg és Bécs között hajózható volt. A követ Regensburgból öt nap alatt tette meg az utat Magyarországra. A Passau–Bécs dunai utat rendkívül rövid idő, három nap alatt hajózta végig.

A magas hajózási sebességgel kapcsolatosan érdemes összehasonlítani a hajón történő szállítási kapacitásokat a szárazföldi lehetőségekkel. Amíg egy teherhordó lóval 140–170 kg-ot, egy lóval vontatott szekéren 250–340 kg-t, addig egy háromevezős hajóval körülbelül 700 kg-t lehetett szállítani. Ezek, a Martin Stermitz által a Raffelstetteni vámrendelkezés értékelése kapcsán közölt adatok mai szemmel jóllehet túlzottnak tűnnek, de arra rávilágítanak, hogy a hajókat lényegesen jobban lehetett terhelni. Ötször nagyobb terhet voltak képesek szállítani, mint szekéren. Ha a szállítmány súlyát emberrel és fegyverzetével helyettesítem be, akkor egy kisebb hajó átlagosan 7-8 főt szállíthatott, az evezősökkel együtt pedig 10-11 fegyverest. Tíz ilyen hajóra tehát 100–110 fős deszant erő számolható.

Menetszámítások és menetteljesítmények

A pozsonyi csata értékelésében fontos kiinduló adatként kezelem az átlagos napi menetteljesítményeket. **Fejtegetéseim során különbséget teszek menetteljesítmény és menetsebesség között.** Átlagos menetsebességen a teljes megtett menettávolság és a menetre pihenők nélkül fordított idő hányadosát értem (km/óra). Az átlagos menetteljesítménybe beleszámolom a pihenőkre fordított időt is (km/nap).

A következő vizsgálódással az volt a célom, hogy a kor haderőinek mozgásaira (harcban és harcon kívül) jellemző tapasztalati normák birtokába jutva, azok tükrébe helyezve a csatáról leírtakat, kontrollálni lehessen a források hitelességét, illetve a tapasztalatokat felhasználhassam a csata lefolyásának modellezésében.

A vizsgált kor menetei alatt értem azon csapatmozgásokat, melyeket katonai menetoszlopok gyalog, lovon vagy lóvontatású fogaton, illetve folyami szállítóeszközön valamely terepszakaszon, vagy körlet elfoglalása céljából hajtottak végre.

Vörös István a magyar könnyűlovas csapatok napi menetteljesítményeit a Strata Ungarorumon 20–25 km/napra, Svábföldön 14 km/napra, a Frankföldön 10-11 km/napra és Lotaringia területén 12,5 km/napra becsülte. Ezek az értékek megfelelnek a málhával és fogattal rendelkező nyugat-európai csapatok korabeli menetteljesítményeinek.³² Erdélyi Gyula a magyar főcsapat menetteljesítményét 30–40, a felderítő osztagét 75 km/nap menetteljesítménnyel számolta.

³¹ Vörös István: *A magyarok hadiménjei és igavonói az írott források és régészeti leletek alapján.* In: Honfoglaló őseink. Veszprémy László (szerk.). Budapest, 1986. 132–134. o.

John W. Nesbitt: *The Rate of March of Crusading Armies in Europe.* In: *Medieval Warfare 1000–1300.* Edited by John France. Ashgate, 2006, Aldershot.

³² *Egy diplomáciai utazás és költségei 1341-ben.* AETAS, 1999/3. Fordította: Homonnai Sarolta. 39. o. A Duna hajózhatóságáról szól Arnoldus regensburgi szerzetes 1030 körüli útja Esztergomig, vö. Veszprémy László: *Anastasius esztergomi érsek műveltségéről.* Magyar Könyvszemle 101, 1985. 137-138. o.

Hogyan adódhatnak ilyen nagy különbségek a napi menetteljesítményekre? Vörös István számításai a több napig (hetekig) tartó nagy távolságú menetekre (300–500 km-t meghaladó lovasmenetekre) vonatkoznak. Az általa számolt menetek átlaga is úgy jöhetett ki, hogy az értékek tartalmazzák a 0 km/nap menet-teljesítménnyel bíró pihenőnapokat. Az adatok közötti eltérések adódhatnak még a leküzdendő terep nehézségi fokából (sík, vagy erdős-hegyes terepen vezetett az út), az ellenséges behatásoktól, és természetesen a kényszerítő erővel ható, elérhető vízelő helyektől. Elfogadhatók a példákban felhozott, jóval magasabb 60–80 km/nap lovas teljesítmények is, azzal a kikötéssel, hogy ezeket nem nagy távolságú menet átlagaként teljesítették.

Az idézett menetteljesítmények helyes értelmezése céljából ismerkedjünk meg néhány – időben és térben jól követhető – történelmi példával.

Példák az avar korból

Az alábbiakban Szádeczky-Kardoss Samu „*Az avar történelem forrásai I.*” című forrásgyűjteményéből³³ vettem értékelhető példákat a bizánci és az avar csapatmozgásokra.

Bizánci példák

Maurikios bizánci császár (582–602) személyesen vezette az avarok elleni hadműveletet 592 tavaszán. A császár Hemdon (Konstantinápoly nyugati külvárosa a falakon kívül) körzetében gyülekeztette csapatait. Innen a 6. napon Rhegionhoz (ma Bücükcesmece) vonult. A menet egy napra értékelhető és a távolság mintegy 43 km. Ez az adat a császárra és lovas kíséretére vonatkozik. Maurikios innen Herakleia (ma Marmalaeregli) át Anchialosba vezette seregét, ahol 15 napig erősített táborban tartottak pihenőt. Közben változó menetteljesítményeket értek el naponta. Például Herakleia-ból indulva egy nap alatt négy perzsa mérföldet (~ 24 km) tettek meg egy nap alatt. Ezt követő nap két perzsa mérföldet (~ 12 km) teljesítettek. A Hemdon–Anchialos 630–640 km menetvonal leküzdését 18–20 napra értékelem, melyből 32–35 km/nap menetteljesítmény számolható.³⁴

Másik példa szerint Maurikios császár, fővezérét Priskost az Al-Dunához, az avar kagán hatalmi szférájába tartozó szlávok ellen rendelte (593). Priskos a lovas sereget vezette. Gentzón a gyalogságot. Priskos csapata Herakleia (ma Eregli) térségében gyülekezett (6 nap). A hetedik napon bontottak tábor, és kezdték meg menetüket. Négy naponként táborba szállva, megérkeztek Driziperába. A megtett távolságot mintegy 425 km-re becsülöm. Itt 15 napig pihenőt tartottak, és ezt követően indultak el a távolság második felére. A hátralévő mintegy 415 km távolságot Siliistraig 20 nap alatt küzdötték le. Erre a távolságra 21 km/nap menetteljesítmény számolható. A teljes menetvonalra Ereglitől Siliistraig 830–840 km mérhető, melyen az átlagos napi menetteljesítmény 40 napra számolva szintén a 21 km/napot mutatja.³⁵

³³ Szádeczky-Kardoss Samu: *Az avar történelem forrásai I.* Szeged, 1992.

³⁴ Összefoglaló kiemelés a 37. &-ból. 89–92. o.

³⁵ Összefoglaló kiemelés a 40. &-ból. 97. o.

Az előzőektől eltérő, sokkal nehezebb menetvonalat teljesített Priskos 595-ben, amikor az avarok által ostromolt Belgrád felmentésére vonult. (A feladat végrehajtásához gyalogságot is figyelembe kell vennünk.) A csapatok Edirne nyugat térségében gyülekeztek, és a Balkán-hegységen átkelve jutottak ki 15 nap után a Dunához Svistov körzetébe. Az Edirne–Svistov 285–290 km távolságon, a nehezen leküzdhető hegyes terepen 19-20 km/nap menetteljesítményt értek el.³⁶ Az aránylag alacsony menetteljesítmény a Balkán-hegység nehezen járható terepének a következménye. A forrásból kiderül, hogy Priskos hadműveletét szállító hajókból (dromonokból) álló folyami flottilla támogatta.

A felhozott példákat általánosítva, megállapíthatjuk, hogy a bizánci vegyes menetszlop átlagos napi menetteljesítménye 12–35 km szélső értékek közé tehető. Leggyakrabban előforduló menetteljesítmények a fenti intervallum középtartékában becsülhetők 20–24 km/nappal. Lovas menetszlop esetén 43 km/nap menetteljesítményt is számolhatunk.

Avar példák

A nomád könnyűlovasság normáival összezsengő menetteljesítmények jellemezték az avar kagán meneteit, amikor 592-ben megtámadta Bizáncot. A hadművelet előtt Belgrádot ostromoltatta, miközben törzsével (kíséretével) az ostromlott város és Sirmium (ma Sremska Mitrovica/Szávaszentdemeter) között, valahol félúton táborozott. Feltehetően tudomást szerezvén a bizánci sereg kimozdulásáról, abbahagyta az erődítmény vívását, és az ostromló erőket Sirmium térségébe rendelte, ahová öt perzsa mérföld megtétele után maga is megérkezett. Egy nap alatti menetteljesítménye tehát mintegy 30 km-re tehető. Innen – a Száván végrehajtott folyóátkelés után – a kagán egy különítményt válogatott össze, és az ellene felvonuló (Belgrád felmentésére küldött) bizánci csapatok elé küldte. A forrás szerint a különítmény öt nap alatt érkezett Vidinbe (~ 360 km).³⁷ Ez 72 km/nap átlagos menetteljesítménynek felel meg.

A példákból első olvasatra is levonható néhány fontos következtetés. Elsőként az tűnik szembe, hogy a könnyűlovas csapatok átlagos napi menetteljesítménye jóval felülmúlta a bizánci (és később látni fogjuk, a frank) seregek menetteljesítményeit. Az is megállapítható, hogy a magas menetteljesítmények rövid távolságokra (1–3 napos menetekre), illetve a jól felkészített, kisebb lovas különítményekre jellemzők. Ezek a menetek pihenőnap nélkül kerültek végrehajtásra. A nagy távolságú menetek esetén (300–400 km felett, illetve 4-5 napot meghaladva) a hadvezérek rendszeres pihenőnapokkal szakaszolták seregeik előrevonását. Természetesen a pihenőnapok sűrűsége, és így a napi menetteljesítmény nagymértékben függött a terep nehézségi fokától.

A leírtak alapján célszerű megkülönböztetnünk kis távolságú és nagy távolságú meneteket. Elvi megkülönböztetésük, jellemzőik alapján lehetséges és a modellezések során nagy jelentőséggel bírnak.

³⁶ Szádeczky-Kardoss Samu: *Az avar történelem forrásai I.* Összefoglaló kiemelés a 43. &-ból. 108. o.

³⁷ Uo. Összefoglaló kiemelés a 43. &-ból. 108. o.

Kis távolságú menet jellemzői

A kis távolságú menetek fő jellemzője nem is annyira a teljesített távolság, mint az, hogy közbeiktatott pihenőnap nélkül kerültek végrehajtásra. A példák alapján időtartamuk egy-három napra tehető. A kis távolságú menet végrehajtható: helyőrségből (szállásról), (pihenő) táborból és gyülekezési körletből. Erőltetett menet esetén több nap is lehet. Ennek következtében magasabb átlagos napi menetteljesítmények adódnak.

A fenti példákból a kis távolságú menetek közé sorolom az avar különítmény 592-ben, öt nap alatt teljesített 360 km-es menetét, az avar kagán 594-ben egy napon belül, 30 km megtételével végrehajtott áttelepülését Sirmiumba, valamint Maurikios császárnak a gyülekezési körletből indított, első nap alatt megtett 43 km hosszú menetét. A menetteljesítmények 30, 43 és 72 km/napban számolhatók.

A kis távolságú menet jellemzőit elemezve észre kell vennünk, hogy az avar kagán különítményének teljesítménye erősen szélső értéket képvisel, minden jellemzőjében (útvonal hossza, teljesítés ideje), kivéve, hogy ez esetben sem tartottak pihenőt. A válogatott, jól felkészített állomány erőltetett menetben, pihenő nélkül nagyon magas, 72 km/nap menetteljesítményt ért el. Ezt a magas értéket összehasonlítva a bizánci alacsonyabb menetteljesítményekkel kitűnik, hogy a könnyűlovas csapatok mozgássebessége még hosszabb távon is jóval meghaladta a vegyes (gyalog- és lovas), valamint a nehézfegyverzetű lovasság haladási sebességét. Ez az adat arra a tapasztalatra is utal, miszerint a katonai mozgásokra jellemző, hogy egy kisebb csoport mindig nagyobb menetteljesítményekre képes, mint a nagy seregrészek. Az együtt mozgó csoportnak a haladási sebességét mindig a leglassúbb képességekkel bíró összetevők határozzák meg. A válogatott csapatokból ezek a lassú elemek kimaradnak. Ilyen csapatoknak számítottak (és számítanak ma is) a felderítő csapatok, a felderítő járőrök.

Felderítő csapatok, válogatott különítmények menetteljesítménye

Függetlenül a menetek távolságától, külön kell foglalkozni a jól felkészített, válogatott harcosokból összeállított, az ellenség mélységébe küldött különítmények (kisebb állományú felderítő osztagok) menetteljesítményeivel. Erre az egyik szemléletes példa a fent említett avar különítmény 72 km/nap menetteljesítménye.

A másik példát a tatárjárás idejéből vettem. 1241. március 12-én a mongol-tatár csapatok áttörtek a Vereckei-hágón. Ezzel egy időben egy felderítő csapatot küldtek előre, mely a források szerint már március 16-án Pest alá ért. A Verecke–Pest távolságot 380 km-ben mérve (a „Pest alatti” meghatározás bizonytalanságát 340 km-re becsülve csak Vácig), menetüket öt napra számolva, menetteljesítményük 76 (68) km/napban adható meg.

A kis távolságú menetekre felhozott példákat összevetve látható, hogy a szélső értékekkel határolt menetteljesítmények 30–76 km/nap közé esnek. Az egyedi szélső értékeket elvetve, 43–72 km/nap közötti értékeket kapok.

Tapasztalatainkat a pozsonyi csatára vonatkoztatva, megengedhető keretek között mozoghatunk, ha a magyar könnyűlovas csapatok kis távolságú napi menetteljesítményét aránylag magas értékkel (50–60 km/nap) számolom. Őseink a szálláskörletekből, riasztás után, egy-két napos menetet hajtottak végre (tehát pihenő nélkül), azonban ezek a csapatok nem válogatott erőket képviseltek, ezért a felső menetteljesítmény-értékek rájuk vonatkoztatásától eltekinthetünk.

Nagy távolságú menet jellemzői

A nagy távolságú meneteket pihenőnapok közbeiktatásával, három-négy napnál hosszabb időtartamban hajtották végre. A pihenőnapok száma lényegesen lecsökkentette a számolható átlagos napi menetteljesítményt. A felhozott bizánci példák a nagy távolságú menetek napi menetteljesítmény szélső értékeket 12–35, a középtértékeket pedig 20–24 km/nap értékek közé szorítják. A menetek időtartamai 17 és 50 nap közé értékelhetők. A térképen értékelhető távolságok 270–840 km között mozognak.

Őseink nagy távolságú menetére jól becsülhető teljesítmények számolhatók a brentai csatát megörökítő források alapján. Az Itáliába érkezés idejét Aquileia térségében szeptember 1-jének vége, és a szeptember 24-ig az Aquileia–Pávia–Brenta útvonalon megtett távolságot ~ 770 km-ben mérve, 32 km/napban számolható az átlagos napi menetteljesítmény. Négynaponként pihenőt számolva 18 nap marad a tényleges menetre. Ebből az egy napi menetteljesítmény 43 km/napban számolható.

A felhozott példákból kiindulva kiszámolható, hogy rövidebb távon, illetve a nagy távolságú menetek kezdeti (első) szakaszán, egy lovascsapat négy-öt nap alatt 170–200 km-t is teljesíthetett. Azonban ezt a menetteljesítményt elérve ember és állat kimerült, a készleteket felélték, a felszerelés sérüléseket szenvedett, tehát a csapatok harcértéke jelentősen lecsökkent. Visszanyerése érdekében nyugvást kellett elrendelni. A következőkben történelmi példákkal támasztom alá a pihenőnapok szükségességét.

Spalatói Tamás „A salonai és spalatói főpapok története” című munkájában³⁸ megemlékezik az 1241. évi tatárjárásról is. Többek között a tatárok lovairól írja: „*Lovaiik kicsinyek, de erősek, jól bírják a koplalást meg a fáradtságot; rajtuk parasztok módjára lovagolnak, a lovak pedig patkó nélkül úgy nyargalásznak a sziklákon, köveken, mintha vadkecskék volnának; háromnapi folytonos igénybevételtől elcsigázva, megelégszenek egy kevéske szalmaféle takarmánnyal.*” (Fordította: Csonka Ferenc.)

Ránk maradt egy 1346-ban végrehajtott diplomáciai utazás feljegyzése, mely arról tanúskodik, hogy I. (Nagy) Lajos király és III. Edward angol király között követváltásra került sor. III. Edward követe, Walter de Mora domonkos szerzetes útitámlája őrződött meg, melyből rengeteg hasznos információt meríthetünk a korabeli utazási körülményekre, útviszonyokra, a Duna hajózhatóságára, a lovak

³⁸ Spalatói Tamás: *A salonai és spalatói főpapok története*. In: Nagy Balázs (szerk.): *Tatárjárás*. 37. fejezet. A tatárok természetéről. Budapest, 2003, Osiris Kiadó. 60. o.

teljesítőképességére. Mora követ feljegyzései³⁹ között gyakran szerepel a lópatkolás költsége. Ugyanis átlagosan 3–5 nap után úgy elkoptak a lovak patkói, hogy újakat kellett veretni rájuk. Erre az útviszonyoktól függően 4–7 naponként sor került. Ezt a gondolatsort visszavetítve a patkolatlan lovakra, valószínűnek tartom, hogy a kemény szarupatak is megkívánták az időnkénti regenerálódást. A kor könnyűlovas seregeire oly jellemző, nagy számú vezetőklóra többek között azért is szükség lehetett, hogy váltott igénybevétellel pihentessék az elfáradt paripákat.

Zrínyi Miklós, a költő és hadvezér a „*Tábori kis trakta*”⁴⁰ című munkájában egy 18 ezer fős sereg (6 ezer lovas és 12 ezer gyalogos) élelemmel és takarmánnyal történő ellátására és szállítására összesen 205 szekeret számolt, melyeknek ötnapos rotációval kellett az élelmet és takarmányt beszerezni, megérkezésük után kiosztani és újra fordulni. Ez egyúttal ötnaponként ismétlődő megállást (cipósütést és kiosztást), „pihenőt” is jelentett.

A bizánci példákból az is kiolvasható, hogy nagytávolságú menetek esetén, a rendszeresen közbeiktatott négynaponkénti pihenőt (nevezzük rövid pihenőnek) követően 15–20 naponként erősített táborokban „hosszú pihenőt” (ami 15 nap is lehetett) is tartottak. A hosszú pihenők biztosították az elegendő idejű nyugvást ember és állat regenerálódását, a betegek ellátást, a sérülések kijavítását, a sorok rendezését és a hadtápkészletek feltöltését, valamint a hadművelati tervek pontosítását.

Összevetve a nyugvásról megismerteket, állást foglalhatunk amellett, hogy a pihenők elrendelésére egyrészt a személyi állomány és az állatok regenerálódása céljából, másrészt a nélkülözhetetlen anyagi ellátás és feltöltés (élelmezés, takarmányozás) érdekében került sor.

Futár menetteljesítmények folyón és szárazföldön

Mora követ 1346. március 25-i indulásától Gravesendből (Kent) április 29-ei visegrádi (Magyarország királynéjához) érkezésén át, a királlyal való találkozásáig (Zágráb, május 18–20.), egészen a visszautazásáig részletes kimutatást vezetett költségeiről, melyben fontos tételekként szerepeltek az úti költségek, az igénybe vett szállítóeszköz, a megtett útszakasz, és mindez dátumhoz és helységhez kötve.⁴¹

Emeljünk ki az útijelentésből egy-két, a pozsonyi csata feldolgozása szempontjából bennünket érdeklő, hasznosítható példát. Az első fontos észrevétel, hogy Regensburgtól lefelé hajózható volt a Duna. A követ Bécsig hajóval tette meg az utat, nagyon rövid idő, öt nap alatt. Passauból Mauthausenbe egy nap alatt hajóztak le. A Mauthausen–Bécs távolságot két nap alatt tette meg a hajó. A hajózási teljesítmények napi 80–100 km-re becsülhetők.

³⁹ Homonnai Sarolta: *Egy diplomáciai utazás és költségei*. 51. o.

⁴⁰ Zrínyi Miklós. *Tábori kis trakta*. Összes művei. Budapest, 2003. 435–437. o.

⁴¹ Homonnai Sarolta: i. m. 38–42. o.

Bécsből már lovon folytatták útjukat. A Bécs–Fischamend mintegy 25–30 km távolságot egy napon belül teljesítették. Visszaútfjukon a Mosonmagyaróvár–Hainburg közötti mintegy 50 km-t fél nap alatt hagyták maguk mögött. A követség a legmagasabb napi menetteljesítményét hajóval érte el a Passau–Mauthausen közötti 115 km hosszú folyószakaszon, amelyen egy nap alatt hajóztak le. A legalacsonyabb napi menetteljesítményük lóháton a Zákány–Körös, mintegy 44 km-es útvonal-szakaszra esett. Az adatokból kitűnik, hogy a hajóutak jóval gyorsabbak voltak bármely szárazföldi közlekedésnél.

A követ lovas teljesítményei 30–73 km/nap értékek között, az útviszonyok függvényében változtak. A tanulmányban lábjegyzetben szerepel, hogy a pápai gyorsfutár a szállásáról indulva, elérhette a 100 km/nap menetteljesítményt. Hasonlóan magas menetteljesítmények jellemezték a spanyol és francia gyorsfutárokat. A magas menetteljesítmények a váltott lovak igénybevitelével, a baráti (hazai) környezettel és a diplomáciai védettséggel magyarázhatók. Általában elfogadható jellemző, hogy egy 14. századi lovashírnök 50–80 km-t teljesített naponként.⁴² Ellenséges környezetben, utak hiányában és a „hátszág” támogatása nélkül (például a felderítő csoportok esetén) természetesen alacsonyabb menetsebességekkel számolhatunk. A pozsonyi csatára vonatkoztatva, elfogadható, reálisan magas menetteljesítménnyel, 60 km/nappal számolom a felderítő járőr kiértékelési útvonalát.

Fogatolt és málhás lovak teljesítményei

A követ útjának történetéből rendelkezünk egy adattal a kétfogatú kocsi haladási sebességéről is. Ospringe és Rochester közötti 35 km-t fél nap alatt kocsikázták le. Természetesen a haladási sebességet elsősorban az útviszonyok és a kocsi terhelése határozta meg.

A lovak teljesítménye 600 év múltán sem sokat változott. A második világháború történetében nagy pontossággal követhető a málhás állatok teljesítménye. A málhás lovak teherbírását 70–80 kilogrammban lehetett tervezni. Ezzel a súllyal 4 km/óra menetsebesség mellett, napi 25–30 km/nap menetteljesítményt lehetett elérni. Erőltetett menet esetén a napi menetteljesítmény 40 km-re volt növelhető. Előírások szabályozták, hogy a málhásállat-oszlopok egy nap alatti hegy-völgy menete nem haladhatta meg a 1000 méter szintkülönbséget.⁴³

Mozgássebességek harcérintkezésben

Eddigi példáinkban és értékeléseinkben a menettel, mint harccal kapcsolatos (közvetett kapcsolattal bíró, azaz a harcérintkezésbe lépés céljával végrehajtott) mozgással foglalkoztunk. Láttuk, hogy az ellenséges behatás nélkül elsősorban a terepviszonyok befolyásolták a menetteljesítményeket. Más értékek jellemzik a harcérintkezésben végrehajtott mozgásokat (például támadásban, üldözésben,

⁴² Homonnai Sarolta: *Egy diplomáciai utazás költségei*. 48-49. o.

⁴³ Babucs Zoltán: *A ló a második világháborúban*. História 2005/1-2. 62. o.

védelemben, vagy visszavonulás esetén). A következőkben ezért arra kerestem a választ, hogy milyen mozgássebességekkel lehet jellemezni eleink „szándékos megfutamodás” taktikáját?

Őseink 899-900. évi itáliai tartózkodását több, helyhez és időhöz köthető eseménnyel jellemezhetjük. Az első a Brenta folyó melletti csatában aratott győzelmükhöz kapcsolódik. A kortársak megírták, hogy a **Brenta folyó melletti csata** 899. szeptember 24-én zajlott le. Azt követően Berengár (I. Berengár 888–924 itáliai király, 915-től császár) megvert seregeit a Via Postumián üldözőbe vette a magyar különítmény, és Berengár alig tudott Pavia védőfalai közé visszavonulni.⁴⁴ [A Via Postumia a Pannóniát és Észak-Itáliát összekötő római út. Vonalvezetése: a Dráva vagy a Száva völgye–Ljubljana (Emona) és ettől nyugatra az Isonso, vagy délre a Vipava völgyén keresztül Friuli térsége, majd Treviso. A Friuli–Treviso közötti mintegy 120 km hosszú szakaszt nevezték Strata Ungarorumnak.]⁴⁵ A másik dátum és hely 899. december 13-a, amikor már Vercellit támadják a magyarok. A becsült útvonal hossza a Brenta folyótól Vercelliig (Brenta–Treviso–Padova–Brescia–Pavia–Milánó–Vercelli), mintegy 420–430 km, mely megtételét 79-80 napra számolhatjuk. Az adatokból egy 5,3-5,4 km/nap átlagos üldözési ütem számolható. A zsákmányszerzés útvonala napi menetteljesítményének értékeléséhez is rendelkezünk kiinduló adatokkal. Egyike a Vercelli (899. december 13.), a másik a következő nagy célvárosuk, Modena (Vercelli–Piacenza–Parma–Modena), melyet 900. január 26-án ért el a törzsszövetségi különítmény. A két város közötti távolságot (~ 250–260 km) 44 nap alatt teljesítették. Így a portyák napi menetteljesítménye 5,7–6 km/nap-ra becsülhető. Azt követően két nap múlva már a Nonantolia-i kolostort dúlták fel (Modenától 11-12 km, 5,5–6 km/nap). A harcérintkezésekre számolt, jellemző közepes mozgásütem 5,3–5,7/6 km/nap.

Nagy Károly avarok elleni hadjárata

Az eddigi értékelések tükrében érdemes vizsgálat alá venni Nagy Károly (768–800 király, 800–814 császár) avarok elleni 791. évi hadjáratát. A hadjárat rövid története szerint 791. szeptember 20-án a frank sereg három hadoszlopba szervezve átlépte az Enns határfolyót, és a Duna mentén megindult a Tullni-medence és a Wienerwald irányába, ahol már avar erődítményekkel és szálláshelyekkel számoltak. A Duna északon az északi tartományokból érkezett lovagok Theoderich gróf és Meginfrid főkamrás vezetésével a ripuári frankok, a türingek, a szászok, és a frízek, a folyó déli felén a király parancsnoksága alatt az austrasiai és a neustrasiai frankok, valamint a bajorok vonultak.⁴⁶ A két vegyes összetételű (lovasság és gyalogság) hadoszlop hadtápbiztosítását a Dunán hajózó bajor flottilla látta el.

⁴⁴ Kristó Gyula (szerk.): *A honfoglalás korának írott forrásai*. Szeged, 1995. János velencei pap. 239. o.; A nonantolai kolostor alapítása. 217. o.

Bóna István: *A magyarok és Európa a 9-10. században*. Budapest, 2000. 31. o.

⁴⁵ Vörös István, uo., 133. o.

⁴⁶ Papp Imre: *Nagy Károly és kora*. Történelmi Kézírónyvtár, Debrecen, 1997. 44-45. o.

A hadjáratot illetően, kételyek merülnek fel azt illetően, hogy megütköztek-e Nagy Károly csapatai az avarokkal? A kérdés megválaszolásához értékes feldolgozások állnak rendelkezésünkre. Ezek közül alapvetően Szőke Béla Miklós és Deér József munkáira támaszkodom.⁴⁷

Tudjuk, hogy a hadjárat 52 napig (791. szeptember 20-tól november 10-ig) tartott, és október végén érték el a Wienerwaldot. A leírásokból kikövetkeztethető útvonal alapján összesen mintegy 740 km-t tettek meg az Enns–Pöchlarn–Krems–Bécs–Mosonmagyaróvár–**Győr**–Szombathely–Sopron–Mödling–**Enns** menetvonal mentén (Enns–Győr ~ 348 és Győr–Enns ~ 384 km). Ez átlagosan 14,3 km/nap menetteljesítménnyel számolható.

Ha azonban tagolom a távolságokat, akkor több információhoz jutok. Az Enns–Wienerwald távolságot (Bécs délen, a hegység keleti bejáratáig) mintegy 205 km-ben mérhető, melynek leküzdését a források nagyon lazán, október végével adják meg. Október 20-ig 31 nappal számolva a távolság megtételére, 6,6 km/nap átlagos napi menetteljesítményt kapunk. Ha a Wienerwald leküzdését október vége felé értelmezzük, akkor a menetteljesítmény egyre csökken. Így október 31-ét véve, 41 nappal kell számolnunk, ami 5 km/nap átlagos napi menetteljesítménynek felel meg. Távolságban és időben középértékkel számolva (a hegység közepéig mintegy 190 km és 35 nap) 5,4 km/nap átlagos napi menetteljesítmény adódik. Ezek az alacsony értékek azt jelzik, hogy a Wienerwaldig valamilyen külső behatás érte a hadoszlop előrevonását. Észrevételünket alátámasztják a korabeli források is. Herwig Wolfram feldolgozása⁴⁸ szerint, első közvetett külső hatásként kell figyelembe vennünk, hogy az Enns folyót átlépve a bajorok ellenséges területen végrehajtott menetként számolták már az első napokat is. Ez fokozott menetbiztosítást (útvonal-felderítést, erős elővédek és oldalvédek kiküldését) jelentette, amely eleve lassította a menetsebességet. A források szerint a Tullni-medencéig ellenséges behatás nélkül juthattak el, azaz Kremsig az avarok nem akadályozták a frank sereg előrevonását. A Krems előtti területeket harc nélkül feladták, és visszavonultak a Tullni-medence északi és keleti részein berendezett erősített vonalaik mögé. A források arról számolnak be, hogy Nagy Károly csapatai ott (a Kamp folyó torkolatánál) és a Wienerwald nyugati bejáratánál St. Andrä Wördern térségében avar ellenállásba (torlaszokba, akadályokba) ütköztek, amelyek felszámolása után akadálytalanul kijutottak a Rába torkolatvidékére.

Mint látjuk, a forrásokban elbagatellizált avar ellenállás azonban lényegesen befolyásolta napi menetteljesítményüket. Végezhetünk számításokat erre az esetre is. Szakaszoljuk az Enns–Bécs dél (Bécsi-erdő kijárata) 205 km távolságot az avar ellenállás szempontjából. 137 km-ben mérhető az ellenséges behatástól mentes menetvonal Enns és Traismauer között, és 68 km-re tehető a Traismauer–Bécs dél közötti avar ellenállás terepszakasza. Mivel nem ismerjük pontosan a

⁴⁷ Szőke Béla Miklós: *Plaga Orientalis*. A Kárpát-medence a honfoglalás előtti évszázadban. 19–20. o. In: Honfoglaló őseink. Veszprémy László (szerk.). Deér József: *Karl der Grosse und der Untergang der Awarenreiches*. In: Karl der Grosse. Werk und Nachleben Bd. I. Persönlichkeit und Geschichte. Hrsg. von Helmut Beumann, Düsseldorf, 1965. 719–791. o.

⁴⁸ Herwig Wolfram: *Die Geburt Mitteleuropas*. Geschichte Österreichs vor seiner Entstehung 378–907. 254–257. o.

Wienerwald leküzdésének idejét, csupán az október vége becsülhető meg, számításainkat továbbra is október 20. és 30. közötti dátumokhoz kötjük. Tehát az avar ellenállás szerint szakaszolt távolságok menetteljesítményeit számoltam, a dátumokkal behatárolt 31 és 41 nap menet-időtartamokra.

1. táblázat

Enns–Bécs dél ~ 205 km, október 20-ig, 31 nap alatt, 6,6 km/nap menetteljesítmény esetén			
Enns–Traismauer ~ 137 km		Traismauer–Bécs dél ~ 68 km	
Becsült menetteljesítmény (km/nap)	Végrehajtáshoz szükséges napok	Fennmaradt napok	Számolt menetteljesítmény (km/nap)
8	17,1	13,9	4,9
9	15,2	15,8	4,3
10	13,7	17,3	3,9
11	12,5	18,5	3,4

A **31 napos menet** esetén értékelhető értékpárokat – a közvetlen ellenséges behatás nélküli menetszakaszra – Enns és Traismauer között kaptam. A 9-10 km/nap átlagos napi menetteljesítményhez az avar ellenállás terepszakaszára **3,9–4,3 km/nap** előnyomulási sebesség tartozik. Ezek az értékek nagyon közel állnak az előzőekben számoltakhoz (5,3–5,7 km/nap). Ha a táblázatot 30 nappal számolom, akkor a kapott előnyomulási sebesség már 4,3–5,2 km/nap-ban számolható.

Ugyanezt a számítást elvégezzük el **41 nap menetidőre** is.

2. táblázat

Enns–Bécs dél ~ 205 km, október 30-ig, 41 nap alatt, 5 km/nap menetteljesítmény esetén			
Enns–Traismauer ~ 137 km		Traismauer–Bécs dél ~ 68 km	
Becsült menetteljesítmény km/nap	Végrehajtáshoz szükséges napok	Fennmaradt napok	Számolt menetteljesítmény km/nap
8	17,1	23,9	2,9
9	15,2	25,8	2,6
10	13,7	27,3	2,5
11	12,5	28,5	2,4

A táblázatból kiolvasható, hogy a 9-10 km/nap átlagos kezdő menetteljesítményhez 2,5-2,6 km/nap előnyomulási sebességek tartoznak, amely értékek viszont messze elmaradnak el az előzőekben számoltaktól.

Mielőtt állást foglalnánk az elfogadhatóan összetartozó értékpárok mellett, nézzük meg a visszaút menetteljesítményeit. Bécs térsége után a további útra – mindenféle avar ellenállás nélkül – a Kisalföldön Győr, és a visszatérésre Ennsbe, megközelítően 530 km-t fordítottak (Bécs–Győr ~ 144 km, Győr–Szombathely–Enns ~ 386 km, összesen 528 km), akkor október 20-tól számolva, 22 nap alatt **24 km/nap** átlagos menetteljesítménnyel tértek haza.

Amennyiben október 30-tól számolom a visszatérést, akkor a fennmaradó 12 nap alatt 44,17 km/nap átlagos menetsebességet kapok. Ez utóbbi adat a nagy távolságú (többnapos) menetek tükrében túl magasnak tűnik.

A 24 km/nap visszatérési menetsebesség teljesen összhangban van az előző menetszakasz 31 (30) napos teljesítésére végzett számítások eredményeivel (1. táblázat). Mindkét esetben a Wienerwald leküzdését október 20. környékére, de inkább egy-két nappal azt megelőzően 18-19-re valószínűsíthetjük. A kapott eredményt közelítem, ha a visszautat a középtételekből vezetem le (Enns–Bécs 190 km, 35 nap) akkor a visszaútra marad 340 km és 17 nap, amelyre 20 km/nap átlagos menetteljesítmény számolható.

A 20 és a 24 km/nap visszatérési menetteljesítmény tökéletesen illeszkedik a nagy távolságú menetek tapasztalati adatainak értékintervallumába.

A számítások visszaigazolták a források történéseit. Bebizonyosodott, hogy a hadjárat első szakaszán – a Wienerwaldig – valami történt. Az ellenséges behatásoktól mentes menetvonalon az igen alacsony menetteljesítmények Enns és Traismauer között, visszaigazolják a frankok óvatos előrevonását. Ettől lényegesen alacsonyabb menetteljesítmények számolhatók az avar ellenállás terepszakaszára a Tullni-medencében és a Wienerwaldban. A 4 km/nap körüli menetteljesítmények a harcérintkezésben végrehajtott mozgásra, vagy zsákmányszerzéssel és erődítményrombolással összekapcsolt előnyomulásra (illetve mindháromra együtt) jellemzők. Ezt a következtetést alátámasztják történelmi ismereteink is, miszerint abban az időben az avarok lakták a Tullni-medencét és a Wienerwaldot is. A Nagy Károly hadjáratát megörökítő dokumentumok arról írnak, hogy a Wienerwaldból októberben a császár hazaküldte 13 éves fiát, a későbbi császárt, Jámbor Lajost. Október végén a sereg (vagy annak egy része) még mindig a Bécsi-erdőben tartózkodott. Betegségben ott hunyt el három egyházi méltóság, közöttük a metz-i püspök, Oberhirte október végén. Mindez nem történhetett meg valamilyen avar ellenállás nélkül. Herwig Wolfram is elismer egy „csekély” ellenállást („geringe Widerstand”). A wienerwaldi huzamosabb októberi tartózkodás valamilyen szintű fegyveres ellenállásra utal, jóllehet ennek méretei alulmaradtak a frank várakozásnak.

Összességében értékelve a harcérintkezés mozgássebességeit, a számítások 3,9/4,3–5,7/6 km/nap határok közé sűrűsödnek. A szélső értékeket elhagyva, a **továbbiakban 4,3–5,7 km/nap középtételekkel számolok.**

Az avarok elleni hadjárat értékelt menetteljesítményeit is figyelembe véve táblázatba foglalhatjuk tapasztalatainkat.

3. táblázat

Átlagos katonai mozgásteljesítmények menetben és harcérintkezésben (km/nap)			
Csapat megnevezése	Nagy távolságú menet (4-5 nap és pihenőnapon túl tartó menet)	Kis távolságú menet (4-5 napig tartó, pihenőnap nélküli menet)	Középértékek (számoláshoz)
Bizánci vegyes	19–24	24 (egy napra)	21–22
Bizánci lovas	32–35	43 (egy napra)	34–35
Frank vegyes	9–10		16
Frank lovas	20–24		
Könnyűlovas íjász	30–70		50
Lovas futár, hírvivő	50–80		60
Hírvivő hajón	80–100		80–100
Harcérintkezésben	4,3–5,7		5

A táblázatot áttekintve további megállapításokat tehetünk. Kirívóan alacsony a frankok 9-10 km/nap menetteljesítménye. A példát Nagy Károly avarok elleni hadjáratából vettem, ahol az Enns folyót átlépő frank had a menet kezdetétől fogva számíthatott avar ellenállásra. Az óvatos előrevonás tükröződik vissza a menetben. A bizánci adatok alapján látható a különbség a kis távolságú és nagy távolságú menetteljesítmények között. Az átlagszámok körüli eltérések elsősorban a terep befolyásáról árulkodhatnak. Nagyságrendbeli eltérés mutatkozik a harcérintkezés átlagos előnyomulási teljesítménye és a menetteljesítmények között.

LÉTSZÁM, HARCELJÁRÁS, MOZGÓSÍTÁS

A törzsszövetségi haderő becsült „béke- és háborús” létszáma

A pozsonyi csatában részt vevő magyar haderő létszámát csupán megbecsülni tudjuk. Harcértékük hozzávetőleges becsléséhez, rendelkezésünkre áll egy, a dél-orosz sztyeppén nomadizáló őseinkre vonatkozó adat, melynek aktualizálása érdekében részben elvi megközelítésekre és történelmi párhuzamokra, részben régészeti feltárások leletgyűjtéseire támaszkodva vállalkozhatunk.

Összehasonlító adatok

Kiindulásként kapaszkodjunk bele az egyetlen számadatba, amely a 10-11. században íródott arab nyelvű földrajzi művekben fordul elő. Ezek a források a Törzsszövetség haderejének létszámát 20 ezer főben adják meg. Első olvasatra óriásinak tűnik ez a szám, mely a szakirodalomban hangot is kapott. Ha ezt a

húszezer fő fegyverest loállományával együtt, állandóan fegyverben tartott, egy táborban összefogott seregnek tekintem, akkor valóban túlzott adatnak tekinthető. Csupán ellátási (élelmezés, takarmányozás) szempontból megközelítve, ez a létszám kétségre vonható. Nehéz elképzelni, hogy az akkori nomád társadalom és életvitel képes lett volna ennyi embert és állatot egy időben, egy táborban, huzamosabb ideig etetni–itatni, és az elfogadható egészségügyi körülményeket biztosítani. Ha csak azt vesszük tekintetbe, hogy a 20 ezer könnyűlovas harcosnak minimálisan 40–60 ezer ló állt a rendelkezésére (ha csak egy-két vezetéklövet számolok, de a források szerint 3-4 is helytálló), mely állatállományt elsősorban a legelők és rétek, tehát közvetlenül a természet élelmezte, akkor belátható, hogy rövid idő alatt felélték a környéken mindazt, ami biztosította azonos területű tartózkodásukat. Ez a józan észre alapozott megközelítés valóban kétségeket vethet fel ekkora haderő állandó együtt tarthatóságáról. Az adat elfogadhatóságának megítélése érdekében célszerű áttekinteni a dél-orosz sztyeppén élt nomád és földműveléssel foglalkozó korabeli társadalmak haderőire vonatkozó létszámadatokat!

Néhány – valószínűleg felnagyított – adattól (50–60 ezer fő) eltekintve, az egyes népek haderejének harcértéke összevethető, legalábbis azonos mércével mérhetőnek tekinthető. Ha a 4. táblázatban feltüntetett adatokat egymással összehasonlítom, elfogadható viszonyokat állapíthatok meg a nagy népek és a kisebbek haderőire vonatkozóan. Lehetséges, hogy önmagában vizsgálva a Törzsszövetségre megadott 20 000 fős lovas sereg óriási számnak tűnik, de hasonló nagyságrendet képvisel a kazár, az alán és a horaszáni haderő is.

Az egyes haderőket illetően a források hasonlóan írnak. Lényegesnek tartom, hogy összhaderő vonatkozásában többnyire a királynak és fejedelmeknek alárendelt csapatokat említene. Jellemző az is, hogy a király vezette haderőt (szükség vagy háború esetén) gyűjtik össze (hívják egybe). Megfigyelhetjük azt is, hogy amikor harc nélküli összehívásról olvasunk, akkor a haderőre vonatkozó mondatban a király (főnök) a sereggel kivonul (kilovagol). Észre kell vennünk, hogy ebben az esetben nincs szó háborúról vagy szükséghelyzetről. Inkább arról a képességről, amelyet évenként egyszer (általában tavasszal), seregszemle keretében gyakoroltak, azaz „behívták” a hadkötelezetteket, és mai szóhasználatnál élve díszszemle módján együtt tartották és ünnepélyesen felvonultatták a teljes hadrafogható állományt. Tehát mustrát tartottak.

A táblázathoz még két – nem korabeli – 16. századi adat illeszthető. Igaz mintegy öt és fél évszázaddal későbbi haderőlétszámot tükröznek, de mindkét esetben nomád fegyveres erőről van szó. A 16. században a kelet-európai sztyeppére (a magyarok korábbi szálláshelyeire) betelepülő kis számú nogajok fegyveres erejét a korabeli diplomáciai források 20–30 ezer főre becsülték.⁴⁹ A nogajok által az orosz cárnak kiállított segédcsatók nagyságára az előzőekkel összhangban, nagy biztonsággal 20 ezres seregekkel számolhatunk.⁵⁰

⁴⁹ B. Szabó János: *Gondolatok a 9-10. századi magyar hadviselésről*. A krími Kánság vizsgálatának bevonása a „kalandozó” hadjáratok kutatásába. In: *Fegyveres nomádok, nomád fegyverek*. Budapest, 2004. 130. o.

⁵⁰ Ivanics Mária: *A Nogaj Horda – a nomád birodalomszervezés egyik lehetséges útja*. In: *Fegyveres nomádok, nomád fegyverek*. Budapest, 2004. 157. o.

A korabeli haderők összehasonlítása **4. táblázat**

Eredeti szerző/forrás	Nép, népcsoport, ország	A haderő létszáma	Megjegyzés, a forrás tartalma	A forrás megnevezése
VI. (Bölcs) Leó	Bizánc	12 000 (vegyes)	3 hadtestre számolva.	<i>A Magyar honfoglalás kútírói.</i> Pauler Gyula és Szilágyi Sándor szerkesztésében. Budapest, 1900. 86. o.
Gardézi	ujgur	30 000	A kagán 30 ezer lovas élén vonult ki.	Zimonyi István: <i>A honfoglaló magyar haderő létszáma.</i> In: Fegyveres nomádok, nomád fegyverek. Budapest, 2004. 106. o.
Gardézi	türges törzsszövetség (nyugati türkök)	20 000	Központi városukból 20 ezer ember vonult ki.	Zimonyi: i. m. 107. o.
Ibn Ruzta	kazár	10 000 lovas	Zsoldosok + hadkötelezettek.	Pauler – Szilágyi: i. m. 156. o.
Gardézi	kazár	10 000 lovas	Amikor a király lóraült, 10 ezer lovas állt hadra készen; állandóan fenntartott.	Pauler – Szilágyi: i. m. 156. o.
Ibn Fadlán	kazár	12 000 harcos	A király derékhada; zsoldosok.	Pauler – Szilágyi: 214. o.
Ibn Haukál	kazár	4000 testőr, (12 000 fős zsoldos sereg)	A kagán testőrsége. (A sereg váratlan esemény vagy háború esetén gyűlt össze.)	Kmoskó Mihály: <i>Mohamedán írók a steppe népeiről.</i> Földrajzi irodalom 1-2. Budapest, 2000, Magyar Őstörténeti Könyvtár. 75. o.
Al Maszúdi	kazár	7000 nyílás	Muszlim (zsoldos).	Kmoskó: i. m. 171. o.
Al Maszúdi	kazár	15 000	Az oroszok ellen (mozgósított sereg).	Kmoskó: i. m. 176. o.

Ibn Ruszta	magyar	20 000 lovas	Főnökük 20 ezer lovassal vonult ki. (Éves szemle alkalmával ennyi volt a képességük.)	Kristó Gyula szerk.: <i>A honfoglalás korának írott forrásai</i> . Szeged, 1995. 32. o.
Gardézi	magyar	20 000 lovas	Főnökük 20 ezer lovassal vonult ki. (Éves szemle alkalmával ennyi volt a képességük.)	Kristó: i. m. 33. o.
Marvazi	magyar	20 000 lovas	Főnökük ezzel a létszámmal vonult ki.	Kristó: i. m. 44. o.
Hadúd Al-Álam	magyar	20 000 lovas	Ezek a királyukkal lovagolnak ki.	Kristó: i. m. 41-42. o.
Al-Maszúdi	magyarok és besenyők	60 000 lovas	Hadjárat Bizánc ellen.	Kristó: i. m. 54. o.
Al-Isztahri, Ibn Haukál	basgirt (magyar)	2000 ember	Volgai bolgárok melletti magyarok. (Gardézi szerint 2000 lovas.)	Kristó: i. m. 26. és 50. o.
Gardézi	burtász (burtász)	10 000 lovas	Mozgósított létszám, a kazár király felhívására.	Pauler – Szilágyi: i. m. 158. o.
Ibn Ruszta	burtász (burtász)	10 000 lovas	Szükség esetén, kazár fenntartóság alatt.	Pauler – Szilágyi: i. m. 158. o.
Al Maszúdi	alánok	30 000 lovas	Az alánok fejedelme 30 ezer lovas élén lovagolt.	Kmoskó: i. m. 180. o.
Gardézi	alán	1000 férfi	Várvédők (váltáslétszám).	Pauler – Szilágyi i. m. 193. o.
Jákut	horaszán	20 000 lovas	Hadjárat a turkok (60 ezer fő) ellen.	Kristó: i. m. 73. o.
János velencei pap	Itália	15 000	I. Berengár király serege.	Kristó: i. m. 239. o.

A 4. táblázat tartalmát és a történelmi példákat, valamint észrevételeinket ötvözve levonható a következtetés, hogy a 10. században elfogadható egy 20 ezer fős nomád sereg, azzal a kitételrel, hogy ez a létszám (fegyveres és lóállomány), nem állandóan fegyverben tartott, hanem egy mozgósított hadsereget jelentett.

A kazár haderőszervezés

Ha már a különböző fordítások értelmezésénél tartunk, érdemes részletesen elemezni a kazár haderőszervezésről rendelkezésre álló forrásokat. Nem csupán azért, mert a legtöbb információt a kazárokról őrizték meg a források, hanem azért is, mert rövidebb-hosszabb idejű együttélésünk következtében a haderők szervezetében hasonlóságok is felfedezhetők. Hadtörténeti vélemények szerint a haderő 10-es szervezeti rendje (később értelmezem) mindkét népnél érvényesült.

Elsőként az Al-Balhi-hagyományt őrző Ibn Haukáltól és Al-Istahritól idézek a kazárokról vonatkozó részből. „... Királyuk zsidó, testőrségének száma állítólag mintegy négyezer férfi. ... A kazárnak tizenkétezer főből álló, állandó, fizetett hadserege van, ha a seregből valaki meghal, mást állítanak a helyére. A legénységnek bő zsoldja és rendszeres ellátása nincsen, némi jelentéktelen csekélységet kivéve, amelyekhez csak hosszú időközökben jutnak és bizonytalan időpontokban. Ha váratlan esemény lepi meg őket, vagy háború tör ki, ilyenkor összegyűlnek. ...”⁵¹ Tartalmában megegyezően írt Al-Istahri is.

Érdekes összevetni a fenti idézetet a Dzsajháni-hagyományból merítő Ibn Ruszta írásával: „... Lovassága (az isának) tízezer lovasból áll, a kik közt vannak azok, a kik állandó fizetést húznak és olyanok, a kiknek eltartását a király a gazdagokra róttá. ...”

Szintén a Dzsajháni-hagyományra támaszkodó Gardézi azonban már részben eltérően fogalmaz: „... A midőn a kazár király lóra ül, vele együtt tízezer lovas áll hadra készen; ezek közül vannak olyanok, kik valamelyes segélydíjat kapnak, többi (lovas pedig) oly vagyoni állapotban van, hogy saját költségökön látják el magukat a szükséges hadi készüléttel s így kísérik királyukat. ...”⁵²

Tanulságos Ormos Istvánnak az arab nyelvű források fordításaira vonatkozó elemzése.⁵³ A kazár haderőre vonatkozóan Czeglédy fordítását (Ibn Rusztától), mint mérvadót, idézi. „(Az Isá – a kazárok másodfejedelme) tízezer lovassal vonul ki, akiknek egy része katonaköteles és zsoldot kap, a másik részét pedig a gazdagok állítják ki, akiket (az isá) kötelezett erre.”

Az Ibn Ruszta idézetre Ormos – többek között – ismertet egy Zimonyi-fordítást: „Ezek egy része fizetett zsoldos, a másik részüket a gazdagok állítják ki.”

Az idézeteket összevetve, lényeges különbségeket fedezhetünk fel az Al-Balhi- és a Dzsajháni-hagyomány között. Rögtön szembeötlenek a haderő létszámára

⁵¹ Kmoskó Mihály: *Mohamedán írók a steppe népeiről*. Földrajzi irodalom 1/2. Magyar Östörténeti Könyvtár, Budapest, 2000. 75. o.

⁵² Pauler – Szilágyi: i. m. 156. o.

⁵³ Ormos István: *A magyar őstörténet arab forrásainak újabb irodalma*. Hadtörténelmi Közlemények, 118. évfolyam, 2005. szeptember. 749-750. o.

vonatkozó eltérő adatok. Az Al-Balhi-hagyomány 12 ezer fő zsoldost ismer, a Dzszaháni-hagyomány pedig 10 ezret. Az Al-Balhi-hagyomány ismer testőrséget, Gardézi és Ibn Ruszta nem. Azonban mindkét forrás megegyezik a zsoldos sereg létét illetően. Ibn Haukal és Al-Istahri nem tesz különbséget a zsoldosok között, mint Ibn Ruszta és Gardézi.

Al-Maszúdi viszont ismer más létszámokat is: „Az uralkodó elemet e helységben muszlimok képezik, mert a király hadseregét ők adják. Az országban al-Lárisiya néven ismeretesek; Hwarizm vidékei felől vándoroltak be. ... Mivel pedig bátor és vitéz embere, akikben a kazárok királya háború alkalmával megbízhat bizonyos föltételek mellett országában maradtak; ezek egyike volt a vallás külső (nyilvános) megvallása, a mecsetek s imára való felhívás, és hogy a király vezírének méltósága közöttük maradjon. ... Valamint a kazár király muszlimokkal keveredik háborúba, a többitől elkülönítve maradnak táborában, nem harcolnak hitsorsaikkal ellen, hanem vele együtt a többi hitetlenek ellen. A királlyal jelenleg mintegy hétezer nyilas harcol vértben, sisakban, páncélingben; vannak közöttük dárdások is, a muszlimoknál használatos fegyvernemek szerint. ... Azon a vidéken nincsen a Kelet királyai közül egy sem, akinek zsoldos serege volna, a kazár király kivételével. Azon a vidéken az összes muszlimot lárisiya nép néven ismerik; a rus s a saqáliba, akikről azt említettük, hogy pogányok, szintén a király seregét képezik és rabszolgák. ...”⁵⁴

Később a következőkről számol be: „... Csakhogy a lárisiya zsoldosok s az országban lakó muszlimok értesülést szereztek (a rus-ok) viselt dolgairól (rus rablóhadjárat 912 körül) s a kazár királynak azt mondták: „adj nekünk szabad kezét ezzel a népséggel szemben, amely támadást intézett muszlim atyafiaink ellen...” A muszlimok hadba szállva ..., voltak vagy tizenötezeren, lovakkal hadfelszereléssel; velük harcolt sok keresztény is”⁵⁵

Nagyon tanulságos Al-Maszúdi leírása. Elsőként állást kell foglalni amellet, hogy a lárisiya-k zsoldosok voltak. Véleményem szerint teljes állománnyal nem képezhették a kagán testőrséget (esetleg egy részük) azon kikötésük miatt, hogy muszlimok ellen nem harcolnak. Ezen túl, a vezírnek és nem a kagánnak voltak alárendelve. Másik fontos észrevétel már a mozgósítással kapcsolatos, ugyanis a rusok elleni hadjáratban jóval a zsoldos seregre megadott tíz–tizenkétezer fős létszám felett, tizenötezeren léptek harcba. Jóllehet a larisiyák testőrséget alkotó, vagy a zsoldos állomány magját képező pozíciójuk körüli bizonytalanság egyértelműen nem válaszolható meg, azonban nem is ez a megoldandó fő kérdés. A történetből kiolvasható, hogy ez a muszlim „kontingens” 912 körül csupán egy 10–15 év átmeneti állapotot jelenthetett a kazár zsoldoshadsereg történetében. Hiányuk esetén mások adták ezt a létszámot. Tehát az Al-Maszúdi által megadott 7000 fő larisiya, valamint rusz és szláv harcos az egyébként is azonnal bevethető békeállományt képezhette.

A forrásokat összevetve azokat úgy értelmezem, hogy a kazár kagánnak egy 10–12 ezer fős zsoldos sereg állott a rendelkezésére, melynek egyik része (7000 fő) folyamatosan fegyvert viselő, fizetett zsoldos (ebből válogathatták a testőrséget vagy

⁵⁴ Kmoskó Mihály: *Mohamedán írók a steppe népeiről*. 171. o.

⁵⁵ Kmoskó: i. m. 176. o.

egy részét), a másik részt pedig alkalmanként, a kagán külön parancsára a gazdagoknak kellett kiállítani. Tehát a 10–12 ezer fő zsoldos, mozgósított állományként értelmezhető. Szerintem az Al-Maszúdi történetében olvasható 15 ezer fő egy kivételes alkalommal, nem a hadkiegészítés rendszerében elért létszámnak tekinthető, melynél szükséghelyzetben a haderőhöz nem szervezetszerű elemek is csatlakoztak. A leírt történetből kiindulva, a 15 ezer fő nem fogadható el konkrét „nyilvántartott harcértékként”, hiszen a larisiyákhoz csatlakozók nagy része önkéntesekből állt. A létszám tehát erősen becsült adatnak tekinthető.

A bemutatott létszámadatok alapján számoljunk állománykategóriák (7000 fős békelétszám és a 10–12 ezer fős mozgósítással feltöltött állomány) közötti arányokat. Elvégezve a számításokat, a 100%-os feltöltöttségre 58–70% békeállományt és 30–42% mozgósított állományt kapunk. (Ezt a haderőt egészíthette ki a burtászok és a szerirek 10-10 ezer fős serege a kagán parancsára.)

Az arányokat illetően azonban nem hagyható figyelmen kívül a kazár haderő létszámára vonatkozó adatok fentiekől eltérő értelmezése. Ugyanis a tízes tagozódást figyelembe véve, a kazár kagán Dzsajháni-hagyomány szerinti 10 ezer fős seregét vehetjük békeállománynak is, melyet mozgósítással 15 ezerre töltöttek fel.⁵⁶ Ezek alapján a háborús harcértéket: a 15 ezer főt (a 100%-os feltöltöttséget) 67% békelétszámmal (10 ezer állandó fegyveres szolgálatot teljesítő) és 33% mozgósítással behívott állománnyal (csak háború esetén fegyveres szolgálatra kötelezett 5 ezer fővel) biztosították.

Látható, hogy a két számítás százalékos arányai – a háborús feltöltöttséget és a békelétszámot illetően – nem térnek el egymástól. Mindkét esetben a békeállomány hozzávetőlegesen kétharmad részét képezi a háborús létszámnak.

A Törzsszövetség haderőszervezése, béke- és háborús állománya

A kapott eredmény hitelessége és a további elemzések elfogadhatósága érdekében tisztázni kell, hogy elfogadható-e a nomád haderőszervezésben a mozgósítás elve, azaz egy békeidőszakban szervezett katonai rendben (szervezetekben) fenntartott, azonnal hadrafogható állomány, amely háború (szükséghelyzet) esetén kiegészül a háborús hadiszervezethez szükséges további állománnyal.

Az alábbiakban – mivel egyre több esetben indulunk ki a leginkább ismert, kazár haderőszervezésből –, meg kell indokolni, hogy felhasználhatók-e egy zsoldos hadsereg esetén szerzett tapasztalatok a nomád haderő vonatkozásában. Úgy gondolom, hogy témánk szempontjából, melynek elsődleges kérdése a létszámviszonyokhoz kötődik, elfogadhatók egyes párhuzamok. Alapvető eltérés a haderőépítésben mutatkozik. A kazároknál a fegyveres erők szervezete a zsoldos állomány és a hadkötelezettség érdekes kombinációján alapult, míg eleinknél a „lovasnomád” jellegű általános hadkötelezettséget vehetjük figyelembe. Ez ugyan eltérő haderőépítést és szervezést jelent, de a haderők létszámát elsősorban nem a haderőépítés módja határozza meg, hanem a politikai és gazdasági érdekek érvényesítéséhez szükséges haderő nagysága.

⁵⁶ Zimonyi: *A honfoglaló magyar haderő létszáma*. 103. o.

A létszámviszonyokat megközelítendő elsőként azt vizsgáljuk meg, hogy ősünk nomád társadalmában beszélhetünk-e mozgósításról, vagy annak valamilyen formáiról?

Bíborbanszületett Konstantin „A birodalom kormányzása” című művében (DAI-jában) arról ír, hogy a Kárpát-medencébe települt Törzsszövetségnek „... a türköknek ez a nyolc törzse nem hunyázkodik meg a maga fejedelmei előtt, de megegyezésük van arra nézve, hogy a folyóknál, bármely részen üt ki a háború, teljes odaadással és buzgalommal együtt harcolnak. ...”⁵⁷

Értelmezve a császár idézetét, témánk szempontjából két fontos információt tartalmaz. Első olvasatra kitűnik, hogy a szövetségbe szerveződött törzsek jelentős önállósággal bírtak. Ezt az önállóságot azonban csak „békeidőszakban” érvényesíthették. Szabad mozgással tölthették ki a törzsi szálláshelyeket és a törzs főnöke a Törzsszövetségtől függetlenül juttatta érvényre a törzsi érdekeket, természetesen más (szomszédos) törzsek érdekeinek tekintetbe vételével. Ebbe a szabadságba beletartozott a törzsi keretek között szervezett fegyveres erő, mely képes volt a törzsi érdekek fegyveres érvényre juttatásán túl, önálló törzsi portyák végrehajtására a törzsszövetségi szálláshelyek gyepűhatárain túl, idegen törzsszövetségek ellen, részt venni zsákmányszerző hadjáratokban más törzsi tömörülésekkel és így tovább.

Azonban törzsszövetségi viszonylatban létezett egy olyan kivételesen minősített helyzet, amikor túllépve a törzsi kereteken, előtérbe kerültek a szövetségi érdekek. Ilyen állapot alakult ki, amikor a Törzsszövetség bármely törzsét (vagy természetesen egészét) fegyveres agresszió érte. Ez esetben „háborús helyzet” jött létre, melyben minden törzsnek együttesen kellett fellépni a szövetségi érdekek megvédése érdekében. Ekkor lépett érvénybe a Törzsszövetség békealakulatainak összetartási (összevonási) és/vagy mozgósítási kötelezettsége („együtt harcolnak”), mely keretében minden törzs köteles volt fegyveres állományát a törzsszövetségi hadsereg rendelkezésére bocsátani. A törzsi fegyveres erőket a védelmi helyzetnek megfelelően, az egységes alkalmazás, a központi akarat érvényesítése céljából a gyula méltóságot viselő hadúr (fővezér) irányítása alá rendelték.

A császár jó példáját adta a mozgósított törzsszövetségi haderő szervezetének. A besenyő támadással kapcsolatosan írja: „... És amikor a türkök hadjáratra mentek a besenyők Symeonnal a türkök ellen jöttek, családjaikat teljesen megsemmisítették, és a földjük őrzésére hátrahagyott türköket gonoszul kiűzték onnét.”⁵⁸ Itt is egyértelműen válik szét egy, a szálláshelyeket elhagyó (feltehetően részben) mozgósított állomány és egy otthon maradt, a szállások védelmére rendelt állomány.

Bíborbanszületett feljegyzései tehát arról tanúskodnak, hogy a Törzsszövetség is – éppúgy, mint a Kazár Kaganátus – megkülönböztette a békeidőszakot a hadiállapottól. Ha emellett még figyelembe vesszük a kazároknál és a magyaroknál a létszámokat jellemző tízes számot, és annak tízes többszöröseit, arra a türk szervezési elvre irányul a figyelmünk, amelynek az alapja a tízfős egység (tized), melyből tíz alkotott egy századot, tíz század egy ezredet és tíz ezred egy tüment.

⁵⁷ Kristó Gyula: *A honfoglalás korának írott forrásai*. 130. o.

⁵⁸ Uo. 128-129. o.

Tehát egy түmében elvileg 10 ezer, kettőben 20 ezer könnyűlovassal számolhatunk. Az elvi megközelítések tehát megerősítik eddigi feltételezésünket, hogy a kazár példa mind a mozgósítás elvét illetően, mind pedig az állománykategóriák vonatkozásában alkalmazható őseinkre is.

Amennyiben az előzőekben számolt állománykategória-arányt vonatkoztatjuk őseink 20 ezer fős, mozgósítással feltöltött haderejére, akkor az első megközelítésben 14 000–11 600, a második szerint pedig 13 400 fős békelétszámot (a fejedelmi, törzs-, és nemzetségfői katonai kíséret) számolhatunk. A két eredmény ugyanúgy itt sem tér el egymástól, mint a kazárok esetében az állománykategóriák százalékos arányszámításánál.

A Magyar Törzsszövetség és/vagy a Magyar Fejedelemség béke és háborús hadiszervezeteinek nyomaira a régészet is rátalált.

A 10. század első felében, a Felső-Tisza-vidéken (Zemplén–Bodrogszerdahely–Karos–Kenézlő–Tarcál–Rakamaz–Geszteréd–Eperjeske körzetben), hasonló méltóság-jelvényekkel (a legfontosabbak: veretes övek, íjtartó tegezok, tarsolylemezek, szablyák) rendelkező, magas rangú férfiakat temettek el. Íjtartó tegezoket a hatalmat jelképező napkorong díszítette, mely a fejedelmi méltóságot szimbolizálta. A temetkezések, egy nagyjából 60 x 80 km kiterjedésű területre összpontosultak. **Ez a terület tekinthető** a honfoglalás után és a kalandozások időszakában **a magyar nagyfejedelmek hatalmi központjának**. A honfoglalás kori sírokban eddig talált 140 szablya több mint egyharmada (51 db!) a Felső-Tisza-vidék temetőiből került elő, és ebből 34 a fent megnevezett körzetek lelőhelyein. A leírtakat megerősítő következtetésre ad lehetőséget a sírokban találtak nemi összetétele. Ugyanis az eltemetettek 50 százaléka férfi! Ez az arány lényegesen eltér a másutt feltárt, természetes módon kialakult közösségek temetkezési összetételétől, ahol a nők aránya lényegesen magasabb, 70–75%. Ez alapján megbízható következtetésként elfogadható, hogy ez a közösség *mesterséges szervezés* útján jött létre, és **a férfisírok magas aránya a fejedelem állandó katonai kíséretének jelenlétére utal**.⁵⁹

A régészeti adatok és az előző állománykategória arányok ismeretében egy újabb közelítő becslést végezhetünk. Amennyiben a 140 szablya hozzávetőlegesen reprezentálja a teljes magyar haderő vezető állományát a Kárpát-medencében, akkor a 37 szablya reprezentálhatja a fejedelmi kíséret létszámát. Első lépésként számolható a 34 szablya százalékos aránya az összes 140-hez viszonyítva. Az eredményként kapott 24,3% képviselheti hozzávetőlegesen a fejedelmi kíséret százalékos arányát a teljes haderőhöz (20 ezer fő) viszonyítva. Az eredmény 4860 fő. 4000–5000 fős csoportosításokkal számolva, az párhuzamba állítható a kazár kagán 4000 fős testőrségével.

Al Bakri arról számol be, hogy Mieszko lengyel fejedelemnek háromezer páncélos harcos állt rendelkezésére (feltehetően testőrség).⁶⁰

⁵⁹ Révész László: *Emlékezzetek utatok kezdetére!* Budapest, 1999. 97–143. o.

⁶⁰ Kmoskó: i. m. 243–244. o.

A példák is azt mutatják, hogy az állandó katonai kíséret létszáma 3000–5000 fegyveres között változott, így a további vizsgálódásainkba a Törzsszövetség fejedelmi kíséretére számolt 4500 fegyveres elfogadható becslésként tovább vihető.

Régészeti tanúbizonyságok szólnak arról is, hogy törzsi viszonylatban is létezett a törzsfőt körülvevő állandó katonai kíséret. A katonai kísérek – a régészeti leletek alapján –, nyomon követhetők a törzseken keresztül, egészen nemzetség szintig. Dienes István figyelt fel arra, hogy egy-egy tájegység temetői különböző rangú közösségeket rejtenek. Megtalálható köztük a „nemzetségi arisztokrácia”, a rangos kiscsaládi és a köznépi temetők (faluközösségek kiterjedt szegényes temetői), valamint „a közjük ékelődő nagycsaládi temetők fegyverrel megrakott férfisírhajói.”

Törzs-, vagy névi eredetű helynevek közelében feltárt tarsolylemez temetőkben többségében rangos katonák sírjait tárták fel a régészek (Besenyőtelek, Ecseghalva, Kér-sziget, Budakeszi). Tehát a temetkezések bizonyítják, hogy nem csak a nagyfejedelem, de a törzs- és nemzetségfők is rendelkeztek állandó katonai kísérettel.⁶¹

Eddigi vizsgálódásaink birtokában megállapíthatjuk, hogy békeidőszakban a fejedelem és minden törzs és/vagy nemzetség rendelkezett fegyverben álló, állandó katonai kísérettel. Ez az állomány jelentette a békelétszámot. Azonban ez az állomány nem azonosítható azzal a sereggel, melyet a Törzsszövetség háború idejére a fegyverforgató férfiakból kiállíthatott. Szerencsére a továbblépéshez rendelkezünk más adatokkal is.

Dienes István írta, hogy *„a társadalmi csoportosulásokban minduntalan megnyilatkozó szervező erő az egyszerűbb közösségek összetételét is megszabhatta”*. A magyarhorogri köznépi temető feltárása során is felfedezte ennek az általános szabálynak az érvényesülését. Ugyanis a temető főhelyén, az első nyitó sorában tíz, íjjal és nyíllal felfegyverzett harcost temettek. Mindez a korra jellemző, jól ismert haderőszervezési elvre utal, miszerint a nemzetségeknek és családoknak meghatározott létszámú fegyverest kellett biztosítani a Törzsszövetség fegyveres erőibe. Ennek az elvnek az érvényesülését tükrözi a magyarhorogri temető.

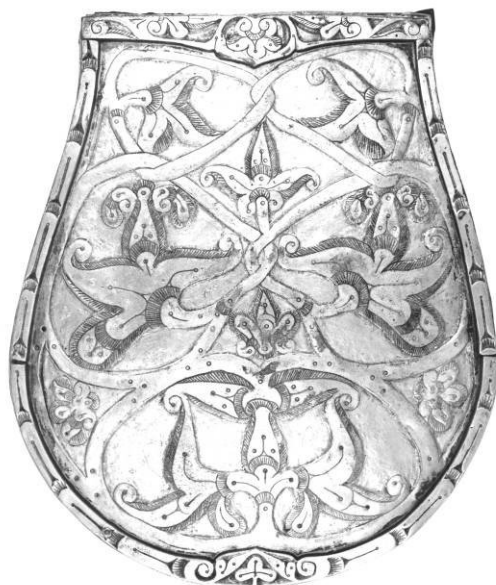
A „békeidőszakban” fegyverben tartott, a fejedelmet, a törzsek főnökét és a nemzetségfőket övező állandó katonai kíséret felül esetenként szükségessé vált a haderőnek a feltöltése nagyobb létszámra. Ehhez könnyen mozgósítható, fegyverforgató és fegyverrel ellátott harcosokra volt szükség. Ezt szolgálta az egyes közösségek felé elrendelt hadkötelezettség mely, biztosította a feltöltést háborús létszámra. A magyarhorogri köznépi temető tíz harcosa arra a rendező elvre utal, hogy a háborús hadilétszám elérése érdekében a törzseknek és nemzetségeknek rövid idő alatt hadra fogható harcosokat kellett kiállítani. Tehát létezett egy mozgósítható állomány.⁶²

⁶¹ Dienes István: *A honfoglaló magyarok*. Budapest, 1972. 22–27. o.

⁶² Uo. 32–34. o.



*A karosi II. temető 52. sírjában nyugvó vezér
viseletének és fegyverzetének rekonstrukciója*



Tarsolylemez a karosi 29. sírból



Fegyveröv ezüst veretei



*Palmettamintás, aranyozott
ezüstlemezekkel ékesített szablya*



Nap szimbólummal díszített íjtegez

Amennyiben a Magyar Törzsszövetség/Magyar Fejedelemség haderejének békelétszámát (11 600–14 000 fő) csökkentem a fejedelmi kíséret állományának középértékével (4500 fő), a kapott 7100–9500 fő jelenti azt a létszámot, amelyet a nyolc törzsnek békében ki kellett állítania, tehát törzsenként 888–1188 főt.

Ezek alapján, a **Pozsony alatti harcokban két/három törzs részvételével számolva 1776/2664–2376/3564 fő bevetése valószínűsíthető.** Amennyiben számolunk a fejedelmet képviselő méltóság alá rendelt fegyveres kontingenssel (a fejedelem katonai kíséretéből kb. 1000 fővel), akkor harcértékük 2776–4564 harcosra feltételezhető.

A felhozott példákban a haderőszervezés két vonalát ragadhattuk meg. A fejedelem és a törzsi (nemzetségi) vezetők köré szervezett, már békeidőszakban élő katonai kísérek rendszerét (békelétszám), és a mozgósítással hadba szólíthat, a békelétszámot kiegészítő hadkötelesek rendszerét.

Foglaljuk táblázatba mindkét számításból adó szélső értékeket, a Törzsszövetség haderejének béke és háborús létszámára kivetítve:

5. táblázat

A Törzsszövetség haderejének béke és háborús létszáma (mozgósítással elért 20 ezer fő részletezése)		
Tagozódás	Békelétszám (65–70%) nyolc törzsre	Háborús létszám (30–35%) nyolc törzsre
Fejedelmi kíséret	~ 4500 fő	~ 4500 fő
Törzsenként és nemzetségenként ~ 888-1200 fő	~ 7100-9500 fő	~ 7100-9500 fő
Törzsenként mozgósított ~ 750-1050 fő		~ 6000–8400 fő
Teljes békelétszám	~ 11 600–14 000 fő	~ 11 600–14 000 fő
Feltöltött, háborús létszám		~ 20 000 fő

Jóllehet a táblázatban megadott számok hozzávetőlegesek, azonban elfogadhatóan utalnak a törzsszövetségi haderő háborús létszámra történő feltöltésének képességére. Ha összehasonlítjuk a béke- és a mozgósított állományt (11 600–1400/6000–8400), akkor megállapítható, hogy a békeállomány közel kétszeresét tette ki a mozgósítható állománynak. Ezt a magas, azonnal bevethető harcértéket indokolta a 900-as évek háborús állapota, a Magyar Törzsszövetség/Magyar Fejedelemség magas fokú veszélyeztetettsége, valamint politikai és gazdasági érdekeinek határokon túli érvényre juttatása.

Az eddigi megállapítások alapján a békelétszámról a háborús harcérték elérésére két lehetősége adódott a Törzsszövetségnek. Első fázisban, ha a helyzet úgy kívánta, elegendő volt a katonai kíséreteket (fegyverben álló békeállományt), vagy azoknak egy részét egységes irányítás alá helyezni. Mint láttuk, ezzel a lépéssel maximum egy 14 ezer fős, egységes vezetés alatt álló sereget lehetett rövid idő alatt felállítani. A végrehajtás tartalmát illetően ezt a fázist összetartásnak nevezném. Az esetek többségében az első fázis részlegesen is végrehajtható volt (például egyes, nem az alkalmazás irányába eső törzse(ke)t nem kellett feltétlen figyelembe venni).

Ezért végrehajtása történhetett részleges és teljes összetartással. Második fázisban ezt a létszámot 6–8 ezer fő mozgósításával 20 ezer fős sereggé lehetett feltölteni. Ezt – a jóval több időt igénylő – a teljes hadilétszám elérését célzó feltöltést nevezném mozgósításnak, melyet ugyancsak végrehajthattak részleges, vagy teljes feltöltéssel. A mozgósítási rendszer nagy rugalmassággal bírt. Az összetartás részenkénti elrendelése jelenthette azt, hogy csak az alkalmazási irányokban települt törzsek felé érvényesítették. Ugyanez vonatkoztatható a mozgósításra is.

Előző számvetéseinket a Törzsszövetség nyolcas törzsi szervezetére végeztük el. A törzsszövetségi haderő mozgósítással felállított létszáma mellett, azonban további források is rendelkezésére álltak a harcértékének növeléséhez. Néhány fontos alkalmazási elvet vegyünk még számításba. Elsőként azt az elvet, miszerint a nomád társadalmakban minden fegyverforgatásra képes férfi egyúttal hadköteles is volt. Fontos figyelembe venni azt is, hogy a csatlakozott népeknek a többi törzsrre megállapított létszámon felül kellett harcosokat kiállítaniuk. Mivel ők a legveszélyesebb helyeken kerültek alkalmazásra (az ellenséget elválasztó gyepűsávban), náluk nagyobb békelétszámmal és mozgósított létszámmal számolhatunk. Erre tanúként újból a bizánci császárt idézem. „... *Mivel a háborúban a legerősebbeknek és legbátrabbaknak mutatkoztak a nyolc törzs közül* (mármint a kabarok), és *a háborúban elől jártak, az első törzsek rangjára emelték őket. Egy fejedelem van náluk, azaz a kabarok három törzsében, aki máig is megvan.*”⁶³ Ezzel kapcsolatosan tudjuk, hogy a kabarok három törzsszel csatlakoztak a hetes Törzsszövetséghez, és mivel külön fejedelmet választottak, nyolcadik törzsként illeszkedtek a szövetségi rendszerbe.

Az arab források erre a nyolcas Törzsszövetségre említették a 20 ezer fegyverest. Természetesen a honfoglalás időszakában ez már nem volt érvényben, hiszen a Kárpát-medencében újabb népek hódoltak be őseinknek, mellyel tovább nőtt a hadrafogható állomány. Erre már konkrétan utaltunk a morva szövetség kapcsán.

A katonai segédcsapatként a morvákon kívül még számba vehetők a Kárpát-medencében fennmaradt és behódolt avarság utódai is. A honfoglalók fegyveres erejével és a népességével mérvadóan foglalkozik Kristó Gyula. A *História* 1996/2. számában, *Hányan voltak a honfoglalók?* című cikkében – melyre támaszkodtam is – részletesen foglalkozik a kérdéssel.

Harcrend és harcrendi elemek

Bölcs Leót olvasva⁶⁴ arra a következtetésre jutunk, hogy őseinknél az **ezred** képezte az alapvető harcászati (hadműveleti) (magasabb) egységet (különböző ezredekben álltak csatarendbe), és több ezred alkotta a **fősereget**, és azok hajtották végre a fő feladatot, az ellenség megsemmisítését. Ezenkívül rendelkeztek **tartalékkal**, melynek feladata a szorongatott csapatrészek megsegítése és az ellenség törbe csalása volt. (Szerintem az elengedhetetlen együttműködés sikeres teljesítése érdekében a színlelt meghátrálót a főerőktől küldhették ki). A harc közbeni

⁶³ Kristó: *A honfoglalás korának írott forrásai*. 127. o.

⁶⁴ Moravcsik Gyula: *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai (harcrend, harceljárás és fegyverzet)*. 18–20. o.

utánpótlás biztosítására a harcrend mögött helyezték el a **hadtápot** (málhát) az őrséggel és a tartalék lovakkal (vezeték- és tartaléklovak). Harc közben nem állhatott be harci szünet, mert ez kiváló alkalmat adott volna az ellenséges ellentámadásra, de legalább is soraik rendezésére. A „lőszer-utántöltést” gyorsan kellett végrehajtani. A gyors rotációt szolgálta a málha közeli telepítése a szárnyak mögött, valamint, a vezetéklovaknak közvetlen a csatasor mögötti elhelyezése. Elképzelhető, hogy a mielőbbi újbóli harcbevétel eseténként együtt járt a felszerszámozott, feltöltött tegezettel várakozó, pihent vezetéklovak váltásával is. Ezenkívül még a hadtáphoz tartozott élelmezés céljából egy nagy csapat ló. A **fedező erőkhöz** sorolhatók: a felderítők (figyelőőrsök kiküldése), és a menetbiztosítók.

A bizánci források a törkök harcrendjét feladat szerinti csoportosításban is megadják, mint például lesben állók és megfutamodók. Liutprand a brentai csata kapcsán elő/utóvédet is említ, menetet (előrevonást, illetve visszavonulást) biztosító csapatként.

Al-Maszúdi a törköknél az első lépcső harcrendben derékhadat, valamint jobb- és balszárnyat nevez meg.⁶⁵ (A besenyőknél 1000–1000 főt a türk jobb szárny és bal szárny mellett.) A szárnyak foglalták el a legkedvezőbb helyzetet a manőverek végrehajtására, mint átkarolás, vagy bekerítés.

Az augsburgi (910) és az Al-Maszúdi által leírt csata (934) közös jellemzője a hosszára nyúló folyamatos harctevékenység (hajnaltól estig). Ez csak abban az esetben képzelhető el, ha nagy mennyiségű, tartalék nyílkészletet tároltak. Ennek meglétére a hadtápnak (málhának) a harcrend mögött elfoglalt helyéből (valamelyik szárnyon, az arcvonal mögött 2-3 km-re) következtethetünk. Az ellenséges rálátáson kívül, a hadrend mögött biztonságban elhelyezett anyagi készletek a szárnyak felől a legközelebbi távolságra helyezkedtek el az arcvonalból visszatérő, nyílvesszőket utántöltő csapatok számára.

Őseink harcéljárásai és fegyverzete

Őseink hadviselése a rendkívül mozgékony **könnyűlovasságra** és a nagy lőtávolságú **reflexíjaikra** támaszkodott. A harcéljárás tartalma röviden annyiban foglalható össze, hogy miután a támadó könnyűlovasság nyílzáporaival szétzilálta a védekezésre kényszerített ellenség harcrendjét, egy színlelt roham után hirtelen megfordult és – elhitetve, hogy lemondott támadó szándékáról –, maga után csalta a szemben álló felet a rejtetten csapdát állító csapatok közé, amelyek az üldöző erők elhaladása után bezárták a harapófogót, a menekülők megfordultak és a leszállásban lévő csapatokkal együtt megsemmisítették a bekerített ellenséget. Eleink rövid idő alatt képesek voltak más területre összpontosítani erőiket. Ők már 60–70 méterről megkezdheték célzott lövéseikkel az ellenség sorainak megbontását. Nyílzáporokat löve 160–180 méter mélységben támadhatták és pusztíthatták az ellenség védelmét. Ilyen távolságról a szemben állók egyik támadó fegyvere sem érte el őket. Az ellenség gyalogsága, illetve nehézlovassága nem tehetett mást, mint vagy pajzsaik mögött felfogni, vagy páncélzatukban elviselni a nyílcsapásokat, vagy támadásba átmenni. Ez pedig őseinknek kedvezett, hiszen a náluk lassabban mozgó

⁶⁵ Kristó: *A honfoglalás korának írott forrásai*. 55-56.o.

nehézlovasság rohama elől könnyen kitértek, és a támadásba átment ellenfél védtelenebbé válva, könnyebben leküzdhető célpontot nyújtott. A nyílzáporok ilyenkor már nemcsak szemből, hanem a lesben állók harcba lépése következtében minden oldalról zuhantak rájuk. Hatalmas veszteségeket szenvedhettek. Honfoglaló őseink évtizedeken át sikeresen alkalmazták ezt a harcéljárást a Keleti Frank Birodalom és Bizánc seregei ellen. (A reflexíjat a következő oldalon látható ábra szemlélteti.)

A témával foglalkozó szakirodalom a „színelte megfutamodást” gyakran, mint őseink alapvető harcmódját említi. **Azonban eleink hadművészete ettől sokkal színesebb volt.** Sőt a „színelte megfutamodás” valójában nem fogható fel önálló, elkülönült harctevékenységi eljárásként (mint például a támadás, vagy visszavonulás, vagy üldözés). A korabeli írott források is együtt említik a sztyeppe (könnyűlovas íjász) hadviselésre jellemző „távolharc”, a „lesállással”, valamint a bekerítéssel.

Három jól dokumentált csataleírás (a brentai 889-ben – Liutprand⁶⁶, az augsburgi 910-ben – Liutprand⁶⁷, és egy Bizánc elleni 934-ben – Al-Maszúdi⁶⁸) alapján nyomon követhetők őseink alapvető harcéljárásai és manőverei.

A csataleírásokat tanulmányozva, élesen megkülönböztethetők őseink hadviselésében alkalmazott harcéljárások és manőverek. Rendező elvnek az ellenség megsemmisítésének módját, a harc megvívásának hogyanját tekintve, harcéljárásnak tekinthető a távolharc, a lesállás, a halogató harc és az üldözés. Manőver esetén a kedvezőbb helyzetre irányuló mozgásjellegzet tekintve irányadónak, ebbe a fogalomkörbe sorolható – az általánosított (leegyszerűsített) színelte megfutamodás helyett – a színelte meghátrálás, és a szándékos megfutamodás. Míg a lesvetés, az üldözés korabeli tartalma fogalmilag napjaink hadtudományi rendszerében értelmezhető, addig a távolharc, mint harcmód, illetve a szándékos meghátrálás és a színelte megfutamodás érzékelhetően manőver jellegű tevékenységek tartalmi tisztázását szükségesnek tartom.

A távolharc – tartalmát tekintve – összehangolt tűzcsapások (nyílzáporok) és gyors mozgásmánőverek kombinációja. Különbőség tehető a támadó pozícióban és védelmi helyzetben folytatott távolharc célja és tartalma között.

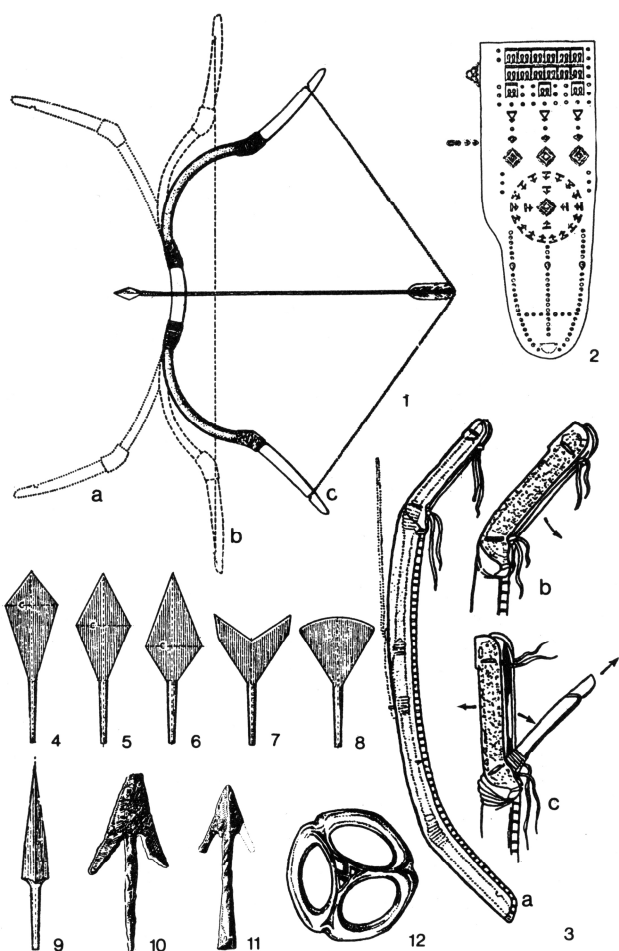
A támadó szándékkal folytatott távolharc (Augsburg – 910 és a Bizánc elleni – 934) célja veszteség okozása az ellenségnek, és kedvező helyzetben a döntő ütközet kikényszerítése. A célkitűzés tartamilag nagy intenzitású tűzcsapásokkal, rövid idő alatt végrehajtott manőverekkel valósult meg, ezáltal felfogható tűzelőkészítésként is.

A többszörös túlerőben lévő ellenség elleni távolharc (Brenta – 899) célja a feltartóztatás volt, azaz elegendő idő biztosítása a saját főerők számára kedvező terepszakasz elfoglalására. Tartamilag sorozatos rajtaütésekkel (alacsony intenzitású tűzcsapások) és nagy távolságú manőverekkel valósult meg. Tartalmát tekintve védelmi jellegű halogató harc.

⁶⁶ Csorba Csaba: *Árpád népe*. Budapest, 1999. 106–108. o.

⁶⁷ Kristó: *A honfoglalás korának írott forrásai*. 215–216. o.

⁶⁸ Kristó: i. m. 54–56. o.



1. az íj (a: leeresztve, b: felajzva, c: megfeszítve),
2. a veretes készenléti íjtegez,
3. az egyszerű íjtegez (a: a belé helyezett íjjal, b: a csontlemezes szája bekötve, c: nyitott szájjal, s az íj kinyúló karjával),
- 4–11. a gyakoribb nyílcsúcstípusok:
- 4–6. rövid, közepes, hosszú vágóélű, deltoid alakú,
7. villás (fecskefarkú),
8. domborúan ívelt élű,
9. páncélszűrő (vadász),
10. szakás, tüskés,
11. szakás, köpűs,
12. tegezfüggesztő háromküllős bronzkarika.

A rekonstruált honfoglalás kori íjászfelszerelés, a reflexíj

Forrás: Honfoglaló őseink. Szerk.: Veszprémy László. Budapest, 1996, Zrínyi Kiadó

A céljaiban és lényeges tartalmi elemeiben eltérő két harceljárás (röviden a tüzelőkészítés és a halogató harc) megkülönböztethető jellemző manővereik vonatkozásában.

A **támadó célú távolharc** a színlelt meghátrálással, a **védekező jellegű halogató harc** pedig a szándékos megfutamodással hozható összefüggésbe. Vegyük sorba őket!

Az augsburgi (910) és a Bizánc elleni (934) hadjáratban a szemben álló fél megtévesztése, azaz a **színlelt meghátrálás** az ellenség főerőivel közvetlen harcérintkezésben lévő csapatok visszavonásával, de a harcérintkezés folyamatos fenntartásával, rövid időn (egy napszakon) belül valósult meg. A tevékenység lényegét illetően nem beszélhetünk megfutamodásról. Ennek a manővernek a valódi tartalmát – szó szerinti értelmezésben – a tudatosan végrehajtott, színlelt meghátrálás fejezi ki. A színlelt meghátrálást végrehajtó erők, a saját főerőkkel szoros harcászati kapcsolatban álltak. Rövid idejű manővereik a főerők tevékenységével összehangoltak kellett lenni. A támadó jellegű, nagy heveségű távolharc és a szándékos megfutamodás időben és térben koordinált tűz- és mozgásmánőverei az ellenség rövid időn, többnyire egy napon belüli megsemmisítésére irányult. Ez az alapvetően támadó jellegű tevékenység hatalmas nyílvesztőigénnyel járt.

A brentai csata esetében más valósult meg. A szakirodalom már a Pavia folyótól kezdődő visszavonulást „megfutamodás”-ként fogadta el. Nem erről volt szó! Paviától a Veronai-mezőig a felderítő csoportot (vagy elővédet) ténylegesen üldözte a Berengár könnyűlovassága. Csak a veronai mezőkön kialakult összecsapás után beszélhetünk egy tudatosan végrehajtott **szándékos megfutamodásról**, mikor is eleink el-elszakadva az ellenség főerőitől, 50–60 km-en át csalogatták azokat a Brenta folyóig. Ez többnapos védelmi harctevékenység, mely alatt természetesen nem képzelhető el folyamatos harcérintkezés. E helyett rendszertelenül, nem várt helyen és időben, váratlanul hatalmas nyílzáporokkal készítették az ellenséget szétbontakozásra (vagy a támadás valamilyen módon történő leereagálására). Az összecsapásból rövid idő után kivonták magukat, mintha elmenekülnének, mely nem ítéltető az ellenséges behatás következményének. Őseinknek ezt a mozgását közvetlenül nem követte az ellenség törbe csalása. Ennek a taktikának a külső, formai megnyilvánulását látszólag ugyan jobban kifejezi a „szándékos megfutamodás”. Azonban ha tartalmát összevetésében vizsgáljuk, nem ítéltető egyértelműen manővernek, jóllehet mindvégig dinamikus mozgás jellemzi. Tartalma az ellenség előnyomulásának akadályozásában fogalmazható meg. Célja pedig, az ellenség távoltartása a főerőktől addig, amíg azok a kedvező terepszakaszon összpontosítják erőiket. Az ellenség feltartóztatását végrehajtó erők önálló harcfeladatot teljesítettek. Mint ilyen, tevékenységük inkább védelmi jellegű harc, mint manőver. Lényegét tekintve halogató harc, melyet a kikülönített csapatok tudatosan alacsony intenzitású távolharcának, és a „szándékos megfutamodás” manőverének ismétlődő alkalmazásával, önállóan hajtottak végre.

Összességében elfogadható, hogy a színlelt meghátrálás célját tekintve (az ellenség kelepcébe csalása) inkább a lesvetés manőverének tekinthető, jóllehet a csatának (ütközetnek) sorrendileg a tüzelőkészítést követő fázisa. Jellemzője a harcérintkezés fenntartása, a szoros együttműködés a főerőkkel, és a rövid idejű (egy napon belüli) lefolyás.

A szándékos megfutamodás a halogató harc manővere. Jellemzője a kisebb erők részvétele, valamint a halogató harc rövid rajtaütéseit követően az ellenségtől való időleges, de teljes elszakadás naponként többszöri ismétlődése. Nem közvetlen célja az ellenség törbecsalása, hanem inkább a saját szándék felőli megtévesztése, kifárasztása, bizonytalanságban tartása.

A színlelt meghátrálás és a szándékos megfutamodás az eltérő sajátosságaik mellett lényeges azonos tulajdonságokkal is rendelkeznek. Egyik manőverfajtat sem a főerők teljes állománya hajtotta végre. Mindegyikben a főerőktől kikülönített, azok alárendeltségébe tartozó erők vettek részt. Ezek a **manőverek** ezért a harcászati kategóriába sorolhatók. A színlelt meghátrálás és a szándékos megfutamodás lényeges **közös tulajdonsága a tudatosság**.

A harcból – nyílvessző-utántöltés érdekében – kiváló csapatok mozgása az ellenség szemében szintén megfutamodásnak tűnt, egybemosódva a szándékos meghátrálás, illetve a színlelt megfutamodás manőverével. Tehát az ő megfigyeléseikbe beletartozhatott ez a „látszólagos megfutamodás” is.

Eleink általában nem várták meg, hogy az ellenség felvegye a harcrendet. Támadásaikat a harcra még szét nem bontakozott erők ellen intézték, melyek így sokkal alacsonyabb harci képességgel rendelkeztek. Váratlan támadásaikat a felvonuló (előrevonást végrehajtó) csapatok menetrendje, vagy nyugvásra vonult táborai ellen intézték.

VI. (Bölcs) Leó császár a „*Haditaktika*” című művében írja, hogy elődeink a csatarendet éjnek idején állítják fel. Amikor az ellenség alszik, akkor támadnak. Azt is említi, hogy amikor megfutamítják ellenfeleiket, kíméletlen üldözésbe kezdenek, azok teljes megsemmisítéséig.

A korabeli források különbséget tesznek a **távolharc és a közelharc**, mint alapvető harcmódok között, és kiemelik, hogy a magyarok nem jeleskedtek a közelharcban. Azonban őseink esetében az íjjal vívott távolharc és a szablyával megküzdött közelharc általában sem elválasztható harcmódok, hanem egy hadművelet (csata, ütközet) egymást kiegészítő, szerves részeit képezték. A magyarok általában a nagy tüzerőt képviselő, és az ellenségnek veszteséget okozó, annak harcrendjét megbontó távolharccal indították a csatákat, és a közelharccal fejezték be.

Egyébként elődeink a **közelharcot** is nagy bátorsággal és hatékonysággal vívták. Általában **együtt alkalmazták a meglepetéssel**. A meglepetést éppen az okozta, hogy elmaradt a „tüzelőkészítés”. Gondoljunk csak a Brenta folyó melletti csatára, mikor a folyón átkelve a váratlanságot közelharccal biztosítva, szablyával támadtak Berengár seregére. Hasonlóan, váratlan hajnali támadás történt Augsburg mellett 910-ben, Gyermek Lajos ellen.

A példák alapján belátható, hogy a **Törzsszövetség lovas egységei tudatosan és kiművelten alkalmazták alapvető harcéljárásaikat**: a támadást, a védekezést, az üldözést a bekerítést, melyek végrehajtásának alapvető fegyvere az íj volt. Mindegyik harcéljáráshoz a manőverek sokféleségét alkalmazták, alapvetően a színlelt meghátrálást és a szándékos megfutamodást. Ismerték az átkarolást, a bekerítést, melynek célja végső soron a szembeálló fél hátába történő kijutás volt. Ismert volt számukra a rajtaütés, a közelharc, melyek esetén tudatosan kihasználták a váratlanság és meglepés elvét.

Mindez nem érvényesülhetett volna a nagyfokú mozgékonyság nélkül. Ezt biztosították jól idomított, igénytelen lovaik. Tudatosan érvényesült náluk az összehangolt manőver és fegyverhasználat, melynek ellenszerét az akkori nyugat-európai ellenfelek sokáig nem találták meg. Minden kortársi feljegyzés ellenére ki kell mondani, hogy őseink íjai használatának elsődlegessége nemcsak azt a célt szolgálta, hogy nagy veszteségeket okozzanak az ellenségnek, hanem a saját élőerő kímélését, a legkisebb saját veszteséggel folytatott harcot is. Ezt az biztosította, hogy az ellenfeleik fegyvereinek hatótávolságát felülmúló íjakat már akkor használhatták, amikor nekik még nem állt rendelkezésre semmilyen fegyverhasználat lehetősége. Veszteségeiket csökkentette még, hogy a nyilakat mozgásban (lőhátrol) lőtték ki, és így a szemben álló félnek mozgó célokat kellett leküzdeni (lelőni), ami nagy mértékben csökkentette a találati valószínűséget. **Eleink harcéljárásának tehát fontos jellemzője volt a saját erőök óvása, a felesleges veszteségek és véráldozat elkerülése.**

Számtalan bizánci és frank forrás jegyezte fel, hogy a magyarok minden hadműveletüket gondosan előkészítették. Ebben **fontos szerepet játszott a katonai felderítés**. Dokumentáltan tetten érhető a felderítő tevékenység a menet- és nyugvásbiztosításban, valamint a hadjáratok előkészítésében. A Kárpát-medence elfoglalását követően, az „országhatárt” jelző gypűsáv játszott rendkívül fontos szerepet a Törzsszövetség ellen irányuló támadó szándék időben történő felderítésében. A gypűsáv mélysége tette lehetővé az agresszió hírének időben történő eljuttatását a döntéshozókhoz, és általa a reálidejű ellenintézkedések foganatosítását.⁶⁹

Meg kell jegyezni, hogy a legújabb kutatások szerint a nyílzáporok ereje nem az egyes nyilak páncélzatot átütő erejében (ezek megfelelő védelmet nyújtottak), hanem azok tömeges kilövésében és becsapódásában rejlett. A tömegesen kilőtt nyilak közül mindig volt olyan becsapódás, amely nem védett testrészt talált embernél és állatnál, még védelmi helyzetben is. Csakhogy ezt a védelmi helyzetet pajzs mögött vagy alatt, akár páncélzatban is sokáig sem fizikailag, sem lelkileg nem lehetett elviselni. Az elszenvedett veszteségek, sebesülések, közben a nyílzáporok ballisztikájának és a becsapódás váltakozó irányának figyelése, a nyílzáporokat kísérő hanghatás egy idő után megbontotta a harcrendet és felőrölte a fegyelmet. Legtöbb esetben a megoldást a támadásba való menekülésben találták meg, amely még védtelenebbé tette az ellenséget, fokozta az összetűzések hatékonyságát és növelte a veszteséget. A szemben álló fél veszteségeinek nagyságát a tömeges nyílzáporok folyamatosságával lehetett fokozni. Ehhez

⁶⁹ Torma Béla: *Felderítés és hírszerzés a honfoglalás időszakában*. Felderítő Szemle II. évfolyam, 2. szám, 2003. július. 126–134. o.

azonban a csapatoknak váltani kellett egymást. A lőszerezelt csapat a mielőbbi harcba vetéshez a harcrendben elől, közvetlenül a szárnyak közelében foglalhatott helyet, hogy a visszatérőket azonnal válthassa. A feltöltött nyíltegekkel harcba indulók nem „gázolhattak át” az arcvonal sűrű tömött harcrendjén (ugyanígy a visszatérők sem). Harcbavetésükre alkalmas kiinduló helyzetet a szárnyak mellett vagy előtt kellett felvenniük.

A bajor haderő szervezete, becsült létszáma, fegyverei és harceljárása

A bajor és a magyar hadviselés lényegesen eltért egymástól. A magyarok megjelenéséig a késő Karoling-kori hadművészet nem szembesült szomszédságában könnyűlovas nomád harceljárást bíró ellenséggel. Az avarok már Nagy Károly idejében erősített létesítményeket hoztak létre a Frank Birodalom keleti határai mentén. A másik nagy ellenség, a morvák szintén várakra támaszkodó hatalmi központokat építettek. A bajorok harceljárása elsődlegesen a védelmi infrastruktúrával bíró, hatalmi központok elleni harcokra, azok megsemmisítésére épült.

A hadoszlopok száma című fejezetben, nagy léptékű közelítéssel optimálisan 2000–2500 (maximálisan 3000–3500) főre becsültem a bajor sereg létszámát. A megközelítésnél alapvetően a csapatok vezethetőségéből indultunk ki. Azonban rendelkezésünkre állnak források is, melyekből jöllehet csak szórvány-adatokat vehetünk alapul, azonban egy más irányú megközelítést tesznek lehetővé.

A bajor haderő szervezete és fegyverzete⁷⁰

A legújabb kutatások szerint a késő Karoling-kor hadserege erősen hierarchikus szervezeti felépítésen alapult. A harcosok fegyverzete és felszerelése is ennek megfelelően különbözött. A nemesek álltak a sereg élén, ők képezték a parancsnoki kart, ők vezették az egységeket és alegységeket. A nemesek rendelkeztek a legjobb lovakkal, a legkorszerűbb fegyverekkel és védőfelszereléssel.

A sereg mobil magját a lovasság képezte hivatásos, páncélozott harcosokkal. Kiképzettségük átlagon felülinek ítéltető, fegyelmüket rendkívül magasra tartották. Bölcs Leó bizánci császár (886–912) azt írja a frankokról, hogy bátrak, és meg nem félemlíthetők, sőt a csatában vakmerők. Szégyenletesnek tartják a gyávaságot és a megfutamodást. A korabeli latin nyelvű forrásokból kitűnik, hogy a nyugati haderőkben a honfoglalás korában volt kialakulóban a lovagi hadviselés. Ennek középpontjában a nehézfegyverzetű lovas állt, aki kiválóan fel volt szerelve egyéni védőfegyverzettel, valamint a lovagi harchoz illő közelharc fegyverekkel. Fegyverzetüket kard és lándzsa, védőfelszerelésüket sisak, pajzs és a testet fedő páncélzat (többnyire páncéling) képezte. A nehéz- és könnyűlovasság arányait nem ismerjük. A támadó erőt a lovasság képviselte. Szükség esetén lóról szállva gyalog harcoltak.

⁷⁰ Erik Szameit: *Gedanken zum ostfränkischen Kriegswesen des 9. und 10. Jahrhunderts*. In: Schicksalsjahr 907. Die Schlacht bei Pressburg und das Frühmittelalterliche Niederösterreich. Eine Publikation des Niederösterreichischen Landesarchivs, St. Pölten, 2007. 69–73. o.

A seregben fontos szerepet töltött be a gyalogság is, ami népes létszámában is megmutatkozott. Felkészültségük nem tekinthető egységesnek, helyfüggő volt. Alapfegyverzetükbe a lándzsa és a dárda tartozott. Közelharcra a harci balta és a buzogány képezte kiegészítő fegyverzetüket. Védőfelszerelésük alulmaradt a lovasságétól, nélkülözték a páncélzatot, csupán pajzs állt rendelkezésükre. Elsősorban a gyalogsághoz köthető az új használata.

A hadrakelt sereget egy népes és jól felszerelt hadtáprészleg kísérte. A hadtáp szállította ökör- és öszvérvontatású két- és négykerekű szekereken, valamint málháslovakon a harcosok személyes felszerelését, a tartalékkészleteket, a fegyvereket, és a különféle szerszámokat. A csapatokat közvetlenül a málháslovak követték a legfontosabb fegyverekkel és tartalékkészletekkel. A hadtáp állományába a nemesek szolgái, rabszolgái, írnokok, fegyverhordozók, papok, szakácsok, különböző kézművesek, muzsikuskok, kocsiskok, ökörhajtók, mészárosok, pékek, szakácsok tartoztak. A Karoling-sereget kereskedők jól felszerelt népes csapata kísérte. A természeti akadályok és folyók leküzdése érdekében nagy számú műszaki berendezést szállítottak. Ez a „nem harcos állomány” eleve lassította a menetoszlopok mozgását.

A hadjáratok esetén a hadra kelt sereg anyagi utánpótlásában nagy szerepet játszottak a hajózható folyók. Források bizonyítják, hogy a nagy mélységben végrehajtott Karoling-hadműveleteket a folyami flottilla támogatta. De hogyan állt fel ez a jól szervezett, korszerű fegyverekkel ellátott sereg?

A bajor haderő mozgósítása és becsült létszáma⁷¹

A továbbiakban azt vizsgálom, hogyan állt fel a Karoling (bajor) had. A vizsgálódásoknál Borosy Andrásnak a frank birodalom fegyveres erőinek mozgósításával kapcsolatos forráskutatására támaszkodom. Borosy többnyire K. F. Werner értékeléséből indul ki, aki részletesen foglalkozott a 10. századi német hadseregek létszámviszonyaival. Jóllehet a témában felhasználható adatok nem a század első évtizedeit jellemzik, de volumenében elfogadhatók, és a lovasságnál az alapvető változás sem a létszámmal, hanem a nehézlovasság és a könnyűlovasság közötti aránnyal kapcsolatos, mely a század vége felé egyre inkább átbillent a nehézlovasság javára.

A frank haderő mozgósítási rendszerének lefolyása két részből állt. Elsőként a király (császár) – akinek minden alattvalója hadköteles volt –, felszólította a fegyvereseket kiállítókat (hercegek, grófok, érsekek, püspökök, monostorok élén álló apátok, akik maguk vezették csapataikat) a mozgósításra. A felelősök kijelölték a harcosokat és kísérőiket, és gondoskodni kellett előírt fegyverzetük meglétéről. Ezt követően a király (császár) meghatározta a mozgósított haderő gyülekezési körletét, és a csapatok gyülekezésének idejét. Másodjára az egyházi és állami méltóságok vezetésével a csapatok végrehajtották a gyülekezést és a feladatra történő felkészülést. Ez mindig hosszabb időt két-három hónapot, vagy ennél többet vett igénybe.

⁷¹ Borosy András: *A nyugat-európai és a bizánci hadviselés a honfoglalás és a kalandozások idején.* In: *Honfoglaló ősaink.* Budapest, 1996. 66–80 o.

Ezenkívül a hercegek, grófok, érsekek, püspökök és monostorok élén álló apátságok is (akik kötelesek voltak önálló katonai egységek kiállítására) veszély esetén jogosultak voltak önállóan mozgósítási parancsot kiadni. Hadjárat alatt ők vezették csapataikat. Itt jegyzem meg, hogy ez a megállapítás teljes mértékben összecseng a pozsonyi csatában részt vett ismert egyházi és világi méltóságok szerepével, ami egyértelmű bizonyítéka annak, hogy **a bajor hadjáratot mozgósítás előzte meg.**

Az önálló (részleges) mozgósítás elrendelésére jó példa a magyarok 900. évi, Ostmark elleni hadjárata, amikor őseink a Duna két partján Linzig hatoltak előre. A Fuldai Évkönyvet idézem: „... *Amint erről Luitpold gróf értesült, ezt nem tűrhetvén, a bajorok egyes főembereit maga köré gyűjtötte, és csupán egyetlen püspök, a passauai (Richar) kíséretében azok üldözésére átkelt a Dunán. Legott csatába bocsátkozott velük; ...*”⁷²

A mozgósítható állomány létszámadatait illetően Borosy (illetve K. F. Werner) a 981-ben megjelent „*indiculus loricatorum*”-ból indul ki, mely az egyháznagyok által kiállított nehézlovasok részleges jegyzéke. Ezek szerint az összes egyháznagyok 3000 nehézlovast állíthatnak ki. A világiaknál a király kíséretét (~ 4000), a hercegek és örgrófok csapatait, a „*pagus*”-okat és a királyi fővazallusok csapatait vette számításba. Az általuk kiállított létszámot K. F. Werner közel 6000 főre becsüli (Bajorország 1400, Alemania 900, Lotharingia 1100, Frankónia 800, Szászország több, mint 1500). A király közvetlen kíséretével együtt mintegy 10 000 „*loricatus*”-ról beszélhetünk.

Ha ezeket a létszámviszonyokat visszavetítjük a 10 század elejére, akkor a támadó bajor erők harcértéke kellő óvatossággal kezelve, a következők szerint becsülhető meg: – a királyi kíséretből számolható 1000 fő; – az egyháznagyoktól 600–800 fővel számolhatunk (a megadott 3000 nehézlovasból arányosan leképzett létszám); Bajorország: világiak 1400 fő.

Ez mindösszesen ~ 3000–3200 lovas (nehéz- és könnyűlovas). Figyelembe véve a haderő szervezését, a hadrakelt sereg nem nélkülözhetette a gyalogságot sem, melynek szállítására természetes vízi utat kínált a Duna, a flottilla számára. A hajófedélzeti erőket, a 15 vezért és csapataikat (partraszálló gyalogság, valamint az ellátó és utánpótlást biztosító állomány, továbbá a hajókat kiszolgáló személyzet) ha csak 500 főben számolom, akkor elvileg 3500–3700 harcosra tehető a támadó bajor haderő megközelíthető létszáma. Ha a király kíséretéből 2000 főt számolok a létszáma, akkor 4500–4700 főre becsülhető a hadrakelt bajor sereg harcértéke. A valóságban ténylegesen soha nem állt össze a kiszabott állomány. Erre utaló 907. évi elégedetlenség nyilvánul meg Liutprand augsburgi csataleírásában (910), amikor azzal vezeti be a történetet, hogy Gyermeke Lajos király a magyarok elleni had összehívására fővesztés terhe mellett rendelte el a mozgósítást. Ezt is figyelembe véve, ha az egyháznagyoktól az alsó értékkel (600 fő), és a bajor világiaktól 400 fő hiánnyal számolok, akkor maximálisan mintegy 2600–3000 fő fegyverest lehet valószínűsíteni a hadrakelt seregben. Ez aránylag magas létszámnak tűnik, de a mozgósításra megadott elvi szempontok és adatok ehhez a nagyságrendhez vezetnek. A mozgósítás ténye indokolhatja a magas létszámot. Mindenesetre ez a megközelítés nem esik messze a vezethetőség szempontjából közelített, menetoszlopokra számolt létszámtól.

⁷² Kristó Gyula: *A honfoglalás korának írott forrásai*. 192. o.

A mozgósítás gyakorlásaként minden évben tavaszi seregszemlét tartottak, melyre május hónapban került sor. Mint említettük, a seregszemle rendszeressége a gyakorláson kívül jól leplezte a valós támadó szándékot is. A 907. évi hadjáratra június 17-én indultak el a gyülekezési körzetből, valahonnan az Enns folyó mögül, tehát a mozgósított fegyveresek gyülekezése ekkor is május hónapban történhetett.

Jó példát ad erre Aventinus és a Fuldai Évkönyv. Mindkét forrás története őseinkkel is kapcsolatos. A két kútfő egybehangzó története szerint 892 tavaszán, **májusban** Arnulf király ünnepélyes Birodalmi Gyűlést tartott Bajorországnak Ausztriával határos területén Hengstoveld-nél (talán Hengstberg). Mivel Szvatopluk morva fejedelem is hivatalos volt erre az összejövetelre, de nem jelent meg, ezért az állam ellenségének nyilvánították. A birodalmi gyűlésen részt vettek: Lengyelország fejedelme Vratisláv, Kurszán magyar király követei és Braszláv sisaki fejedelem. Itt határozták el, hogy megtámadják Szvatopluk Moráviáját. A hadjáratra **július** hónapban került sor. A Birodalmi Gyűlés egy időben zajlott a tavaszi seregszemlére gyülekező frank, bajor és aleman (sváb) fegyveresek mozgósításával. Lehetséges, hogy nem egy helyen történt a két esemény, de az elfogadhatónak tűnik, hogy **a haditerv a Birodalmi Gyűlésen született meg, és onnan jutott el a parancs a gyülekező hadhoz a támadásra.**

A májusi seregszemlére utal több, június és /vagy júliusra eső hadjárat is. 900-ban a morvák ellen a cseheken át (és segédletükkel) indított támadást Kurt Reindel a nyár derekára értékeli.⁷³

A keleti frank sereg harcrendje és harceljárása⁷⁴

Alapvető különbséget kell tenni a keleti frank (témánkban a bajor) védelmi rendszer és a támadó hadviselés között.

Az Ostmark védelmi rendszere a kiépített erődrendszerekre és erődített településekre támaszkodott. Az erődök jellegzetessége, hogy folyók természetes akadály jellegét kihasználva, azok mentén létesültek. A Duna, az Enns és a Traisen mentén épültek a legfontosabb erődítmények. Azonban a folyók nem csupán a védelem szempontjából kerültek előtérbe, hanem mint fontos vízi utak, biztosították a kereskedelmi forgalmat, melyek gerincét a várak által katonailag is oltalmazott vámhelyek képezték. A várak közötti mozgékonytságot a lovasság biztosította, melynek nagyobb részét a költségek miatt nem tarthatták állandó fegyverzetben, hanem mozgósítás útján állították fel.

A Karoling sereg harcos részét a lovasság és a gyalogság képezte. Nyílt terepen a gyalogság blokkjai alkották a csatasor centrumát, amely mögött nem messze a jól őrzött táborhelyet és a hadtápot telepítették. Összecsapások alkalmával a tábor és a hadtáp elfoglalása volt az ellenség elsődleges célja, mivel ott találta a leggazdagabb zsákmányt.

⁷³ Kurt Reindel: *Die bayerischen Luitpoldinger, 893–989*. Sammlung und Erläuterung der Quellen. München, 1953. 20., 21., 24-25. o. Borosy: i. m.

⁷⁴ Erik Szameit: i. m. 74-75. o.

A lovasságot csoportokban, vagy sorba fejlődve állították fel a gyalogság mögött és/vagy a szárnyakon. A páncélos nehézlovasság képezte az áttörő erőt. Felszereltségük egyesítette a mozgékonytságot a megfelelő védelemmel, az ellenség szűrő és vágó fegyverei ellen. Támadásuk a „sokk-taktikán” alapult, azaz zárt egységben végrehajtott rohammal áttörni az ellenség sorait, és menekülésre kényszeríteni erőit. A könnyűlovasság természetesen kitért az ilyen roham elől, de a gyalogságot teljesen elsöpörte.

A gyalogság – ellensúlyozandó gyenge manőverező képességét –, sűrű sorokban, mélyen tagolva vette fel harcrendjét, ezzel zárt blokkokat alakított ki. Az első sorok pajzs és lándzsafalat hoztak létre, mely harcrendileg a római falanxszal vethető össze. Ez a felállítás stabil védelmi formát jelentett, de nagyfokú fegyelmet igényelt megtartása. A falanx addig tudott a támadó lovasság rohamának ellenállni, míg sorai zártak maradtak. A gyalogsági blokkra a legnagyobb veszélyt a szárnyai ellen és a hátába irányuló, ismétlődő lovasrohamok jelentették. Éppen ezért előnyt jelentett, ha valamely terepakadályra (tó, folyó, mocsár árok stb.) tudtak támaszkodni. A falanx a saját lovasság számára is biztonságot nyújtott.

A lovasság harcrendjét a csatasor jellemezte, mely három-négy sorból állt és akár egy kilométer hosszan elnyúlhatott, így 1000–2000 lovas állhatott csatarendbe. Ha a terep nem tette lehetővé a felállást egy csatasorban, akkor tíz méterrel az első mögött egy másodikat állítottak fel. A sorok nagyon tömörek voltak és egyszerre ritkán támadtak. Általános volt az a harceljárás, hogy a jobbszárny kezdte a rohamot, a többiek pedig a csatasorból csoportosan csatlakoztak a támadókhoz. A rohamot lassan kezdték, ügyelve arra, hogy soraik rendjét megőrizték, majd egyre gyorsulva a szemben álló fél soraiba betörve érték el a legnagyobb sebességet. A bajor csapatok tehát, ha csatát akartak nyerni, akkor ütközetet kellett kierőszakolni. Alkalmazott harceljárásuknak megfelelő csatateret kellett választaniuk. Csapásuk így átütő erejűvé válhatott.⁷⁵

Ez a koncepció csak abban az esetben érvényesülhetett eredményesen, ha az ellenség összpontosított főerői, illetve hatalmi központja(i) ellen hajtották végre.

AZ ÍROTT FORRÁSOK SZÁMBAVÉTELE

A csatáról több, mint 40 latin nyelvű, frank forrás emlékezik meg. Ezek közül hiteles, (hely, név, idő és személyekre vonatkozó konkrét adatokat tartalmazó) alapforrásként kilenc-tíz választható ki. A többi ezek alapján íródott. A forrásokra jellemző, hogy az információkat külön-külön, elszórtan tartalmazzák, nem található köztük olyan, amelyik a csatára vonatkozó összes hírt összefoglalóan adná meg. Egyedül Aventinus (1477–1534), a bajor hercegi udvar humanista történétírója írt részletesebben az eseményekről.

⁷⁵ Borosy András: *A nyugat-európai és a bizánci hadviselés a honfoglalás és a kalandozások idején.*

Az alapforrások ismertetése

Az alábbiakban a csata modellezéséhez felhasznált alapforrásokat gyűjtöttem egy csokorba. Külön táblázatba szerkesztettem a csata időpontját jelölő adatokat. A források ismertetésénél alapvetően Kristó Gyula szerkesztésében megjelent „A honfoglalás korának írott forrásai” (Szeged, 1995), valamint Kurt Reindel „A bajor Luitpoldok, 893–989” című gyűjteményéből indulok ki.⁷⁶ Az alább idézett évkönyvek a csata tényét, helyét, idejét és nagy valószínűséggel a bajor csapatok vezéreit nevezik meg.

Sváb Évkönyv⁷⁷:

„907. a bajorok kilátástalan háborúja a magyarokkal, Luitpold herceget (bajor határőrgróf) megölték, övéinek féktelen kevélységét letörték, és a keresztények alig néhányan menekültek meg, a püspökök és grófok többségét meggyilkolták.”

„907. A bajorok teljes seregét megsemmisítették a magyarok.”

Salzburgi Évkönyv⁷⁸:

„907. Nagyon szerencsétlen harc folyt Braslavespurchnál (Pozsony) július Nonae-je 4. napján (július 4-én) ...”

Admunteni Évkönyv⁷⁹:

„Megölik Theotmár salzburgi érseket a magyarok, Udóval és Zachariással, két másik püspökkel együtt.” (Veszprémy László fordítása.)

A 6. táblázatban az évkönyvekben és nekrológiumokban (halottas könyvekben) a csata időpontjára, illetve a csatában elesett bajor méltóságok halálának dátumaira vonatkozó adatokat gyűjtöttem egybe.⁸⁰

6. táblázat

Forrás	Esemény	Eredeti dátum	Átszámított időpont a Gergely-naptárban
Freisingi nekrológ	csata	III. non. / júl.	július 5.
Salzburgi Évkönyv	csata	IIII. non. / júl.	július 4.
Germániai nekrológ	csata	III. non. / júl.	július 5.
Lorschi kalendárium	csata	III. non. / júl.	július 5.
Salzburgi nekrológ	Theotmár érsek halála	XII. kal. / aug.	július 21.
Weissenburgi nekrológ	Udó püspök halála	IV. kal. / júl.	június 28.
Merseburgi nekrológ	Theotmár érsek és három püspök halála	IV. kal. / júl.	június 28.
Freisingi nekrológ	Luitpold halála	III. non. / júl.	július 5.
Germániai nekrológ	Udo püspök halála	II. non. / júl.	július 6.

⁷⁶ Kristó Gyula szerk.: A honfoglalás korának írott forrásai. Szeged, 1995.

Kurt Reindel: Die bayerischen Luitpoldinger, 893–989. Sammlung und Erläuterung der Quellen. München, 1953.

⁷⁷ Kristó: i. m., Sváb Évkönyv, 101–203. o.

⁷⁸ Kristó: i. m., Salzburgi Évkönyv, 210. o.

⁷⁹ Kurt Reindel: i. m. 64. o.

⁸⁰ Kurt Reindel: i. m. 62–70 o.

A táblázatban szereplő, kiegészítő források a csata idejét illetően az alapforrásoktól (évkönyvektől) eltérő dátumokat is megörökítettek. A táblázat alapján az előzőekben megismert július 4-ét július 5-el egészíthetjük ki. Sokkal nagyobb szórást mutatnak az áldozatok halálának dátumai (Luitpold július 5., Theotmár június 28 és július 21., Udó június 28.)

A dátumok szétszórtságából azonban – a feltételezhető pontatlanság ellenére is – megállapítható, hogy egy hosszan elhúzódó (június 28-tól július 5-ig tartó) hadműveletről van szó. Az évkönyvek július 4-i dátumát és Luitpold július 5-ére datált halálát figyelembe véve, a hadművelet döntő napjai július 4-én és 5-én lezajlott két ütközethez kapcsolhatók. Mindez alátámasztja korábbi feltételezésünket, miszerint a bajor előrevonás több menetoszlopban (csoportban) történt, és így harcba lépésükkel is időben elhúzódva, egymást követő napokon számolhatunk.

Léteznek királyi oklevelek (diplomák) is, melyek részben alátámasztják, részben kibővítik a csatában elesettek neveit. Királyi diplomák őrizték meg azoknak a világi és egyházi méltóságoknak a neveit, akik a csata előtt a királyi udvarban rendszeresen előfordultak (adományozások és ajándékozások esetén a diplomákban jelenlétüket feltüntették): Luitpold gróf, valamint Iring, Gumpold, Meginward, Papo, Isengrim és Sigihard grófok, további 29 névvel.⁸¹

A pozsonyi csatát követően a világi nagyságok többsége már nem szerepel a diplomákban. 907 előtt a király környezetében gyakran előforduló, fent említett grófok közül Sigihard, Iring, Papo, Meginward és Isengrim jelenléte nem mutatható ki többé az udvarban. (Jóllehet egy Iring és egy Sigihard név egy és két alkalommal, még feltűnik a diplomákban, azonban azonosításuk nem kétséget kizáró).

Erre az időre keltezhető változás tapintható ki a Kancelláriában is, mely Engilpero nevéhez kötődik. Neve királyi diplomában a csata előtt két alkalommal, 906 áprilisában és 907 júniusában fordul elő, később már nem. Talán őt is a csata áldozatai közé lehet sorolni.

Sokkal egyértelműbb válasz adható az egyházi veszteségekre. Megbízható források közlik hitelesen, hogy a bajor püspöki karnak közel fele esett áldozatul a pozsonyi csatában, összesen heten. Az új salzburgi érsek – Piligram – már 907 októberében hivatalba lépett. Freising új püspöke – Drakulf – 908/909 fordulóján tűnik fel három diplomában. Az újonnan kinevezett sábeni püspök neve okiratokban nem szerepel. Hasonlóan, a passaui és a regensburgi püspökök nevei sem kerülnek említésre a királyi udvarban.

Aventinus híradása a pozsonyi csatáról

Aventinus megítélése kettős. Munkái alapján kitapintható, hogy olyan forrásokat is felhasznált, melyek már nem állnak rendelkezésünkre. Ugyanakkor tetten érhető nála is a humanista történetírókra jellemző önálló értékelés, és/vagy a fantázia szárnyalása. Éppen ezért Aventinus híradását a pozsonyi csatáról⁸² (a latin

⁸¹ Rudolf Hiestand: *Pressburg 907. Eine Wende in der Geschichte des ostfränkischen Reiches?* 5–10. o.

⁸² Itt ragadom meg az alkalmat, hogy köszönetet mondjak Veszprémy Lászlónak munkám iránt tanúsított figyelméért és segítségéért. Köszönöm szakmai útmutatásait, és hogy figyelmemet a felhasználható szakirodalom felé irányította.

nyelvű Bajor Évkönyvből) információtartalmuk szerint tagolva (idő szerint rendezett eseménylistában) foglalom össze, abból a célból, hogy összevethetőek legyenek más forrásokkal és értékeléseim eredményeivel. Idő szerint rendezett eseménylista összeállításánál alapvetően és kizárólagosan Veszprémy László fordítására támaszkodom.⁸³ A felsorolásban dőlt betűvel szedem a többi forrásban nem említetteket:

- *Lajos király egész Bajorországra kiterjedő mozgósítást rendelt el, mely érintette az összes bajor provinciát;*
- *ezután a király a bajorok új városába Ennsburgba ment;*
- *a király itt Ennsben, 907. június 17-én, az összegyűlt előkelőkkel (püspökök, apátok, világi méltóságok) elhatározta, hogy a magyarokat kiűzi a Bajor Királyság területéről;*
- *az összes bajor provinciából egybehívják a harcosokat;*
- *hadat üzennek a magyaroknak;*
- *a hadvezérek a csapatokat három részre tagolják;*
- *az összegyűlt hadak három hadoszlopban megkezdték az előrevonást, a Duna mindkét partján és a folyón;*
- *Luitpold bajor herceg parancsnokolta a Duna északi partján előrevonásra kerülő hadoszlopot;*
- *Theotmár salzburgi érsek vezette a délit, alárendeltségébe tartozott a sábeni Zakariás és a freisingi Ottó püspökök, valamint Gumpold, Hartvik és Helmprecht apátok;*
- *a flottilla pedig Sieghard herceg irányítása alatt állt;*
- *Sieghard vezette flottillán Rathold, Hatto, Meginward és Isangrim bajor parancsnokok álltak a csapatok élén;*
- *Lajos király Burchard passauai püspökkel és Aribo prefektussal Ennsburgban marad*
- *a Theotmár vezette hadoszlop a Duna déli partján Pozsonyig nyomult előre, és ott tábort vernek;*
- *a magyarok erősen felkészülve kemény ellenállást fejtenek ki, és már útközben megtámadják a püspökök hadoszlopát;*
- *ezután ecseteli a Theotmár tábora ellen alkalmazott (bekerítés, színlelt megfutamodás) taktikáját;*
- *a magyarok első győzelmüket (a humanista szerint) tehát Theotmár csapatai felett aratták, a Duna déli partján;*

⁸³ Veszprémy László: *Aventinus híradása a magyarok 907. évi győzelméről (Csata Pozsonynál)*. Történelmi Szemle, 2007/1.

– a magyarok rejtve átkeltek a Dunán, és a még táborban tartózkodó Luitpold seregét (Isangrimot egész csapatával és 15 vezérével) megsemmisítették;

– a rákövetkező nap a hajókon tartózkodó erőket verték tönkre;

– a magyarok a menekülőket üldözni kezdték és a táborokban értékes zsákmányra tettek szert;

– Lajos király a menekülő katonákat összegyűjtve, tartalék csapatával kísérletet tesz az üldözők megállítására, de azok csapdába csalják a királyt, és nagy veszteségeket okozva megfutamítják seregét. A király Passauba menekült;

– a veszteségeket tömören összefoglalva, Luitpoldot nevezi meg, három püspökkel, három apáttal és 19 bajor előkelővel, ez utóbbiak nevei: Pilegrimus, Theodovalda, Hebbó, Isengrim, Hatho, Bero, Rudomund, Litfrid, Valter, Aribert, Babo, Iring, Gundovalda, Isenogrim, Hathoch, Meginovaritus, Rathold, Isengrim, Albert.

Meg kell jegyezni, hogy Aventinusnál, a németül írt Bajor Krónikában is, június 17-én tartott Lajos király nagygyűlést, melyen elhatározták a magyarok elleni hadjáratot. A dátum szerint a bajor sereg előrevonása legkorábban 18-án kezdődhetett.

Aventinus híradásának legfontosabb információit a pozsonyi csatáról (helyszínek és az előrevonás megkezdésének dátuma) más, korabeli forrásokban is fellelhetjük. A történetíró is meríthetett ezekből a dokumentumokból. Azonban történetének másik része „gyökértelennek” tűnik. Hiteles forrásokból táplálkozott, vagy a fantáziáját engedte szabadra? Nos, ezt már valószínűleg soha nem fogjuk megtudni... Inkább kísérjük meg megítélni a történet megbízhatóságát. E célból elsőként vegyük számba a pozsonyi csatáról ismert források tükrében Aventinus híradását.

Az elesettek nevei korabeli nekrológokban is megtalálhatók és ezért felmerülhet, hogy Aventinus önkényesen kapcsolta össze azokat a pozsonyi csatával. A veszteségeket illetően Aventinust ért vád – miszerint az áldozatok neveit nekrológokból állította elő –, ugyan feltételezés, de ha így is történt, akkor az a történetíró alapos kutatómunkáját dicséri. Ugyanis a Sváb Évkönyvből megismerhette az utalást a hatalmas veszteségre, és ha nem is rendelkezett más forrással az áldozatokról, levonhatta a következtetést a 907/908. évi halottas könyvekben fellelt, a bajor világi és egyházi méltóságok aránytalanul magas, egy időre eső elhalálzásából. Mivel ennek más ismert oka (például járvány) nem ismeretes, joggal hozta összefüggésbe a csatával. Itt csupán annyi tévedésről lehet szó, hogy közülük néhányan tényleg természetes halállal végezték földi pályafutásukat. Azonban ez a lényegen, a hatalmas veszteségek tényén nem változtat. Rudolf Hiestand „*Pressburg 907*” című munkájában úgy jellemzi a csata utáni helyzetet, hogy a király környezetéből egy csapásra és teljesen eltűntek a korábban sűrűn előforduló bajor világi méltóságok.⁸⁴

⁸⁴ Rudolf Hiestand: *Pressburg 907*.

Ami Aventinus hitelességét illeti, elfogadható, hogy az általa leírt, információknak számítható közléseiből a tényszerűségek többsége hiteles. A történet helyszíneit (Ennsburg és Pozsony), más és korabeli források is megadják (Sváb Évkönyv, Salzburgi Évkönyv), a nekrológiumok és oklevelek pedig név szerint pontosítják a csatában áldozatul esett világi és egyházi méltóságok neveit.

Az egyik legfontosabb dátumot, a bajor sereg előrevonásának megkezdését megerősíti a 907. június 17-én kelt királyi diploma.⁸⁵ Az oklevél valódisága kétségbe vonható ugyan – írásos formában számunkra másolatban maradt fenn egy 12. századból származó, passauai másolatgyűjteményből –, de jó okkal feltételezhető, hogy egy eredeti alapján készült. A diploma tartalma szerint Gyermek Lajos király, Luitpold herceg, Theotmár salzburgi érsek és Isangrim gróf javaslatára Burchard passauai püspöknek ajándékozta Altöttingent.

Több szempontból is figyelemre méltó az adományozó okirat. Elsőként a diploma kiállításának dátuma 907. június 17. Ez a dátum, illetve a megelőző egy-két nap lehet a bajor had előrevonása kezdetének időpontja. Tehát a bajor hadsereg előrevonása kezdetének megítéléséhez három forrásból indulhatunk ki. Aventinusnál a Bajor Évkönyv és a Bajor Krónika alapján, valamint Gyermek Lajos király ajándékozó oklevele szerint június 17-ére, vagy 18-ára tehető a sereg indulása. Valószínűsíthetjük, hogy Aventinus is ezt az oklevelet olvashatta.

Fontos a helyszín – St. Florian kolostora –, mely területileg egybevezethető az Aventinusnál szereplő Ennssal, illetve Ennsburggal.

Az okirat megerősíti Gyermek Lajos király itt tartózkodását, valamint a csatában részt vevő Luitpold herceg, Isangrim gróf és Theotmar salzburgi érsek jelenlétét. Az okiratban még Burckhard passauai püspök, valamint Engilpero (notorius) neve fordul elő. Jelenlétük alátámasztja az Aventinus által a csatában részt vevőkre megadott neveket. Tehát az oklevél időpontja, a helyszín és a jelenlévők jó háttérét adják a csata kiinduló helyzetének.

Összefoglalva az eddigieket, az Aventinus által a pozsonyi csatáról leírtakból más, korabeli hiteles források alátámasztják, így megerősítik a csata:

- előkészületeinek helyszínét, (az Enns folyótól nyugatra St. Florian és Ennsburg körzetében)
- a bajor sereg előrevonása megkezdésének idejét (legkorábban 907. június 17.);
- a csata helyét (Pozsony térsége);
- a résztvevőket (világi méltóságok és egyháznagyok);
- a király jelenlétét St. Florianban;
- a magyar győzelmet és a bajor veszteségeket.

⁸⁵ Kurt Reindel: *Die bayerischen Luitpoldinger 893–989*. 44., 61-62. o.

Sajnos az ütközetek időpontját illetően lényeges eltérés található a hiteles források és Aventinus Bajor évkönyve között (Aventinusnál augusztus 9–11., más forrásokban pedig július 4-5.). Mindebből megnyugtatóan azonban csak az a következtetés vonható le, hogy Aventinus felhasználta az általunk ismert forrásokat és történészként, értékelésében támaszkodott a bennük található információkra. Azonban dátumai egy részének megbízhatóságát a ma rendelkezésünkre álló dokumentumok nem erősítik meg.

A továbbiakban Aventinustól a csata lefolyásának modellezéséhez kiinduló adatokként csak azokat használok fel, amelyek a hiteles forrásokkal megerősítést nyertek. Ezeket fogom az előzőekben feldolgozott katonapolitikai és földrajzi környezetbe helyezve vizsgálni, azaz a modellezés kiinduló adataiként kezelni.

A POZSONYI CSATA HADMŰVELETI MODELLEZÉSE

A modellezést szó szerint értelmezem, azaz nem modellt készítek egy megadott sablon szerint, hanem a modellt lépcsőről lépésre építem fel. Alulról felfelé építkezve, elsőként „modellrészeket” (tetten érhető részleteket) állítok össze, majd azok összeilleszthetőségét vizsgálom. A kapcsolódó részeket beépítem a végső modellbe, és a nem illeszkedő „modelldarabokat” figyelmen kívül hagyom.

A modellezés során az ütközetet egy egységes hadművelet befejező, döntő fázisaként fogom fel. Magát a hadműveletet a harcérintkezés felvételétől számítom. A menetet (előrevonást) mindkét fél részéről a menet kezdetétől a harcérintkezés létrejöttéig értelmezem. Fontos ez a megkülönböztetés azért is, mert a menetrend jelentősen különbözik a harcrendtől (és a menetbiztosítás a harcbiztosítástól). Ebből fakadóan a menetteljesítmények lényegesen eltérnek a harc mozgásteljesítményeitől (üldözés, visszavonulás előnyomulás, támadási ütem stb.). Az értékelés első lépéseként a felhasználható, megbízhatónak ítélt forrásadatokból, valamint a kor katonai mozgásait jellemző normatívákból indultam ki.

Kiinduló adatok a csata értékeléséhez

Nagyon fontos kiinduló adat a bajor hadsereg előrevonása kezdetének dátuma. A menetkezdés pontos időpontjával kapcsolatosan azonban kételyek merülhetnek fel. A bizonytalanság abból adódik, hogy az Aventinus által megadott június 17-e mellett – megegyező dátummal – létezik a már említett királyi oklevél (diploma)⁸⁶, mely szerint az Enns melletti Markt Sankt Florian kolostorban tartózkodott: Gyermek Lajos király, Luitpold gróf, Theotmár érsek, Isangrim gróf és Burchard passauai püspök. A kérdés az, hogy ha 17-én megkezdődött a bajorok menete, hol tartózkodtak a csatában bizonyítottan részt vevő parancsnokok (Luitpold és Theotmár) a menetrendben? Kötelezően az oszlopélen kellett-e haladniuk? A „*Menetszámítások és menetteljesítmények*” című fejezetben a vezetés hatékonysága, és a vezér biztonsága szempontjából vizsgáltuk ezt a kérdést, és arra a következtetésre jutottunk, hogy a vezénylő parancsnok optimális helye a menetrend közepe tájára

⁸⁶ Kurt Reindel forrásgyűjteménye: *Luitpoldinger*. (Nr. 44.) 61-62. o.

tehető. Ezt történelmi példával is alátámasztottuk. Sőt arra is utaltunk, hogy a menetrendet távolságban (mélységben) és ennek megfelelően időben tagolták. Egy-egy nagyobb menetrendi elemet (önálló oszlopot) akár egy nap késéssel is indíthattak az előtte haladó után (vagy több csoportot egymás után naponként).

A pozsonyi csatára előrevonást végrehajtó bajor sereg menetrendje és abban a vezérek helye teljes mértékben összecseng ez irányú kutatásaink eredményével. Ezt éppen az támasztja alá, hogy a menet megkezdésének napján (június 17.) a vezérek még nem csatlakoztak a menetrend első oszlopához. Az történt, hogy a sereg ugyan besorolt, majd az elővédek és az első menetoszlopok megindultak 17-én, de Luitpold és a többi vezér később csatlakozott a főerők menetoszlopához. Ők nem a menetrend élén haladtak! Kurt Reindel⁸⁷ is valószínűnek tartja, hogy 17-én a csapatok már megkezdtek menetüket kelet felé. A menetrend naponkénti szakaszolása megegyezik „*A források ismertetése*” című fejezetben – a nekrológok „szétszóró” elhalálzási dátumai alapján – tett következtetésünkkel, miszerint a harcok több napra elhúzódtak. Mindez összefügg az időben tagolt menetrenddel, melynek következtében a bajor csapatok harcbavetése nem egy időben, hanem lépcsőzetesen következett be.

A menet kezdési időpontjával kapcsolatosan felmerült bizonytalanság miatt, végezzünk számításokat három (június 16., 17. és 18.) lehetséges menetkezdesi dátummal, a Duna délen előrevont menetoszlopra. Ismerjük az ütközetek dátumát és helyét (907. július 4. és 5., Pozsony), valamint a Markt Sankt Florian–Enns–Mautern–Tulln–Greifenstein–Kritzendorf–Klosterneuburg–Bécs–**Fischamend–Hainburg**–Pozsony távolságot a római limes út mentén, mely nagyjából 270 km-re becsülhető. Az ismert adatok alapján, a Duna délen haladó hadoszlop vonatkozásában július 3-ára tehető az első ütközetet megelőző nap. Tehát ismerjük a bajor haderő előrevonásának kezdetét és Pozsony alá érkezésének idejét, valamint a menettávolságot. A menet lehetséges kezdetétől, a június 3-ra tehető Pozsony alá érkezésig így 16, 17 vagy 18 napot meneteltek a csapatok. Ennek megfelelően az átlagos napi menetteljesítmények 16,9; 15,9 és 15 km/napban számolhatók. Ezek az értékek megegyeznek a kor nyugat-európai, hadtáppal rendelkező seregeinek a mozgásával. Ha a leküzdendő terep nehézségeit nézem (erdős–hegyes vidék) még magasnak is mondhatók. A továbbiakban középértékkel, június 17-i indulással, és az indulási dátumhoz tartozó 15,9 km/nap menetsebességgel, mint középértékkel (16 km/nap kerekítve) számolok. Választásomat indokolja a vezérek lehetősége az egy nappal későbbi csatlakozásra, a menetrend június 18-án indított második menetoszlopához.

Az elkövetkező számításoknál figyelembe veszem a lovas egységek – a kor történelmi tapasztalatai alapján elfogadott – átlagos mozgássebességeit menetben és üldözés/visszavonulás esetén, valamint az önálló menetet végrehajtó, kis létszámú felderítő csapat (járőr) jóval magasabb napi menetteljesítményét. A „*Menetszámítások és menetteljesítmények*” című fejezetben kapott tapasztalati értékek szerint a nyugat-európai, málhával és fogattal rendelkező főerők menetsebességei több napos menet esetén **14–40 km/nap** közé helyezhetők. Ütközetre egy napos előrevonást végrehajtó, málha nélkül mozgó csapat (főerő) **50–60 km-t** is teljesíthetett. Ez az adat első

⁸⁷ Kurt Reindel forrásgyűjteménye: *Luitpoldinger*. (Nr. 44.) 69. o.

sorban a nomád könnyűlovasságot jellemezte. Egy kis létszámú felderítő járőr, vagy hírvivő napi menetteljesítményére átlagosan **60–70 km** is számolható. Az ellenséges behatás (akadályoztatás) esetén történt mozgások (üldözés, visszavonulás) menetteljesítményei naponként **4,3–5,7 km** középértékkel vehetők számításba.

Elsőként a Duna délen végrehajtott bajor előrevonást vizsgálom, majd a folyó északi oldalára feltételezhető történéseket a június 4-én, illetve 5-én bekövetkezett ütközetekig.

Hadműveletek a Duna déli partja mentén

A bajorok 270 km-en teljesített napi 16 km-es menetteljesítménye nagyon eltérő értékek átlagaként jöhetett létre. Általában elfogadható, hogy a csapatok menetét alapvetően két tényező befolyásolja: az ellenség behatása és a terep. Kísérleljük meg e két szempont szerint jellemezni és szakaszolni a bajor előrevonás 270 km hosszú menetvonalát. A továbbiakban (éppen a bajor menetvonalnak az ellenség behatása szerinti tagolása miatt) egy nagyon fontos esemény helyét és idejét kell megragadnunk. Ez pedig a **harcérintkezés** helyének és idejének létrejötte a bajor és magyar csapatok között.

Induljunk ki abból az előző megállapításunkból, hogy a gyepűelve nyugati határa valahol a Wienerwald vonalában húzódott. Ez azt jelenti, hogy az Enns–Wienerwald távolságot (Greifensteinig számolva ~ 179 km) a bajor csapatok hazai környezetben, tehát ellenséges behatásoktól mentesen teljesítették. Teljesen más helyzet alakulhatott ki azonban, a Wienerwaldtól keletre, ahol a bajoroknak már magyar csapatokkal való harcérintkezéssel kellett számolni, aminek következtében lényegesen lecsökkent az előrevonás üteme.

A déli hadoszlop előrevonása a harcérintkezés függvényében

Arra kell kísérletet tennünk, hogy megkülönböztessük a bajor csapatok előrevonásának átlagos ütemét a harcérintkezés felvételének vonalától (sávjától) nyugatra, és attól keletre. Ennek érdekében meg kell keresnünk a Markt St. Florian–Pozsony 270 km menetvonalon a lehetséges első harcérintkezés helyét (körzetét) és idejét, mindvégig törekedve arra, hogy a két menetszakaszra számolt eltérő menetteljesítmények átlaga megtartsa a 16 km/napot. Az összetartozó értékek (menetteljesítmény a harcérintkezés előtt és után) – ha lesznek ilyenek – választ adnak arra is, hogy a gyepűelvétől nyugatra tartózkodtak-e magyar csapatok? Első megközelítésben azt feltételezem, hogy őseink ellenállása valahol a Wienerwald vonalában kezdődött (annak nyugati bejáratánál). Ezt a helyet a Duna mentén Greifensteinhez kötöttem. Az értékelést a 7. táblázatban foglaltam, melyet – tartalmát tekintve, röviden – nevezzünk „összetartozó értékek táblázatnak”. Az Enns (Markt Sankt Florian)–Pozsony 270 km-t tagoljuk Enns–Wienerwald (Greifensteinig) 179 és Wienerwald (Greifenstein)–Pozsony 91 km-es szakaszokra, melyet összesen 17 nap alatt teljesítettek a bajorok. A számolásnál így a 16 km/nap átlagos menetteljesítményből indulok ki.

7. táblázat

Menetszakaszok leküzdéséhez hozzárendelhető átlagos menetteljesítmények a teljesített távolságok és a napok függvényében			
Enns–Wienerwald (Greifensteinig) ~ 179 km		Greifenstein–Pozsony ~ 91 km	
Becsült menetteljesítmény (km/nap)	Megtett napok száma	Maradék napok száma	Számolt menetsebesség (km/nap)
20	8,95	8,05	11,30
25	7,16	9,84	9,25
30	5,97	11,03	8,25
35	5,11	11,89	7,65
40	4,48	12,52	7,27
50	3,58	13,42	6,78
60	2,98	14,02	6,49
70	2,56	14,44	6,30
80	2,24	14,76	6,17
90	1,99	15,01	6,06
100	1,79	15,21	5,98

A táblázat értékelésénél alkalmazva a **4,3–5,7 km/nap** harcérintkezésre számolt előnyomulási teljesítményt, azonnal kitűnik, hogy abban az esetben, ha őseink a gyepűsávban már a Wienerwaldtól késleltették a bajorok előrevonását, akkor azoknak a Wienerwaldig magas, 100 km/napot meghaladó menetteljesítményt kellett volna elérniük. Csak ebben az esetben mutatható ki egy, a középértéket felülről közelítő 5,9 km/nap alatti előrenyomulási ütem. Látható, hogy a gyepűsávban számolható előrevonási teljesítmény minél jobban közelít a reálisan még elfogadható 5,7 km/nap értékhez, annál inkább irreálisan magas menetteljesítménnyel kell számolni az Enns–Wienerwald szakaszon. Igaz ez fordítva is. A 20–30 km naponkénti előrevonás elfogadható tapasztalati adatát figyelembe véve, a gyepűelvére túl magas 8,25–11,30 km/nap üldözési sebességeket kapunk.

Mivel ez a táblázat tendenciákat jelöl, így csak az valószínűsíthető, hogy valahol a gyepűsávban őseink ugyan alkalmazták a határvédelmi erőket és késleltették a bajorok menetét, de hogy hol találkoztak először a szembeálló felek és hogy mikor, az nem olvasható ki a táblázatból. Az azonban látható, hogy őseink ellenállása a Wienerwaldnál még nem következett be.

Következő, megalapozott feltételezésünkben a harcérintkezés létrejöttének terepszakaszát kössük a gyepűelve határfolyójához, a Fischához. Amennyiben a határfolyó sávjához találunk nyugatról olyan, a magyarok fegyveres behatásától mentes körülményekre visszavezethető, átlagos bajor menetteljesítményt, melyhez a folyótól keletre már ellenséges beavatkozás következtében kialakult, a harcérintkezés mozgására jellemző előnyomulási teljesítmények tartoznak (mindvégig tartva a teljes menetvonalra számolt 16 km/nap átlagos menetteljesítményt), akkor megalapozott

következtetésként levonható, hogy a szemben álló felek valahol a Fischa sávjában léptek harcérinkezésbe. Más szavakkal mondhatjuk úgy is, hogy őseink előretolt védelmi vonala a gyeprüelve határőrizeti sávjának nyugati határára tehető.

Feltevésünk helytállóságát ellenőrizendő, készítsük el erre az esetre is a bajor hadoszlop előrevonását jellemző „összetartozó értékek” táblázatát.

8. táblázat

Menetszakaszok leküzdéséhez hozzárendelhető átlagos menetteljesítmények, a teljesített távolságok és napok függvényében			
Enns (Markt St. Florian)–Fischa folyó (Fischamend) ~ 230 km		Fischamend–Pozsony ~ 40 km	
Becsült menetteljesítmény (km/nap)	Megtett napok száma	Maradék napok száma	Számolt menetsebesség (km/nap)
16	14,4	2,6	15,3
20	11,5	5,5	7,3
25	9,2	7,8	5,1
30	7,6	9,4	4,3
35	6,6	10,4	3,8
40	5,8	11,2	3,6

A táblázat, a 25 és 30 km/nap elfogadható átlagos kezdő menetteljesítmény esetére egyértelműen kimutatja a Fischa körüli találkozásra tapasztalati értéként kapott 4,3–5,7 km napi előnyomulást. **Tehát a keresett összefüggést a számítások a határfolyóra adják meg.** Az is kiolvasható a táblázatból, hogy a bajorok és a magyarok között az első harcérinkezésre, a bajor menet megkezdését követő **10. nap, azaz június 26-án**, a reggeli–kora délelőtti órákban kerülhetett sor. Nyolc napjuk maradt a július 4-i ütközetig, mely alatt 4,3–5,1 km-t nyomultak előre naponként, tehát jelentős ellenállás számolható erre a nyolc napos időszakra. A továbbiakban a 4,3–5,7 harcérinkezésre jellemző mozgásteljesítmény középértékével (az 5 km/nappal), és a hozzá tartozó 25 km/nap menetteljesítmény elfogadható értékével számolok, melynek figyelembevételénél mérvadóan esett a latba, hogy Nagy Károly 791. évi hadjáratát befejezván ugyanezen átlaggal teljesítette hazafelé az utat, ellenséges behatástól mentes körülmények között.

A bajor előrevonás ütemét befolyásoló földrajzi tényezők

A bajor sereg menetsebességét befolyásoló földrajzi tényezők számbavételéhez ma már nem állnak rendelkezésünkre pontos (korabeli) adatok. Nem ismerjük például, hogy a menetvonalat keresztező folyókon az átkeléseket hol segítették hidak, nem tudjuk felmérni a limes út állapotát, nem ismerjük a történet időjárási viszonyait. Azonban ha figyelmesen vizsgáljuk a térkép domborzatát, a ma figyelembe vehető terepviszonyok szerint is tagolható Markt St. Florian–Fischamend 230 km útvonal leküzdhetősége.

A Markt St. Florian–Krems ~ 121 km nagy szintkülönbségekkel jellemezhető, hegyes szakaszként értékelhető, melyhez Krems–Greifenstein között mintegy 58 km, hosszan elnyúló Tullni-medence könnyen leküzdhető sík terepe csatlakozik. Ezt követi a Greifenstein és Bécs dél között megközelítőleg 25 km hosszan húzóódó erdős–hegyes terep, a Wienerwald, mely tovább kelet felé a Bécsi-medencében simul ki alföld jellegű sík vidékké. Ez a szakasz Bécs dél és Fischamend között 26 km-ben számolható. Tehát a 230 km-ből 146 km nehezen leküzdhető erdős–hegyes terep, a fennmaradó 84 km könnyebben járható sík vidék. Tegyük különbséget menetteljesítmények szerint is közöttük. Az utolsó összetartozó értékek táblázatából a Markt St. Florian–Fischamend közötti 230 km-re (a harcérintkezésig 9,2 nap) figyelembe vett 25 km/nap átlagos menetteljesítményt bontsuk fel a terep nehézségi foka szerint. Kövessük az előzőekben alkalmazott módszerünket és számoljuk ki az összetartozó menetteljesítmény értékeket, az eddig használt normák keretein belül maradván!

9. táblázat

Menetszakaszok leküzdéséhez hozzárendelhető menetteljesítmények a terep jellege, a teljesített távolság és napok függvényében			
Sík terep ~ 84 km		Hegyes terep ~ 146 km	
Becsült menetteljesítmény (km/nap)	Megtett napok száma	Maradék napok száma	Számolt menetteljesítmény (km/nap)
25	3,36	5,84	25
30	2,8	6,4	22,8
34	2,47	6,73	21,69
35	2,4	6,8	21,47
36	2,33	6,87	21,25
40	2,1	7,1	20,56
45	1,87	7,33	19,92

A táblázat első sorában a 25 km/nap azonos értékek megegyeznek a 8. táblázat negyedik, reális átlagértékeket tartalmazó sorával. Ez a felvállalt keretek megtartására tett megállapításunkat bizonyítja. A többi sort elemezve, első ránézésre kitudnik, hogy a bajorok a harcérintkezésig egy jól szervezett, feszített menetet hajtottak végre. A sík terepen teljesített 30–40 km napi menetteljesítményhez ésszerűen hozzárendelhetők a hegyes terep 22,8–20,56 km/nap teljesítményei. A középértéknek vehető 35 és 21,5 km/nap menetteljesítmények – a korra jellemző értékekhez viszonyítva elfogadhatóan – magasnak mondhatók.

Részletezzük tovább eddigi ismereteinket, és a különböző terepviszonyokra kapott menetsebességeket tagoljuk a menetszakaszoknak megfelelően Fischamendig. A határfolyó és Pozsony közötti 40 km-re számoljuk továbbra is a harcérintkezésre jellemző 5,1 km/nap menetteljesítményt. Táblázatos formában rögzítve az eredményeket, elsőként számoljuk ki az Enns–Krems és a Krems–Greifenstein (tehát a Wienerwald bejáratáig terjedő) útvonalszakaszokra a szóba jöhető átlagos menetteljesítményeket! A táblázat első és harmadik oszlopának értékeit a 9. táblázat

negyedik és első oszlopából veszem. Az Enns–Greifenstein mentvonal terep szerinti szakaszolására számolható átlagos menetteljesítményeket a 10. táblázat mutatja.

10. táblázat

Menetszakaszok leküzdéséhez szükséges napok száma menetszakaszonként, különböző menetteljesítmények esetén				Összegzett és átlagos értékek		
Enns–Krems (hegyes terep) ~ 121 km		Krems–Greifenstein (sík terep) ~ 58 km		Enns–Greifenstein (hegyes és sík terep) ~ 179 km		
Menet- teljesítmény (km/nap)	Megtett napok száma	Menet- teljesítmény (km/nap)	Megtett napok száma	Távolság	Napok	Átlag teljesítmény
19,92	6,07	45	1,29	179	7,36	24,32
21,07	5,74	37	1,57	179	7,31	24,49
21,47	5,64	35	1,66	179	7,3	24,52
22,8	5,31	30	1,93	179	7,24	24,72
25	4,84	25	2,32	179	7,16	25,00

Ugyanezzel a módszerrel értékeljük a Greifenstein–Bécs és Bécs–Fischamend menetszakaszok teljesíthetőségét:

11. táblázat

Menetszakaszok leküzdéséhez szükséges napok száma menetszakaszonként, különböző menetteljesítmények esetén				Összegzett és átlagos értékek		
Greifenstein–Bécs (hegyes terep) ~ 25 km		Bécs–Fischamend (sík terep) ~ 26 km		Greifenstein–Fischamend ~ 51 km		
Becsült menet- teljesítmény (km/nap)	Megtett napok száma	Kiinduló adatok: Becsült menetteljesítmény (km/nap)	Megtett napok száma	Távolság	Napok	Átlag teljesítmény
19,92	1,26	45	0,58	51	1,84	27,72
21,07	1,19	37	0,7	51	1,89	26,98
21,47	1,16	35	0,74	51	1,90	26,84
22,8	1,1	30	0,87	51	1,97	25,89
25	1	25	1,04	51	2,04	25,00

A számításokra felvállalt korlátok figyelembe vételét igazolja a 10. és a 11. táblázat utolsó sorában a 25 km/nap átlagos menetteljesítmények megegyezése a 8. táblázatban erre az útvonalra 9,2 nap alatt számolt 25 km/nap átlagteljesítménnyel. Ez azt jelenti, hogy a menetet (előrevonást) elsődlegesen befolyásoló két tényező – a harcérintkezés és a terep – a táblázatokban összhangot mutat. A továbbiakban a 10. és 11. táblázatok harmadik sorában található középértékeket veszem figyelembe.

A továbbiak szempontjából a bajor előrevonás menetteljesítményeinek útvonalak szerinti jellemzése azért fontos, mert ismernünk kell a gyeplősávban a harcérintkezésig teljesített menetteljesítményt, ami a fentiek alapján – a terepet is figyelembe véve – már számolható. Ugyanis a Greifenstein–Fischamend ~ 51 km-ből 25 a Wienerwald hegyes, 26 pedig a Bécsi-medence sík terepére esik, melyet 1,16 nap, illetve 0,74 nap alatt teljesítettek. Az 51 km-re számolható súlyozott átlagos menetteljesítmény: 26,84 km/nap. A Wienerwald nyugati bejáratától (Greifensteintől) ezzel az átlagos menetteljesítménnyel közeledtek a harcérintkezés sávja, a Fischa folyása felé.

A Duna melletti vámhelyek, mint lehetséges hadtápellátó pontok

A Raffelstetteni vámrendelkezés tárgyalásánál kiderült, hogy a Duna jobb parti kereskedelmi körzetek (Sprengelék) egybeestek a határőrgrófságok közigazgatási területével. Az egybeesés már a vámhelyek katonai rendeltetését sejtette. Ennek alátámasztására rendkívül markáns példát szolgáltat a bajor csapatok gyülekezési körletének (Enns–Markt St. Florian–Raffelstetten) megválasztása. A közvetlen szomszédságban működött az egyik legnagyobb dunai kereskedelmi központ, Linz (Enns északnyugat ~ 10 km), ahová két fontos kereskedelmi útvonal csatlakozott: Passau irányából a Dunán az északnyugati bajor területek, és a Traun folyóval dél-délnyugatról a Traun vidéke. Linz és Enns között található Raffelstetten. A csapatok hadtápellátása tekintetében ideálisnak tekinthető terület, mely biztonság szempontjából is megítélhető. Az Enns folyó természetes folyóakadályt képezett bármely keletről fenyegető veszély ellen. A folyóra két erődítmény támaszkodott, Enns és Steyr vára.

Mindent egybevetve a természeti akadállyal és mesterséges védművekkel, biztonságosan védhető gyülekezési körlet területe közvetlen kapcsolódott a hátszázaghoz, annak humán és gazdasági erőforrásaihoz.

Az előzőekben már utaltunk arra, hogy a Raffelstetteni vámrendelkezésben a kereskedelmi forgalom központjaiként szereplő vámhelyek a hadjárat támogatásában hadtápellátó pontokként is működhettek. A déli bajor hadoszlop előrevonását értékelve rendkívül fontos, mondhatni kulcskérdéssel szembesülünk, mert a felvetésre adandó válasz egyúttal azt is eldöntheti, hogy a déli hadoszlop csapatai rá voltak-e utalva a flottillára, vagy önálló menetet hajtottak végre?

Közelebb kerülünk a válaszhoz, ha megvizsgáljuk, hogy tarthatók voltak-e a vámhelyek által tagolt útvonalszakaszokra számolt átlagos menetteljesítmények, ha figyelembe vesszük a csapatok ellátására (feltöltésére) ezeken a helyeken fordított egy nap pihenőt. Induljunk ki a 8., 9. és 10. táblázatokban jelölt átlagos menetteljesítményekből. A vámhelyek által tagolt távolságokra, az Enns–Krems távolság 121 km-ére számolt 5,6 nap menetidőt (21,5 km/nap), és a Krems–Greifenstein 58 km-re kapott 1,7 nap menetidőt (35 km/nap) alapul véve:

- Enns–Eparsburg (Ybbs) 68,5 km esetén 3,2 nap;
- Eparsburg–Mautern (Krems) 52,6 km-re 2,5 nap; és

– Mautern határállomás (Tullnal számolva) 41 km-nél 1,2 nap átlagos végrehajtási menetidő számolható.

Ezek az időtartamok – felvetésünk szerint – tartalmazzák az anyagi feltöltésre is fordított pihenőnapot. (Egyébként ez a tagolás nem mond ellent a korábbi, történelmi példákból levont következtetésekkel, miszerint a nagytávolságú meneteknél a teljesítendő távolság és a terep függvényében 3, illetve 4 naponként a csapatok egynapos pihenőt tartottak.) Ha a menetteljesítmények számításába nem vonjuk be a pihenőnapot, akkor a tényleges napi menetteljesítmények számolhatók, és megbízhatóan közelíthetők a km/óra lebontott menetsebességek is.

Amennyiben az Enns–Eparesburg távolságra számolt 3,2 nap átlagos végrehajtási menetidőből levonjuk a pihenésre (hadtápellátásra) fordított pihenő időt, akkor 2,2 nappal számolva, napi 34,25 km menetteljesítményt kapunk. Ebből – napi 7-8 óra tényleges menetidővel kalkulálva – 4,3–4,9 km/óra menetsebesség számolható.

Ugyanezt a módszert követve, az Eparesburg–Mautern menetszakaszra (1,5 nap valós menetidőre) 35 km napi menetteljesítményt és 4,4–5 km/óra menetsebességet számoltam.

Az utolsó értékelhető Mautern–Tulln szakaszra, az előnyösebb menet-körülmények miatt magasabb, 35 km/nap átlagteljesítmény számolható, mellyel 1,2 nap alatt teljesítették a csapatok a 41 km-t (4,3–4,9 km/óra). Azonban látható, hogy a rövid távolság miatt, itt nincs értelme pihenőnapot számolni, ezért ezt a távolságot összevontam az Eparesburg–Mautern 35 km-es szakasszal.

Az Eparesburg–Tulln összevont 93,6 km távolságot 3,7 nap alatt teljesítették a bajorok. Ha ebből leszámolom az egy nap pihenőt, akkor a 35 km/nap átlagteljesítményt kapok a 2,7 napra. Ebből 4-5 km/óra menetsebesség adódik.

A számítások nem cáfolják felvetésünket, miszerint az Ostmark vámhelyei területi elhelyezkedésük szerint alkalmasak voltak a csapatok anyagi feltöltésére. Sőt, a nagyon reális értékek: a megfelelő napi menetteljesítmények (34-35 km/nap), és elfogadható óránkénti menetsebességek (4-5 km/óra), tervezhetőségüket bizonyítja a hadjárat hadtápellátó rendszerében. **A bajorok a vámhelyekkel a katonai mozgásokat támogató infrastruktúraként számolhattak.**

Valószínűnek tartom, hogy Tulln környékéig a déli hadoszlop nem vette igénybe a körülményes kiszolgálással együtt járó folyami flottilla szolgáltatását. Az előre feltöltött hadtáplerakatok azzal az eredménnyel járhattak, hogy a déli hadoszlop gyorsabban haladhatott, mint az északi, hiszen hadtápellátása érdekében nem kellett kitérőket tennie a flottilla anyagkirakó körleteihez. Erre először a Wienerwald leküzdése után kerülhetett sor.

A törzsszövetségi haderő alkalmazásának elvi megközelítése

Már a források alapján – kiindulva a bajor had megsemmisítő vereségéből – megítélhető, hogy **Pannóniában egy szervezett hatalmi struktúra és a rendelkezésére álló, békében is hadra fogható véderő biztosította a győzelmet.**

Találunk-e megerősítéseket (bizonyítékokat) véleményünkre. Pannóniában három feltétel meglétét kellene feltárni az állítás hitelessége érdekében: fejedelmi méltóság jelenlétét, a körülötte csoportosuló hatalmi szerveződést, valamint a parancsnoklása alatt álló fegyveres véderő jelenlétét.

Fejedelmi méltóság és fegyveres kíséretének jelenléte Pannóniában

Már a katonapolitikai értékelésnél kitértünk arra, hogy a Törzsszövetségnek 900 után Pannóniában folyamatos és fokozott katonai fenyegetéssel kellett szembenéznie a keleti frankok részéről. Ennek elrettentésére, illetve a fegyveres támadások visszaverése céljából, erős fegyveres kontingens fenntartása vált szükségessé, elsősorban a veszélyeztetett Duna-völgyi irányban. Bíborbanszületett Konstantin feljegyzése szerint külső támadás esetén minden törzs katonai ereje egységesen lépett fel a betolakodó ellen. Azonban a törzsszövetségi érdekű fegyveres védelem megszervezése és a véderő összetartása törzsszövetségi fejedelmi méltóság jelenlétét indokolta.

Ezt a tisztelet személyesítette meg 900–904 között Kurszán, Árpád fejedelemtársa. Erre bizonyosságot a keleti frank és latin nyelvű írásos forrásokban találunk, melyekben egyetlen magyar vezér (király), Kurszán neve szerepel (a Sváb Évkönyvben Chussal mint magyar vezér a 904. évnél; az Aventinus-kivonatban Cusa király 901-ben; a Bajor Évkönyvben Cussal király mint honfoglaló vezér 889-ben; mint Arnulf király szövetségese 892-ben és 893-ban, valamint 900-ban Cussal, Pannónia elfoglalója). A keleti frankok Kurszánt ismerték Pannóniában a magyar királyként és egyúttal legnagyobb ellenségüknek. Kurszán neve azonban előfordul egy bizánci feljegyzésben is. A György barát krónikájának folytatásában olvashatunk róla, mikor Bölcs Leó bizánci császár Niketas Sklerost hadihajókkal követségbe küldte a türkökhöz, hogy szövetségre készítse őket a bolgár Simeon ellen: „... *Nikates elment, találkozott azok fejeivel, Árpáddal és Kusanesszal...*”. Nagy valószínűséggel ugyanazon méltóságról ad hírt a görög forrás, mint a latin nyelvű dokumentumok. A név leírt alakjának formai hasonlóságán túl, mindkét esetben magas rangú méltóságot említenek a források. Sőt, a görög kútfő Kurszánt Árpád vezértársaként említi.

Kristó Gyula kiterjedt forrás- és nyelvészeti kutatásával egyetértve, véleményem szerint a bizánci és a latin nyelvű forrásokban előforduló Kurszán egy és ugyanazon személy, méltóságára nézve pedig gyula, azaz a Törzsszövetség fegyveres erőinek vezére, a hadúr.⁸⁸

Árpád és Kurszán személye megerősíti azt az arab nyelvű kortárs irodalomban leírt hatalmi berendezkedést, miszerint a honfoglalás időszakában a magyar Törzsszövetség – kazár mintára – kettős fejedelemség vezetése alatt állt. Létezett egy szakrális jellegű főfejedelem (künde), és az ügyeket (elsősorban katonait) ténylegesen intéző fejedelem, a hadúr (gyula).

⁸⁸ Kristó Gyula: *Honfoglaló fejedelmek: Árpád és Kurszán*. Szeged, 1993. 53–47. o.

Kristó Gyula a Kurszán személyét és történelmi szerepét vizsgáló tanulmányában írja: „... *Kurszán nem egyszeri alkalommal játszott szerepet a magyar szállásterület nyugati szélén bekövetkezett katonai eseményekben, hanem ... rendszeresen.*” Majd később így folytatja: „*Kurszán már Álmos életében, 894-895-ben Árpáddal együtt a magyarok egyik feje, a X. század elején pedig nyugati irányba hadjárato(ka)t indító katonai vezetője.*”⁸⁹

Azt is tudjuk, hogy a törzsszövetségi érdekek fegyveres kifejezésre juttatása érdekében **Kurszán fegyveres katonai kísérettel rendelkezett.** Ezt örökölte meg a Sváb Évkönyv, amikor arról ír, hogy 904-ben a „magyar vezért” a bajorok tárgyalásra („lakomára”) invitálták, törbe csalták, és kíséretével együtt orvul legyilkolták. Tehát Kurszánt a törzsszövetségi érdekek képviselőjeként neki alárendelt fegyveres erő támogatta.

A források tanúbizonysága alapján igazoltnak látom, hogy a pannóniai véderő magját a fejedelmi méltóságot képviselő személy rendelkezésére bocsátott, feltehetően a fejedelem katonai kíséretéből kikülönített fegyveres kontingens képezte.

A pannóniai véderő további elemei

A térséget megszálló fegyveres erőt méltán reprezentálja a feltárt 10. századi fegyveres réteg lelőhelyeinek sűrűsége. A 10-11. századra datálható honfoglaló fegyveres sírok Lanzenkirchen, Bruck a.d. Leitha, Skalica (Szakolca) a gyepűsávban (a határfolyók közelében) a terület fegyveres megszállását mutatják. Ebben a térségben, Soprontól nem messze, Szakonyban került elő egy feltűnően rangos család sírja, melyet Dienes István a 10. század első felére datál. Dienes szerint a temetkezés körülményei a biztonságos környezetre utalnak, hiszen egy ilyen család „*gyéren lakott, veszélynek kitett területen nem tanyázhatott*”.⁹⁰

A térségben a törzsszövetségi fegyveres erő jelenlétét írásos források is megörökölték. Pannónia elfoglalásáról legrészletesebben a Fuldai Évkönyv tudósít 900. évi bejegyzéseinél. Többek között megörököltette, hogy a támadó eleink amint megtudták, hogy a bajorok ellenük támadnak, visszavonultak:

„... *Ezt a magyarok előre megtudván, rablással szerzett zsákmányukkal visszatértek oda, ahonnan jöttek, övéikhez Pannóniába.*”⁹¹ Sőt Aventinus tudni vélte, hogy Kurszán vezér a Fischa folyó mögé vonult vissza.

Az Aventinus-kivonat szerint (*Excerpta Aventini ex Annalibus Iuvavensibus antiquis derivati a. 901*) 901-ben Kurszán és előkelőinek serege a Fischa folyónál szenvedett vereséget a bajoroktól.⁹² 904-ben Kurszán vezért és kíséretét a Fischánál gyilkolták le orvul a bajorok.

⁸⁹ Kristó Gyula: *Honfoglaló fejedelmek: Árpád és Kurszán.* 81–83. o.

⁹⁰ Dienes István: *A honfoglaló magyarok.* Budapest, 1972. 33. o.

⁹¹ Kristó Gyula szerk.: *A honfoglalás korának írott forrásai.* Szeged, 1995. 192. o.

⁹² Kristó: i. m. 266. o. Kurt Reindel szerint egy Karintiában végrehajtott portyázás után, visszatérés közben 901. április 11-én szenvedett vereséget a magyar csapat. Kurt Reindel: i. m. 34–36. o.

Mindkét információ a csapatok (és a vezér!) hazatérését Pannóniába teszi. (Jóllehet a források itt Pannónia alatt elnagyoltan Felső-Pannóniát értik, amelyből gyakorlatilag a Rábától nyugatra eső területekre gondolhattak.)

Minden adat, információ azt a törvényszerűséget erősíti, miszerint az elfoglalt területek megtartása, birtoklása a hódító fegyveres jelenlétét igényli. A térség helyi fegyveres védelmének létrehozása szükségszerű törvényszerűségként jelentkezett, hiszen ezeknek a területeknek a védelmét 400–500 km mélységből a fejedelem katonai kísérete nem vállalhatta fel. Pannónia védelme egy lokális hatalmi központnak és a rendelkezésére álló fegyveres erőknek lehetett elsősorban a feladata. A régészeti leletek a kialakuló szállásterületek első foglalóira, a törzsi vezetők és nemzetségfők állandóan fegyverben tartott katonai kíséretére utalnak. Ők ténylegesen megelőzték a „termelő” lakosságot. Ez a fegyveres réteg mindenképpen részt vett a pozsonyi csatában.

Ebben a térségben 900 után elsődleges feladatként jelentkezett a gypűsáv kiterjesztése, a kialakuló szállásterületek biztonságának védelme céljából. A gypűsávba a csatlakozott népek katonai segédcsapatai települtek.

Bevethető volt-e a fejedelem katonai kísérete a Felső-Tisza vidékéről?

A csatáról történő megemlékezés kapcsán rendezett szimpóziumokon és műhelyvitákon többször is felmerült a Felső-Tisza vidékére lokalizálható fejedelmi központ térségébe helyezhető katonai kíséretének riasztásra történő bevethetősége Pozsony körzetében.

A válaszhoz közelítő számításokat végeztem egy Greifenstein körzeti (belépés a Wienerwaldba), és egy Enns térségi felderítést feltételezve. A fejedelmi központot mindkét esetben a Felső-Tisza vidék térségéből (Rakamazsal jelölve) számolom. A 8. táblázat alapján a bajorok az Enns–Greifenstein mintegy 180 km távolságot hét nap alatt, tehát június 24-ére teljesítették. A számításokat Greifeinstein–Rakamaz–Pozsony és Enns–Rakamaz–Pozsony útvonalakra végeztem el, az előzőekben megállapított normatívákat (felderítő járőr 60 km/nap, fejedelmi kíséret 30–50 km/nap) alkalmazva.

12. táblázat

Felderítő járőr (hírvivő) útvonala a Felső-Tisza-vidék fejedelmi katonai kíséretéig (60 km/nappal számolva)	
Útvonal (~ km)	Végrehajtáshoz szükséges napok (érkezés ideje)
Greifenstein–Rakamaz ~ 500 km	június 24-től számolva 9 nap (július 2.)
Enns–Rakamaz ~ 670 km	június 17-től számolva 11 nap (június 28.)

13. táblázat

Fejedelmi katonai kíséret menetteljesítményei Rakamaz–Pozsony útvonalon (~ 420 km), július 2-ai érkezéstől számolva	
Lehetséges menetteljesítmények (km/nap)	Végrehajtáshoz szükséges napok (érkezés ideje)
30	14 nap (július 16.)
40	11 nap (július 13.)
50	9 nap (július 10.)

14. táblázat

Fejedelmi katonai kíséret menetteljesítményei Rakamaz–Pozsony útvonalon (~ 420 km), június 28-ai érkezéstől számolva	
Lehetséges menetteljesítmények (km/nap)	Végrehajtáshoz szükséges napok (érkezés ideje)
30	14 nap (július 12.)
40	11 nap (július 9.)
50	8 nap (július 6.)

Az első vizsgált esetben (a felderítést június 24-ére értékelve) a felderítő járőr/hírvivő a Greifenstein–Rakamaz mintegy 500 km távolságot, a reálisan elfogadható 30 km/nappal számolva, 8-9 nap alatt teljesíthette (12. táblázat), majd a fejedelmi kíséret a Rakamaz–Pozsony hozzávetőleg 420 km-t 14 nap alatt tehetette meg (13. táblázat). Ez mindösszesen 22-23 napot jelent, ami a Pozsony alá érkezésüket – még a 40 km/nap menetteljesítményt is figyelembe véve – július 13-ra és 16-ra adja meg, tehát az első ütközetet követő 9–12. napra. 50 km/nap, nagytávolságú menetekre nem jellemző magas menetteljesítmény esetén is csak július 10-ére számolható beérkezésük az ütközet körzetébe.

A második vizsgált esetben az Enns–Rakamaz távolságot 670 km-ben mérve, a felderítő járőr/hírvivő (június 17-étől számolva a felderítés bekövetkeztét), 11 nap múlva juthatott el a fejedelmi sátorba. A visszaúttal együtt 22–25 nap múlva, tehát július 9–12-re, azaz az első ütközetet követően, az 5–8. napon érhetek volna Pozsony térségébe. Szélsőségesen magas, 50 km/nap menetteljesítménnyel számolva már július 6-ára becsülhető a hadművelleti területre érkezésük. Azonban ezek a magas menetteljesítmények figyelembe vétele nélkülözne minden harcászati megfontolást, hiszen 8-9 nap folyamatos, erőltetett menet után a csapatok harcértéke oly mértékben lecsökken, hogy harcba vetésükkel egyetlen parancsnok sem számolhatott.

Mindez azt jelenti, hogy a két felderítési időtől számolva a bajor támadásról szóló információ megszerzését, a fejedelmi kíséret a Felső-Tisza-vidékéről nem vehetett részt a pozsonyi csatában, és ez vonatkozik a Tiszántúl nomadizáló törzsek csapataira is. Amennyiben a törzsszövetségi tanács elhatározására, valamint a csapatok felkészítésére egy-egy napot feltételezek, beérkezésük még későbbre tehető. Bevetésükkel ebben az esetben esetlegesen az ütközetek után, a bajor csapatok üldözése során számolhatunk. A számításoknál nem valószínűek a magas menetteljesítmények azért sem, mert nem vettem figyelembe a három nagy folyóakadályt (Tisza, Duna, Rába) leküzdését.

Hadművelati szemléletű megközelítésben is vizsgálható a fejedelem katonai kíséretének bevezethetősége. A honfoglalás hadieseményeit hadászati léptékben szemlélve látni kell, hogy az erdélyi és tiszántúli foglalatokat követően került sor Dunántúl meghódítására. Lényegében két különböző hadszíntérként fogható fel a Kárpát-medence a Dunától keletre és nyugatra. A megosztást nemcsak a különböző tájjelleg indokolja, hanem a véderő vezethetősége is. A csata színhelyétől a Felső-Tisza-vidék fejedelmi központjáig mérhető, mintegy 500 km-nyi távolság (közben három nagy folyóakadállyal) nem biztosíthatta a Dunántúl nyugati végei fegyveres harcainak irányítását.

Ebbe a képbe illik a kor technikai szintjén megvalósuló fegyverellátás egyik fontos kérdése, a vastermelés, mely alapjául szolgált őseink távolharc fegyvere, a reflexív nyílcsúcsainak előállításához. Dienes István tárta fel, hogy a 10. század elejétől két jelentős vaskohászati központ működött. Az egyik a Nyugat-Dunántúlon, a másik az egykori Borsod megye északi felében. Ezek központját a két térség Vasvár nevű települései őrizték meg számunkra.⁹³

Utalást találunk a kettős hatalmi központ létre Bíborbanszületett Konstantinnál is, aki a türkök szálláshelyét „*A birodalom kormányzása*” című művében a következők szerint lokalizálta:

„Ezek a Duna folyó (Al-Duna) menti emlékek és elnevezések, ami pedig ezektől felfelé esik, ahol Turkia (a Törzsszövetség) egész szállásterülete van, azt mostanában az ott folyó folyók nevére nevezik el. A folyók ezek: első folyó a Temes, a második folyó a Titis (azonosítatlan folyó), harmadik folyó a Maros, negyedik folyó a Körös, és ismét egy másik folyó a Tisza. A türkök közelében vannak keleti oldalon a bolgárok, ahol őket az Istros folyó választja el, melyet Dunának is neveznek, észak felé a besenyők, nyugatabbra a frankok, dél felé pedig a horvátok.” Majd később pontosítja, illetve kiegészíti: „A türkök a Duna folyón túl, Morávia földjén laknak, de innen is a Duna és Száva folyó között.”⁹⁴ A császár földrajzi leírásában szó sem esik Pannóniáról.

Amennyiben minden eshetőséget számba veszünk, nem hagyhatjuk figyelmen kívül hogy a júniusban hadrakelt bajor sereg gyülekezése bizonyosan már májusban észlelhető volt. Tekintetbe véve az évtizedekre visszavetíthető morva-keleti frank ellenséges viszonyt, ugyanakkor a kiterjedt kereskedelmi kapcsolatokat, melynek zöme a Duna vízi útján bonyolódott le, elképzelhető, hogy morva kereskedők, (vagy kereskedőnek álcázott kémek) már májusban hírt hoztak a bajor csapatok gyülekezéséről. A lovas hírvivő normáival számolva, egy május közepén megszerzett hír Enns térségéből a fejedelmi sátorba 11 nap múltán érhetett el (12. táblázat), tehát május utolsó napjaiban. Ebben az esetben – mivel a bajor csapatok gyülekeztetésének célja még ismeretlen lehetett – megelőző (óvatossági) intézkedés keretében feltételezhető a fejedelmi kíséret egy részének Dunántúlra történő átcsoportosítása. Az alkalmazásra kijelölt kontingens 14 nap múlva juthatott

⁹³ Dienes István: *A honfoglaló magyarok*. Budapest, 1972. 49. o. (A Dunántúlon volt avar-pannon Vasvár ma is létezik, a kabar-palóc Vasvár nevét ma Ózd egyik városrésze őrzi. T. B. Gy.)

⁹⁴ Kristó: i. m. 130 és 135. o.

ki Pozsony térségébe (14. táblázat, 30 km/nap), tehát június közepe táján. Egy ilyen lehetőséget feltételezve, a nagyfejedelem katonai kíséretének bevetetősége a Felső-Tisza-vidékről elvileg fennállt. Azonban néhány konkrét részlet ellentmond ennek. Az előzőekben már taglaltuk, hogy a keleti frank uralkodók májusban rendszeresen seregszemlét tartottak. Ez többnyire időben egybeesett a birodalmi gyűléssel, amelyet a király (császár) tartott. Itt születtek azok az elhatározások, hogy mikor és ki ellen szállnak hadba. A hadinép ekkorra már összegyűlt. A Fuldai Évkönyv által dokumentáltan ez történt 892-ben a morvák elleni hadjárat előtt, és ez vezethető le 907. évi bajor hadjáratot megőrkítő forrásokból is. A döntés a Pannónia elleni hadjáratról, közvetlenül a hadak megindulását, az előrevonás kezdetét megelőző pár napban születhetett. Ennek megfelelően a hadászati mélységű hírszerzés időpontját sem tehetem korábbra, mint a csapatok menetének megkezdését, tehát június 17-re (esetleg egy nappal korábbra).

Minden jel arra utal, hogy a nyugati irányú fenyegetettség nagy létszámú, állandó harcra kész fegyveres kontingens jelenlétét feltételezi a Dunántúlra, mely egy fejedelmi méltóság alá rendelt, feltehetően a fejedelem fegyveres kíséretéből kikülönített, Pannóniában állomásoztatott kontingensből, valamint az első foglaló törzsek és nemzetségek békében fenntartott fegyvereseiből, továbbá a gyeprüsávba rendelt katonai segédcsoportokból állt össze.

Bevetési rádiuszként a Duna mentén Pozsony–Aquincum mintegy 240 km mélységet véve, a lovas hírvivő (60 km/nap átlagos napi menetteljesítménnyel) június 17-ei felderítéstől számolva, a hozzávetőleg 510 km-t Enns–Aquincum között közel kilenc nap alatt teljesítette, tehát június 25-re. Ettől számolva a csapatok Pozsony térségébe érkezését (30, 40, 50 km/nappal), akkor 8, 6, illetve 5 nap alatt, tehát július 3-ára, vagy 1-jére, illetve június 30-ára számolhatjuk. **Ebből az következik, hogy amennyiben a fejedelmi kíséret bevetését feltételezzük a pozsonyi csatában, akkor nekik, vagy egy részüknek a felderítési információ legkorábbi (június 17-ei) megszerzése előtt már a Dunántúlon kellett tartózkodni.**

A továbbiakban egy Enns környéki felderítést feltételezve, számításokkal pontosítom a Dunántúl térségében szállásoló törzsszövetségi könnyűlovas csapatok bevetetőségét.

Az Enns környéki felderítés

Amennyiben a gyeprü védelmével megbízott csapatok felderítői már Enns környékén észlelték a bajor had gyülekezését, akkor június 17-én, a hadoszlopok megindulásával egy időben indulhatott el a felderítő járőr a riasztással keletre. Menetének értékeléséhez kiinduló adatokként kezelem az Enns–Pozsony útvonalat, a térképen értékelt 270 km távolsággal. Akkori léptékkal mérve ez a távolság hadászati mélységűnek tekinthető.

Az alábbi táblázatokban átlagértékekkel számolva mérem fel a magyar véderő alkalmazásának lehetséges változatait, a főbb esemény tendenciák lehetséges érvényesülésének, vagy éppen a be nem következhetőségének körvonalaazása erejéig.

A 15. táblázatban a bevethető csapatok értesítésének megtörténtét számoltam ki a különböző távolságokra, Komárom mélységéig (figyelembe véve az északnyugat-dunántúli 10. századi szálláshelyek települési tömbjeit, és a korábban értékelt gyeptől határait). A könnyebb áttekinthetőség kedvéért mai helységnevekkel (Fischamend, Pozsony, Mosonmagyaróvár, Győr, Komárom, Szombathely) jelölt távolságok mintavételi célt szolgálnak, azaz nem rendelkezünk semmilyen forrással, ami alapján csapatmozgáshoz köthetnénk őket (kivételek Enns és Pozsony!). A felderítő járőr (hírvívő) útvonalát a bajor előrevonással Pozsonyig megegyezőnek vettem. Az indokolhatóan magas, becsült menetsebességeket váltott lovak és szervezett értesítési lánc meglétére feltételezem, és a kor tapasztalatai alapján indokoltnak tartom.

15. táblázat

A felderítő járőr napi menet-sebességei (km/nap)	A felderítő járőr értesítési útvonalának megtételéhez szükséges napok, különböző menettávolságok esetén (június 17-től számolva)					
	~ 190 km Wienerwaldig	~ 230 km Fischáig (W.wald–Fischa) ~ 40 km	~ 270 km Pozsonyig (Fischa–Pozsony) ~ 40 km	~ 310 km Móvár (Fischa–Móvár) ~ 80 km	~ 350 km Győr (Fischa–Győr) ~ 120 km	~ 390 km Komárom (Fischa–Komárom) ~ 160 km
50	3,8	4,6	5,4	6,2	7	7,8
60	3,2	3,8	4,5	5,2	5,8	6,5
70	2,7	3,3	3,9	4,4	5	5,6
Felderítő járőr: -tól -ig	2,7–3,8	3,3–4,6	3,9–5,4	4,4–6,2	5–7	5,6–7,8
Kiértésített erők	Határvédelmi csapatok			Főerők-I	Főerők-II	Főerők-III

Ennstől, a középérték 60 km/nap kiértésítési sebességgel számolva, a felderítő járőr négy-öt nap múlva 270 km-t teljesítve, már Pozsony mélységében riaszthatta a határvédelmi erőket. Pozsony mélységéből több irányban, egy időben indulhatott tovább az értesítés (több hírnök párhuzamos indítása különböző szálláshelyekre), ezért azonos mélységekből közel egy időben kezdhették a csapatok az előrevonást bevetési (vagy gyülekezési) körleteikbe. Komárom mélységéig pedig, nyolc-hét nap alatt értesíthette ki az azonnal bevethető csapatokat. (A Főerők-I, -II és -III elnevezéseket, valamint az útvonalon a településeket önkényesen, a kiértésítés távolság szerinti megkülönböztetés céljából választottam meg. A távolságokkal csupán a bevethetőségi rádiust jelöltem!)

A 16. táblázatban őseink részéről a bajor támadás lereagálási lehetőségeit vizsgálva, figyelembe vettem azt a megalapozott (a kor nemzetközi összehasonlításában is helytálló) következtetésünket, miszerint őseink hadi szervezetében (mozgósítási rendszerében) az azonnal bevethető erők (a fejedelemnek, a törzsfőknek és nemzetségfőknek már békeidőszakban rendelkezésre álló, állandó katonai kísérete)

túlsúlya a kialakult helyzet szükségszerűségére (folyamatos hadiállapot megléte a bajorok irányában) visszavezethető. Történelmi tapasztalatokból kiindulva ez azt jelentette, hogy a háborús létszámot kétharmad azonnal hadra fogható békelétszám, valamint egyharmad háború esetén mozgósított erő tette ki. Figyelembe vettem még a határvédelmi erők (a helyhez kötöttségükből és alaprendeltetésükből adódó) azonnali riaszthatóságát és bevetettségét. Június 17-e után, a csatával kapcsolatos csapatmozgásokkal csak a Dunántúlon, és Duna északon Nyitrától nyugatra számoltam. Ezek az erők eleve a térségben diszlokáló, 900 után Pannóniában a katonai felügyeletet végrehajtó erők lehettek. Annak érdekében, hogy a magyar csapatok alkalmazási körletekbe érkezésének lehetséges idejét megbecsüljük, a kiértesítés útvonalszakaszaival megegyező távolságokra számoljuk ki a lehetséges menetsebességek esetén a teljesítéshez szükséges napokat. Ezek hozzávetőleges értékek lesznek, amelyekből a valóságot közelítő középértékekkel számolok tovább. A kistávolságú menetek alatt nem számolunk pihenőnapokat, ezért a magasabb menetteljesítmények a valószínűek.

16. táblázat

Szempontok	Csapatok bevetési körletekbe vonulásához szükséges napok száma a menettávolságok függvényében				
Előrevonás a bevetési körletekbe (km/nap)	Távolságok megtételéhez szükséges napok száma a gyepűsávban (km)		Távolság megtételéhez szükséges napok száma a Fischáig (km)		
	Pozsonytól Wienerwaldig ~ 80	Pozsony-tól a Fischáig (határvéd. sáv) ~ 40	M.óvár mélységéből ~ 80	Győr mélységéből ~ 120	Komárom mélységéből ~ 160
30	2,7	1,3	2,7	4	5,3
40	2	1	2	3	4
50	1,6	0,8	1,6	2,4	3,2
60	1,4	0,7	1,3	2	2,7
70	1,2	0,6	1,1	1,7	2,3
Bevetési körletbe érkezés ideje (nap)	1,4–1,6	0,7–0,8	1,3–1,6	2-3	2,7–4
Bevetett erők	Határvédelmi erők		Főerők-I	Főerők-II	Főerők-III

A táblázatban a Győr és Komárom mélységből (bevetetőségi rádiusz, minden irányból értelmezve!) beérkező csapatoknál figyelembe vettem egy lehetséges 40 km/nap menetteljesítményt is. Figyelemre méltó, hogy a határvédelmi erők a kiértesítést követően egy napon belül felzárkózhattak a Fischá határfolyóra, de rövid idő, mintegy másfél nap alatt kijuthattak a gyeprüelve nyugati sávjáig, a Wienerwaldig is. A mélységben értesített Főerők első és második csoportjainak menetideje a határfolyóig rendkívül rövid időben, kettő-három napban mérhető. (A későbbiekben a menetidőkhöz hozzászámolok egy napot a felkészülésre, illetve a gyülekezésre). A következő táblázatban összegeztem a felderítő járőr és a körletbe vonuló csapatok teljesítményeit, és azokat dátumokhoz kötöttem.

17. táblázat

Az értesítéshez és bevetési körletekbe érkezéshez szükséges összes napok száma					
Távolság az Enns folyótól számolva (km)	190 km W.wald	270 km Pozsony	310 km M.óvár	350 km Győr	390 km Komárom
Körletbe vonulás távolsága	W.waldhoz (Pozsony NY ~ 80 km)	Fischához (Pozsony NY ~ 40 km)	Fischához (M.óvár NY ~ 80 km)	Fischához (Győr NY ~ 120 km)	Fischához (Komárom NY ~ 160 km)
A kiértesítés és a körletbe vonulás napjainak száma (Átlagolva)	5,3–7 (6,2)	4–5,4 (4,7)	5,7–7,8 (6,8)	7–10 (8,5)	8,3–11,8 (10)
Dátum (907)	június 22.	június 21.	június 23.	június 25.	június 27.
Bevetett erők	Határvédelmi erők		Főerők-I	Főerők-II	Főerők-III

A táblázat azt mutatja, hogy egy Enns környéki felderítés esetén a határvédelmi erők egy része már június 22-én a gyeprés nyugati bejáratánál, Wienerwald/Klosterneuburg–Greifenstein mélységében kerülhetett alkalmazásra, másik részük pedig egy nappal előbb, június 21-ére felzárkózhatott a határfolyó átkelésre alkalmas szakaszaihoz. Sőt az azonnal alkalmazásra kerülő főerők június 27-ig (egy nap felkészülést számolva június 28-ig), tehát az első ütközetet megelőzően hét (hat) nappal már a Fischa folyó mélységéig érthettek ki.

Mivel a táblázatok elkészítésénél becslésekből indultam ki és átlagértékeket számoltam, a levonható következtetések az elvi lehetőségek keretei között maradnak és tendenciákat tükröznek. Egyes vizsgált eseményeknek csupán a bekövetkezése ítélt meg biztonsággal. Ennek megfelelően, nyugodt lelkiismerettel és elfogadható hitelességgel, csak az a következtetés tehető meg – ilyen nagy időmúlásnál figyelembe nem vehető, a fenti középértékeket módosító, események bekövetkezése esetén is –, hogy az Enns környéki bajor hadmozdulatok június 17-én történt felderítése esetén bőven elegendő idő állt rendelkezésre a Dunántúl térségében szállásoló azonnal bevethető magyar véderő részére, hogy a csata térségébe érjen.

A táblázatok elemzése észre kell vennünk néhány fontos körülményt burkolt jelenlétét. Az első a magyar haderő mozgósítási rendszerét érinti. Ugyanis a csapatok alkalmazási körleteikbe érkezésének dátumai (az egy nap gyülekezési időt is figyelembe véve, június 24., 26. és 28.) – még a feltételezett, korai Enns környéki felderítés esetére – sem teszik lehetségessé egy mozgósított haderő bevetését, melynek normaidejére a mozgósítás elrendelését követően a gyülekezési körlet elfoglalásáig – a krími tatárok normáit figyelembe véve – 2–4 hét számolható.⁹⁵

⁹⁵ B. Szabó János: *Gondolatok a 9-10. századi magyar hadviselésről*. A Krími Kánság vizsgálatának bevonása a „kalandozó” hadjáratok kutatásába. In: *Fegyveres nomádok, nomád fegyverek*. Magyar Östörténeti Könyvtár, Budapest, 2004. 130. o.

Ebből következik, hogy a pozsonyi csatában a békében is hadrafogható, azonnal alkalmazható haderő került alkalmazásra. Erre pedig csakis az állandó katonai kísérek jöhettek szóba.

Egy másik fontos észrevétel is megtehető. Az Enns környéki felderítés esetén, nagyon gyors (túl jó) előrejelzési értékeket képviseltek a riasztási időpontok, és az alkalmazási körletekben nagyon magas időtartással érték el a harcászaltséget a bevetett magyar csapatok. Egy bevetési készaltséget majd' egy hétig fenntartani azokban az időkben sem lehetett ilyen hosszú ideig. Gondokat okozott az ellátás, az élélmzés és a fegyelem fenntartása, ugyanakkor a tevékenység és a szándék, valamint a csapatok erejének álcázása. Ezért arra gondolhatunk, hogy egy korai felderítés esetén a beérkező csapatok a csata helyétől távolabb, várakozási körletekben gyülekeztek, és ott várták meg a pontosított felderítési adatokat a bajor sereg mozgásáról.

Összevetve a bajor és a törzsszövetségi csapatok lehetőségeinek különálló elvi megközelítését, mindkét értékelésben egybehangzóan nyilvánvalóvá vált, hogy őseink a Wienerwaldnál nem fejthettek ki figyelemre méltó ellenállást, akadályoztatva a bajorok előrevonását. Ezt indokolja egyrészt a bajorok menetlehetőségeit értékelő a 8., az „összetartozó értékek táblázata”, mely előrevelítette, hogy a Wienerwaldtól csak jóval keletebbre jöhetett létre az első harcérntkezés, a számítások szerint a Fischa folyónál. Tehát még a gypűsáv határörizeti csapatai sem kerültek alkalmazásra a gypűelvén! Őseink lehetőségeinek elvi értékelése oldaláról is megközelíthető ez a feltevés. A magyar csapatok túl korai kijutása a Wienerwaldhoz, és a csaknem egyhetes várakozásuk hadműveletileg nehezen értelmezhető. Ez a nagy időtartás csak egy korai felderítésnek lehetett a következménye. Erős a gyanú, hogy ha ez meg is valósult Enns térségében, csak előrejelzés értékűnek kell tekintenünk, azaz eleink csapatainak kimozdulása az első ellenállási terepszakaszra (a 8. táblázat szerint a Fischa vonalára) csak később következett be!

Modellezésünk során az eddigi legfontosabb eredményként értékelhetjük, hogy mérhetően (számításokkal) sikerült megállapítani az ütközet előtti eseménysorozat legfontosabb mozzanatának, a harcérntkezés létrejöttének térségét és idejét. Mindezt a mérhető bajor mozgásokból vezettük le.

A szembeálló felek mozgásának vizsgálata, összefüggéseikben

Eddigi értékeléseinkből nem derül ki, hogy hol és mikor történhetett meg reálidőben, a legkésőbbi időpontban a bajor hadoszlop előrevonásának felderítése (amikor még elegendő idő állt rendelkezésre az ellenintézkedések foganatosítására). Ezt a kérdést megoldandó, vessük egybe a két fél alkalmazási lehetőségeinek értékeléséből származó elvi megközelítéseinket a gypűelvén jelentős szerepet betöltő természeti képződmény, a Wienerwald nyugati határával. Az előzőekben a menetteljesítmény-számvetések meggyőzően azt eredményezték, hogy a magyar csapatok első, számításokkal alátámasztható ellenállása a Fischa térségében bontakozott ki. Tehát a bajor előrevonás felderítésének korábban kellett megtörténnie. Ennek egyik, korai lehetőségét Enns térségében már megvizsgáltuk.

Felderítés a gypűsáv nyugati határán

Gondolatmenetünket egészítsük ki korábbi értékelésünkkel a nyugati gypűsáv és az Ostmark területi érintkezésére vonatkozóan, melyet megalapozottan a Wienerwald nyugati vonulatába becsültünk. A Wienerwald – akkor is, éppen úgy, mint napjainkban –, csupán irányokban volt járható. Igaz, ezeket a járható irányokat pontosan ismerjük, azonban a Duna mentén vezetőt (limes út) biztosra vehetjük, és talán ide sorolható az ezt lerövidítő St. Pölten–Neulengbach–Bécs irány is. Az ezeken áthaladó forgalom ellenőrzése és folyamatos figyelemmel kísérése kisebb (váltott) erők által is teljesíthetőnek ítéhető. A következőkben a magyarok részéről azt feltételezem (lényegében egy késői felderítési lehetőséggel számolva), hogy a bajor hadoszlop előrevonásának felderítése a gypűsáv nyugati határán, a Wienerwald (a Duna mentén Greifensteinhez kötve) nyugati előterében következett be. Természetesen őseink ellenállása ez esetben nem kezdődhetett rögtön a Wienerwaldnál. Ezt az eseményt kössük továbbra is a Fischa folyóhoz, amely harcászatiilag is indokolható, hiszen leküzdendő vízi akadályt képezett a bajorok előtt.

Tehát, modellezésünk következő lépésében a bajor hadoszlop előrevonásának felderítését a Wienerwald nyugati vonulatához feltételezve, keressük a magyar fél válaszlépéseit a bajor agresszióra. A modellezésben az eddig megismert és alkalmazott nemzetközi tapasztalati adatokat (normákat) visszük következetesen tovább, figyelembe véve a mérhetően kifejezhető földrajzi és régészeti ismereteinket.

A Törzsszövetség reagálása a déli hadoszlop előrevonására

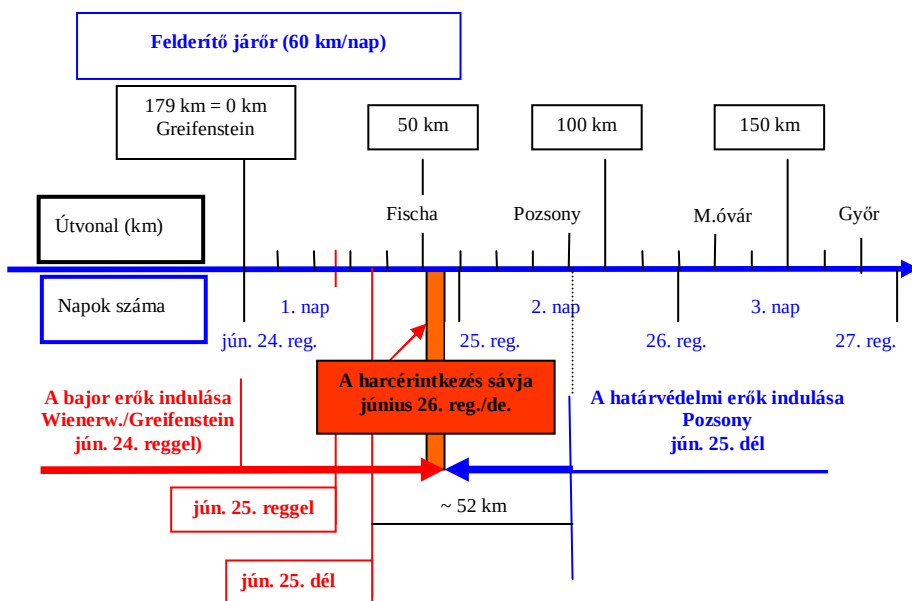
Felvállalt célkitűzéseink érdekében készítsunk grafikonokat, melyeken az idő és a távolság függvényében vizsgáljuk a kiértesítés és a bevethető magyar véderő alkalmazási körletekbe jutásának lehetőséget, állandóan figyelemmel kísérve, azaz összevetve elért terepszakaszait a bajor erők előrevonásának helyzetével. Külön készítsük el a grafikont a korábban megállapított: határvédelmi erők, Főerők-I és Főerők-II csoportosításra.

A számításoknál abból a helyzetből indultam ki, amikor a bajorok hadoszlopa (a 10. táblázat szerint 24,52 km/nap menetsebességgel), menetének megkezdését követően a nyolcadik napon (június 24-én reggel táján) elérte a Wienerwald nyugati bejáratait (Enns–Greifenstein ~ 179 km-t). Továbbhaladását innen a Greifenstein–Fischamend 51 km-re kapott 26,8 km/nap sebességgel számolom (11. táblázat). Ezzel egy időben megtörtént a felderítés, és a felderítő járőr elindult a támadás szándékának hírével. A magyar csapatok mozgásaihoz (elkerülendő az elfogultság vádját és a szélső maximumokat) középértékeket rendeltem. Így a felderítő járőr menetsebességét 60, a magyar csapatok előrevonását 50 km/nap középértékkel számoltam. A határvédelmi erők útba indítását azonnal végrehajthatónak ítélem, míg az azonnal hadrafogható főerőknél a riasztás vételét követően egy nap felkészülést tartok szükségesnek. A harcérintkezés felvételét követően a bajor előrenyomulás ütemét, a vonatkozó összetartozó értékek (8.) táblázata alapján, 5,1 km/nap menetsebességgel számolom.

A grafikonok segítségével azokra a kérdésekre kerestem a választ, hogy – a fenti feltételek érvényesülése mellett – összefüggésbe hozható-e a bajor csapatok előrevonása, a határvédelmi erők harcba vetésével, azaz a becült normakeretek között, valóban létrejöhetett-e a harcérintkezés a Fischa folyó mentén? Arra is lehetőségünk nyílik, hogy megítéljünk egyes jellemző köztes helyzeteket.

A válaszokat a következő három grafikon fogja megadni:

- a határvédelmi erők bevetése a felderítő járőr értesítésének függvényében;
- a Főerők-I bevetése a felderítő járőr értesítésének függvényében; és
- a Főerők-II bevetése a felderítő járőr értesítésének függvényében.



1. grafikon. A határvédelmi erők bevetése a felderítő járőr értesítésének függvényében

A grafikonról az olvasható le, hogy a bajor hadoszlop június 24-én reggel elérte a Wienerwald nyugati bejáratát. A felderítő járőr észlelve a bajor előrevonást, azonnal megindult a hírrel, és kiértesítési menete második napjának (június 25.) delén elérte a határőrizeti sáv keleti régióit is (Pozsony mélysége), ahonnan a határvédelmi csapatok megkezdték az előrevonást. Indulásukig a bajor hadoszlop egy nap alatt átkelt a Wienerwaldon, és 25-én reggelre a Fischa nyugat 20–25 km terepszakasza ért. Tovább folytatta menetét kelet felé, és még aznap dél körül kijutott a Fischa nyugat 10–15 km vonaláig.

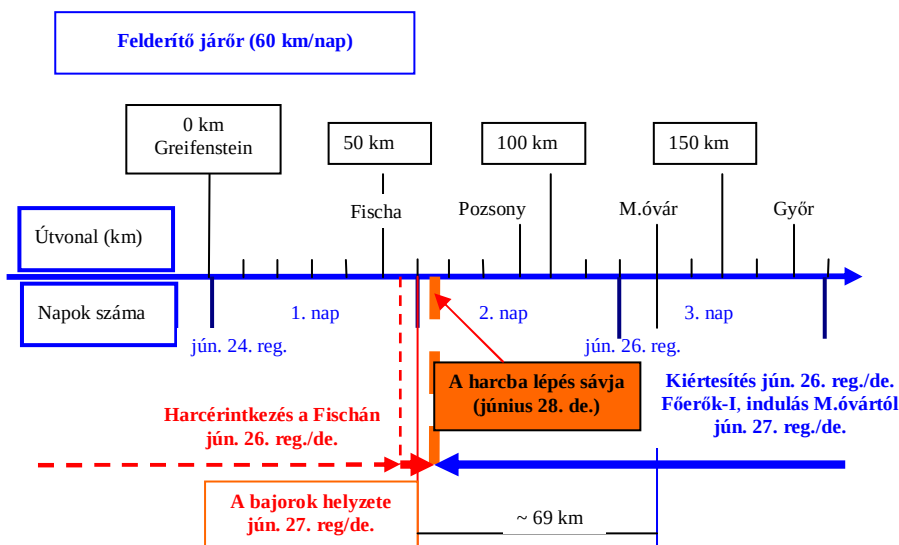
Ebből a helyzetből számítható (azonos időben kezdődő, ismert mozgássebességük alapján) a bajor csapatok és a határvédelmi erők közeledése egymáshoz. A hátralévő mintegy 52 km-en belül kellett találkozniuk. Őseink ebből ~ 34, a bajorok ~ 18 km megtétele után kerültek szembe egymással, június 26-án a kora délelőtti órákban, amikor a Fischa kelet ~ 5 km sávjában létrejön a harcérintkezés. Amennyiben nem a Greifenstein–Fischa menetszakaszra kapott 26,8 km/nap átlagsebességgel számolom az áthaladást a Wienerwaldon, hanem az erdős–hegyes terepre értékelt 21,5 km/nappal, akkor erre az időre számolható harcérintkezés 5,3 km-rel nyugatabbra, tehát pontosan a Fischa vonalára adódik.

A számítások eredményét a grafikonra vetítve látható, hogy őseink határvédelmi csapatai a Fischa folyó mentén valóban harcba léptek a bajorokkal, június 26-án délelőtt (amint azt a második összetartozó értékek táblázatában is számoltuk!).

Azonban a június 26-án létrejött harcérintkezésben a határvédelmi csapatok még nem bírtak elegendő harcértékkel a bajorok megállítására, csupán lassíthatták – számításaink szerint – mintegy 5,1 km/napra előnyomulásukat. Egyébként a Fischa környéki harcérintkezés felvételét a számításokon és határ folyó rendeltetésén túl indokolja, hogy harcászati szempontból a Fischa folyó akadályt képezett. Őseink számára fontos lehetett a folyót a bajorok érkezése előtt elérni. A grafikon szerint ez sikerült.

Számításaink egyébként alátámasztották azt a korábbi értékelésünket, miszerint a 900–907 között őseink gyeplősávja a Duna déli oldalán a Fischa folyón túl, a Wienerwaldig húzódott. Ebben a sávban folyamatos felderítést szerveztek, annak nyugati határától. A grafikon azt bizonyítja, hogy ez a 40–60 km mélységű sáv elegendőnek bizonyult az előrejelzésre, azaz a felderítési információk reálidejű jelentésére, így a megfelelő ellenintézkedések foganatosítására. Ezt a következtetést a 8. táblázat is alátámasztja, hiszen azt mutatja, hogy a Fischa folyótól Pozsonyig elterülő területeken, a magyar csapatok ellenállása következményeként, lényegesen lelassult bajor előrevonási sebességből olvasható ki.

Következő lépésként nézzük meg, hogy milyen lehetőségekkel bírtak a Mosonmagyaróvár (a grafikonon rövidítve: M.óvár) mélységéből alkalmazott csapatok (Főerők-I).



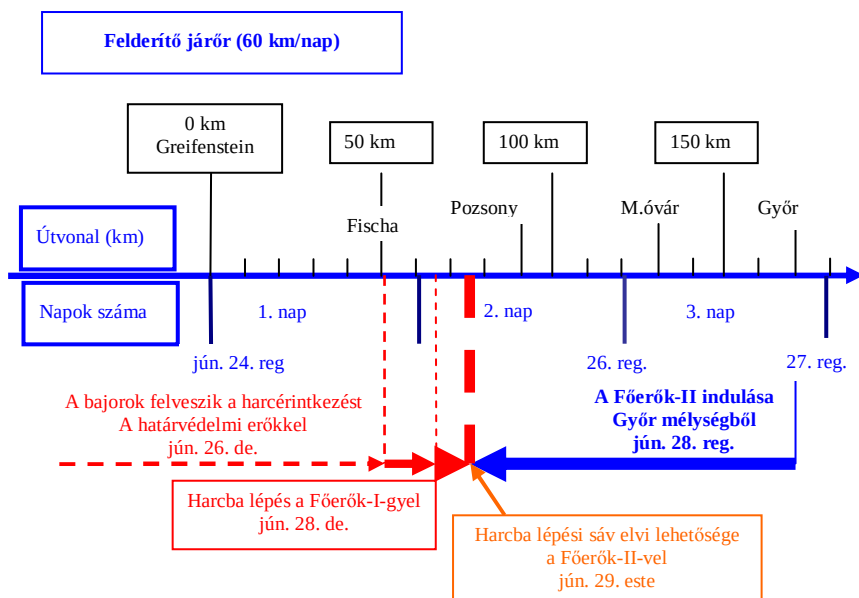
2. grafikon. A Főerők-I bevetése a felderítő járőr értesítésének függvényében

A Főerők-I előrevonását Mosonmagyaróvár (M.óvár) mélységéből számolom, ahová a felderítő járőr kiértesítési útvonala harmadik napjának (június 26.) reggel/kora délelőttje táján érkezett meg a támadás hírével. A csapatok egy nap felkészülés után, június 27-én délelőtt kezdték meg menetüket. Erre az időre a bajorok a folyótól keletre, 5 km-t nyomultak előre és helyzetük itt, időben összemérhető a Főerők-I-ével. A köztük mérhető 69 km-t mindkét irányból leküzdve, a Főerők-I harcba lépése 63 km (5-6 km bajor előnyomulás) megtétele után, június 28-án délelőtt Pozsony nyugat 20–25 km terepszakaszaire tehető.

Erre az időre a határvédelmi csapatok már folyamatosan két napja (június 26-27-én) harcban álltak a bajorokkal. Feltehetően kivonták őket a harcból, és a Főerők-I lépett harcérintkezésbe a bajor csapatokkal. Figyelemre méltó ez a dátum egyes források tekintetében. Ugyanis a csata napjára június 28-ai dátumot ismer a weissenburgi, valamint a freisingi nekrológium. A dátumok alapján feltételezhető, hogy a Főerők-I harcbevetésekor egy nagyobb összecsapásra is sor kerülhetett június 28-29-én. Azonban ha megtörtént is, ezt még nem lehet július 4-ére értelmezni, hiszen az események időben és területben is távol fekszenek egymástól. Kurt Reindel ugyanezt a dátumot a püspökök áldozatul esésének napjára értékelte.⁹⁶ Amennyiben elfogadjuk K. Reindel véleményét, a nekrológiumoknak a püspökökre vonatkozó korai dátumai azt valószínűsítik, hogy a Duna déli oldalán vonuló hadban található az egyházi méltóságok java. Köztük a legrangosabb Theotmár salzburgi érsek volt. Együttal utalnak a Pozsony előtti elhúzódo harcokra.

⁹⁶ Kurt Reindel forrásgyűjteménye: *Luitpoldingen*. (Nr. 45.) 63–65. o.

Következő lépésként elemezzük a Győr mélységéből (Főerők-II) alkalmazásra került csapatok bevetési lehetőségeit.



3. grafikon. A Főerők-II bevetése a felderítő járőr értesítésének függvényében

A harmadik grafikon értelmezésénél induljunk ki a Főerők-II bevetési távolságából, Győr mélységéből. Ide a hírvivő június 26-án, a nap végére érkezett meg. A következő napot (június 27.) a csapatok felkészítése vette igénybe, így indulásuk Győr mélységéből június 28-án reggelre tehető. Erre az időre a bajorok kijutottak a Fischa kelet 15 km terepszakaszra. Ebből a helyzetből számolható a köztük mérhető mintegy 105 km leküzdése, mely távolságból a Főerők-II 95 km-t, a bajorok 10 km-t teljesítve, 29-én este, elvileg harcba léphettek Pozsony nyugat hozzávetőleg 15 km mélységében.

Ez abban az esetben el is képzelhető, ha újabb csapatok beérkezésével számoltak, és bevetésüket szükségesnek ítélték meg a második napja folyamatosan harcban álló Főerők-I harcából való kivonása és Pozsony környéki gyülekeztetése miatt.

Azonban, ha további erők beérkezésével nem számoltak ez a feltételezés nem felel meg a források által közölt dátumnak. Ebben az esetben a Győr mélységéből beérkező főerők nem vették fel a harcot azonnal a bajorokkal, hanem Pozsony dél-délnyugat alkalmas körzetében rejtve bevárták a harcérintkezésben felzárkózó bajor csapatokat és kedvező helyzetből, az egymást váltó, halogató harcot folytató határvédelmi és Főerők-I csapatokkal együtt megsemmisítették a csapdába (harapófogóba) került bajorokat. Ezt a fejleményt támaszthatjuk alá, ha a bajorok

oldaláról közelítjük meg a történetet. Ugyanis a bajorok, a Főerők-I-gyel június 28-án délelőtt történt harcba lépésekor mintegy 25 km-re nyugatra lehettek Pozsonytól. Ha innen előrenyomulásukat az ütközetig (július 4.) hátralévő öt napra továbbra is 5 km/nap ütemben folytatták, akkor öt nap múlva, tehát július 3-án délelőtt táján érték el a csata első ütközetének színhelyét.

Folytassuk tovább gondolatmenetünket arra az esetre, ha a Dunántúl mélységéből további erők beérkezésével számolunk. Távolságban tovább tagolva a főerők lépcsőzését, Komárom (Főerők-III) és Szombathely (Főerők-IV) mélységéből számolhatunk még csapatok részvételével. A Komárom–Pozsony hozzávetőlegesen 120, Szombathely–Pozsony hozzávetőleg 150 km távolságban mérhető. A fenti grafikonos értékelésnél alkalmazott számításokat követve, Komárom térségébe június 27-én a nap közepe táján, Szombathely mélységébe pedig június 28-án a reggeli órákban érkezhetett a riasztás. A csapatok Pozsony körzetébe érkezésével július 1-re és 2-re számolhatunk. Ez esetben elképzelhető, hogy a Főerők-II június 29-én este, vagy 30-án reggel lépett harcba a bajor csapatokkal, valahol Pozsony nyugat 15 km mélységében. Innen a bajorok előnyomulását továbbra is 5 km/órával számolva, négy nap alatt Pozsony dél-délkelet pár kilométer térségéig nyomulhattak elő az ütközet színhelyéig.

A kezdetben lényegében egymástól távol zajló, különálló bajor és magyar eseménysorozat lefolyása összevetésének jelentőségét abban látom, hogy azokban az objektív számítások, valamint a katonaföldrajzi és hadműveleti megfontolások harmonizálnak, területben és időben kapcsolódnak egymáshoz. Lényegében a területükben egymástól független részesemények láncolatai egyre közelebb kerültek egymáshoz, mígnem a harcérintkezés felvételétől egymásba kapcsolódva, az ütközetig kölcsönhatásukban nyomon követhetők.

A modellezés során a mélységből – előrevonás után – bevetésre valószínűsíthető erők legtávolabbi „rádiuszát” Szombathely és Komárom helységekhez kötöttem. Ez nem azt jelenti, hogy a csatába bevetett csapatok utolsó kontingensei ennek a két helységnek a térségéből kerültek volna bevetésre. A két megnevezett település a csata helyétől azt a legtávolabbi 150–160 km mélységet szimbolizálja, ahonnan egy kései (Wienerwald nyugati lejtői) felderítés esetén is számolhatunk alkalmazásukkal. Hogy ezen belül honnan, azt természetesen nem ismerjük. Lényegében a menettávolságok és menetteljesítmények számolhatósága miatt, a csata térségétől legtávolabb várakozó, de bevethető csapatok távolságát kötöttem ehhez a két helységhez. Ugyancsak a számolhatóság miatt választottam a többi települést is.

A rövidített déli útvonal

Felmerülhet, hogy a déli hadoszlop – a mielőbbi Pozsony alá érkezés útvonalának lerövidítése érdekében – levágta a Melk–Bécs közötti Dunakanyart, és Melk–Sankt Pölten–Neulengbach–Bécs-dél szakaszon közelítette meg a Fischát. Számításaim szerint így – a római limes úthoz képest – mintegy 20 km útvonal nyereséget érhetett el.

Ennek megvalósulása kétféleképpen értelmezhető. A 250 km teljesítését vagy továbbra is 17 napra fogadjuk el, vagy feltételezzük, hogy a 20 km-rel rövidebb út durván egy nap nyereséggel járt, ami azt jelentené, hogy a hadoszlop 16 nap alatt ért volna Pozsony alá. Az első esetre számolt átlag menetsebessége 14,7 km/napban adható meg, a másodikra 15,6 km/napot számolhatunk. Azonban erre sincs adatunk. Mégis, csupán a lehetőségek felmérésének szintjén, készítsük el mindkét eshetőségre az összetartozó értékek táblázatát! Vizsgálódjunk továbbra is a Fischa folyó környékére feltételezett harcérintkezés esetére. A számításokat Enns–Fischa folyó (~ 210 km) és Fischa folyó–Pozsony (~ 40 km) menetszakaszokra, és az előrevonást először a 17 nap teljesítési időt feltételezve végezzük el:

18. táblázat

Menetszakaszok leküzdéséhez hozzárendelhető átlagos menetteljesítmények 17 nap alatt, és a teljesített távolságok függvényében (~ 250 km)			
Enns–Fischa folyó ~ 210 km		Fischa folyó–Pozsony ~ 40 km	
Becsült menetteljesítmény (km/nap)	Megtett napok száma	Maradék napok száma	Számolt menetteljesítmény (km/nap)
10	21	Nem értelmezhető	
16	13	4	10
20	10,5	6,5	6,1
25	8,4	8,6	4,6
30	7	10	4
35	6	11	3,6
40	5,3	11,7	3,4

Az alábbi táblázatban ugyanennek a távolságnak és menetszakaszoknak a teljesítését a magasabb menetsebesség esetére, tehát 16 nap alatti végrehajtásra számoltam:

19. táblázat

Menetszakaszok leküzdéséhez hozzárendelhető átlagos menetteljesítmények 16 nap alatt, a teljesített távolságok függvényében			
Enns–Fischa folyó ~ 210 km		Fischa folyó–Pozsony ~ 40 km	
Becsült menetteljesítmény (km/nap)	Megtett napok száma	Maradék napok száma	Számolt menetteljesítmény (km/nap)
10	21	Nem értelmezhető	
20	13	3	13,3
25	10,5	5,5	7,3
30	8,4	7,6	5,3
35	7	9	4,5
40	6	10	4
45	5,3	10,7	3,6

A két táblázat alapján, a nemzetközi tapasztalatokat legjobban megközelítő értékek a 25–35 km/nap átlagos kezdő menetsebességeknél adódnak. A bajorok harcérintkezésbe lépése a magyarokkal mindkét esetben a Fischa környékére valószínűsíthető úgy, mint azt a római limes út mentére számoltuk. Tehát elképzelhető, hogy a 20 km-rel rövidebb útvonal (ami körülbelül egy napi menetteljesítménynek felel meg), annyi különbséget jelent a hosszú útvonalhoz képest, hogy a bajorok egy nappal korábban, június 25-én értek volna ki a Fischához, és ennek következtében egy nappal tovább tartottak volna a halogató harcok a gyeprüsávban.

Amennyiben a 25 km/nap menetsebességhez tartozó 4,6 km/nap üldözési ütemet (18. táblázat) a 8,6 napra veszem figyelembe, akkor erre az időre ~ 40 km előrehaladást számolhatok a Fischa folyótól. Tehát ez esetben is Pozsony dél-délnyugat körzetéig juthattak el. Ez a térség viszont megfelel a hosszú út esetén számoltaknak. Tehát ennek a változatnak így nem lehet értelme. Ezt a megoldást további két okból kiindulva sem tartom valószínűnek. Ezen az útvonalon Neulengbach után ugyanis kétszer szélesebb a Wienerwald hegyvonulata (30–40 km), mint a Duna melletti limes úton. Fontos szempont az is, hogy ez esetben el kellett hagyniuk a Dunát, és így elszakadtak a flottillától és megszakadt az összeköttetés az északi hadoszloppal.

A második eset (a 19. táblázatban számoltak) megvalósulása elképzelhető (magyarázható, de nem bizonyítható) abban az esetben, hogy azt egy erős, önálló menetre felkészített előrevetett osztag teljesítette, abból a célból, hogy mielőbb (a magyarok előtt) kijusson a Fischa folyóhoz, és annak túlsaján kedvező terepszakaszt foglalva biztosítsa az egy nappal később beérkező főerők átkelését a folyón.

Az ütközet lehetséges térségének behatárolása

Mennyire tudjuk megközelítő pontossággal behatárolni az ütközet térségét? Ha térképre vetítjük a 7,8 napra eső 5,1 km/nap üldözési ütemből adódó megtett távolságot (a Fischamendtol mért ~ 40 km-t), akkor Pozsony dél-délnyugat körzetét kapjuk. Természetesen ez csak egy hozzávetőleges és egyáltalán nem pontos helymeghatározás.

A választ közelítendő, első lépésben határoljuk be a harcérintkezés felvételének lehetséges sávját! Induljunk ki a 8. táblázat középértékeiből (teljes menettávolság ~ 270 km /menetszakaszok 230 és 40 km/, harcérintkezés 230 km-nél Fischamend vonalában, kezdő menetsebesség 25 km/nap, előnyomulás üteme 5,1 km/nap). Célunk az, hogy különböző kezdő menettávolságokhoz, úgy a 230 km körül megkeressük a harcérintkezés lehetséges keleti és nyugati „határát”, figyelembe véve a 4,3–5,7 km/nap szélső értékekkel is jellemezhető bajor előnyomulási ütemet. A számításoknál a megközelítés módszerét alkalmazom, ahol az Enns–Fischamend 230 km menetszakaszt középértéknek véve, alatta és felette realisan elfogadható távolságokból kiindulva keresem a hozzájuk tartozó szélső előrevonási ütemértékeket.

20. táblázat

Menetjellemzők a harcérinkezés vonaláig			Az előrevonás jellemzői a harcérinkezés után			Az ütközet távolsága a harcérinkezéstől (km)
Távolság (km)	Átlagtelj. (km/nap)	Teljesített napok	Távolság (km)	Teljesített napok	Ütem (km/nap)	
223	25	8,92	47	8,08	5,82	47
224	25	8,96	46	8,04	5,72	46
230	25	9,2	40	7,8	5,1	40
238	25	9,52	32	7,48	4,28	32
239	25	9,56	31	7,44	4,17	31

A táblázatból kiolvasható, hogy a harcérinkezés felvételének lehetséges sávja a menet megkezdésétől számított 224–236 km közé tehető, azaz a normák keretein belül, ebben a 14 km-es sávban (Fischamendtől nyugatra 6, keletre 8 km között) bárhol létrejöhett. Tartva az előrevonás ismert időintervallumát (17 nap), ebből a sávból nem vezethető le az ütközet valószínű térsége. A 20. táblázat adataiból az olvasható ki, hogy az ütközet helye nem változik ($222+46=238+32=270$ km).

A továbbiakban az ütközet és a harcérinkezés létrejötté közötti 40 km-t középtértékként kezelve, és összevetve a terep jellegzetességeivel (figyelembe véve a Duna „kötelezően” fontos közelségét, valamint a dél-délnyugatra húzódó 300–380 méter magas erdős hegyeket), az ütközet térsége Hainburg–Pozsony–Rusovce (Oroszvár)–Kittsee (Köpcseny)/Berg–Wolfsthal által határolt területben valószínűsíthető. Közel ugyanezt az eredményt kapjuk, ha a Fischától a fennmaradt 7,8 nap teljesítését a két szélső előnyomulási ütemmel (4,3 és 5,7 km/nap) számolom. Ez esetben a határfolyótól keletre 33 és 44,5 km távolság közé értékelhető az ütközet valószínű térsége.

A modellezés összegezett értékelése

A táblázatos és grafikus értékelések természetesen pontatlanságokat tartalmaznak, azonban ezek ellenére mindkét fél részéről megmutatják az első ütközetig lezajlott történések fő vonulatát.

A modellezés kiinduló dátumai, a mozgások mérhető távolságai, valamint a bajor előrevonás ezekből megállapított átlagos üteme objektív mérőszámként alkalmazhatók. Ezen adatok táblázatos és grafikus feldolgozása alátámasztották a győzelemhez elégséges magyar erőknél a Pozsony körzetébe érkezését, továbbá a csata ütközetének dátumát. Elfogadhatónak tekinthető, hogy a pozsonyi csata első ütközetére a Dunántúl mélységében (vagy a Duna északon, ennek megfelelő távolságra) elhelyezkedő csapatok alkalmazásával számolhatunk. A Tiszántúlról, de még a Duna–Tisza közéről indított lovasságnak – még ha egy korai, Enns környéki felderítést is feltételezünk –, sem volt esélye időben beérkezni.

Egyes, a püspökökre vonatkozó elhalálozási bejegyzések június 28-i összecsapásokról is hírt adnak, melyek értékeléseink szerint is az ütközetet megelőzően valóban megeshettek. Ezek az adatok utalhatnak arra (de nem perdöntően!), miszerint a déli hadoszlopot a salzburgi érsek, Theotmár vezette (mint azt Aventinus írta).

A csata lefolyása alátámasztja korábbi feltételezésünket, miszerint a bajorok déli hadoszlopa mélységben és időben is tagolt lehetett. Az ütközet előtti hosszúra nyúló, nyolcnapi csatározásokat indokolhatja a bajor erők lépcsőzetes harcba lépése, amelyben egy erős előrevetett osztag felvette a harcérintkezést a magyar határőrizeti erőkkel, azonban a Főerők harcba vetésére csak két nappal később kerülhetett sor. A bajorok vereségének egyik oka lehetett, hogy őseink már a saját főerők beérkezése előtt szétbontakozásra kényszerítették a bajor hadoszlopot.

A határvédelmi erők létszámban gyengébbek voltak a felvonuló bajoroknál, ezért nem törekedhettek döntő csatára a főerők beérkezéséig, céljuk csupán az ellenség előnyomulásának lassítása volt, amelyre kiválóan alkalmazták a szándékos megfutamodás taktikáját. Erre lehetőséget adott fegyverzetük (reflexíjaik) és a bajorokét jóval meghaladó mozgékonyságuk. Nem tettek mást, mint íjaik hatásos lőtávolságából megtámadták a menetoszlopokat, azaz több irányból végrehajtott nyílzáporok csapásaival megállították és védekezésre készítették a menetoszlopot, majd eltűntek, hogy később újra megjelenjenek. A naponta ismétlődő színlelt támadásokkal veszteségeket okoztak a bajoroknak, csapataikat kifárasztották, és ezzel a taktikával hatalmas pszichológiai nyomást gyakoroltak rájuk.

Fontos még egyszer visszatérni a bevetett magyar csapatok lépcsőzésére. Részemről a helységekkel jelölt térségekből (mélységekből) előrevonásra feltételezett csapatok lépcsőzésének megválasztása önkényes volt. Annyiban azonban nem, hogy figyelembe vettem a régészeti leletekkel bizonyítható határvédelmi sávot, valamint a Dunántúl északnyugati térségében kialakult, a csatával kapcsolatba hozható 10-11. századi zárt lakótömböket, melyek Pozsonytól számolt legtávolabbi szállásait Komárom és Szombathely mélységéig ismeri jelenleg a régészet.⁹⁷ Jóllehet nem rendelkezünk információkkal a kiértécsítés valódi mélységéről és az útvonal tagolásáról, az azonban bizonyítottan vehető, hogy a zárt lakótömbök legtávolabbi peremének térségéből is még a csata előtt beérkezhetnek a csapatok. Ami pedig a mélységek tagolását illeti (40–50 km), oly „sűrűre” választottam, hogy nem haladta meg a csapatok alkalmazási körletekbe vonulásának napi menetteljesítményét. Így a számítási hibák is plusz/mínusz egy napnál többre nem értékelhetők, melyek nem befolyásolják a történelem eddig leírt menetét. A grafikonos értékelésekből kiolvasható, hogy a magyar csapatok lépcsőzetesen (egy-két nap különbséggel) érkeztek Pozsony körzetébe.

⁹⁷ Révész László – Takács Miklós: *Honfoglalás kori magyar ifjú sírja az ausztriai Gnadendorfban*. Magyar Nemzeti Múzeum, 2006.

A modellezés eredményeként megbízhatóan elfogadható, hogy:

- a bajor déli hadoszlop június 17-én (az egyes menetoszlopok egy nappal korábban, illetve később) megkezdte előrevonását a Duna menti limes úton, és napi 25 km átlagos menetteljesítménnyel haladva június 24-én átkelt a Wienerwaldon;
- a bajor támadási szándékot a gyeprésásvan őrzőfőhad felderítők (legkésőbb) valahol a Wienerwald nyugati vonulatánál észlelték, és azonnal elindultak a hírről a határvédelmi egységekhez és a szállásterületekre;
- a Fischa folyó környékéig ellenállás nélkül vonulhatott a bajor hadoszlop, azonban ebben a térségben már megjelentek a határvédelmi erők és június 26-án felvették a harcérintkezést a bajorokkal;
- ettől kezdve a gyeprésásvan a bajorok részéről jelentősen lecsökkent előrevonási ütemet (5 km/nap körül) igazolnak a számítások, ami a határvédelem halogató harctevékenységének következménye;
- június 28-án beérkeznek a riasztott magyar főerők első csoportjai, és a Fischa kelet 10–15 km sávjába érve, feltehetően leváltották a két napja harcoló határvédő erőket. Egyes források tanúsága szerint, ekkor egy nagyobb összecsapásra kerülhetett sor; amennyiben lépcsőzött bajor előrevonással, és harcba lépéssel számolunk, akkor a főerők bevetése itt történhetett meg;
- a bajorok tovább nyomulva, június 29-ére mintegy 15 km-re megközelítik Pozsonyt; ugyanezen a napon feltételezhető a Főerők újabb csoportjának harcba lépése;
- közben a szállásterületek nagyobb mélységeiből, vagy gyülekezési körletből július 1-jén és 2-án további erők érkeztek Pozsony térségébe, melyek alkalmazási (várakozási) körletet foglaltak el, ahol bevárták az elfáradt bajor hadoszlopot; az idő rövidsége miatt elképzelhető, hogy közvetlenül a bevetési körletekbe vonultak a csapatok, aminek feltétele a helyzet folyamatos és pontos ismerete volt;
- a bajorokkal harcérintkezésben harcoló csapatok magukra vonva a támadókat, bekerítésre (törbecsálásra) alkalmas területre csalogatták a harcokban kifáradt bajor erőket, ahol már vártak rájuk a hónap elején rejtett körleteket elfoglaló magyar főerők;
- július 4-én, a Pozsonnyal szembeni Duna-oldal közeli térségében a szembeálló felek között döntő ütközetre került sor, melyben ősünk hatalmas veszteségeket okozva, súlyos vereséget mértek a bajorokra;
- Bölcs Leó bizánci császár által dokumentált harceljárását figyelembe véve, az ütközet nem zárult le az egynapos harc után; közvetett adatokkal rendelkezünk arra, hogy megkezdtek a bekerítésből kitört, bajor csoportok üldözését (később részletezem), a hatalmas veszteségek is erre utalnak.

A modellezett ütközet lefolyásába szervesen illeszkedett a magyar véderő azonnal bevethető csapatainak lépcsőzetes alkalmazása. Mozgósításra nem volt idő, még ha a legkorábbi felderítési lehetőséggel (az Ennsnél június 17-e) számolunk is. Magyar erőkkal a Dunántúlról, valamint a Nyitra folyó és a Kis-Kárpátok közül számolhatunk.

Egy gondolat erejéig maradjunk még az Enns környéki felderítés lehetőségénél, és vessük össze ott megtett értékeléseinket a Wienerwald vonalába feltételezett felderítés esetével, a csapatok előrevonására koncentrálva. A korábban bekövetkezett felderítés esetén a számítások azt mutatják, hogy a határvédelmi erők öt nappal, a Föerök-I öt nappal, a Föerök-II szintén öt nappal, a Föerök-IV pedig négy-öt nappal előbb ért a Fischa folyó térségébe, mint a Wienerwaldnál (hét nappal később) bekövetkezett felderítés esetén. Elvileg elképzelhető, hogy az Enns környéki felderítést későbbi teljesítések követték (jóllehet az események nem harmonizálnak olyan szorosan, mint a Wienerwaldnál bekövetkezett észleléskor), azonban ez esetben talán a kiértesítés és a csapatok körletbe vonulásának elhúzódnásával is számolhatunk, valamint feltételezhető a gyülekeztetés és az útba indítás körülményesebb érvényesülése. Azonban valószínűbbnek tűnik a csapatoknak a várható támadási irányokban várakozási körletekbe gyülekeztetése, és innen történő harcbevetésük.

A modellezés más eredményt is hozott. Az átlagértékek és a történelmi tapasztalatok mutatószámai alapján készült összetartozó értékpárok táblázatai alátámasztották korábbi értékelésünket a gyeplővele kettős rendeltetését illetően. A gyeplővelenek a határfolyóktól nyugatra elterülő sávját, tehát magát a gyeplővet nem szállták meg őseink. Ezt a térséget – mint felségterületet – sajátjuknak tekinthették, aminek rendeltetése a terület ellenőrzésében, az idegen mozgások felderítésében és a határvédelmi erők riasztásában fogalmazható meg. A Wienerwald és a Fischa folyó közötti gyeplővelenek a mélysége reálidejű felderítést biztosított, lehetővé téve bármely ellenséges behatás elleni intézkedés időbeli foganatosítását.

A Fischa mint határfolyó képezte az ellenséges támadások megállítását és visszaverését előkészítő első ellenállási vonalat. Ettől keletre húzódnak a határőrizeti sáv, melyben őseink a nomád könnyűlovasság harceljárását alkalmazták, a látszólagos megfutamodás taktikáját alkalmazva lelassították az ellenség előnyomulási ütemét, állandó zaklatással veszteségeket okozott, kifárasztotta erőit, felmorzsolta erkölcsi tartását, megbontották fegyelmét, és számára előnyös helyen döntő csapást mértek rájuk. Tehát a határőrizeti sáv rendeltetése az ellenség megsemmisítésében határozható be. Értékeléseink is azt bizonyították, hogy a Wienerwaldig a bajorok nem ütköztek ellenállásba! Vagyis az első harcérrintkezés a Fischa folyó körül bontakozott ki.

Az ütközet tanulságai alapján a gyeplővele rendeltetése a felderítésben, a riasztásban és a határvédelem szervezett egységében foglalható össze. Nagy valószínűséggel a felderítés a határvédelem része volt, és sem a fogalmak, sem a mögöttük ma ismert tartalom akkor még nem vált szét.

Hadműveletek a Duna északi partján

Elöljáróban megjegyezem, hogy ebben a fejezetben elsősorban nem a második ütközet (július 5.) lefolyását modellezem, hanem elsősorban annak lehetséges létrejöttét értékelem. A lefolyás modellezhetőségét a második ütközet megtörténte és helyének egyik bizonyítékául kísérelem meg a csata történetébe illeszteni. A második ütközet lehetőségének vizsgálatánál azért sem vállalkozhatunk többre, mert Aventinuson kívül más forrás nem említi.

Aventinus ugyanis arról számol be, hogy a bajorok második hadoszlopát a folyó északi partján Luitpold határőrgróf vonta előre.⁹⁸ Harmadik hadoszlopként az őket támogató dunai flottillát említi Sighard gróf vezetésével. Indokolható-e, hogy a Duna északi partján sor került egy másik hadoszlop megalakítására, előrevonására és így egy második ütközetre, valahol Pozsony térségében?

A válaszhoz célszerű a források oldaláról megközelíteni a két ütközetet. A június 28-ától július 5-ig dokumentált események egy elhúzódó hadműveletet sejtetnek, melynek két döntő napját július 4-ére és 5-ére datálják a korabeli megbízható források. A dokumentumokból az is kiolvasható, hogy június 28-án egy nagyobb összecsapásra került sor. A Weissenburgi Nekrológ erre a napra jegyezte fel Udó püspök halálát. A világi méltóságok közül Luitpold határőrgróf halálát július 5-ére adja meg a Freisingi Halottaskönyv. Abból kiindulva, hogy a nekrológiumok dátumai nem kizárólag az ütközetekhez kötődnek, hanem az elhalálozásokhoz, erősen valószínűsíthető, hogy június 28-ától már komoly összecsapásokra került sor, melyeknek magas rangú áldozatai is voltak, és a hadművelet a döntő ütközetekkel július 4-én és 5-én fejeződött be. Az is érzékelhető a forrásokban szereplő nevekből, hogy két parancsnok irányította a hadakat. Theotmár és Luitpold. Ugyanakkor ebből még nem következik egyértelműen, hogy az egyik hadoszlop a Duna délen, a másik pedig a folyó északi partján harcolt. Jóllehet a csata két napját dokumentáló július 4-e és 5-e dátumok két ütközetre utalnak, azonban terület szerint a forrásokban nem különülnek el. Nagy valószínűséggel azért, mert a csata színhelyének megadott Pozsony térsége mindkettőre vonatkozik. Előfordulhatott két hadoszlop indítása egy nap eltolódással, ugyanazon menetvonalon is.

Az első ütközetben érintett hadoszlopot a források és a résztvevők méltóságának egybevetése szerint feltehetően Theotmár vezette, és előrevonásukra a Duna déli oldalán vezető római limes úton került sor. Az ütközet valahol a folyópart közelében, Pozsonnyal szemben zajlott le. A kérdésünket úgy pontosíthatjuk, hogy a második ütközetre is a Duna jobb partja közelében került sor, vagy a folyó túlsó oldalán, nem messze az elsőétől? Tehát továbbra is fennáll a térbeli bizonytalanság a két ütközetet illetően.

Míg a Duna délen, az első ütközetre vonatkozó korabeli források adataiból kiindulva modellezhető volt, addig a második ütközet nem ilyen egyértelmű. A válaszhoz tovább szűkíthetjük térbeli bizonytalanságunkat, ha figyelembe vesszük, hogy a két ütközet egymást követő dátuma feltételezi azok területi közelségét. Adódik ez a támadó célkitűzéséből, melynek érdekében erőiket a feladat végrehajtása céljából területileg és időben koncentrálni kellett. (Ebből az is következik, hogy a térségbe irányított törzsszövetségi véderő csapatait a támadó erőösszpontosításának megfelelően csoportosította, vagy csoportosította át.) Ezt a megközelítést figyelembe véve, **egynapi menettávolságnál nem lehettek messzebb egymástól sem a bajor hadoszlopok, sem a magyar főerők.**

⁹⁸ Veszprémy László: *Aventinus híradása a magyarok 907. évi győzelméről (Csata Pozsonynál)*. Történelmi Szemle 2007/1, 15. o.

A második ütközet helyszínének valószínűsítésére a hadszíntér katonaföldrajzi értékelésének eredményeire is támaszkodhatunk. Mint láttuk, a Bécs–Pozsony Duna szakasz északi partja Bécs–Hainburg között a szárazföldről nehezen, vagy egyáltalán nem volt elérhető. A flotta kikötéséhez feltétlenül olyan helyet kellett választani, amely a partról megközelíthető volt. Szerencsénkre a Bécs–Pozsony Duna-szakaszon kevés ilyen hely található. Első megközelítésben induljunk ki a római légiótáborok elhelyezkedéséből, melyek nagy valószínűséggel dunai átkelőhelyek közelében települtek. A bennünket érdeklő Duna-szakaszon Vindobona (Bécs), Carnuntum (Bad-Deutsch-Altenburg) és maga Pozsony jöhet szóba. Pozsonytól dél-délkeletre mintegy 10 km-re (Rusovce/Oroszvár térségében) szintén római tábor/erőd (Gerulata) vigyázta a Duna partját. Történelmi adatok Pozsony alatt gázlót is említene a folyón!⁹⁹ Mindhárom terület figyelembe vehetőségét alátámasztják a hadszíntér értékelés eredményei is. Carnuntum térségét „megerősíti” a szomszédos Hainburg és az átellenben épített Dévény vára is. Amennyiben figyelembe vesszük, hogy a két ütközet egy nap késéssel követte egymást, akkor feltételezhető, hogy a második ütközet helye egy nap menettávolságnál (a bajor normát számolva, ez ~ 15-25 km) messzebb nem eshetett az elsőétől. A Bécs–Hainburg közötti 80 km első megközelítésben azt sugallja, hogy számításainkba nem vonhatjuk be Bécs körzetét, a Pozsonytól számított, egy napi menet jóval meghaladó távolsága miatt. Azonban figyelembe vehető Pozsony, valamint Dévény szomszédságában, a Hainburggal szemben fekvő partszakasz (Pozsony nyugat ~ 10 km), a Morva folyó torkolatától keletre.

A Duna déli és északi oldalára feltételezett ütközetek közötti egynapos időkülönbség (az azonosnak vehető menettávolságot figyelembe véve), levezethető a folyó két oldalán érvényesülő, eltérő menetkörülményekből. A menetvonalak útvonalai elemzésének eredményeként arra a következtetésre jutottunk, hogy az északi útvonal menetkörülményei jóval nehezebbek voltak, mint a déli menetvonalon.

Felvethető ugyan, hogy a két ütközet a Duna egyik oldalán az egy nap időkülönbséggel indított, két hadoszlop elleni magyar támadás következményeként bontakozott ki, ezt azonban hadműveleti megfontolásból is el kell vetnünk, hiszen a hadművelet célját területben a korabeli hiteles forrás Pozsonyban jelöli meg. A hadszíntér katonaföldrajzi értékelése című fejezetben kifejtettem, hogy Pozsony térsége a Dévényi-folyóval együtt fontos stratégiai jelentőséggel bírt, tehát el kellett foglalni, melyet egy közvetlen dunai átkelést követően nagyon kockázatos vállalkozás lett volna, tehát hadműveletileg elfogadhatóan indokolt egy északi hadoszlop léte, melynek elsődleges feladata a Pozsony környéki, hadászati szempontból fontos objektum komplexum elfoglalásában összegezhető. A bajor erők a Duna déli oldalán szárnybiztosítási feladatot hajtottak végre a térségben található fontos folyami átkelőhelyek és kikötésre alkalmas partszakaszok birtokba vételével.

Léteznek olyan vélemények is, miszerint a bajor hadjáratnak nem volt célja Felső-Pannónia visszafoglalása, hanem a Lajta és a Morva vonalában a határ védelmére vonultak fel.¹⁰⁰ Nehezen indokolható nézet! Ugyanis a Karoling védelmi rendszer egyrészt az erődítményekre épült (az Ostmark erődrendszer legkeletibb

⁹⁹ Rainer Rudolf: *Bosendorf–Pressburg*. Südostdeutsches Archiv XXVI./XXVII. Band, 22–24. o.

¹⁰⁰ Herwig Wolfram: *Österreichische Geschichte 378–907*. Grenzen und Räume, 1995. 272. o.

vonulata a jóval nyugatabbra folyó Traisenre támaszkodott), másrészt a hadjárat térben és időben korlátozott volta miatt nem képzelhető el, hogy a bajor egyházi és világi előkelőségek határvédelmi feladatokat hajtsanak végre az Ostmark keleti peremén. A hadjárat céljaként még a határok véglegesítésének szándékát is elfogadva, olyan helyek birtokba vétele jöhetett számításba, melyek elfoglalása biztosította volna a bajorok által védhető, megmaradt Ostmark területeket. Ilyen erődítménynek (vagy erődített helyeknek) számítható a csata térségében Pozsony és Hainburg, melyek stratégiai jelentősége a Duna szabad hajózásának biztosításával is mérhető. A történelmi példák is azt bizonyítják, hogy Pannónia és a Morva Fejedelemség ellen indított keleti frank hadjáratok három-négy hét időtartam hatalmas dúlásra és pusztításra korlátozódtak, majd a csapatok visszatértek Frankföldre.

A bajorok hadműveleti célkitűzése, a katonaföldrajzi megfontolások, az északi menetvonal szükségessége, a két hadoszlop előrevonásának menetkörülményei, mind arra utalnak, hogy ha megtörtént a második ütközet, annak területe valahol Pozsony közelebbi térségében, vagy Dévénytől (a Duna és a Morva folyó torkolatától) nem messze, keletre keresendő. Ezt a véleményt támasztja alá Aventinusnak a Bajor Krónikában a csatáról fennmaradt tömörebb története. Ebben, miután leírja a három bajor hadoszlop megalakulását és elindulását, egyértelműen rögzíti, hogy: „*A bajor hadinép Pozsonynál gyűlt össze.*”¹⁰¹

Feltételezésünk helyességének ellenőrzése végett, végezzünk a déli útvonalhoz hasonló számításokat a Duna északi partjára is, az ütközet helyéül Pozsony térségét véve figyelembe.

A bajor előrevonás elvi megközelítése

A bajor előrevonás menetvonalának részletesebb értékeléshez induljunk ki a mérhető adatokból. Az északi hadoszlop menetvonalát, szorosan a Duna északi partját követve, Langenstein–Mauthausen–Grein–Persenbeug–Trübensee (Tulln É)–Stockerau–Korneuburg–Langenzersdorf–Breitenlee–Grossenzersdorf–Orth a. d. Donau–Engelhartstetten (Hainburg ÉÉK)–Bratislava/Pozsony útvonalra mintegy 261 km-t mértem (az útvonal a Morva folyón egy torkolatközei átkelést feltételez), mely 10 km-rel rövidebb, mint amennyit Theotmár (?) teljesített a déli útvonalon. Ha a 18 napra átlagoljuk a 261 km távolságot, akkor napi 14,5 km/nap menetsebességet kapunk. Összehasonlítva Theotmár hadoszlopának 15,8 km/nap átlagával, napi 1,3 km-rel teljesített Luitpold kevesebbet, tehát a 18 nap alatt legkevesebb 23,4 km (mintegy egynapi) hátrányba került Pozsonyig!

Az előrevonás szakaszolása a harcérintkezés helye szerint

A Pozsony környékére feltételezett ütközet megközelítő számításainál a Duna délen történtek analógiájára, induljunk ki abból a fontos eseményből, hogy a bajor–magyar harcérintkezés a határfolyó, a Morva mentén jött létre. Nagy valószínűséggel megtörténtnek vehetjük feltételezésünket, ha a menetszakasz-teljesítmények visszaigazolják az előzőekben is figyelembe vett, a korra jellemző normákat. A bajorok északi menetvonalán a Morva folyó távolságát az indulási

¹⁰¹ Veszprémy: *Aventinus híradása a magyarok 907. évi győzelméről (Csata Pozsonynál)*. 16. o.

helytől (Ennstől, illetve a Duna túlsó felén Langensteintől) Hainburg ÉÉK/Dévény NY-ig számolva, nagyjából 246 km-ben adható meg. A Dévény–Pozsony távolság mintegy 15 km-ben mérhető. Készítsük el az összetartozó értékek táblázatát, a menetvonal szakaszolására a harcérintkezést (a Morva folyó Dévénynél mérve) véve választóvonalnak!

21. táblázat

Menetszakaszok leküzdéséhez hozzárendelhető átlagos menetteljesítmények a teljesített távolságok és napok függvényében			
Langenstein (Enns)–Dévény ~ 246 km		Dévény–Pozsony ~ 15 km	
Becsült átlagos menetteljesítmény (km/nap)	Megtett napok száma	Maradék napok száma	Számolt menetteljesítmény (km/nap)
15	16,4	1,6	9,4
16	15,4	2,6	5,7
16,4	15 (júl. 1.)	3	5 (júl. 4.)
17	14,5 (júl. 1.)	3,5	4,3 (júl. 5.)
18	13,7	4,3	3,5

Jól látható, hogy a 16 és 17 km/nap átlagos napi menetteljesítményekhez a kor tapasztalati adatainak megfelelő előnyomulási ütemek (4,3–5,7 km/nap) tartoznak. Tehát feltételezésünk, miszerint **az első harcérintkezésre a Morva folyó mentén került sor**, a számok tükrében helytálló. Az eredmény elfogadhatóságát támasztja alá, hogy azonos előnyomulási sebességeket számoltunk a déli hadoszlop esetében is, ahol a harcérintkezés 40 km-en keresztül érvényesült. Ezzel az előnyomulási ütemmel számolva, itt 15 km-re adódott az első harcérintkezés (július 1.), és az ütközet helye közötti távolság. Tehát **nem beszélhetünk véletlen matematikai egybeesésről**. Az első harcérintkezést mindkét irányban a határfolyók térségébe valószínűsítik a számítások.

Az északi menetvonal a Morva folyó átkelőhelyeinek függvényében

A Dévényi-folyosó megközelítését, közvetlenül a Duna partját követve, a Morva torkolatvidéke akadályozta. A folyóakadály menetből történő leküzdése szárazföldi erőkkal nem volt lehetséges. Az előzőekben ismertetett menetvonalat csak egy dunai flottilla alkalmazásával lehetett teljesíteni, amely a gyalogságot – a Morva torkolatát megkerülve –, a Morva bal partjára, Dévény dél körzetébe szállíthatta át. Ez a lehetőség a lovasság számára a folyami szállító kapacitások elégtelensége miatt nem valószínű, hogy fennállt. Számukra a folyón történő átkelés itt lehetetlen volt, annak vizenyős–mocsaras ártere miatt is. A legközelebbi átkelőhelyet a Morván Schloßhof (a szlovák oldalon Devínska Nová Ves/Dévényújfalú) magasságába értékelhetjük. A lehetséges bajor előrevonási útvonalak című fejezetben értékeltük az ide vezető utat. Langensteintől az átkelőhelyig ~244 km-t és Langenstein–Dévény szakaszra ~260 km-t becsültünk. Dévénytől Pozsonyig még 15 km számolható, tehát Langensteintől Pozsony körzetéig 275 km-re becsülhető a menetvonal.

Létezett északabbra még egy átkelőhely a Morván, Angern térségében. A Langenstein–Angern távolság 221 km-ben mérhető. Innen 32–34 km-t kellett még Dévényig teljesíteni a Morva folyó és a Kis-Kárpátok között. Tehát Dévényig összesen 253–255 km-t, mely távolságában nem tért el az előző útvonal hosszától (~ 260 km), tehát Pozsonyig ez a menetvonal is nagyjából 275 km-ben mérhető. Ezt a távolságot is 18 nap alatt teljesítették, amely 15,3 km/nap átlagos menet-teljesítménynek felel meg, szemben a Duna-parti elvi megközelítés esetén számolt 14,5 km/nappal. Készítsük el erre a lehetőségre is az összetartozó értékek táblázatát, a harcérintkezést keresve:

22. táblázat

Menetszakaszok leküzdéséhez hozzárendelhető átlagos menetteljesítmények a teljesített távolságok és napok függvényében			
Langenstein (Enns)–Dévény ~ 260 km		Dévény–Pozsony ~ 15 km	
Becsült átlagos menetteljesítmény (km/nap)	Megtett napok száma	Maradék napok száma	Számolt menetteljesítmény (km/nap)
15	17,3	0,7	21,4
16	16,3	1,8	8,6
16,4	15,9	2,1	7
17	15,3	2,7	6,7
17,5	14,9	3,1	4,8
	júl. 1.		júl. 5.
18	14,5	3,5	4,3

A táblázatból középértékként a 17,5 km/nap átlagos menetteljesítményt mutató sor fogadható el. Az átlagteljesítmény is azt mutatja, hogy az itt vonulók a nagyobb távolságokat magasabb menetteljesítménnyel, de időben megegyezően teljesítették a rövidebb útvonalon haladókkal. Ebből következik, hogy az első harcérintkezés felvételét ez esetben is a Morva folyó mentére mutatják a számítások, és ugyanarra a napra, mint a rövidebb (260 km) menetvonal esetén.

A lehetséges három útvonal közül melyik választható? A Duna északi partját szorosan követő menetvonal nem csatlakozott közvetlenül átkelőhelyhez. A menet szárazföldön a Morva-torkolat térségében, valahol Hainburggal átellenben megszakadt. A Dunát követve, az út folytatása flottilla alkalmazását feltételezi. Folyami szállítással megkerülhető volt a Morva-torkolat, és valahol Dévény előtt a folyók bal partján partra szállhattak a csónakokon átszállított erők. A szállítóeszközök kapacitását figyelembe véve, ez esetben csak gyalogság jöhetett szóba.

Teljesen más helyzet alakulhatott ki az átkelőhelyek esetén. Itt az átkeléshez nem volt feltétlen szükség átkelőeszközökre. A hosszabb útvonalakra adódó nagyobb menetsebességek feltételezik, hogy ezeket a lovasság teljesíthette, mely átlagos folyóállásnál menetből leküzdhette az átkelőhelyeket.

Amennyiben elfogadjuk, hogy a gyalogság és a lovasság Korneuburgtól külön menetvonalon vonult, akkor a táblázatok szerint a flottillán szállított gyalogos erők mintegy fél nappal előzték meg a lovas oszlopot Dévény körzetében (14,5 és 14,9 nap). Ha jelzésértékűnek fogadjuk el ezt a számítási hibahatáron belüli eltérést, akkor úgy értelmezhetjük, hogy a flottillán szállított gyalogság fél nappal korábban hídfőt foglalt a Dévényi-folyosó bejáratánál a lovasság beérkezéséig.

A menetvonal szakaszolása a terep járhatósága szerint

Értelmezzük gyakorlatiasan a táblázatot úgy, hogy a különböző menetkörülmények szerint súlyozottan átlagoljuk a menetteljesítményeket. Induljunk ki a harcérintkezés utáni (Morva folyó kelet) bajor előrenyomulási sebességre számolt középértékből, mely három napra 5 km/nap közepes átlagsebességet mutat. Folytassuk számításainkat a Krems–Dévény nagyjából sík és a Langenstein–Krems hegyes menetszakaszokra értékelhető menetsebességekkel. A Dévény–Pozsony 15 km/nap menetszakaszra továbbra is fenntartjuk az 5 km/nap menetsebességet a három napra. Ehhez keressük a Langenstein–Krems 115, és a Krems–Dévény 131 km menetszakaszokra – a fennmaradó 15 napra – a terepviszonyok szerint értékelhető menetsebességeket.

23. táblázat

Menetszakaszok leküzdéséhez hozzárendelhető átlagos menetteljesítmények a teljesített távolságok és napok függvényében, 15 napra számolva			
Langenstein–Krems (hegyes terep) ~ 115 km		Krems–Dévény (sík terep) ~ 131 km	
Becsült átlagos menetteljesítmény (km/nap)	Megtett napok száma	Maradék napok száma	Számolt menetteljesítmény (km/nap)
12	9,6	5,4	24,26
13	8,9	6,1	21,5
13,61	8,45	6,55	20
14	8,2	6,8	19,26
15	7,67	7,3	18

Melyik összetartozó értékpárt válasszuk? A Duna déli oldaláról már rendelkezünk tapasztalati értékekkel (a 10. táblázat szerint Enns–Krems hegyes terepen 21,5, a Krems–Greifenstein sík terepen 35 km/nap átlagos napi menetteljesítményeket számoltunk, melyek a teljes Enns–Greifenstein távolságra kivetítve 24,5 km/napban adhatók meg). Azonban itt az alacsonyabb átlagos menetsebességnek megfelelően kisebb értékeket kell figyelembe vennünk.

A katonaföldrajzi értékelésnél megállapítottuk, hogy Krems után a terep kedvező feltételekkel fogadta a menetelőket és a tapasztalati adatok alapján, az elfogadható értékek a 21,5, a 20 és a 19,26 km/nap menetsebességek. Ezeknek a középértékét véve, számoljunk itt 20 km/nap menetsebességgel, mellyel 6,55 nap alatt teljesítették a 131 km távolságot. A 15 naptól fennmaradó 8,45 nap alatt a

115 km-t 13,6 km/nap átlagteljesítménnyel küzdötték le. Tehát a vegyes (sík és hegyes) terepre számolható átlagos napi menetteljesítmény továbbra is 16,4 km/nap. Számításaink helyessége megközelíthető más gondolatmenettel is.¹⁰² **Természetesen az északi hadoszlop létre és mozgására mindez feltételezés, melyet a hadszíntér értékelés és a hadművelleti lehetőségek figyelembevételével vezettünk le. Azonban a számok tükrében hihetőnek tűnik az Aventinus második hadoszlop.**

A törzsszövetségi könnyűlovas csapatok felzárkózásának lehetőségei

Őseinket illetően továbbra is arra szorítkozhatunk, hogy alkalmazzuk a Duna délen lezajlott ütközet értékeléséhez felhasznált, valamint a kor tapasztalatainak megfelelő normákat, és azokat az események sodrába illesztjük, továbbá figyelembe vesszük eddigi értékeléseinkből az ide vonatkozót. Elsőként a gyeptűlve nyugati határát becsüljük meg.

A Raffelstetteni vámrendelkezés tartalma szerint Tullntól keletre már nem számolhatunk egyértelmű bajor fennhatóságú területtel. Arról is adatokkal rendelkezünk, hogy a Duna északi oldalán a Kamp folyó völgyét egy bajor-barát szláv közösség lakta. A Kamp folyó Krems és Tulln között torkollik a Dunába, tehát a Kamp folyón túl nem terjedhetett a gyeptűlv nyugati határa. Ezt valahol Tulln térségében lehet keresni.

A Duna északi oldalán – Tullntól keletre, 20–25 km-re –, a Duna (és ártere), valamint a Waschberg hegy északkelet–délnyugat irányú, erdőkkel borított, még ma is nehezen járható nyúlványa között, Stockerau térségében húzódik egy keskeny, járható folyosó, melynek nyugati irányú forgalma áttekinthető, ellenőrizhető volt. A Duna bal partján ebbe a térségbe értékelhető a gyeptűlv nyugati határa, ide feltételezhető a bajor hadoszlop felvonulásának észlelése. Egyébként ez a terület a Duna déli oldalán a Wienerwaldhoz, az ottani gyeptűlv nyugati határához közelít.

Stockerau távolsága Langensteintől 166 km-ben mérhető, melyet a fenti számításaink szerint (16,4 km/nap átlagos menetsebességgel 10,12 nap alatt ért el a bajor hadoszlop, június 27-én reggel. Legkésőbb ettől az időtől és helyileg innen számolható a bajorok északi hadoszlopjának felderítése.

Létezik másik lehetőség is. Ugyanis az Ostmark legkeletibb vámszedő helye Krems/Mautern volt, ahová sóért felhajóztak a morva kereskedők is. Ezért a bajor flottilla megjelenését ők is észlelhették, a felderítés itt is megtörténhetett.

¹⁰² A Krems–Pozsony 146 km-re, súlyozott átlaggal 9,55 nap alatt 14,5 km/nap menetsebességgel adódik. Így a 18 napból a kezdő Langenstein–Krems 115 km megtételére 8,45 nap maradt, mely idő alatt ezt a távolságot 13,61 km/nappal küzdötték le. Számításaink helyesek, hiszen a teljes távolságra számolt súlyozott átlag így is 14,5 km/napban adható meg. Azonban minket most a Krems–Dévény távolságra átlagolható sebesség érdekel, amely Langenstein–Krems 115 km-es távolságon 8,45 nap alatt 13,61 km/napban, a Krems–Dévény 131 km pedig 6,55 nap alatt 20 km/nappal számolható. Súlyozott átlaguk 16,4 átlagos menetsebességre adódik. Mindez megerősíti a táblázat tartalmát és a továbbiakban (a grafikonokban) a 16,4 km/nap átlagsebességekkel számolok a harcérintkezés felvételének helyéig.

A továbbiakban a felderítő járőr értesítési útvonala szempontjából két szélső változatot veszek figyelembe: a Stockerautól Pozsonyig terjedő 94,5 km-t és, a Kremstől Pozsonyig mért 146 km távolságot, azaz az északi hadoszlop észlelését Stockerau körzetében, illetve a flottának a felderítését, Krems magasságában. Erre a két útvonalra végezhetjük számításainkat. Az egyiket a Duna bal partján, Stockerau magasságából, lovas hírnök(ök) által, a másikat Krems mélységéből, a Dunán hajózó kereskedő (vagy annak álcázott hírszerző) útján. Ha a lovas hírvivő lehetséges napi menetsebességét 40, 50, és 60 km/napban számolom, akkor a 94,5 km utat az alábbi időtartamok alatt teljesíthette:

24. táblázat

A hírnök napi menetteljesítménye (km/nap)	Stockerau–Pozsony, ~ 94,5 km megtételéhez szükséges idő (nap)
50	1,9
60	1,6
70	1,3

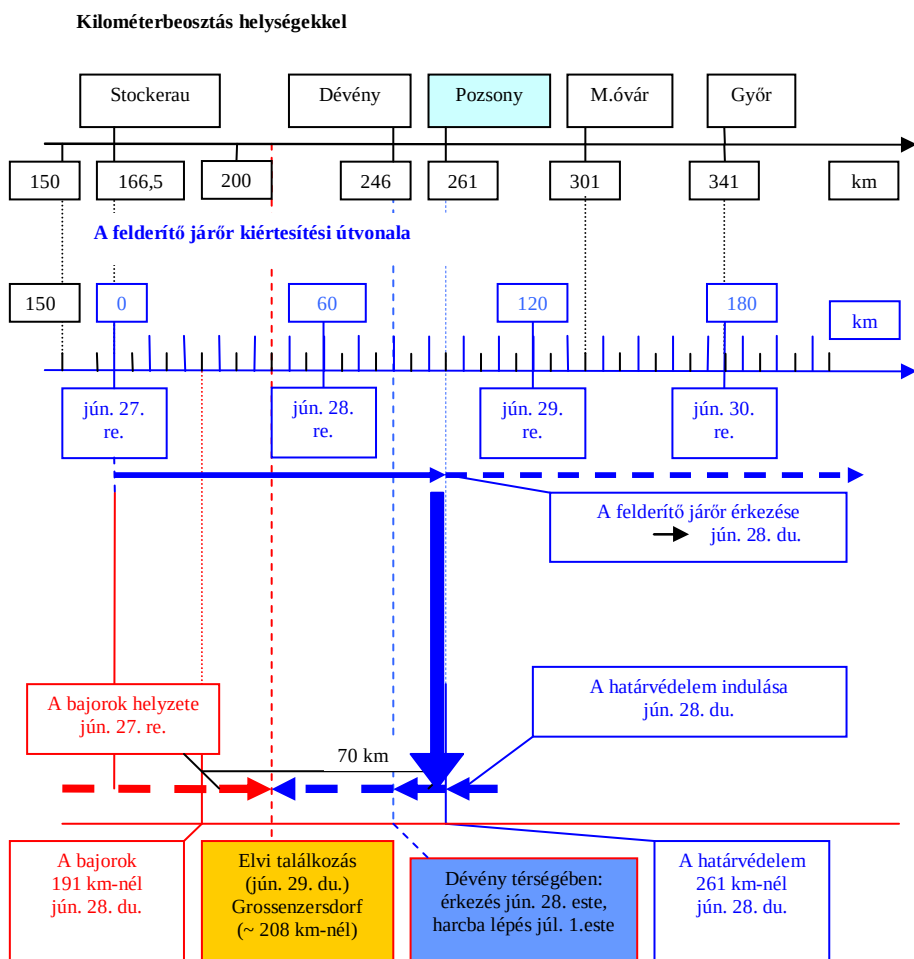
A csónakos hírvivő magasabb hajózási sebességekkel haladhatott a folyón lefelé. Óránként 6-10 km megtételére is képes lehetett. Így 10 óra hajózási időt figyelembe véve, napi menetteljesítménye 60-100 km közé becsülhető.

25. táblázat

A hírnök napi hajózási sebessége (km/nap)	Krems-Pozsony, ~ 140 km megtételéhez szükséges idő (nap)
60	2,3
80	1,8
100	1,4

Mint látjuk, a két hírvivő riasztásra felhasznált ideje nagyjából megegyezik.

Lényegesen nagyobb rátartással történhetett meg az előrejelzés egy Enns környéki flottafelderítés esetén, amelyre minden lehetőség fennállt. Ebben az esetben a flottilla lehajózásának kezdetével egy időben, vagy azt röviddel megelőzően induló hajós a mintegy 260 km vízi utat Pozsonyig 4,3; 3,3; illetve 2,6 nap alatt teljesíthette, jóval megelőzve a flottillát. A továbbiakban – az elfogultság vádját elkerülendő, őseink számára a kedvezőtlenebb (egyúttal jóval valószínűbb) lehetőséggel – a lovas hírnök (felderítő járőr) útjával számolok. A kiértesítést továbbra is Pozsony (Stockerautól 94,5 km), Mosonmagyaróvár (Stockerautól 134,5 km) és Győr (Stockerautól 174,5 km) mélységébe értékelem, a felderítő járőr 60 km/nap menetsebességével számolva. A kiértesített csapatok alkalmazási körleteikbe vonulását, az előzőeknek megfelelően 50 km/nap menetsebességgel veszem számba.



4. grafikon. A határvédelmi erők bevetése a felderítő járőr értesítésének függvényében (16,4 km/nap bajor menetsebesség esetén), valamint a szembeálló felek mozgása június 28-án kora délutántól

Megjegyzendő, hogy őseink csapatainak mozgástere a második ütközettel kapcsolatban kimondottan nekik kedvezett, hiszen a Morvamező és a Kisalföld terepviszonyai között előnyösen használhatták ki a könnyűlovas nomád harceljárás minden előnyét, a gyorsaságot, a nagy manőverező képességet, a szándékos megfutamodást, az álcázást, a lesvetést, és a bekerítést.

A szembeálló felek lehetőségeinek összevetése

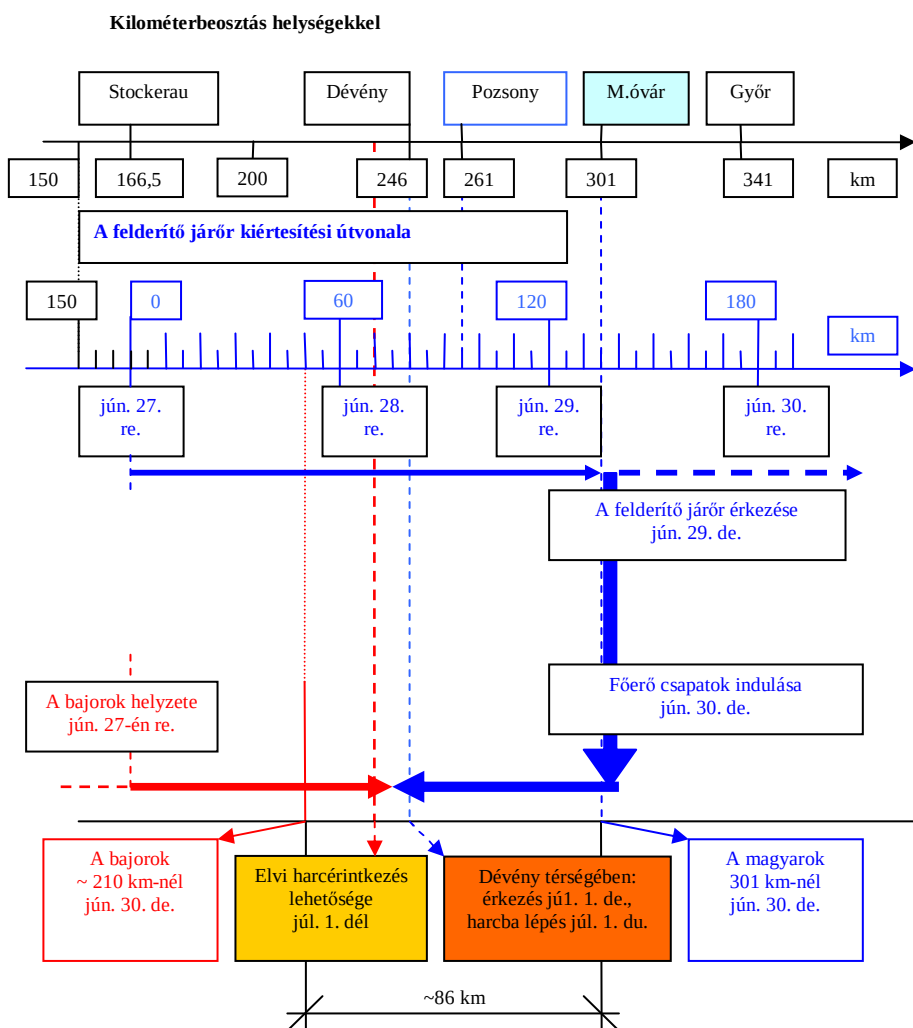
A továbblépés érdekében vessük egybe a szembeálló felek lehetőségeit, és írjuk le a lehetséges történéseket a már ismert két fontos eseményből, a bajorok felderítésének megtörténtéből (június 27-én reggel), és a harcérintkezés létrejöttéből (július 1-jén este) kiindulva.

Az események lehetséges kapcsolódását szemléltetve, készítsünk idő és terület (távolság) szerinti grafikonokat, ahol a távolságok továbbra is a menetszámításokat segíti elő, és a legnagyobb távolság a legtávolabbi csapatok bevezethetőségének rádiuszát érzékelteti.

Értelmezzük a kétdimenziós (távolság és idő szerinti) grafikont. A legfelső sorban az eseményeket jellemző távolságok (Langensteintől számolva) találhatók, alatta jelöltem a felderítő járőr kiértesítési útvonalát, Stockerautól számolva. „*A szembeálló felek mozgása június 28-án kora délutántól*” cím alatt található a határvédelmi erők és a bajorok előrevonásának értékelése. A történet június 27-én reggel kezdődik, mikor is a bajorok 16,4 km/nap átlagos menetteljesítménnyel elérik Stockeraut, és megtörténik felderítésük. Ezt követően a felderítő járőr azonnal megindul értesítési útvonalán (60 km/nap), és viszi a hírt a bajor támadási szándékról. Ezzel egy időben az északi hadoszlop tovább folytatja menetét (16,4 km/nap). A felderítő járőr június 28-án délután érkezik Pozsony térségébe, és végrehajtja a határőrizeti sávban szállásoló határvédelmi erők riasztását, akik azonnal megkezdik menetüket alkalmazási körleteikbe. Még aznap estére elérik Dévény mélységében a Morva határfolyót, ahol lezárják az átkelésre alkalmas partszakaszokat. Feltehető, hogy kisebb felderítő csapatokat küldtek a gypűsáv mélységébe a bajorok menetének pontosítása céljából (megközelítési útvonalak, a hadoszlop összetétele stb.).

Elvileg fennállt a lehetőség a harcérintkezés felvételére június 29-én délután Grossenzersdorf (Dévény nyugat 25 km) körzetében. A számításnál a szemben álló felek azonos idejű, június 28-án délutáni állapotát figyelembe véve, a bajorok mintegy 191, a magyarok hozzávetőlegesen 261 km-re találhatók Langensteinhez viszonyítva. Így az egymástól nagyjából 70 km-re lévő távolságot június 29-én délután táján küzdhatték le a találkozásig. Azonban nem ez történt, magyar csapatok kiérkezését ebbe a sávba a mérvadó 21. táblázat nem igazolja. Innen a bajor hadoszlop, a július 1-jén bekövetkezett harcérintkezésig (Dévény körzete) továbbra is a 16,4 km/nap átlagos menetsebességet megtartva, két nap alatt teljesíthette a hátralevő, mintegy 35 km-t. Ebből következik, hogy őseink a Morvaig nagyobb csapatokkal nem akadályozták előnyomulásuk ütemét. Feltehetően nem rendelkeztek elegendő erővel egy nagyobb mélységű, halogató/késleltető harc felvállalására. Dévény térségében vártak további csapatok csatlakozására.

Ugyanezzel a módszerrel elvégeztem a számításokat a Mosonmagyaróvár (grafikonon rövidítve MÓVÁR), Győr és Komárom térségéből bevezethető főerők beérkezésére (minden esetben a kiértesítéstől számítva egy nap felkészülési időt vettem indulásukig).



5. grafikon. A csapatok bevetése Mosonmagyaróvár mélységéből a felderítő járőr értesítésének függvényében (16,4 km/nap bajor menetsebesség esetén), valamint a szembeálló felek mozgása június 30-án, a délelőtti óráktól

A felderítő járőr csapatokat (vagy a riasztás továbbvitelével megbízott hírnökök) Mosonmagyaróvár mélységében június 29-én délelőtt riasztotta az azonnal bevethető. A másnap délelőtti (június 30.) indulást követően, július 1-jén kora délután körül Dévény térségébe értek. A grafikon (számítás) azt mutatja, hogy elvileg fennállt a lehetőség, hogy továbbhaladással még aznap, a sötétség beállta előtt kora délután körül felvegyék a harcérintkezést a bajorokkal Dévény nyugat ~ 10 km körzetében,

de ezt az összetartozó értékek táblázatának számításai (21. táblázat) nem támasztják alá, mely szerint a bajor csapatok a Morva folyóig (Dévéný térségéig) folytatták menetüket különösebb akadályoztatás nélkül, ahová július 1-jén, a nap végére értek ki.

Ugyanezeket a számításokat elvégezve és grafikonon ábrázolva azt az eredményt kapjuk, hogy Győr mélységébe a riasztás június 30-án a reggeli órákban érhetett el. Innen a csapatok július 1-jén kezdték el menetüket – figyelembe véve a bajor csapatoknak a feltartóztató harcok miatt 5 km/napra csökkent előnyomulási ütemét –, elvileg legkorábban július 2-án reggel avatkozhattak a harcokba Pozsony nyugat 8–10 km térségében.

A Komárom mélységében riasztott erők harcbevételének lehetőségét július 2-án, nap végére mutatják a számítások, Pozsony nyugat ~ 5 km körzetében. Fontos megjegyezni, hogy Győr és Komárom mélységéből július 1-jére nem érhetek el a csapatok a határfolyóig!

Láthatjuk, hogy a mérvadó összetartozó értékek (21.) táblázatát itt nem igazolják vissza olyan pontosan a grafikonok, mint az a déli útvonalon történt. A grafikonok azt mutatják, hogy a számításokból adódó elvi lehetőségek nem harmonizálnak a csapatmozgásokkal; a csapatok nem használták ki a lehetőségeket, és nem mentek a bajor csapatok elé, hagyták azok felzárkózását a Morva folyóra. Igaz az eltérések talán a sejtető hibahatáron, egy napon belül mutatkoznak, azonban élni kell a gyanúval, hogy a Duna északon valami másként történt.

A harcérintkezés és az ütközet létrejöttének lehetséges sávja

A harcérintkezés létrejötte lehetséges sávjának becslése érdekében keressük meg a bajor előnyomulási sebesség (tehát harcérintkezésben) lehetséges szélső értékeihez tartozó menetszakaszokat, a harcérintkezés vonaláig 18 napig tartó menet/előnyomulásra (Langenstein–Dévéný ~ 246 km, 16,4 km/nap és Dévéný–Pozsony 15 km 4,3–5,7 km/nap):

26. táblázat

Menetjellemzők a harcérintkezés vonaláig (~ 246 km)			Kiinduló adatok, az előnyomulás jellemzői a harcérintkezés után (~ 15km)			Ütközet távolsága a harcérintkezéstől (km)
Távolság (km)	Átlagsebesség (km/nap)	Teljesített napok	Távolság (km)	Teljesített napok	Ütem (km/nap)	
249	16,4	15,18	12	2,82	4,26	12
248	16,4	15,12	15,13	2,88	4,51	13
246	16,4	15	15	3	5	15
245	16,4	14,94	16	3,06	5,23	16
243	16,4	14,82	18	3,18	5,66	18

A számok egy nagyon szűk sávot adnak meg. Langensteintől számolva 249 és 243 km közé értékelhető az első harcérintkezés felvételének becsült sávja, amely a Morva folyó mentén, attól keletre és nyugatra 3-3 km-re valószínűsíthető. Tehát egy 6 km-es sávban bárhol létrejöhetett a harcérintkezés.

A 21. és 26. táblázatok adatai egymást erősítve azt sugallják, hogy a bajorok a Morva folyó mentén léptek harcérintkezésbe a Pozsony és Mosonmagyaróvár mélységéből a térségbe érkező magyar–morva csapatokkal. A feltartóztatást a feltételezett folyóátkelésre alkalmas partszakaszokra összpontosíthatták.

A grafikonos értékelés is azt mutatja, hogy fennállt a lehetőség a határvédelmi erőknél Dévény előtti (Grossenzersdorf) harcbevételére; azonban ha ez megtörtént, magyar részről olyan csekély erővel esett meg, ami nem tükröződik egy elvárhatóan lecsökkent bajor előrenyomulási sebességben. De vizsgáljuk meg ennek a lehetőségét is!

Készítsünk táblázatot Langenstein–Grossenzersdorf (209 km) és Grossenzersdorf–Pozsony menetszakaszokra. Induljunk ki a 23. táblázat középértéknek felvett sorából, mely szerint Langenstein–Krems távolságon (115 km) 13,61 km/nap menetteljesítménnyel számolhatunk 8,45 nap teljesítés alatt. A Krems–Dévény (131 km) menetszakaszon, ennek megfelelően 20 km/nap átlagos menetteljesítmény adódott. Ezekkel az értékekkel megközelítő számításokat végezhetünk a Langenstein–Grossenzersdorf menetszakasz átlagos menetteljesítményének megbecsüléséhez. Kremsig továbbra is 8,45 nappal teljesítéssel számolok. Ha a Krems–Grossenzersdorf 94 km távolságot 20 km/nap teljesítménnyel 4,7 nap alatt küzdötték le, akkor az összes, 209 km 13,15 nap alatt teljesített átlagos menetteljesítménye 15,9 km/napban számolható. A következő összetartozó értékek táblázatában ezt az értéket középértéknek véve, vizsgáljuk meg, hogyan alakulhattak a harcérintkezés mozgásteljesítményei Grossenzersdorf és Pozsony között!

27. táblázat

Harcérintkezésre számolt menetteljesítmények menetszakaszonként, különböző kezdő menetteljesítmények esetén (a teljes távolság teljesítéséhez szükséges 18 napra)			
Langenstein–Grossenzersdorf ~ 209 km		Grossenzersdorf–Pozsony ~ 52 km	
Becsült kezdő menetteljesítmény (km/nap)	Megtett napok száma	Maradék napok száma	Mozgásteljesítmény harcérintkezésben (km/nap)
14	14,93	3,07	16,9
15	13,93	4,07	12,8
15,89	13,15	4,85	10,72
16	13	5	10,4
16,4	12,74	5,25	9,89
18	11,6	6,4	8,1
20	10,45	7,55	6,9

Jól látható, hogy a kezdő menetsebességekhez olyan magas, harcérintkezésre számolt mozgássebességek adódnak, melyek nem vehetők figyelembe a Morva folyó mint akadály leküzdése miatt sem. Tehát nem vehetjük Grossenzersdorf térségét a harcérintkezés létrejötté körzetének. Ez megerősíti a 21. táblázatban a Dévény térségére számolt harcérintkezés felvételének valószínűségét.

Visszatérve a Pozsony közelében kibontakozott ütközet térségének közelítő megbecsüléséhez, számoljunk a déli útvonalon alkalmazott módszerrel. Ennek megfelelően, ha a Dévény–Pozsony menetszakaszra maradt három nap középértéket az előnyomulás szélső ütemértékeihez (4,3–5,7 km/nap) rendelem, akkor a Morva folyótól keletre számított 12,8 és 17 km közötti sávba (Pozsony dél–délkelet) valószínűsíthető az ütközet lehetséges körzete.

Ha nem is napra pontosan úgy történtek a közbülső események, ahogy számításaink jelzik (hiszen ma már számtalan nem ismert, váratlanul közbejött esemény miatt a történések sodra ki-kilenghetett az elvi megközelítés keretéből), azonban határozottan körvonalazódtak a valószínűsíthetően megtörtént események bekövetkeztének tendenciái.

A modellezés során kulcskérdésként vizsgáltuk a második ütközet megtörténtének lehetőségét. Erre ráutaló választ adtak az objektív adatok alapján végzett számítások, melyek a bajor és a törzsszövetségi csapatok közötti harcérintkezés létrejöttének térségét a Morva folyó mentén húzódó gyepűhatárra hozták ki, mint ahogy a Duna déli oldalán mindez a Fischa határfolyónál történt. Ez nem lehet véletlen egybeesés, hiszen az értékelés során figyelembe vett menetjellemzők, menetkörülmények, a gyepűelve határvédelmi sávjának mélysége, mindkét irányban más kiinduló adatokkal szolgált a számításokhoz. Ennek ellenére az őseink harcmódorára jellemző folyamatos rajtaütés taktikáját (a halogató harcot), a Duna mindkét oldalán a határfolyók mögötti határvédelmi sávban mutatták ki számításaink.

Kutatásaink eddigi eredményei lehetővé teszik a történések egyes részleteinek további elemzését, újabb összefüggések feltárását, melyek néhány további következtetés megtételére, illetve gondolat felvetésére sarkallnak.

A számítások összegezett értékelése

A modellezés azt mutatja, hogy június 27-én a bajorok Stockerau térségében elérhették a Duna és a Waschberg déli vonulata között húzódó, a Morvamezőre vezető átjárót. Ebbe a térségbe feltételezhető felderítésük is. Ezt követően a felderítő járőr megkezdte a határvédelmi erők és riasztható csapatok kiértesítését. A bajorok tovább folytatták menetüket azzal a céllal, hogy megelőzve nagyobb magyar csapatok beérkezését, átkelhessenek a Morván, és mielőbb kijussanak Pozsony térségébe. A riasztott határvédelmi erők július 1-je körül a Morva folyó mentén harcérintkezésbe léptek az átkelt bajor csapatokkal. (A számítások és a grafikonos értékelés az átkelés tényét igazolják).

Amennyiben számolunk azzal, hogy az északi hadoszlopot támogatta a flottilla, akkor nem hagyható figyelmen kívül a fedélzeten szállított deszant gyalogság. A partraszálló erőknek lehetett a feladata, hogy a hajókról – a Dunán megkerülve a Morva folyó torkolatát – végrehajtott partraszállás után átkelőhelyeket foglaltak el a határfolyó bal partján, biztosítva ezzel a szárazföldön menetelő hadoszlop átkelését.

A továbbiakban kihasználva az egyesült csapatok erőfölényét, túlerővel léptek harcba a gyepűelve határvédelmi sávjában bevetett magyar/morva csapatokkal. Őseink – háromnapos halogató harc után –, július 5-én hajnalban, valahol Pozsony dél-délkelet térségében megsemmisítették Luitpold seregét.

A déli és az északi útvonal fontosabb hadi eseményeinek összevetése

Ha összehasonlítjuk a gypűsávban a Duna északon modellezett eseményeket a folyó déli oldalán történetekkel, akkor nagyon fontos észrevételeket tehetünk. Délen a Fischa folyótól Pozsonyig, mintegy 40 km-re számoltuk a határvédelmi övezet mélységét, amelyben a halogató harctevékenység nyolc napon keresztül folyt. Ugyanez északon másképp alakult. Itt a határőrizeti sáv (a Morva határfolyó távolsága Pozsonytól) mélysége jóval kisebb, hozzávetőleg 15 km-ben mérhető. A halogató harctevékenység itt csupán három napra terjedt ki. Már ennek a két adatnak az összehasonlításából kitűnik, hogy délen a több napig tartó, nagyobb mélységben zajló harcokat magyar részről jóval több és nagyobb létszámú csapat vívhatta, mint a Duna északi partján. (Az összehasonlítást a 28. táblázat tartalmazza.)

Délen június 26-án léptek harcérintkezésbe a határvédelmi erők a bajorokkal (Fischa nyugat 5 km), de már 28-án a Fischa folyó keleti oldalán megerősítették, vagy leválthatták őket a Mosonmagyaróvár térségéből beérkező főerő-csapatok első lépcsői. Sőt június 30-án a nap végére számítható a Győr mélységéből beérkező főerők harcba lépése a Fischa kelet 15–20 km sávjában. **Tehát elegendő erő állt rendelkezésre a gypűelv határvédelmi sávjában egy hatékony halogató harc folytatására.**

Jóllehet a számítások (a 4. grafikonon) azt mutatják, hogy északon a határvédelmi erők elvileg már június 29-én kiérhettek Grossenzersdorf (Pozsony nyugat ~ 53 km) mélységébe a bajorok elé, azonban a főerők csapatkontingensei már csak az összetartozó értékek (21.) táblázatában számolt, a harcérintkezés létrejöttének napján (július 1-jén) jutottak ki Dévény térségébe. **Feltételezhetjük, hogy a Győr és Komárom mélységéből július 2-ára, a gypűsávba nem érkezett elegendő erő a bajorok megállítására, hiszen azok július 4-ére kijutottak Pozsonyig.**

A számításokból levonható következtetésünket megerősíthetjük, ha elővesszük a térképet. Alaposan szemügyre véve az események térségét, jól látható, hogy északon, a június 29-ére beérkező határvédelmi csapatok ereje nem volt elegendő a nagy kiterjedésű, nehezen védhető Morvamezőn a hatékony halogató harc folytatására. Erre legközelebb alkalmas terepet a Morva folyóakadályával is védett, keskeny Dévényi-folyosó nyugati bejárata kínálta. Dévény térségében a folyóátkelést végrehajtó bajorok ellen még egy nagyobb (legfeljebb egy napig tartó) összecsapást is el tudok képzelni, amelyet – számításaim szerint – leküzdöttek. Azonban megállításukra, döntő ütközet megvívására nem voltak elegendők a határvédelmi sávban (a Dévényi-folyosóban) bevetett erők.

Ezekből a megállapításokból az szűrhető le, hogy a Pozsony és Mosonmagyaróvár mélységéből alkalmazott erők nagysága egy hatékony feltartóztató–halogató harcra csak a szűk Dévényi-folyosóban mutatkozott elegendőnek. A Győr és Komárom térségéből már július 2-ára beérkezhettek az erők Pozsony térségébe, azonban nem voltak elegendők a döntő ütközet megvívásához. Velük a határőrizeti sávban számolhatunk, a Hainburg észak térségében csatlakozott gyalogsággal megerősödött északi hadoszlop ellen.

Ez esetben felmerül a kérdés, hogy milyen magyar erők vívták a döntő ütközetet? Miért nem lehetett elegendő a határőrizeti sávban bevetésre került, feltételezett magyar–morva kontingens?

A hadműveletek összefüggései Duna délen és északon

A csata hadműveleti koncepciójának elemzése során feltételeztük, hogy a két bajor hadoszlop közös hadműveleti célkitűzést hajtott végre, és tevékenységük összefüggött. Foglaljuk táblázatba az idő függvényében a két ütközet eseményeit. A táblázatban – a jobb áttekinthetőség kedvéért – a dátumokat hadműveleti napokhoz kötöm. A bajor erők hadműveleti napjainak számlálását indulásuktól (június 17.) B1, a magyar hadakét a déli útvonalon haladó felderítő járőr értesítési útjának megkezdésétől (június 24.) F1, az északi útvonalon haladóét június 26-tól É3 jelöléssel kezdem.

Ha egybevetjük a modellezés eredményeként kapott, a folyó két oldalán lezajlott eseménysorozatot, érdekes összefüggésekre bukkanhatunk. Hasonlítsuk össze az ütközetek és a megelőző fontosabb események időbeli lefolyását (28. táblázat). Az első szembevetendő különbséget a bajoroknak a gyeplősáv nyugati határához érkezésének, és a hadoszlopok felderítésének idejében ragadhatjuk meg. Míg a déli hadoszlop június 24-én érkezett a Wienerwald nyugati vonulataihoz, addig az északi 27-én érte el Stockerau mélységét, tehát három nappal később. Akkor történt meg a felderítésük is. A határvédelmi erők riasztása, és alkalmazási körleteikbe indításuk délen június 25-én, északon 28-án következett be. Még szembevetőbb a különbség a határfolyók mentén bekövetkezett harcérintkezés felvétele esetén. Míg a déli hadoszlop június 26-án lépett harcérintkezésbe a határvédelmi erőkkel a Fischa folyó mentén, az északi a Morva folyónál július 1-jén vette fel a harcot a beérkezett magyar–morva csapatokkal, tehát öt nappal később. A halogató harctevékenység a harcérintkezés felvételétől az ütközetig a Duna jobb partján (~ 40 km sávban) nyolc napban, míg az északon (~ 15 km-en), három napban számolható.

Mi lehetett az oka annak, hogy a Duna északon modellezett ugyanazon események 3–5 nap késéssel következtek be?

Az eredendő ok abban keresendő, hogy a déli hadoszlopnak korábban történt meg a felderítése. Az ismert kedvező menetkörülményeket kihasználva, a déli hadoszlop gyorsabban haladt, előbb érte el a gyeplősáv nyugati határát. A bajor csapatok már a Duna déli oldalán harcban álltak a határvédelmi erőkkel, és a beérkező főerők első csoportjaival, mire a folyó északi oldalán a felderítő járőr Pozsony térségébe ért és riasztotta a határvédelmi erőket. Sőt a Duna déli oldalán a Főerők-II elindult alkalmazási körzetébe, valamint a Főerők-III kiértékelése is megtörtént.

Mindez azt jelentette, hogy az első hírek hallatára a Dunától északra eső szállásterületek véderőinek nagyobbik része is a déli körzetbe lett irányítva. Mozgásukat már nem lehetett, nem is volt értelme leállítani az első ütközetig. Tehát a rendelkezésre álló, azonnal bevethető magyar könnyűlovas csapatok zöme a Duna déli oldalán összpontosult arra az időre, mire a folyó északi felén is befutottak a felderítő adatok.

Hogy a pozsonyi csata így történhetett, azt Bíborbanszületett Konstantin bizánci császár 950 körül „*A birodalom kormányzása*” című művében (DAI), a Kárpát-medencébe települt Törzsszövetség haderejének alkalmazásáról feljegyezte: „... ez a nyolc törzs nem hunyázkodik meg a maga fejedelmei előtt, de megegyezésük van arra, hogy a folyóknál, bármely részen üt ki a háború, teljes odaadással és buzgalommal együtt harcolnak. ...”¹⁰³

Amennyiben ez az összetartás létrejött Pozsonynál, a bajorok északi hadoszlopa ellen nem maradt elegendő csapat az a győztes kimenetelű ütközethez szükséges erőfölény létrehozásához. Ezért az első ütközet után **át kellett csoportosítani az erőket (azok egy részét) a folyó északi oldalára**. Erre június 4-e éjszakáján kerülhetett sor. Négyesi Lajos értékelése szerint 907. július első napjaiban az éjszaka erre alkalmas volt, ugyanis a Hold 23 óra után egészen napkeltéig világított.

Arról lehetne vitatkozni, hogy az események ilyen lefolyásánál a bajorok részéről szándékos megtevesztés történt-e? Hiszen abban az esetben, ha a déli hadoszlop és a gyorsan haladó flottilla felderítése közel egy időben megtörtént, a döntéshozók a folyami hadat minden bizonnyal a déli hadoszlop megerősítésére értékelhették. Az igazság a Hainburg túparti partraszálláskor derülhetett ki.

A fejezet felvezetőjében végzett megközelítő értékelésünkből, miszerint a második ütközet Pozsony, vagy Hainburg-észak (Dévény-nyugat) körzetébe valószínűsíthető, **a számítások meggyőzően azt mutatják, hogy Pozsony térségében 907. július 5-én döntő ütközetben őseink megsemmisítették a Duna északi oldalán támadó bajor hadoszlopot.**

Az igazság az, hogy a modellezés eredménye az első ütközet után valóban egy olyan helyzetet tükrözött vissza, melyben indokolhatóan létrejöttek egy második ütközet feltételei, és az koncepciózusan levezethető. Azonban kibontakozását, illetve megtörténtét kortársi források nem örökítették meg, egyedül Aventinus tollából rajzolódik ki a további történet.

A modellezett hadműveletek összegzett értékelése

Miután Gyermeke Lajos király mozgósítást rendelt el a bajor előkelők részére, a csapatok az Enns folyó mögött Enns–Markt St. Florian–Raffelstetten térségében 907. május–június hónapban végrehajtották a gyülekezést. A mozgósított haderő a Magyar Törzsszövetség/Magyar Fejedelemség megtámadását kapta feladatul.

¹⁰³ Kristó Gyula: *A honfoglalás korának írott forrásai*. 130. o.

907. június 17-én, a két hadoszlopba szervezett csapatok a Duna mindkét partján megkezdték az előrevonást. A folyó északi oldalán a hadjárat vezére Luitpold gróf, a délin pedig a salzburgi érsek, Theotmár vezette a hadoszlopokat. Az előrevonást és a hadműveleteket egy erős dunai flottilla támogatta.

A déli hadoszlop – kihasználva a kedvezőbb menetkörülményeket – napokkal megelőzte az északit és június 24-én elérte, majd átkelt a Wienerwaldon és a Duna partját követve, gyors ütemben tovább vonult a Bécsi-medence keleti térsége felé.

Ezzel egy időben a gypűsáv nyugati bejáratait figyelő magyar felderítők Greifenstein térségében észlelték a felvonuló bajor csapatok támadási szándékát, és azonnal elindultak a hírral a határvédelmi erők és a szállásterületeken várakozó egységek értesítésére. A felderítő–kiértésítő lánc június 27-ig a Duna mindkét oldalán riasztotta az azonnal bevetendő csapatokat (határvédelmi csapatokat, a dunántúli főerőket, a törzsi és nemzetségi méltóságok fegyveres kíséreteit). Az érvényben lévő megállapodásnak megfelelően a kiértésített erők elindultak a veszélyeztetett déli irányba.

Közben a Theotmár vezette bajor hadoszlop elérte a Fische folyót, ahol a már beérkezett határvédelmi erők június 26-án felvették velük a harcérintkezést. Ebben a térségben bontakozott ki a magyarok ellenállása. Június 28-án harcba léptek a riasztott főerők első lépcsői is. A bajorok kénytelenek voltak harcba vetni menetrendjük második lépcsőjét (a második menetoszlopot). A túlerőben lévő támadókkal szemben őseink az ismétlődő rajtaütések és meghátrálások taktikáját alkalmazva (halogató harctevékenység) eredményesen lassították a bajor előnyomulást ütemét, lehetővé téve ezzel a mélységből beérkező további főerők harcbevételét.

Ezalatt az északi bajor hadoszlop június 27-én, Stockerau térségében elérte a gypűsáv nyugati bejáratát, és gyorsított ütemben tovább folytatta menetét a Morvamezőn, hogy – megelőzve a magyar csapatokat, és időben kijutva a Morva határfolyóhoz – sikeres átkelést hajthasson végre.

Június 29-ére a folyó déli oldalán a bajorok további térnyeréssel kijutottak Hainburg körzetéig, és itt birtokba vették a térség egyik dunai átkelésre alkalmas partszakaszát. Ebben az időszakban nagyobb összecsapások bontakoztak ki. A szállásterületek nagyobb mélységeiből július első napjaiban beérkeztek a főerők újabb lépcsői, melyek alkalmas helyeken rejtve, lesállításra rendezkedtek be.

Közben a Duna északi oldalán őseink számára kedvezőtlenül alakult a helyzet. Még az időben megtörtént felderítés esetén sem tudtak elegendő csapatot riasztani és harcba vetni Luitpold hadoszlopa ellen, hiszen az erők zöme már a Duna déli oldalán került bevetésre, vagy útban volt oda. Így július 1-jén a határvédelmi csapatok és a mélységben hátramaradt főerők egy része léphetett harcba a határfolyó mentén a lényeges túlerővel rendelkező bajor egységekkel. Luitpold serege átkelt a Morván, és mintegy 15 km-re megközelítve Pozsonyt, a Dévényi-kapu bejáratához érkezett. A Duna északi oldalán visszamaradt döntéshozó(k) számára ebben a helyzetben tudatosulhatott a veszély nagysága, melyről azonnal értesíteni kellett a folyó túlsó oldalán harcoló csapatok vezérét.

A hadműveleti lépéshátrányt késlekedés nélkül ki kellett küszöbölni. Erre nem létezett más megoldás, mint mielőbb kikényszeríteni Theotmár csapatai ellen a győzelmet, és a túlparton harcolók segítségére sietni. A bajorokkal harcérintkezésben lévő csapatok magukra vonva a támadókat, bekerítésre alkalmas területre csalogatták a hét napja tartó harcokban kifáradt bajorokat, ahol már vártak rájuk a rejtett lesállást foglaló magyarok. Július 4-én a szembeálló felek között döntő ütközetre került sor. Őseink minden oldalról megrohanták a bajorokat és hatalmas veszteséget okozva, megsemmisítették azok hadoszlopait.

A harcértéküket megtartó csapatok még az éjjel átkeltek a Dunán, és Pozsony dél-délkelet térségében, hajnaltájt, a váratlan lerohanás taktikáját alkalmazva, megsemmisítették a táborban nyugvó Luitpold seregét.

A csata lefolyásának tapasztalatait összegezve, egy gondolat erejéig időzzünk el a bajor flottilla lehetséges alkalmazásánál. Már a menetvonalak útviszonyainak értékelésénél gyanítottuk, hogy a római limes utat követő déli hadoszlop Tullnig igazából nem volt rászorulva a flottilla logisztikai támogatására. Menetét önállóan végrehajthatta. Ezen túlmenően a bajorok fontos feladata lehetett a hadoszlopok közötti kapcsolattartás, melyet átkelőhelyek hiányában is a flottilla volt képes biztosítani.

Valószínűsítettük, hogy az északi útvonal domborzati nehézségei miatt, Luitpold utánpótlásának szárazföldi szállítását nem tették lehetővé a terepviszonyok, csapatai ellátását csak a flottilla támogatásával biztosíthatta. A hadműveleti értékelésnél részleteztük a hajók szerepét a gyalogság szállításában is. Rámutattunk, hogy a fedélzeten szállított gyalogság is elsősorban Luitpold harcadataihoz köthető (terület birtokba vétele és megtartása). A menetoszlopok összetételének szempontjai is megerősítették a gyalogság hajókon történő szállítását.

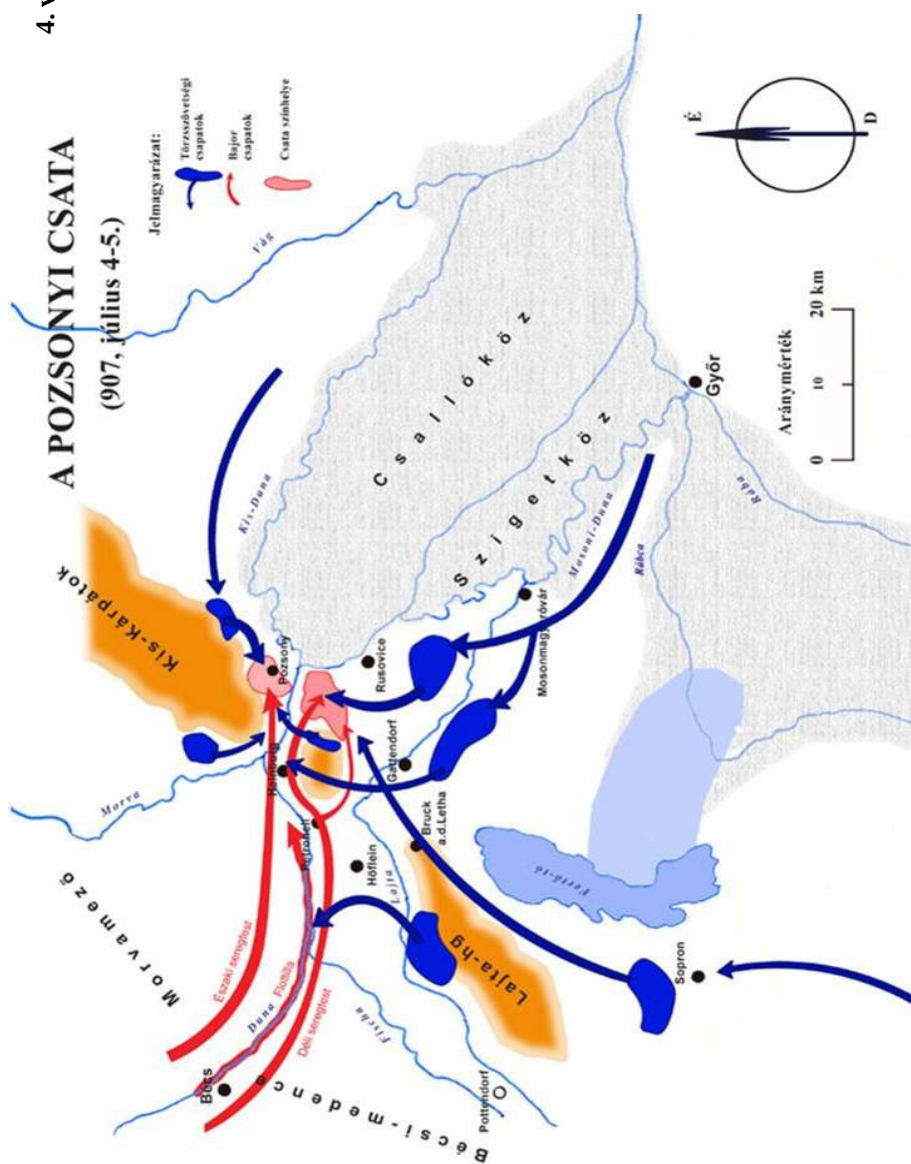
Hadszínértékelésünk szerint Bécs után Hainburg észak-északkelet (Dévény nyugat-délnyugat) körzete kínálta az első kedvező lehetőséget a flottilla kikötésére. Az északi hadoszlop alkalmazásával kapcsolatos számításainkból következően, itt volt a legnagyobb szükség az erők koncentrálására, a gyalogság partra szállására, hiszen ebben a körzetben számolhattak a harcérintkezés létrejöttével.

Tehát a flottillának kiemelkedő szerepet tulajdoníthatunk a folyóátkelés biztosításában is. Ugyanis, hogy Pozsony térségét elérjék, Luitpoldnak át kellett kelnie a Morva folyón. Ismerhette a folyónak a két országot elválasztó határszerepét, és mint tapasztalt katonának számolnia kellett őseinknek a folyóra támaszkodó első ellenállási terepszakaszával. Itt domborodhat ki a flottilla harcászati szerepe, mivel kiválóan alkalmas volt a gyalogsággal a Dunán lefelé hajózva megkerülni a Morva folyó torkolatát, és annak bal partján hídfőt foglalva biztosítani a szárazföldön menetelő biztonságosabb átkelését. Modellezésünk alátámasztja ezt a lehetséges változatot, mikor számításaink őseink első ellenállásának terepszakaszát a Morva folyó mentére helyezik, és csak ezt követően mutatnak ki Pozsonyig tartó harcokat.

28. táblázat

Dátum	Duna dél (25 km/nap a Fischáig) esetén			Duna észak (16,4 km/nap Dévényig) esetén		
	Bajorok		Magyarok	Bajorok		Magyarok
	H. nap	Tevékenység	H. nap	Tevékenység	H. nap	Tevékenység
Június 17-23.	B1 – B7	Menet hazai környezetben		B1 – B7	Menet hazai környezetben	
24.	B8	Hadoszlop a Wienerwaldnál	F1	B8	Menet hazai környezetben	
25.	B9	Menet folytatása	F2	B9	Menet hazai környezetben	
26.	B10	Harcérintkezés a magyarokkal Fischa mentén	F3	B10	Menet hazai környezetben	É3
27.	B11	Lassú (5 km/nap) előrenyomulás	F4	B11	Reggel, érkezés a nyugati gyepűhatárra, Stockerau körzetébe	É4 - A bajor hadoszlop felderítése; - a felderítő járőr megkezdí a kiterjesztést.
28.	B12	Nagyobb összecsapás a magyarokkal	F5	B12	Menet folytatása	É5 - A felderítő járőr Pozsony mélységében riaszt; - a határvédelmi erő indul, és du. felzárkózik a Morvára.
29.	B13	Lassú (5 km/nap) előrenyomulás	F6	B13	Menet folytatása	É6 - A határvédelmi erők felderítői Grossenzersdorf mélységében; - a felderítési adatok pontosítása; - a felderítő járőr riaszt M.óvár mélységében.

30.		B14	Lassú (5 km/nap) előrenyomulás	F7	Főerők-II Pozsony D-DNY, harcba lépés Fischa K	B14	Menet folytatása	É7	- A felderítő járőr Győr, majd Komárom mélységében kiértesít; - a felderítők harc nélküli visszavonulása; - a Főerők elindulnak M.óvár térségéből.
Július 1.		B15	Lassú (5 km/nap) előrenyomulás	F8	Főerők-III Pozsony D-DNY (nap eleje)	B15	- Elfoglalják a Hainburggal szembeni partszakaszt (flotta csatlakozás); - a nap végére harcérintkezés felvétele a Morva mentén.	É8	- A m.óvári erők dél körül Dévény térségében; - a Pozsony és M.óvár térségéből beérkezett erők harcba lépnek.
2.		B16	Elérik Pozsony NY-DNY körzetét	F9	Főerők-IV Pozsony D-DNY (nap eleje)	B16	Lassú (5 km/nap) előrenyomulás	É9	- Késleltető/halogató harctevékenység; - csapatok érkezése Pozsony NY körzetébe Győr és Komárom térségéből.
3.		B17	Pozsony D körzetében	F10	Rejtett terepszakaszok elfoglalása, bekerítés előkészítése	B17	Lassú (5 km/nap) előrenyomulás	É10	- Késleltető/halogató harctevékenység; - Pozsony körzetében felkészülés az ütközetre.
4.		B18	ÜTKÖZET	F11	ÜTKÖZET	B18	Lassú (5 km/nap) előrenyomulás	É11	- Késleltető/halogató harctevékenység; - Pozsony körzetében felkészülés az ütközetre.
5.		B19	Menekülés	F12	Üldözés	B19	ÜTKÖZET	É12	ÜTKÖZET



A Morva-torkolat és Pozsony közötti partszakaszt a Törzsszövetség csapatai ellenőrizték. Luitpoldnak nem volt más választása, mint megtartva a flotta és a parti erők közötti kapcsolatot, alkalmas partszakaszon leállítani a flottillát, partra szállítani csapatait, és felkészíteni őket a tervezett harcfeleladat végrehajtására. Figyelembe véve a hadszíntér értékelés eredményeként megtett következtetésünket, miszerint a Dévényi-kapu a pozsonyi kijáráttal, a térség hadászati fontosságú körzeteként minősíthető, Luitpold seregének nem lehetett más közelebbi célkitűzése, mint a Dévényi-átjáró és Pozsony elfoglalása. Siker esetén fegyveres ellenőrzést gyakorolhattak volna a térség felett, biztosítva Bajorországnak a Dunától északra fekvő határait egy keletről fenyegető támadás ellen.

A 4. grafikon szerinti eseménysorozatban (vagy a 21. táblázat szerint is) az északi hadoszlop július 1-jére elfoglalhatta a Hainburggal szemben fekvő, kikötésre alkalmas partszakaszt, és a flottillán szállított gyalogság csatlakozhatott a szárazföldi menetoszlophoz. Ezt a műveletet biztosította Theotmár azzal, hogy erre az időre (legkésőbb június 30-án) a Duna déli oldalán már kijutott Hainburgig (3. grafikon). Az is elképzelhető, hogy a szárazföldi erőknél jóval gyorsabban haladó, flottillán szállított gyalogság már július 1-je előtt a Hainburggal szemben fekvő partszakaszon partra szállt, és elfoglalta a Morva folyó jobb partján az átkelésre alkalmas folyószakaszokat. Ha ez megtörtént, további magyarázata lehetne a csekély véderővel bíró határvédelmi csapatok innenső parton maradásának, és újabb erők bevárásának. Sőt ez a változat erősíti meg annak valószínűségét, hogy a flottán szállított gyalogsággal megerősödve Luitpold valóban eljutott Pozsony alá. Azonban erre semmilyen közvetlen bizonyítékunk nincs.

Az is kitűnik az eddigi értékelésekből, hogy az északi útvonalon a Hainburggal szemközti Duna part, a Morva folyó torkolatvidéke és Dévény nyugat közötti térség kulcsfontosságú szerepet játszott a hadműveletben.

A pozsonyi csata lehetséges lezajlását a 4. vázlat illusztrálja.

A modellezett hadművelet és Aventinus történetének egybevetése

A csata értékelésének elején felvállaltam, hogy kizárólag a korabeli források megbízható adataira alapozva indítom a Duna két partján lezajlott hadművelet rekonstrukcióját. Ígéretemet betartva, objektív adatokra támaszkodva, a humanista történetírónak a többi forrástól eltérő feljegyzéseit figyelmen kívül hagyva végeztem el a modellezést.

Aventinus elbeszélése a pozsonyi csatáról a források szempontjából két, időrendileg is elválasztható részre tagolható. Az elsőbe éppen a források által is támogatott, a Pozsony alatti ütközetek tartoznak. A folytatásban azonban a történetíró lényegesen többet ad, többet vél tudni a korabeli kútfők, és az utókor feljegyzéseinél. Azonban ez a rész (a bajorok üldözése a vesztes csata után, és újabb vereségük Enns térségében) a források szempontjából gyökértelennek tűnik, közvetlenül nem támogatják Aventinust. Ez viszont arra sarkall bennünket, hogy eddigi kutatási eredményeinket összevegyük Aventinus történetével.

Harc a gyepűsávban és a Pozsony alatti ütközetek

A modellezés végeredményeként a pozsonyi hadművelet három fontos mozzanatát sikerült „felszínre hozni”. Nevezetesen, mindkét hadműveleti irányban kimutatni, a gyepűsávban kialakult – őseink szándékos megfutamodásának taktikáján alapuló – több napos halogató harctevékenységet. Rámutattam a déli bajor hadoszlop gyors, az északit több nappal megelőző előrevonásának következményére; arra, hogy az azonnal bevethető magyar haderő zöme ezért a déli irányban összpontosult, és így a Duna északi oldalán nem állt rendelkezésre elegendő véderő a bajorok megállítására. Rávilágítottam és számításokkal (grafikonokkal) alátámasztottam, hogy a kialakult helyzet megoldását, a június 4-ei első ütközetben győztes magyar haderő (vagy egy részének) egy éjszaka alatt a túlsó partra végrehajtott átcsoportosítása jelenthette.

Ez a hármas ok-okozati összefüggés külön-külön megtalálható Aventinusnál is. Ő adott szemléletes és részletes leírást a magyarok gyepűelvén folytatott jellegzetes harceljárásáról. Ő indította történetét két szárazföldi hadoszlop megalakításával, melyek közül az északi (Luitpoldé) – értékelésünk szerint – egy nap késéssel ért Pozsony alá. Aventinus jegyezte fel a magyar könnyűlovakok dunai átúsztatását a második ütközetre.

A források közül egyedül Aventinus írta le részletesebben a fontosabb eseményeket. Azonban Aventinus már időben távol állt az eseményektől, és nem minden esetben tárható fel, hogy milyen forrásokra támaszkodott (esetünkben sem), ezért hitelességét alkalmanként célszerű megvizsgálni. A modellezés eredményeként, a csata hadműveleti lefolyásában egyértelműen tetten értük a döntő ütközetek előtt folytatott harcot a gyepűelven, melyről Aventinus is megemlékezik. Sőt részletezi azt. A részletek hitelességét megítélendő végezzünk egy rövid összehasonlító szöveg és hadműveleti elemzést.

„De a magyarok sem maradnak tétlenek és gondatlanok, komolyan felkészülve tűnnek fel, mindent, ami hasznukra lehet, fegyvereket, katonákat, lovakat jó előre készenlétbe helyeztek, s mivel már nem is a dicsőségért, hanem az életükért harcolnak, keményen ellenállást fejtenek ki. Közben néhány katonájukat a bajor csapatok harcba csalogatására küldik. Mindkét királyi vezérük a rendelkezésre álló legnagyobb számú lovassággal a püspökök oszlopára támad. Mintha csak ürge lovaikkal át akarnák törni a harcvonalat, nagy erővel támadnak, s hatalmas nyílfelhőt bocsátanak ki. A bajorokat a szaru-íjaikból kilőtt nyílvesszőkkel borítják el, majd ismét hátrálnak. Gyorsabbak nehéz fegyverzettel felszerelt seregüknél, s amikor még azt hisszük, hogy távol vannak, már ott is teremnek; s amilyen gyorsan jönnek, ugyanolyan gyorsan el is tűnnek. Amikor már azt hiszed, hogy győztél, a legnagyobb veszélyben találod magad. A magyarok ellenfeleiket a távolból támadják nyilaikkal, akkoriban nem ismerték a nyílt harcot, a gyalogos csatát, az egymásnak feszülő hadsorokat, a karddal vívott közelharcot; a városok ostromát és körülvételét, várostromot. Szokásuk szerint cseleket alkalmazva küzdenek, hol meghátrálnak, hol szorongatják ellenfelüket, s mindezt annyi velük született fortélyal, akkora gyorsasággal és katonai tapasztalattal teszik, hogy eldönteni nehéz, hogy mikor veszedelmesebbek ránk nézve: amikor éppen ott vannak, vagy

már el is vonultak, ha menekülnek, vagy éppen támadnak, éppen békét színlelnek, vagy hadakoznak. Miközben ugyanis elsöprő rohammal ott teremnek, ugyanolyan hirtelen eltűnnek, először menekülés színlelnek, majd lovaikat megfordítva támadnak, de bármit tegyenek, nyilaznak, és dárdát vetnek, jobbról, balról, szemből vagy éppen hátulról száguldoznak, kifárasztják a mieinket, majd minden oldalról ránk rontanak, a megfáradt bajorokat letámadják, fölébük kerekednek, eltiporják és legyilkolják őket. ...”¹⁰⁴

Olvasva az idézetet, szinte látjuk az eseményeket. Olyan szemléletes a kép, mintha egy túlélő élménybeszámolóját hallanánk. Olyan szakszerű a leírás, mintha egy katonai szemlélő jelentését olvasnánk. Tehát egy konkrét csataleírás képies megjelenítésével szembesülünk. A viták éppen a szemléletes leírás hitelessége körül bontakoztak ki. Ugyanis valódisága esetén ez lehetne az egyik kivételesen fontos dokumentuma a honfoglaló magyarsághoz köthető, könnyűlovas íjász sereg harceljárásának. A kételyek azért merültek fel, mert két korábbi – korabeli történetírótól olvasható, őseink harceljárására vonatkozó – dokumentum egyes latin szavai és kifejezései, tehát a szóhasználat Aventinusnál is megtalálhatók. Ez nyelvészeti kétségbe vonhatatlanul bizonyítható.

Azonban fel kell tennünk a kérdést, hogy valójában tartalmi, vagy csak grammatikai, formai egyezésről van szó? Ugyanis Aventinus, mint kiváló (had)történész meríthetett a rendelkezésére álló forrásokból, és felhasználhatta azokat a pozsonyi csata rekonstrukciójához. Első sorban itt a kortárs Reginóra (prümi apát, élt 845 körül–915, jeles évkönyvíró) és Liutprandra (élt 920 körül–972, előkelő langobárd család sarja, 961-től cremonai püspök, történelmi művének címe *Antapodosis – Visszafizetés*) gondolhatunk, akiktől – a latin nyelvű forrásművek összehasonlítása alapján – valóban felfedezhető egyes szóhasználatok és fordulatok ismétlődése Aventinusnál.¹⁰⁵ Ezek többsége azonban eredendően Reginótól származik, aki először fektette papírra elődeink könnyűlovas harcmódorát. Elsőként őt idézem:

„... kevés embert karddal, több ezret pedig nyilakkal pusztítottak el, amelyeket oly gyakorlottsággal lőnek ki szaru-íjaikból, hogy lövéseiket bajosan lehet elhárítani.

Mindenesetre nem tudnak szemtől szembe, csatasorban harcolni vagy körülzárt városokat ostrommal bevenni. Előnyomuló vagy visszaforduló lovaikon harcolnak, de gyakran tettetnek menekülést is. Nem képesek hosszú ideig küzdeni: különben – ha erejük és kitartásuk is olyan lenne, mint támadásuk – elviselhetetlenek volnának. Általában a heves küzdelem közepette abbahagyják a harcot, és kevéssel ezután a menekülésből visszatérnek az ütközetbe, úgyhogy amikor ár éppen győztesnek hinnéd magadat, akkor kerülsz a legnagyobb veszélybe.”¹⁰⁶ Az idézetből egyértelműen kiolvasható, hogy Reginó nem említ konkrét eseményeket. Ő kizárólagosan **elvi megállapításokat tesz** eleink harceljárásáról.

¹⁰⁴ Veszprémy László: Aventinus híradása a magyarok 907. évi győzelméről (Csata Pozsonynál). Történelmi Szemle 2007/1, 13–16. o.

¹⁰⁵ Uo. 7. o.

¹⁰⁶ Kristó Gyula szerk.: A honfoglalás korának írott forrásai. Szeged, 1995. 198. o.

Más a helyzet Liutpranddal. A történetíró a 910. évi augsburgi csatát írja le, amelyből Aventinus többnyire nem vett át mást át, mint a Reginónál is előforduló elvi kitételeket:

„... a magyarok öldöklést-szomjazó s harcra áhító serege meglepte ezeket (Gyermek Lajos király seregének táborát), mármint a még ásitó keresztényeket; egyeseket ugyanis a nyílvevők hamarabb riasztottak, mint a kiáltózás, másokat pedig, akiket ágyukban döftek át, sem a láрма, sem a sebek nem ébresztettek fel, mivel előbb hagyta el őket a lélek, mint az álom. ... heves ütközet kezdődött, s a türkök (magyarok) megfordulva – mintha megfutamodnának – serényen kilőtt lövedékeikkel, azaz nyilaikkal sokakat leterítettek ... a felettébb ravasz türkök – szemtől szembe csapdát készítve – futást színleltek. Amikor a királynak cselre nem gondoló népe igen nagy lendülettel üldözni kezdte őket,, a lesben állók, akiket legyőzöttnek vélték, minden oldalról rájuk törtek, és legyilkolták a magukat győztesnek tartó keresztényeket.”¹⁰⁷ Mint olvashatjuk, Liutprand **konkrét esetről**, a Gyermek Lajos tábora ellen váratlanul indított rajtaütésről számol be. Ezt követte a színlelt meghátrálás manőverének egyszeri alkalmazása, melyhez szervesen kapcsolódott Gyermek Lajos seregének törbe csalása. A harc hajnaltól estig, tehát egy nap alatt zajlott le.

Természetesen felfedezhetők a három szöveg között formai párhuzamok, megegyező szófordulatok és hasonlóságok. Azonban tartalmilag lényeges különbség tehetők közöttük. Reginó általánosságban, elvi megközelítésben ír őseink harceljárásról. Liutprand egy konkrét, egy nap alatt lezajló csatát a színlelt meghátrálás manőverével jeleníti meg.

Történetíró elődeitől eltérően Aventinus a túlerőben lévő (bajor) ellenség elleni, több napos halogató harcot vázol fel a szándékos megfutamodás többször ismétlődő manőverével, amely részleteiben is különbözik Liutprand történetétől. Összehasonlítva a forrásokat, Aventinus történetében a formai egyezéseken túl, új fordulatokat, a késleltető-halogató harceljárás (sorozatos rajtaütések) jellemzőit fedezhetjük fel, amelyekről Liutprand nem szólt. Egyértelmű különbséget tesz a döntő ütközetek és a gyepűsávban folytatott megelőző, halogató harctevékenység között.

Kigyűjtöttem a csak nála előforduló, a gyepű harcát jellemző jellegzetes fordulatokat:

- fegyvereket, katonákat, lovakat, jó előre készenlétbe helyeztek (a magyarok jól működő felderítését és a gyepűsáv elfoglalását feltételezi);
- néhány katonájukat a bajor csapatok harcba csalogatására küldik (törbe csalo erők);
- legnagyobb számú lovassággal a püspökök oszlopára támad;
- fűrges lovaikkal mintha át akarnák törni a harcvonalat, nagy erővel támadnak, hatalmas nyílfelhőt bocsátanak ki (a tűz és mozgás klasszikus kombinációja, ami a veszteség mellett megfélemlíti az ellenséget);

¹⁰⁷ Kristó Gyula: *A honfoglalás korának írott forrásai*. 215. o.

– majd ismét hátrálnak; cseleket alkalmazva küzdenek; hol meghátrálnak, hol szorongatják ellenfelüket (ez utalás az elhúzódozó harcokra, az ismétlődő, többszöri megfutamodásra);

– gyorsabbak a nehéz fegyverzetrel felszerelt seregünknel (a könnyűlovas harcok mozgékonyasága előnyének felismerése a nehéz fegyverzetű csapatok ellen);

– amikor azt hisszük, hogy távol vannak, már ott is teremnek; s amilyen gyorsan jönnek, ugyanolyan gyorsan el is tűnnek.

A felsorolt kiemelések egyértelműen vonatkoztathatók a pozsonyi csata első ütközetét megelőzően, a gyepűelven folyt harc jellegzetességeire. A történetíró arról ad hírt, hogy magyarok előre felkészülve kemény ellenállást fejtettek ki, és már útközben, a döntő ütközet előtt megtámadták a püspökök hadoszlopát. Tehát **már a gyepűsávban harc bontakozott ki**, az ütközetet megelőzően. **Erről előtte senki sem írt!**

Az első ütközetet leíró részletek:

– minden oldalról rohamozzák őseink a bajor táborát (tehát már bekerítették és a menekülési utakat elvágták);

– nem erőszakolják az azonnali támadást, veszteségeket okozva kifárasztják a bajorokat;

– végül döntő rohammal megsemmisítik a bajorok táborát.

A bajorok déli hadoszlopának táborára elleni magyar támadás leírása lényegesen különbözik Liutprand történetétől (Gyermek Lajos táborára ellen intézett támadástól 910-ben, Augsburgnál)! Aventinus a magyarok részéről itt a szándékos megfutamodás és a bekerítés taktikájának kombinációját írja le. Nála nem található szemtől szembe csapda, mint az augsburgi csatában. Aventinusnál jobbról, balról, előlről, hátulról, tehát minden oldalról (a bekerített táborra) támadnak őseink. Ő lesben állókról sem ír. Nála a bajorokat kifárasztották, és nem hitték magukat győztesnek!

Aventinus történetének megfelel a csata értékelt térsége, mely terep adta jellegzetességeivel ideális feltételeket nyújtott őseink könnyűlovassága jellegzetes harcmódorának kibontakoztatására. Elbeszélésének a gyepűsáv harcaira és az ezt követő ütközetre vonatkozó eseményét a modellezés számításai alátámasztották.

A dunai flottilla alkalmazása

A rendelkezésre álló korabeli források nem emlékeznek meg a bajor flottilla bevetéséről a csatában. Egyedül Aventinus jegyezte fel – meglehetősen részletekkel – a dunai flottilla alkalmazását és pusztulását. Azonban a flottilla bevetéséről nem csak a történetíróra támaszkodhatunk. Tőle független történelmi példákból okulva tudjuk, hogy a keleti frank csapatok folyami támogatása a frank hadműveletek szerves része volt.

A flottilla alkalmazásával kapcsolatosan, és eddigi értékelésünkkel összhangban, Aventinus történetében (Bajor Évkönyvek) található kettő, időben távol álló eseményt összekapcsoló logikus összefüggés. Az egyik szerint a flottillán szállított csapatokat Sighard gróf, a király rokona (valószínűleg a flottilla parancsnoka), valamint Rathold, Hatto, Meginward és Isangrim bajor urak vezették. A kapcsolódó későbbi esemény szerint a magyarok július 5-én éjjel átúsztattak a Dunán, rátámadnak az északi hadoszlop táborára, és az ütközetben áldozatul esett, Luitpold, Isangrim és 15 bajor parancsnok (vezér). Mindkét közlésben szerepel Isangrim neve, mely arra utal, hogy az ütközet előtt, a flottillán szállított csapat egyesült az északi hadoszloppal. Ezt sejteti még, a július 5-i ütközetben elesett 15 parancsnok, nagy valószínűséggel közéjük tartozott a hajófedélzeten említett négy.

Tehát, Aventinus szerint az északi táborban lelte halálát Luitpold, 15 vezére (köztük a flottilla fedélzetéről Hatto, Meginward, Ratold és Isangrim) és csapataik. A flottillát vezető Sighard neve nem szerepel az elesettek között. A király környezetében 907 után egy Sigihard név még két alkalommal feltűnik a diplomákban, azonban azonosításuk nem kétséget kizáró.¹⁰⁸ Értékes ez a bejegyzés, hiszen éppen a veszteségek alapján pontosíthatjuk a flottán szállított fegyveres csapatoknak szánt szerepet a csatában. Látjuk, hogy a hajókon szállított állomány Luitpold seregét támogatta, hiszen vele együtt szállt táborba. Következésképpen a flottilla nem csupán hadtáp támogatási feladatokat látott el. Sőt, elsősorban csapatszállító funkcióját kell észrevennünk, hiszen Luitpold 19 grófja (vezére) közül azonosíthatóan legalább négy, csapataikkal a flotta fedélzetén hajózott le az ütközet előtti utolsó táborverésig.

Összességében, a hadműveleti megfontolásaink alapján, valamint a Duna menti két előrevonási útvonal menetkörülményit figyelembe véve, elemzéseink is abba az irányba mutatnak, hogy a dunai flottillát nem lehet figyelmen kívül hagyni a csata történetében. Felelősséggel azonban csak úgy foglalhatunk állást a flottilla alkalmazásáról, hogy az kizárólagosan nem bizonyítható, ámde az Aventinus által leírtak nem mondanak ellent az alkalmazási elveknek és hadműveleti megfontolásoknak, tehát történhetett így is.

Munkámban nem érzem feladatomnak megítélni, hogy a humanista történetírónak a csatáról álltak-e rendelkezésére egyéb, ma már nem ismert források. Annyi azonban bizonyosnak látszik, hogy nem egyetlen kútfőre támaszkodott. Erre utalhat, hogy a csatában elesett bajor előkelőségek neveinek felsorolásában ismétlések találhatók (Hatto nevét kétszer, Isangrimét háromszor írja le). Nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy Aventinus, mint kiváló hadtörténész a rendelkezésére álló forrásokat felhasználta a pozsonyi csata rekonstrukciójához. Ez esetben el kell ismernünk, hogy kiváló munkát végzett!

Azonban a történetben sajnos kitapintható olyan források felhasználása is, amelyeket ma már nem tudunk beazonosítani. Célzok itt elsősorban a második ütközet, és a flottilla megsemmisítésének dátumaira (augusztus 10-11.). Ezek a napok nem találhatók meg az általunk ismert, hitelesnek ítélt forrásokban, nem

¹⁰⁸ Rudolf Hiestand: *Pressburg 907*. Zeitschrift für bayerische Landesgeschichte. 1994. Band 57. Heft 1. 6-7. o.

illeszthetők be az események lefolyásába, hiszen Aventinus ezen időpontjait nem támasztják alá a vezérek (Luitpold, Theotmár) elhalálzásának dátumai sem. A megbízható korabeli források alapján ezt az eseményt július 5-ére keltezhetjük. Hadműveleti értékelésünk és a modellezés eredményei is ezt támasztják alá.

Később ő is felfedezhette ezt az ellentmondást, és talán ez okból a németül írt *Bajor Krónikában* már nem használja augusztusi dátumait, jóllehet az események megtörténtének sorrendje, és a hadjárat (előrevonás) megkezdésének ideje (június 17.) változatlan maradt a korábban született, latin nyelvű Bajor Évkönyvben rögzítettekhez viszonyítva.

Aventinusnak a csatával kapcsolatos hadtörténeti munkásságát megítélendő, Veszprémy László kutatásaiból idézem: „Összességében tehát történelmi hitelt illetően önmagában még nem kizáró ok, ha valami csak Aventinusnál olvasható.”¹⁰⁹

KÖVETKEZTETÉSEK, MEGLÁTÁSOK, VÉLEMÉNYEK

Ebben a fejezetben a pozsonyi csata modellezésének eredményeiből levonható következtetéseket foglalom össze, valamint közreadom a témához kapcsolódó gondolataimat, kételyeimet, továbbá néhány szubjektív, kellően nem bizonyított véleményemet is.

A bajorok lehetséges hadműveleti célkitűzései

A pozsonyi csata bajor előkészületeiről Aventinusnál azt olvashatjuk, hogy 907-ben Gyermek Lajos király, valamint a bajor egyházi és világi méltóságok elhatározták, hogy megtámadják és kiűzik a magyarokat a bajorok országából.¹¹⁰ Másutt meg is magyarázza, hogy mit ért Bajorországon. „Bajorország abban az időben (900-ban) igen nagy kiterjedésű volt: északról, nyugatról és délről – ahogyan ma is – a frankokkal, a csehekkkel, a morvákkal, a Lech folyóval, valamint a svábokkal és Itáliával volt határos, kelet felől a Száva folyó határolta. Része volt Pannónia is, ...”¹¹¹

Tehát Pannóniát Bajorország részének tekintették. Elfogadhatjuk-e, hogy a bajor sereg az akkori léptékkal mért, hadászati mélységű célkitűzést szándékozott megvalósítani? A pozsonyi hadjárat célul tűzhet-e az egész Dunántúl elfoglalását?

Több okból kiindulva, a kérdésre nemmel válaszolhatunk. Nagy Károly hadjáratán okulva – aki 791. október végére, nagyobb avar ellenállás nélkül, csupán Győrre jutott el –, a Dunántúl elfoglalására a tél beállta előtt nem állhatott elegendő idő rendelkezésükre. A csata végkimenetele is kétséges teszi, hogy olyan nagy létszámú sereget mozgósítottak, amely a Bécsi-medencéből kettő, a Morva-mezőről egy, tehát összesen három önálló támadási irányban képes lett volna tevékenykedni.

¹⁰⁹ Veszprémy László: *A pozsonyi csatára vonatkozó részlet fordítása a Bajor Évkönyvekből*. 5. o.

¹¹⁰ Uo. 14. o.

¹¹¹ Kristó Gyula szerk.: *A honfoglalás korának írott forrásai*. Szeged, 1995. 273. o.

Pannónia teljes területének elfoglalásához nem rendelkeztek elégséges utánpótlási útvonallal. A dunai flottillára támaszkodó logisztika, nem tűnik elégségesnek a Dunántúl déli-délkeleti körzeteinek folyamatos, évszaktól független hadtápellátására.

Ennek a hadjáratnak nem lehetett hadműveleti célkitűzése a történelmi értelemben vett teljes Pannónia elfoglalása. Ismerjük azonban, hogy a Pannóniából 900-ban elveszített, frank fennhatóság alatt álló területek gyakorlatilag nem terjedtek kelet–délkelet felé a Rába–Balaton–Bakony-hegység vonalán túlra. A Dunántúl keleti–délkeleti területei nem álltak frank vazallusi fejedelmek uralma alatt. Erről a térségről a forrásokban nem esik említés.¹¹² (A Dunántúlon birtokolt nyugati és északnyugati térségekből viszont fegyveres ellenőrzést gyakorolhattak délkeleti irányban.)

A szűkebb értelemben vett felső-pannóniai területek visszaszerzésére azonban reális lehetőségekkel rendelkeztek a bajorok. Induljunk ki abból, hogy a – Duna mindkét partján – Pozsony térségének elfoglalására irányuló bajor szándék nagyon is tetten érhető célja volt a hadművetnek. Elsődlegesen ennek a térségnek a birtoklása jelentette az alapvető feltételt egy újabb hadjáratra Pannónia további területeinek, valamint a Kis-Kárpáttól keletre fekvő morva vidék visszafoglalásához.

A bajor szándék megismerése, illetve lehetőségeik mérlegelése céljából bontsuk ki részletesebben a modellezésünk eredményeként kapott helyzetképet. A csata ismert lefolyása alapján azonban csak arra szorítkozhatunk, hogy – Pozsony és térségének elfoglalása esetén – milyen lehetőségekkel rendelkeztek a bajorok a 900-ban elveszített területek visszafoglalásához.

A déli hadműveleti irány (a Dunától délre)

A déli hadműveleti irányban felvonuló seregtest zárkózott fel Pannónia „bejáratáig”. Ebben az irányban előrevonásra kerülő bajor hadoszlop főfeladata végrehajtása érdekében kijutott egészen Hainburg–Pozsony–Rusovce–Kittsee/Berg–Wolfsthal által határolt területre. A hadszíntérviszonyok ebben a körzetben azonban lehetőséget kínáltak, hogy a későbbiekben két különböző irányban továbbfejlesszék a támadást. Az egyik Mosonmagyaróvár–Győr, a másik Sopron–Szombathely általános irányban adódott. Nagy valószínűséggel mindkét irányt számításba vették, hiszen a frankok (bajorok) által valóban uralt Pannónia birtoklásához mindkét irányban területeket kellett visszafoglalni. A szombathelyi támadási irányban a tervezett feladat mélysége a Rába és a Mura Ausztriához csatlakozó szakaszáig terjedhetett, kapcsolatot teremtve az ottani örgrófságokkal, valamint az Itália felé vezető hadiúttal. A győri irány biztosította volna – Győrig – a Kisalföld északi területének visszafoglalását és a dunai hajóút felügyeletét, amely mind a csapatok ellátásában, mind pedig kereskedelmi célból is a legfontosabb utánpótlási (mai kifejezéssel logisztikai) útvonal volt Pannónia és Bajorország között.

¹¹² Rainer Rudolf: *Bosendorf–Preßburg*. Südostdeutsches Archiv, XXVI./XXVII. Band. München, 1983/1984. 40. o.

Az északi hadműveleti irány (a Dunától északra)

A modellezés azt mutatta, hogy a Dunának a Pozsony és a Morva folyó közötti szakasza 900 óta őseink, illetve szövetségeseik fegyveres ellenőrzése alatt állt, és hogy ennek a területnek a visszafoglalása képezte az északi seregtest fő (közelebbi) feladatát. Ennek érdekében a Duna és a Kis-Kárpátok déli lába közötti átjáró (Dévényi-kapu) birtokba vételét és lezárását kellett végrehajtaniuk abból a célból, hogy ne kerülhessenek törzsszövetségi csapatok a Duna jobb partján tevékenykedők szárnyába–hátába. Ugyanis ebből a térségből a magyar és/vagy szövetséges morva csapatok veszélyeztethették a Duna túlsparti hadműveleteket. Ennek a térségnek a fegyveres felügyelete Dévény és Pozsony erődítmények (vagy erődített térségek) folyamatos birtoklásával valósulhatott meg. Az északi seregtestnek ez lehetett az elsődleges fontosságú feladata. A hadászati fontosságú térség birtokba vétele és megtartása nem nélkülözhetette a gyalogság bevetését. Alkalmazásukra kiváló lehetőséget kínált a Duna víziútja. Nem lehet véletlen, hogy Aventinusnál egyértelműen ebben a térségben érhető tetten a flottilla fedélzetén szállított gyalogság.

Az északi seregtest további feladatát nehéz vélelmezni. A lehetőségeket figyelembe véve az gyanítható, hogy Pozsony és térségének katonai felügyeletét gyakorolva biztosítaniuk kellett volna a Kisalföld térségében tevékenykedő bajor erők északi szárnyát, valamint a dunai víziút zavartalan kereskedelmi és katonai forgalmát.

A harcfeladatokat értékelve felvethető az a lehetőség, hogy az északi seregtest megalakítására csak az előrevonás és a hadtápellátás megkönnyítése érdekében került sor, és valahol a Bécsi-medence táján, alkalmas helyen, dunai átkelés után egyesülve a déli seregtesttel, részt vesz Pannónia visszafoglalásában. Ez a felvetés a Pozsony körzetében indokoltan végrehajtandó feladatok fontosságával mérve már kétségbe vonható.

A hadjárat modellezett lefolyása és feltételezett bajor siker esetén, lehetőségeik mérlegelése alapján egyértelműen kirajzolódott, hogy a 900-ban elveszített pannóniai területek visszafoglalásának első lépése, mondhatni feltétele, Pozsony térségének elfoglalása a Duna mindkét oldalán, továbbá – a logisztikai feladatok biztosítása céljából – a folyó hajózhatósága fegyveres felügyeletének megvalósítása volt. Katonai terminológiával élve, közelebbi feladatként ezt a területet fegyveresen birtokolni kellett. Minden további támadási szándék érvényesítése a Kisalföld irányába, csak Pozsony és a Dévényi-folyosó, valamint a csatlakozó Duna-szakasz fegyveresen biztosított északi szárnyából kiindulva valósulhatott meg.

Röviden összefoglalva, ennek a hadjáratnak a célja a kedvező feltételek megteremtése volt egy később indított, Pannónia elleni támadáshoz.

Ehhez közelebbi támadási célként – mindkét hadműveleti irány vonatkozásában – el kellett foglalni Pozsony és térsége stratégiai fontosságú komplexumát!

Következtetések, egyéb hadműveleti megfontolások

Eddigi értékeléseim eredményeként, az ütközetek valószínűsíthető lefolyásának megítélésénél néhány, az eddigi feldolgozásoktól eltérő következtetésre és megállapításra jutottam.

A morva szövetség kérdése

A Törzsszövetség morva szövetséggel vívhatta meg a pozsonyi csatát. A morva részvétel a Duna bal partjára valószínűsíthető, hiszen a korábbi éveknek a Keleti Frank Birodalom elleni, közös érdekeken alapuló fegyvertársi viszonya az együttműködés mellett szól. A szövetségre utaló, első jelzést a Fuldai Évkönyv sejteti, mikor arról tudósít, hogy 900-ban, Pannónia elfoglalását követően, a magyarok az Enns folyóig törtek előre, „... *Ezalatt seregük egy része a Duna folyó északi partja mentén azt a területet pusztítva előretört. ...*”¹¹³

Az eseményeket Aventinus részletesebben örökítette meg. Idézem: „... Ezután (a magyarok) **bizonyos morvakkal együtt** – akik a keresztény vallást elutasították, és akik a régi ellenségeskedés miatt gyűlölettel viselkedtek a bajorok iránt – két menetoszlopban megtámadták Bajorországot (ahogyan erről beszámol a felséges II. Ottó császár (973–983) abban az okiratban, amelyet Piligrim passzai püspökhöz írt, és ahogyan ő ír erről VII. Benedek pápához (97–983) küldött levelében. Egyik részük (a szövetséges morvák) a Duna északi partját szemelte ki magának egészen az Enns torkolatáig. Cussal király (Kurszán) a másik partot követelte magának.”¹¹⁴

Ezek a morvák voltak azok, akik a magyarokkal szövetségben a Duna északi partján részt vettek a bajorok elleni hadjáratban. Ők voltak azok a morvák, akik Theotmárnak IX. János pápához írt levele szerint átvették a befogadott magyar pogányok szokását: „*Ők voltak azok (morvák), akik a magyarok nem csekély tömegét maguk mellé vették, és azok szokása szerint saját álkeresztényeik fejét kopaszra nyírták, és a mi keresztényeinkre rászabadították őket, ...*”¹¹⁵

A történeti források alapján az a megfontolt következtetés vonható le, hogy a bajorok végső veresége Morvaföldön és a Morva Birodalom megdöntése, a Szvatopluk fiúk testvérharca mentén (azt kihasználva) 906-ra fejeződött be. Nagyon valószínű, hogy 900-ban a Duna északi részén (ismerve a térség archeológiai feltárásait) morva–szláv közösségek éltek. Tehát a 900. évi eseményeket elbeszélő források utalásai a morva szövetségre nagyon is hihetőek.

A Fuldai Évkönyvben a 900. évnél írt bejegyzés szerint a bajorok cseh szövetségeseikkel ismét megtámadják a morvákat, és három héten keresztül pusztítják az országot. „... *A bajorok Csehországon keresztül – azokat is maguk mellé véve – a morvák országára törtek, és ott mindent lángba borítva, három héten keresztül pusztították, végül teljes sikerrel hazatértek.*”¹¹⁶ Tehát a Duna északi

¹¹³ Kristó: *A honfoglalás korának írott forrásai*. 192. o.

¹¹⁴ Uo. 273. o.

¹¹⁵ Uo. 186. o.

¹¹⁶ Uo. 191. o.

partjának nyugati része bajor ellenőrzés alatt állt, melyet II. Szvatopluk szövetségén keresztül érvényesítettek. Ez ideig ősünk nem zavarták II. Szvatopluk trónöröklését, mivel az Arnulffal kötött szerződésük a császár haláláig érvényben volt. Arnulf halála után (899. december) már nem engedhették meg, hogy északon szabad támadási lehetőséget (szabad szárnyat) kínáljanak a Dunántúl elfoglalását követően, a legnagyobb ellenségnek, a bajoroknak. Ezért vált fontossá ennek a térségnek a birtoklása, de legalábbis a fegyveres felügyelete. Fontos diplomáciai sikerként könyvelhető el, hogy ehhez a haditetthez maguk mellé állították a már korábban is a Keleti Frank Birodalomtól függetlenedni akaró morvákat, akik „befogadott” ősünk hatására letértek a keresztény útról és eleink pogány vallását követték (*Theotmárlevél*).¹¹⁷

A forrásokat és a bekövetkezett eseményeket összevetve, joggal feltételezhetjük, hogy a morvák egy részét a magyarok szövetségesnek nyerték meg a németek (bajorok) elleni további harcokban.

906-ban, a Meissen vidékén élő, szláv dalamancok kérték ősünk segítségét Szászország ellen. Akkor két seregük is végigpusztította Szászországot. Útvonaluk Pozsony–Prága, majd az Elba jobb partján vezethetett Meissen felé, mintegy 500 km hosszan. Az út nagy része morva területen haladt. Nagy valószínűséggel feltételezhető, hogy a felvonulási területet baráti, vagy szövetséges területnek tekintették.

A magyar–morva viszonyról írja Karl Brunner¹¹⁸, hogy nem lehetetlen egyes morvák (morva törzsek) együttműködése a magyarokkal, jóllehet a pannóniai hercegségekről a századforduló után többé nem hallunk. A Dunától északra elterülő morva birodalmat még említi a Raffelstetteni vámrendelkezés. Néhány évvel később (906-ban) az Elba mellett élő szláv törzsek (dalamancok) kérték a magyarok segítségét a szászok ellen, ami nem valósulhatott volna meg morva területeken való áthaladás nélkül. Az is érdekes, hogy pozsonyi csatáról szóló források nem említik a morvákat. Azonban ez nem jelenti azt, hogy a morva népesség megszűnt. A régészeti adatok is csak azt sejtetik, hogy a korábbi morva politikai struktúra jeleit nem lehet többé kimutatni. A magyarok a sík vidékeken telepedtek le (a Morva folyó alatt, a Szigetközben, a Morva folyótól keletre, a Vág és a Garam völgyében). Előretolt őrseik nyomai azonban megtalálhatók a Morva folyótól keletre, egészen Laa an der Thaya-ig.

Azonban nem hagyhatjuk figyelmen kívül, a forrásokban is említett frank elkötelezett (vazallus) morva (szláv) közösségeket. Igaz a kútfők nem említik, de logikusnak tűnik, hogy a bajor haddal vonulhatott néhány bajor párti morva csapat, akik a bajor hatalom és befolyás restaurációjában jutottak volna szerephez egy bajor győzelem esetén.

¹¹⁷ Kristó: *A honfoglalás korának írott forrásai*. 186. o.

¹¹⁸ Karl Brunner: *Österreichische Geschichte 907–1152*. 59–60.o. (Wien, 1994.); Veszprémy László: *Lovagvilág Magyarországon*. 2008, Argumentum. 33–34.o.

A törzsszövetségi felderítés és a gyepűelve összefüggései

A pozsonyi csatában aratott törzsszövetségi győzelem arra hívja fel a figyelmet, hogy őseink felkészülve várták a bajorok támadását. Ez pedig csak akkor lehetséges, ha felderítésük hatékonyan működött, a riasztás és értesítés szervezeten zajlott, és elegendő bevethető csapat állt rendelkezésre. Az események igazolják ennek a hármas követelménynek a megvalósulását.

A 900. évi sikeres hadjárat eredményeként a Duna-völgye a Wienerwald nyugati bejáratáig a magyarok által ellenőrzött területté vált. Ez a gyepűméltség tette lehetővé a bajor támadás időbeli felderítését és előrejelzését, valamint a megfelelő rendszabályok foganatosítását, azaz a Törzsszövetség békében hadrafogható csapatainak harcra szólítását, és felvonultatását a támadók ellen.

A felderítés és a mozgósítás összefüggései világítanak rá arra, hogy miért volt fontos eleme a felderítésnek a mély gyepűsáv. A kor viszonyai között, amikor a felderítési információk eljuttatásának idejét a döntéshozóig behatárolta a lovas futár gyorsasága, belátható, hogy a felderítésnek a mély gyepűsáv kedvezett. Ugyanis a lovas hírvívő, de akár kisebb (néhány fős) felderítő csoport napi menetteljesítménye jóval felülmúlta a néhány ezer fős fegyveres csapat napi menetteljesítményét. A felderítőknek (lovas hírnököknek) a háromszor-négyszer magasabb haladási sebessége biztosította az információk reálidejű jelentését. Tehát minél mélyebb volt a gyepűelve, annál inkább növekedett annak az esélye, hogy a döntéshozók lereagálják a veszélyeztetettséget. A modellezés számításai visszaigazolják megállapításunkat. Bebizonyosodott, hogy még a gyepűelvén megtörtént („késői”) felderítés is elegendő időt biztosított arra, hogy alkalmazásra kerüljön a békében hadrafogható haderő.

Az Enns térségéből kiinduló bajor had Pannónia elleni támadása valójában csak a Wienerwaldba történő belépésekor vált egyértelműen nyilvánvalóvá. A bajor had mozgását folyamatosan figyelemmel kísérő felderítés ekkor küldte a riasztást az ütközet színhelyétől pár napi járótavolságra szétagolt, várakozási körleteket elfoglalt csapatok részére. A modellezés során ebből a helyzetből kiindulva vizsgáltam a csapatok bevethetőségét különböző mélységekből. A számítások azt igazolták vissza, hogy a könnyűlovas véderő alkalmazásával, egy wienerwaldi riasztást figyelembe véve, a pozsonyi csatában a Kisalfölddel és a környező területekkel számolhatunk. A gyepűelve mélységére szervezett felderítéstől kapott riasztás esetén nem is lehetett más választása a döntéshozónak, mint haladéktalanul elrendelni az összetartást, és közvetlen alárendelt erőit a támadó bajor had ellen a veszélyeztetett irányokba bevetni, és az ellenséghez legközelebb szállásoló törzsek fegyveres békeállományát azonnal a járható irányok lezárására indítani.

A bajor hadműveleti megtévesztés és a törzsszövetségi felderítés összefüggései

Felmerülhet a kérdés, hogy miért vált szükségessé a hadműveleti megtévesztés, azon túl, hogy a hadműveleti koncepcióba szervesen illeszkedik, annak megvalósítását nagymértékben segíthette. Mi lehetett az eredendő indítéka a megtévesztésnek? Ha visszalapozunk a településtömbök eloszlására, akkor érthetővé

válík a bajor aggodalom. Ugyanis a Morva folyótól északra a Nyitra és a Kis-Kárpátok között több mint másfélszer nagyobb településsűrűséget mutat a feltárt fegyveres lelőréteg együttese, mint a Dunántúlon. Számunkra ez azt jelenti – amit a bajoroknak is jelenthetett –, hogy a csatát megelőzően a Törzsszövetség térségben diszlokáló erőinek a zöme a Dunától északra helyezkedett el. Ezt a harcértéket meg kellett gyengíteni annak érdekében, hogy az északi hadoszlop minél kisebb ellenállással találkozzon, és minél előbb kijuthasson Pozsony körzetébe. Ezért a déli hadoszlop korábbi indításával, és magasabb menetteljesítményével pár nappal megelőzve az északit, a gyeplővel folytatott felderítés a figyelmét a déli irányba összpontosította.

A bajor hadműveleti megtévesztés és a felderítés összefüggéseinek vizsgálatánál felmerülhet egy Enns környéki korai felderítés lehetősége, amely tartalmában azt jelentené, hogy az Enns folyó térségében járőröző magyar felderítő csoport már a bajor mozgósítás elrendelését követően észlelte a táborban gyülekező csapatok mozgását. Ez azt feltételezné, hogy a felderítés még korábban, a bajor csapatok megindulása előtt megtörtént. Azonban, ha részleteiben is megismerjük ezt a kérdéskört, teljesen más következtetésre jutunk. A frank birodalom haderőszervezéséről ugyanis ismerjük, hogy a király minden alattvalója hadköteles volt. Gyakorlás céljából, a hadkötelesek behívására minden évben egy tavaszi seregszemle keretében sor került. Ez 755 előtt márciusban zajlott le. Ezt követően áthelyezték májusra.¹¹⁹ Ezt a hónapot még a 892. év eseményei kapcsán a Fuldai Évkönyv¹²⁰ és Aventinus¹²¹ is megerősítik. A források szerint 892 tavaszán, illetve májusában Arnulf király ünnepélyes birodalmi gyűlést tartott, amelyen elhatározták a Morva Birodalom megtámadását. A hadjáratra július hónapban került sor, mely nem következhetett volna be mozgósítás elrendelése nélkül.

A 907 júniusában hadjáratra induló bajor sereg mozgósítás utáni gyülekezése sem történhetett május hónapnál korábban, ami ebben az évben is egybeesett a rendszeres éves májusi seregszemlével. A bajor hadműveleti megtévesztés már itt kezdetét vette, hiszen egy szokásos, évenként ismétlődő mustra leple alatt készítették elő a magyarok elleni hadjáratot. Céljuk ezzel éppen a felderítés megtévesztése volt, azaz azt elérni, hogy minél később derüljön ki támadó szándékuk. Tehát ha őseink felderítése észlelte is a bajor fegyveresek gyülekezését, úgy értékelhették, hogy éves rutintevékenységről van szó. Itt kezdődött a bajor hadműveleti megtévesztés és ez tartott egészen az északi hadoszlop előrevonásának felderítéséig.

Hol volt az első ütközet?

A források nem utalnak arra, hol történt az – első – ütközet. Pozsonnyal szemben a Duna jobb, vagy Pozsony alatt a folyó bal partján? Az értékelés során a július 4-én lezajlott ütközet térségét a folyó jobb partjára helyeztük. Alátámasztotta ezt a feltevést maga a modellezés, mikor is a harcérintkezés sávját a Fischa

¹¹⁹ Borosy András: *A nyugat-európai és bizánci hadviselés a honfoglalás és a kalandozások idején*. In: *Honfoglaló őseink*, Veszprémy László szerkesztésében. Budapest, 1986. 132–134. o.

¹²⁰ Kristó: i. m. 189. o.

¹²¹ Kristó: i. m. 268. o.

határfolyóra hozta ki, továbbá a kiértékelt eseménysorozatok idő- és térbeli kapcsolódása, a wienerwaldi felderítéstől a magyar csapatok bevetéséig. Ezt a koncepciót erősíti a Duna jobb partján a római limes út, és a túlsó parthoz viszonyított lényegesen jobb menetkörülmények, ebből fakadóan a magasabb menetteljesítmények. Az indoklások közé sorolható a bajor hadművelleti megtevesztés, melynek célja volt a magyar felderítés figyelmének, valamint törzsszövetségi erőösszpontosításának a Duna jobbparti menetoszlopra irányítása. Ez a gondolat tükröződik a bajor hadművelleti koncepcióban is, miszerint Theotmár csapatainak – fontos szárnybiztosítási feladat végrehajtása céljából, Luitpold hadoszlopának beérkezése előtt –, a Duna déli oldalán fontos átkelőhelyeket kellett birtokba venni.

Hasonlóságok és eltérések Nagy Károly hadjárata és a pozsonyi csata között

„*A menetszámítások és menetteljesítmények*” című fejezetben részletesen tárgyaltam Nagy Károlynak az avarok ellen, 791-ben indított hadjáratát. Bővebben azért tértem ki a hadjárat elemzésére, mert a 907. évi pozsonyi csata több vonatkozásban párhuzamba állítható vele.

Szakmai körök méltán figyeltek fel a pozsonyi csata és Nagy Károly avarok elleni hadjárata közötti hasonlóságra. A témával foglalkozó szakirodalom alapvetően a három hadoszlop megalakításával és útbaindításával indokolja a két hadjárat hasonlóságát, illetve azt éreztetik, hogy 907-ben a bajorok lemásolták Nagy Károly hadjáratát. Tény, hogy Aventinus híradásában a két hadjáratra csoportosított erők felépítése megegyezik Nagy Károly hadseregéével (egy-egy menetoszlop a Duna két oldalán és az őket támogató folyami flottilla). Ezen túlmenően több olyan elvi – a hadműveletek elgondolását érintő – egybeesést (hasonlóságot) is felfedeztem, melyek azonban tartalmilag lényeges különbségeket mutatnak. Természetesen alapvető eltérések is kimutathatók a két hadjárat között. Vegyük sorba őket.

A pozsonyi csata értékelésénél érdekes jelenséggént kellett tudomásul vennünk, hogy a hadoszlopok indulásának napján – június 17-én – Gyermek Lajos király, a hadjárat vezére Luitpold herceg, valamint a részt vevő Theotmár salzburgi érsek és Isangrim gróf még mindig Sankt Florián kolostorában, tehát a hadjárat gyülekezési körletében tartózkodott. Ez az információ a hadoszlopok menetkezdesi időpontjának hitelességében okozott némi bizonytalanságot.

Hasonló történt Nagy Károly hadjáratának feltételezett indulási napján, 791. szeptember 20-án is, amikor még a csapatok gyülekezési táborában, az Enns melletti Lorchban tartózkodtak a magas rangú egyházi és világi méltóságok: a király sógora; a bajor prefektus, I. Gerold; a freisingi püspök, Atto; a salzburgi püspök, Arn; valamint Meginfrid kamarás, az északi hadoszlop egyik vezére. Ez az érdekes egybeesés arra az eljárásra (katonai szokásra) utal, miszerint az alparancsnokok által vezetett első menetoszlopokkal még nem indultak el a hadjárat vezérei, hanem később (talán a derékhad táján, a hadoszlopok közepén) csatlakoztak a menethez. Ez indokolható egyrészt a biztonságukkal, másrészt, hogy a csapatok vezetése érdekében egyforma közelségben legyenek a hadoszlopok elejéhez és végéhez.

A hadsereget vezénylő parancsnok ilyen elhelyezkedésével találkoztunk a már említett Lech mezei ütközetben, 955-ben, amikor Ottó király nyolc légiót vezetett a magyarok ellen. A király középen az 5., a legerősebb légióból parancsnokolta a sereget. Sőt, amikor őseink az utolsó légiókat támadták, ellenük a Konrád herceg vezette 4. légiót vetette be.¹²²

További érdekes egybeesésre hívnám fel a figyelmet. A korabeli források szerint, Nagy Károly dunai flottillájának legénysége hozzáértő bajorokból állt. A pozsonyi csatában is bajor flottilla vett részt.¹²³ A Dunára támaszkodó nyugat–keleti irányú, bajor kereskedelmi forgalom a folyót jól ismerő, tapasztalt hajósokat biztosított a katonai célokat kiszolgáló dunai flottilla részére.

Mindkét hadjáratban nagy szerepet játszott a hadművelleti megtévesztés. Ez 791-ben érzékelhetően kitapintható az ismert dátumokhoz köthető események mögött. A források szerint már szeptember 5-ére egybegyűltek a csapatok és az Enns melletti Lorch erődtámasztás körül táborozva várták az indulási parancsot. Mire várhattak? Tudjuk, hogy Nagy Károly fia Pippin 791 augusztusában megtámadta Krajínában az avarokat. Augusztus 23-án elfoglalt egy avar határerődöt. A terület háromnapos megszállása után a győztesek hazatértek. Szakértői vélemények szerint Pippin elterelő hadjáratot hajtott végre, amivel magára vonta az avar erőket, amit alátámaszt, hogy Nagy Károly addig maradt a táborban, amíg hírt nem kapott fia sikeréről. Erről Pippintől egy szeptember 7–20. között kapott levélben értesült, s csak ezt követően indította el csapatait. Számítása bevált, mert a Duna-völgyében csekély avar ellenállásba ütközött. Luitpold 907-ben szintén alkalmazta a hadművelleti megtévesztést. Ő a Duna déli oldalára csalogatta a magyar had főerőit, míg az északin nagyobb ellenállás nélkül nyomulhatott Pozsony felé.

A pozsonyi csata értékelése szempontjából a két hadjárat párhuzamai közül kiemelném még a menetteljesítmények hasonlóságát, melynek rendkívüli fontossága abban rejlik, hogy visszavezethetők a források hitelességére is.

Összességében az a vélemény alakult ki bennem, hogy az avarok elleni hadjárat tanulságait, tapasztalatait a bajorok messzemenőkéig felhasználták a pozsonyi csata előkészítésében!

Ez nem csupán a hasonlóságokban mutatkozik meg. Észre kell vennünk a hadjáratok kezdete közötti három hónap időbeli különbséget. Nagy Károly (többek között) a tél beállta miatt fordította vissza seregeit a Kisalföld térségéből. Hadjáratát későn, szeptemberben kezdte. A pozsonyi csatára viszont már június 17-én elindultak a csapatok. Azonban felfedezhető további lényeges különbség is a két hadjárat között! Nagy Károly, a hadjárat fővezére a déli hadoszlopot vezette. A pozsonyi csata főparancsnoka Luitpold gróf az északi hadoszlop élén állt. Az avarok elhelyezkedését összehasonlítva a 907. évi pannóniai helyzettel, lényeges eltérés mutatkozik az avar és a magyar szálláshelyek kiterjedése között. Az avarok lakott szállástömbje nyugaton egészen a Wienerwaldig terjedt (tehát ha volt gyeprésávjuk,

¹²² Kristó: *A honfoglalás korának írott forrásai*. 225. o.

¹²³ Herwig Wolfram: *Österreichische Geschichte 378–907. Grenzen und Räume; Geschichte Österreichs vor seiner Entstehung*. Wien, 1995. 235. o.

akkor az ettől még nyugatabbra terjedt. Források szerint egészen a Tullni-medencéig!). Őseink zárt szállástömbje azonban még a Lajta folyót sem érte el, nyugat felé pedig nagyjából Mosonmagyaróvár–Szombathely vonalában húzódtott.

Nagy Károly esetében nem jellemezhető a hadoszlopok világi és egyházi seregek szerinti megkülönböztetése, míg a pozsonyi csata esetében – Aventinus szerint – igen.

Nagy Károly egészen a Rába torkolatáig, tehát mélyen az ellenséges területekre jutott ki, Gyermek Lajos király hadai pedig már Pozsony mélységében vereséget szenvedtek.

Mindezek alapján levonható a következtetés, hogy a bajorok alkotó módon, a kialakult helyzetre szabottan alkalmazták Nagy Károly hadjáratának tanulságait.

Amit Luitpoldról tudunk

Fontosnak tartom, hogy tisztázzuk Luitpold helyét, és szerepét a csatában, ugyanis neve a hiteles (korabeli) forrásokban csak az áldozatok között szerepel. A csata fővezéréként egyedül Aventinus említi.

Herwig Wolfram írja, hogy a Karoling bajorok uralkodásának utolsó másfél évtizedében Luitpold gróf meghatározó egyénisége lett a király környezetének. Hercegi helyzetét maga Gyermek Lajos király is elismerte, sőt a királyi oklevelekben örgrófnak (Markgraf/marchio) nevezték. Luitpold grófi címét Karintiában betöltött tisztségének köszönheti, ahol 893-ban a Wilhelm családból való Ruodpert váltotta fel. Erről az alapról kiindulva terjesztette ki hatalmát a bajor anyaországra, ahol 895-ben Engildeo utódként, és mint Bajorország keleti tartományainak helytartója fogalmazható meg pozíciója.¹²⁴ Ezt jelzi, hogy a királyi oklevelekben ő vezeti a grófi protokollsorrendet, a jelen lévő bajor grófok közül az első helyen került feljegyzésre. Luitpold így – a király után – a második hatalmasságot, (tartalmában) a hercegi rangot vívta ki magának. Előmenetelét sajátos politikájának köszönheti. Keményen és határozottan beavatkozott a belviszályokba, és teljes mértékben magához ragadta a cseh, morva, valamint az egyre veszélyesebbé váló magyar határvidék őrzését és felügyeletét. Egy St. Gallenben íródott királyi oklevél egyenesen Bohémia hercegeként titulálja. Már 900-ban sikeres csatát vívott őseinkkel. Nevét összefüggésbe hozzák egy 901-ben, a magyarok ellen végrehajtott eredményes összecsapással, és dokumentumok őrzik részvételét a 907. évi pozsonyi csatában.

Tehát 907-re Luitpold a király után a második politikai hatalmasságnak számított. A dokumentált feljegyzések szerint hadvezéri tehetségét éppen eleink ellen bizonyította. Mivel a király, Gyermek Lajos a pozsonyi hadjáratban nem vett részt, a felvonuló csapatok parancsnoka nem lehetett más, mint a keleti határvidékek örgrófja – „a király rokona” – Luitpold.

¹²⁴ Herwig Wolfram: *Österreichische Geschichte 378–907*. 169. és 270–272. o.

Luitpold és az északi hadoszlop

A Fuldai Évkönyv emlékezik meg részletesebben őseink 900. évi támadásról Pannónia és az Ostmark ellen. Ebből megtudjuk, hogy az Enns folyóig kijutott csapatok (Aventinus szerint a vezérük Kurszán volt), amikor híreket kaptak a Luitpold vezette bajor sereg ellenakciójáról, visszavonultak (feltehetően a Fischa folyó mögé). Ez alatt Luitpold átkelve a Dunán, a folyó északi partján portyázó csapatok felett aratott győzelmet.¹²⁵ Aventinus még azt is tudja, hogy Luitpold egészen Pozsonyig hatolt, ahol átkelve a Dunán váratlanul rajtacsapott Kurszánnak a Fischa folyó mentén táborba szállt seregén. Lehet, hogy a történetíró összekombinálta a Kurszán-támadást, a 901-ben egy portyáról visszatérő magyar csapat elleni rajtaütéssel, melyet vélhetően szintén Luitpold vezetett, és amire valóban a Fischa folyónál került sor. Akár az Évkönyv, akár Aventinus szerint esett meg a történet, az bizonyosnak látszik, hogy Luitpold jól felkészült hadvezér volt, aki több alkalommal végigjárta a Duna északi partját Pozsony előteréig. Tehát tapasztalatokkal rendelkezett az útvonalat és nehézségeit illetően. Nem lehetett véletlen, hogy Aventinus őt említi az északi hadoszlop élén (aki egyúttal az egész sereg parancsnoka is). A legnehezebb feladat, a Dévényi-kapu és Pozsony birtokbavétele, tehát az egész hadjárat döntő fontosságú feladatának végrehajtása várt rá.

A hadszíntér-értékelés eredménye (a Dévényi-folyosó birtoklása, és itt a dunai átkelőhelyek fegyveres felügyelete) szükségszerűvé tette a Duna mindkét partján a csapatoknak a körzetbe irányítását, ezzel a bajorok által ellenőrzött dunai hajóforgalom meghosszabbítását Pozsonyig. A terület birtokbavételéhez és megszállásához azonban gyalogságra is szükség volt, akiket pedig a flottilla is odaszállíthatott.

A magyar hadügy a pozsonyi csata tükrében

A pozsonyi csata részletes elemzése egy sor, a magyar hadüggyel kapcsolatos kérdést világít meg. Ezek közül a legfontosabb a korabeli magyar hadszervezet mozgása, melynek legfontosabb elemei: a gyepűlén folytatott felderítés, a riasztás és értesítés, a határvédelmi erők halogató harca és a főerők döntő ütközete, még a gyepű sávjában.

A csata lefolyását elemezve, a *határvédelem működését* is pontosíthatjuk. A modellezés megerősítette korábbi értékelésünket a gyepű kettős rendeltetését illetően, miszerint őseink a *gyepűlénnek* a határfolyóktól nyugatra elterülő sávját *biztonsági zónának* tekintették. Rendeltetése a terület ellenőrzésében, az idegen mozgások felderítésében és a határvédelmi erők riasztásában fogalmazható meg. A Wienerwald és a Fischa folyó közötti biztonsági zóna mélysége reálidejű felderítést biztosított, lehetővé téve bármely ellenséges behatás elleni intézkedés időbeli foganatosítását. Ettől keletre húzódott a *gyepű védelmi sávja*, a *határőrizeti sáv*, melyben a magyar könnyűlovasság – a szándékos megfutamodás taktikáját ismétlődően alkalmazva –, lelassította az ellenséges csapatok előnyomulási ütemét,

¹²⁵ Herwig Wolfram: *Österreichische Geschichte 378–907*. 192. o.

állandó zaklatással veszteségeket okozott, kifárasztotta erőit, felmorzsolta erkölcsi tartását, megbontotta fegyelmét, és számára előnyös helyen döntő csapást mért rájuk. Tehát a határőrizeti sáv rendeltetése az ellenség megsemmisítésében határolható be. A két sávot a határfolyók választották el egymástól. A határfolyók képviselték az első, ellenállási vonalat. A Duna déli oldalán a Fischa folyó, az északon pedig a Morva folyó jelölte ki a határokat, illetve választotta szét a gyeptű két sávját.

A csata tanulságai alapján *a gyeptű rendeltetése a felderítésben, riasztásban és a határvédelem szervezett egységében foglalható össze*. Nagy valószínűséggel *a felderítés a határvédelem része volt*, és sem a fogalmak, sem a mögöttük ma ismert tartalom akkor még nem vált szét.

A bevetésre kerülő csapatok a harc előtt nem összpontosultak egyetlen nagy gyülekezési körletben. Alkalmazásuk irányában, a döntő ütközet helyszíné közelében (egy-két napi járásra) szétagolt elhelyezésben, várakozási körletekben készültek a bevetésre. A főerők arra törekedtek, hogy a döntő ütközetet még a gyeptűsávban, a szálláskörletek előtt vívhassák meg. A csata lefolyása megerősítette a forrásokból egyébként jól ismert magyar taktikát is, miszerint őseink előszeretettel támadták az ellenség menetoszlopát, illetve táborát.

A modellezést követve, kitapintható a hadüggyel kapcsolatos, néhány fontos körülmény burkolt jelenléte. Az első **a magyar haderő mozgósítási rendszerét** érinti. Ugyanis a csapatok alkalmazási körleteikbe érkezésének dátumai – még egy feltételezett, korai Enns környéki felderítés esetére – sem tették lehetővé mozgósított haderő bevetését. Ebből következik, hogy a pozsonyi csatában a békében is hadrafogható, azonnal alkalmazható haderő került alkalmazásra! A csata modellezett lefolyása is azt bizonyítja, hogy magas harcértéket képviselő, harci tapasztalatokkal rendelkező, fegyelmezett csapatok vívták ki a győzelmet. Az események mögött kitapintható egy rendkívül hatékonyan szervezett haderő vezetési struktúra, melynek tengelyén szilárd központi akarat érvényesült.

A kétirányú fenyegetettség – keletről besenyő és/vagy bolgár, nyugatról a keleti frank – szükségessé, ugyanakkor a Kárpát-medence természeti tagoltsága lehetővé tette a hatalom területileg elkülönített képviselését. A békében hadrafogható, legütőképesebb katonai kontingens, a fejedelem katonai kíséretének a megosztása biztosíthatta az egységes törzsszövetségi érdekek fegyveres érvényesítését. A pozsonyi csatát megelőző évek fegyveres történéseinek értékelése alapján nyilvánvalóvá vált, hogy a Törzsszövetségnek és törzseinek már „békeidőszakban” jelentős létszámú, azonnal bevethető „békeállománnyal” kellett rendelkezni. A megszerzett területek fegyveres védelme érdekében az egységes vezetés alatt bevethető, bármikor rendelkezésre álló fegyveres erő léte megkerülhetetlen igényként jelentkezett Pannóniában.

A magyar csapatok gyors bevetethetősége is arra utal, hogy ebben az időszakban a Kárpát-medencében **a Törzsszövetségnek két hatalmi központja működött**: egyik a Felső-Tisza vidékén, a másik a Dunántúlon. A bajor támadásra történt határozott és gyors reagálás is arra irányítja figyelmünket, hogy létezhetett egy helyi (dunántúli) nyugati hatalmi központ, amely illetékes volt, illetve fel volt

ruházva döntéshozói jogkörrel Pannóniát illetően. **A pozsonyi csata lefolyása és végeredménye bizonyítja, hogy egy nagyon erősen központosított hatalmi szerveződés biztosíthatta csak a győzelmet.**

Azt az állandó fegyveres erőt, mely a Dunántúl védelmére volt hivatott, centralizált vezetés jellemezte. Részeiben ide tartozott a gyeprésávbán települt határvédelem, valamint Kurszán közvetlen alárendeltségébe tartozó, állandó kíséretéhez tartozó csapatkontingens, amelynek egy részét adhatta a fejedelmi kíséret kikülönített egysége is. Azonban – mint a fejedelem képviselője, vagy mint a térség hadvezére –, ellenséges támadás esetén alárendelésébe kerültek az itt szállásoló törzsi és nemzetségi fegyveresek is.

A modellezés hitelessége és közvetett eredményei

A modellezés hitelessége

A modellezés során alkalmazott számítások kiinduló adatait történelmi példákból vettem, és nem kötöttem ki egyetlen konkrét értéknél, hanem az intervallumok szélső értékei között számoltam. Hol kaptam visszaigazolást ezekre a történelmi tapasztalati adatokra?

Elsőként említtem a bajor hadoszlopok előrevonásának számolható átlagos napi menetteljesítményét (14–16 km/nap), mely alátámasztotta az általam kigyűjtött 12–35/40 km/nap tapasztalati értéket. Sőt, a terep függvényében számolt magasabb és alacsonyabb menetteljesítmények is intervallumon belül maradtak. Vonatkozik ez a megállapítás a harcérintkezés mozgásteljesítményeire is. A tapasztalati korlátként kapott szélső értékek 4,3–5,7 km/napra határolták be az üldözés/visszavonulás átlagos napi teljesítményét. Ezt az intervallumot középtértékére (5 km/napra) igazolta vissza a pozsonyi csatában a túlerőt képviselő bajor csapatoknak és őseinknek az összevágása a gyeprésávbán.

A modellezés közvetett eredményei

Az értékelési módszernek köszönhetően, a pozsonyi csata fontos részleteinek feltárásán túl, további eredményként tudható be, hogy a felderítés és a harcérintkezés létrejöttének időbeli összefüggései alapján megbízhatóan pontosíthatjuk a gyeprésávbán tagozódását és rendeltetését, továbbá a gyeprésávbának a védelem szempontjából kiemelkedő fontosságát.

A csatát övező körülményeknél, értékeltük az Ostmarkot és a Törzsszövetséget elválasztó gyeprésávot, annak mélységét, határfolyóit és tagoltságát. Az Ostmark erőrendszere és a Raffelstetteni vámrendelkezés tapasztalataiból kiindulva, és azokat összevetve a régészet településtörténeti vonatkozásaival, valamint történelmi forrásokkal, a csata modellezett lefolyása alapján úgy értékelhető, hogy az Ostmark és a Magyar Fejedelemség között húzódó gyeprés, alaprendeltetésében is elkülöníthető két részből állt. Az egyik, határfolyóktól a szállástömbök felé eső, gyéren lakott határvédelmi sáv, amelyben már állandó és szervezett fegyveres jelenlétet (határvédelmi erőket) lehet kimutatni. Ez a sáv szolgálta a fegyveres

védelem területét a zárt lakótömbök előtt, tehát a szállások távoli védelmét. **Ebben a sávban zajlott le a Pozsonyi csata mindkét ütközetet!** Az itt tartózkodó határvédelmi erők küldték ki a portyázó felderítő csapatokat a gyepűelve nagyobb mélységeibe, és ők szervezték meg a kiértesítést és riasztást.

A gyepűsáv felosztását erősítette meg a modellezés is. Az értékelés helytállóságát támasztotta alá, hogy az összetartozó értékpárok táblázataiban a bajor és magyar csapatokra számolt első harcérintkezés terepszakasza (őseink szempontjából a fegyveres ellenállás első vonala) – úgy a Duna déli partján, mint az északi oldalán – a határfolyókra esett! Ebben az esetben egymás megbízhatóságát erősítette két értékelés, a bajor csapatok mozgássebességének számított eredményei egybeestek a gyepűsáv földrajzi tagozódásával.

A menetszámítások hibatűrései

Plusz–mínusz egy napban értékelve a menetteljesítmények függőségét a menetidőtől, számításokat végeztem a déli útvonalra a 270 km megtételéhez elfogadható 16, 17 és 18 nap menetidők eseteire. Az eredményeket – melyekben azt vizsgálom, hogy a tapasztalati normák keretein belül tartható-e az első harcérintkezés vonala a Fischa folyó mentén – az alábbi táblázatokban foglaltam össze:

29. táblázat

Menettávolság Enns–Pozsony, 270 km, 16 nap menetidő esetén (16,9 km/nap átlagos menetteljesítmény)			
Enns–Fischamend menetszakasz (~ 230 km)		Fischamend–Pozsony menetszakasz (~ 40 km)	
Menetteljesítmény (km/nap)	Teljesített napok	Fennmaradó napok	Menetteljesítmény (km/nap)
25	9,2	6,8	5,9
30	7,6	8,4	4,8
35	6,6	9,4	4,3

30. táblázat

Menettávolság Enns–Pozsony, 270 km, 17 nap menetidő esetén (15,9 km/nap átlagos menetteljesítmény)			
Enns–Fischamend menetszakasz (~ 230 km)		Fischamend–Pozsony menetszakasz (~ 40 km)	
Menetteljesítmény (km/nap)	Teljesített napok	Fennmaradó napok	Menetteljesítmény (km/nap)
23	10	7	5,7
24	9,6	7,4	5,4
25	9,2	7,8	5,1
30	7,6	9,4	4,3

31. táblázat

Menettávolság Enns–Pozsony, 270 km, 18 nap menetidő esetén (15 km/nap átlagos menetteljesítmény)			
Enns–Fischamend menetszakasz (~ 230 km)		Fischamend–Pozsony menetszakasz (~ 40 km)	
Menetteljesítmény (km/nap)	Teljesített napok	Fennmaradó napok	Menetteljesítmény (km/nap)
20	11,5	6,5	6,15
22	10,5	7,5	5,3
25	9,2	8,8	4,6
27	8,5	9,5	4,2

A táblázatok összesített szélső, összetartozó értékpárjai (Enns–Fischamend menetszakaszra 22–35 km/nap, és a hozzá tartozó Fischamend–Pozsony menetszakaszra a 4,3–5,7 km/nap) a tapasztalati értékhatáron belül találhatóak. A Fischa határfolyóra számolva ez azt jelenti, hogy a menetidőben az egy nap eltérés a számolt menetteljesítményt jóllehet egy nappal növeli vagy csökkenti, azonban mindegyik esetben az első harcérintkezés vonala a Fischa menti térségre értékelhető.

Megközelíthető a harcérintkezés sávja az eddigiektől eltérő számítással is. Fogadjuk el a déli útvonal 270 km-ének teljesítését a középérték 17 napjában. A harcérintkezésig megtett menetteljesítmény középértékét számoljuk 25 km/napban, és a harcérintkezés mozgássebességének közepét 5 km/napban. A bennünket érdeklő kérdés most az, hogy a napok függvényében hány kilométert tettek meg a bajor csapatok harcérintkezésen kívül és harcérintkezésben? (A megoldandó matematikai formula $s=s_1+s_2=v_1t_1+v_2t_2$, ahol $s=270$ km, s_1 - menettávolság harcérintkezésen kívül, s_2 – menettávolság harcérintkezésben, $t_1+t_2=17$ nap). Fejezzük ki a képletet t_1 -re: $t_1=(s-v_2t_2):v_1$. A sebességértékekre helyettesítsük be a középértékeket ($v_2=5$ km/nap, $v_1=25$ km/nap, és számoljuk ki a $t_2=7,8$ és 9 napra a t_1 értékeket. A számolt mennyiségeket foglaljuk táblázatba!

32. táblázat

Behelyettesített t_2 érték (harcérintkezésben eltöltött idő) (nap)	Számolt értékek				
	t_1 (nap)	$t_1 + t_2$ (nap)	Menettávolság harcérintkezésen kívül $s_1=v_1t_1$ (km)	Harcérintkezésben megtett távolság $s_2=s-s_1$, $s_2=v_2t_2$ (km)	Megjegyzés
7	9,4	16,6	235	35	szélső érték
8	9,2	17,2	230	40	középérték
9	9	18	225	45	szélső érték

A középértékkel végzett számítás megerősítette, hogy a harcérintkezés felvételére a Fischa folyó mentén (Fischamend térségében) került sor. A táblázatból az is kiolvasható hogy a középértéktől az egy napos eltérés a harcérintkezés felvételét a határfolyótól keletre és nyugatra +/- 5 km-es sávba helyezi. Ezek az értékpárok összevethetők a 20. táblázatban számoltakkal.

BEFEJEZÉS

Következmények a bajorok részéről

A pozsonyi csata következményei elsősorban a bajor hatalmi viszonyok megváltozásában jelennek meg.

A csatát követően **Arnulf dux**, a Pozsonynál elesett Luitpold idősebb fia lett Bajorország hercege. Arnulf az Enns folyót a magyarok határfolyójának ismerte el. Nem szándékozott a magyarokkal fegyveres küzdelemben bocsátkozni, 908-ban pedig 15 év szabad átvonulást biztosított Bajorországon keresztül kalandozó őseink seregeinek.¹²⁶

A pozsonyi csata után dinasztia váltás következett be a király környezetében, a királyi udvar köreiben meghatározó két család, a Luitpoldok és a Konrádok között. Ugyanis 907 után a király környezetéből egy csapásra és teljes mértékben eltűntek a bajor világi nagyságokat képviselő Luitpoldok, és a bajor határgrófoktól a befolyásos udvari helyek a frank Konrádokra szálltak át. Gyermeke Lajos halálát (911. szeptember 24.) követően I. Konrádot választják királynak (911. november 11.). Ő volt Németország első, nem Karoling királya. 918 decemberében bekövetkezett haláláig állandóan harcban állt Arnulf herceggel Bajorországgal.¹²⁷

A pozsonyi csata új szakaszt nyitott a bajor történelemben.

Eredmények a magyarok részéről

A pozsonyi győzelem Pannónia nyugati határát (a gyepeúlve határát!) kitolta az Enns folyóig, és északra véglegesítette a volt Morva Birodalom keleti részeinek (a mai Szlovákia és Észak-Magyarország területének, valamint Alsó-Ausztria keleti területeinek) elfoglalását.

A győzelem olyan megsemmisítő volt, hogy a németek legközelebb csak 123 év múlva, 1030-ban indítottak újból támadást a Magyar Királyság ellen!

A pozsonyi csata lefolyása és végeredménye bizonyítja, hogy egy nagyon erősen központosított hatalmi szerveződés biztosíthatta csak a győzelmet. Fontosságát az egységes nemzetté szerveződés, a nemzeti tudat formálódásában fogalmazhatjuk meg. A győzelem a honfoglalók és az őslakosság összefogásából születhetett meg, a Magyar Törzsszövetség és a csatlakozott népek fegyveres erőinek együttműködése alapján. Három évvel Kurszán vezér halála után esetleg mást lehetett volna elvárni, azonban viszálykodás és az elkülönült helyi érdekek kifejezésre juttatása helyett egy egységes katonai fellépésben ötvöződött a honbirtoklásának tudata. Ebben a katonai egységben kifejezésre jutott küzdelmet méltán nevezhetjük első nagy honvédő háborúunknak. A pozsonyi diadal tette lehetővé, hogy a Kárpát-medencébe beköltöző, saját hazára igényt tartó őseink megteremtsék a honalapítás feltételeit.

¹²⁶ Bóna István: *A magyarok és Európa a 9-10. században*. Budapest, 2000. 36. o.

¹²⁷ Rudolf Hiestand: i. m. 11. o.

NÉGYESI LAJOS

**A MAGYAR HADMŰVÉSZET
A 907. ÉVI POZSONYI CSATA IDEJÉN**

A korai magyar hadművészetet vizsgálva, el kell kerülnünk azt a hibát, hogy a hadművészet jelen kori fogalmát vetítsük vissza a múltba. A legendás sikerek, a félelmetes hírnév mögött – amikor a magyarok nyilait félte Európa –, hiba lenne valamiféle titkos taktikát vagy legyőzhetetlenséget biztosító fegyvert keresni. Önmagában az is problémát okozhat, hogy a korai középkorban a hadművészet fogalmát értelmezzük. Tény, hogy minden korban voltak/vannak harcosok, akik egy-egy vezető körül csoportosulnak és változó színvonalon képesek az erőszak alkalmazására, bizonyos célok elérése érdekében. Azonban az országok gazdasága csak korlátozott időre biztosítja nagyobb létszámú seregek együtt tartását, másrészt a kötelékharc szintjén csak gyengén képzett parasztkatonák eleve képtelenek összetett manőverek végrehajtására.

Az ókor, középkor és a későbbi időszakokban akkor beszélhetünk hadművészetről, amikor a jól képzett katonákból álló hadseregek arra inspirálják a katonai gondolkodókat, hogy kimunkálják a kötelékek hatékony alkalmazásának módjait.

A vizsgált időszak Európájában a hivatásos harcosok tevékenysége saját országukban elsősorban hatalmuk fenntartására irányul. Külső támadás esetén a korlátozott számú gyakorlott fegyverforgató mellett az érintett terület férfi lakossága alkotja a haderő bázisát. Az országok közötti háborúk többnyire nem a csatatereken dőlnek el, sokkal hatékonyabb módszer a hadtáphadászat alkalmazása. A kor háborúi elsősorban a rivális gazdasági gyengítése és hatalmának dezorganizálása érdekében folytak. Nehéz volt összegyűjteni akkora sereget, amivel országot lehetett volna hódítani és megszállni. Sokkal célszerűbb volt a területet kifosztani, a falvakat felgyújtani. Ezzel persze tovább növelték a haderő tehetetlenségét, mivel a lerabolt területek nem tudták ellátni a hadrakelt sereget. A csaták kis száma is jelzi a hadtáphadászat elsőbbségét. Ehhez nincs szükség gyakorlott katonákra, az ellátásban és főleg a motivációban meghatározó szerepet játszik a zsákmány. A magyarság sikereit ilyen környezetben tudjuk értelmezni.

A magyar törzsek életében meghatározó szerepet játszott a ló. „*Lovaikon szoktak járni, gondolkozni, álldogálni és beszélgetni.*”¹ – írja a krónikás, melynek háttérében személyes tapasztalat állhat, egyfajta kulturális sokk. A lovon járó ember másként látja a világot. Tudatában van a nagyobb mozgásképességének, nagyobb távolságokban gondolkodik, könnyen vállalkozik hosszabb utakra. A ló nyergéből egy másik világ tárul fel, hiszen a gyalog járónál magasabbról szemléli a tájat.

¹ *Regino prümi apát évkönyve: A magyarok elődeiről és a honfoglalásról.* Szerk. Györffy György. Budapest, 1986. (a továbbiakban: MEH) 208. o.

Más a habitusa, mivel már gyermekkorától megszokta, hogy nagyerejű állatot irányítson, nagyobb az öntudata, magabiztosabb. A magyaroknál a ló szerves részét képezte a gazdasági életnek is. Nem véletlen a krónikás megjegyzése a ló szerepéről, melynek minden részét felhasználják.

A ló rendkívül nagy stratégiai manőverképességet biztosított. Hetek alatt felvonulhattak a kiválasztott területre, napok alatt az ellenőrzésük alá vonhatták és így megakadályozták a terület fegyveres erőinek mozgósítását. A kiválasztott területet azután kedvükre kirabolták.

Az egymással szinte folyamatosan harcban álló német fejedelemségek és királyságok között mindig akadt egy, amelyik a magyarokat hívta segítségül a rivális ellen. A megosztottság miatt a különböző hatalmi érdekcsoportok csak korlátozott számú fegyveres felett rendelkeztek. Ezek többnyire csak arra voltak elegendők, hogy néhány megerősített helyet védelmezzenek a kalandozókkal szemben, esetleg kisebb csoportokkal felvegyék a harcot.

Keegan² kifejti, hogy a támadó mindig előnyben van, mivel a megtámadott nem tudja, hogy hol csapnak le. A mozgékonyaságnak köszönhetően, mire aktivizálódott a megtámadott ország védelmi rendszere, addigra már hazafelé tartottak. Ez nem magyar sajátosság, hiszen a királyság időszakában nekünk is el kellett szenvedni ezeket a gyors betöréseket a besenyők, a kunok, vagy akár a törökök részéről. Általában csak akkor sikerült vereséget mérni a támadókra, amikor zsákmánnyal megrakodva hazafelé tartottak. Jól példázza ezt Kerlés (1068) vagy jóval később Kenyérmező (1479).

A Magyar Törzsszövetség rendkívül nagy mozgásképesiséggel rendelkezett. Ha hihetünk Bíborbanszületett Konstantin császárnak, akkor a Kárpát-medencébe költözés előtt legalább két esetben kényszerült a törzsek teljes népessége szállásterület-váltásra³, a haderő pedig rendszeresen indított hadjáratokat távoli vidékekre.⁴ Ez azt jelzi, hogy a mindennapi élet része volt a tudás, miként tarthatják fenn életkörülményeiket hosszabb vándorlás során is. Fontos tényezője volt ennek a lótenyésztés, ami nagy tömegű, igénytelen szállítóeszközt biztosított.

A földművelő népek életformája nem támogatta a nagy számú ló tartását. A gazdaság igavonó szükségletét szarvasmarhák elégítették ki. A ló elsősorban a közlekedés eszköze volt, és ennek megfelelően csak egy szűk réteg használta, aki megengedhette magának egy gazdasági hasznot nem hajtó jószág takarmányozását. A korai középkor magyarságának életét nem túlzás lovas kultúrának minősíteni.

A magyarság életében a zsákmányszerző hadjáratoknak fontos gazdasági szerepe volt. Jelentős számú rabszolgát biztosítottak, akik egyrészt munkaerőt jelentettek a családi gazdaságokban, másrészt jól eladható árut a déli piacokon. Az extra munkaerő a férfilakosság széles rétegének tette lehetővé a harcos létet. A zsákmány eladásából származó jövedelem jó életszínvonalat biztosított.

² John Keegan: *A hadviselés története*. Budapest, 2002. 196. o.

³ Bíborbanszületett Konstantin: *A birodalom kormányzása*. MEH 118-119.o.

⁴ *Ibn Ruszta és Gardézi*. MEH 88. o.

A magyarság részéről a katonai erő alkalmazása a mindennapi élet része. **A kalandozások elsődleges célja a zsákmányszerzés volt.** A nyugati fogalomrendszerben az idegen ország területére indított hadjárat elsődleges célja a hódítás, a terület megszerzése, a hatalom kiterjesztése. Ezzel szemben a kalandozás célja nem a terület megszerzése, a Törzsszövetség hatalmának kiterjesztése, mivel a két politikai rendszer nem kompatibilis. A Törzsszövetség vezetése nem alkalmas egy királyság vezetésére. A cél a saját nép gazdagítása, tehát a kalandozás során érintett terület csak mint az anyagi javak megszerzésének forrásaként jön számításba.

A hírszerzés területén előnyt jelentett, hogy a kereskedelmi utak a Kárpát-medencén keresztül vezettek, tehát az arab, bizánci, északi és itáliai kalmárok folyamatosan hozták-vitték a híreket. A szomszédokkal kötött katonai szövetségek elősegítették a diplomáciai kapcsolatok fenntartását. Ezzel szemben a magyarság körében hosszú ideig élt a bizalmatlanság az idegenekkel szemben. A források szerint titkolózók voltak, amit megkönnyített az eltérő nyelv és kultúra.

A sereg felvonulása a hadművelleti területen több lépcsőben történt. A főerők a málhával jól járható utakon vonultak. Nem folyamatosan meneteltek, hanem rövidebb-hosszabb időre, közben alkalmas helyeken letáboroztak. Ez volt a felvonulás hátsó területe, amit rendszerint egy folyó választott el a harctevékenység területétől. Erre a területre – több irányba, legyező alakban – osztagokat küldtek ki, melyek ideiglenesen tábort vertek és felderítő járőröket küldtek ki. Ezek feladata volt a terület felderítése. Nemcsak az ellenséges fegyveresek elhelyezkedése, hanem a zsákmányt rejtő települések is fontos információt jelentettek.

Ez a formáció igen magas szintű vezetési és együttműködési rendszert követelt. A kötelékek kiképzése és felkészítése hajtóvadászaton történt.⁵ A helyzet jól modellezi a harci alkalmazást. A több száz négyzetkilométeres területet előre kijelölték. Meghatározták az egyes csoportok behatolási irányait és a hajtásra kijelölt területet. A csapatok átvizsgálták a kijelölt területet, és miközben maguk is ejtettek vadat, a nagyobb részét egy meghatározott terület felé terelték. Ez volt a vadászat utolsó mozzanatának helyszíne, ahol a minden irányból körülzárt területre szorult vadakat elejtették.

A vadászat során érvényesülnek a harc során követett elvek. Egy viszonylag nagy kiterjedésű terület folyamatos ellenőrzése, a potenciális célpontok felderítése, majd a területen folyó mozgások ellenőrzése. Mivel az erők megosztva tevékenykednek, nehéz megállapítani a pontos létszámukat és a főerők helyét. Ez már csak azért is nehéz, mivel a járőröző csoportok feladata, hogy biztosítsák a főerőket.

A Szent Gallen-i kaland leírásában tetten érhetjük a vadászat elemeit. A terület átvizsgálását járőrökkel – *„Azok pedig sűrűn küldtek felderítőket, hogy igen alaposan átkutassák az erdőket és valamennyi rejtekhelyet; s várták őket mi hírt hoznak.”*⁶ A célpont megtalálását – *„a felderítők hirtelen kürtjellel és nagy kiáltozás közepette sietve közelegtek. Jelentették, hogy fegyveres csapatokkal megerősített*

⁵ U. Köhalmi Katalin: *A steppék nomádja lóháton, fegyverben.* Budapest, 1972. 124-125. o.

⁶ Ekkehard: *Sankt Gallen-i történetek. A honfoglalás korának írott forrásai.* Szerk.: Kristó Gyula. Szeged, 1995. (a továbbiakban: HKIF) 249. o.

erőd található a közelükben.”⁷ A szükséges erők csoportosítását – „szokásuk szerint hatalmas tűz- és füstjelek révén összevonták a szétszóródott csapatokat.”⁸

Az ellenséggel szembeni tevékenység során meghatározó a mozgás. Ahol az ellenség gyengébb, védekező, tehát erőhátrányban van, oda a rendelkezésre álló erőket összevonják. Ha az ellenség aktív, támadó tevékenységet folytat, a felderítő csoportok az összeütközés után folyamatosan tartva a kapcsolatot, maguk után csalva az ellenséget, visszavonultak. Eközben a főerők alkalmas helyen előkészítik a lesállást.

A 907. évi háború a korai magyar hadművészet iskolapéldájának tekinthető.

A hadművelet első eleme a hosszú visszavonulás. Hasonlóval találkozhatunk a 899. évi brentai csata előtt, amikor a magyarok Páviától vonulnak vissza a Brentához, de ezt alkalmazta a tatár sereg 1221-ben a Kalka folyónál az egyesült orosz–kun sereggel szemben és 1241-ben a muhi csata előtt is, amikor Pesttől a Sajóig vonultak vissza. A több napos vonulás során kis létszámú mozgékony csoportok folyamatosan zaklatják, támadják a menetoszlopot, s ezzel mindvégig arra kényszerítik az ellenséget, hogy fenntartsa a harckészültséget. A portyázó lovasok akadályozzák az ellenség felderítését is, ezzel folyamatos információhiányt okoznak, ami nehezíti a vezetők döntéshozatalát. Idővel a katonák fáradnak, csökken a harci kedvük, egyre figyelmetlenebbek lesznek. A felvonulás során fogynak a készleteik, amit helyi beszerzéssel csak nehezen tudnak pótolni mivel a felvonulási területet előttük felperzselték, a kutakat megmérgezték. Hasonló célokat szolgált a gyepük előtti széles lakatlan sáv és a természetes és mesterséges akadályok rendszere, mely 1030-ban II. Konrád, 1042-ben, 1043-ban és 1051-ben III. Henrik, 1074-ben pedig IV. Henrik és Salamon hadjáratait tette sikertelenné. A hosszú visszavonulás során a támadó kezéből kicsúszik a kezdeményezés, hiszen ő nem rendelkezik információkkal a szemben álló erők helyzetéről, nem tudja tervezni a döntő összecsapást.

A visszavonulás során a védők áldozatot hoznak, hiszen a támadót kénytelenek beengedni a saját területükre és a saját országuk egy részét el kell pusztítaniuk. A támadó erejétől függően kell egyre mélyebben kell beengedni az ellenséget, míg elérkezik az alkalmas pillanat a támadásra vagy feladja eredeti szándékát az agresszor és visszafordul.

Bölcs Leó megemlékezik a magyarok azon szokásáról, ha „*valamely üldözött ellenségük megerősített helyre menekül, azon vannak, hogy pontosan kipuhatolják, hogy mind a lovak, mind az emberek miben szenvednek hiányt, s mindent elkövetnek, hogy az ezekben való megszorítás útján ellenfeleiket kézre kerítsék vagy ezeket tetszésük szerinti egyezsége rábírák, oly módon, hogy eleinte enyhébb feltételeket szabnak, majd ha ezekbe az ellenség belement, más nagyobb dolgokkal hozakodnak elő.*” A könnyűlovasok alkalmatlanok a megerősített helyek elleni frontális támadásra. Mint az a fenti idézetből is kiderül, inkább a lélektani harc eszközeivel élnek. Ez történhetett Pozsonynál is. A magyar lovasok teljesen bekerítették és elszigetelték a külvilágtól a bajorok megerősített táborát. Éjjel-nappal

⁷ Ekkehard: *Sankt Gallen-i történetek*. In: Kristó Gyula: *A honfoglalás korának írott forrásai*. 250. o.

⁸ Widukind: *Szász történet*. HKIF 222. o.

folyamatos támadásokkal zaklatták őket. Hasonló módszert alkalmaztak a kalandozó magyarok a megerősített helyek ostrománál, 1051-ben I. András vitézei is ezzel bírták rá a németeket vértjeik elhagyására, 1241-ben Batu kán harcosai pedig IV. Bélát a megerősített tábor feladására. Az alkalmazott módszerekről és a hatásukról képet alkothatunk a Képes Krónika leírása alapján mely III. Henrik katonáinak 1051-es szenvedéseiről szól: *„a magyarok és a besenyők éjszakáról éjszakára kegyetlenül zaklatták, mérgezett nyilakkal öldösték őket, sátraik közé pányvát hánytak, és így sokakat elragadtak azok közül, akik valami szolgálatban jártak. Megrémültek a németek a nyílzáportól, mely elárasztotta és fogyasztotta őket, földbe ásták magukat, és maguk fölé borítva pajzsait, elevenek és holtak egy sírban feküdtek.”*

A következőkben a források adatai alapján megpróbálom rekonstruálni a kalandozás kori magyar harcéljárását. A harcrend látszólag egyszerű sémát mutatott. A sereg nagyobbik része zárt arcvonalú, mélységben tagozott harcrendet vett fel nyílt, jó kilövést biztosító terepen. A zárt arcvonal az egész kötelék által lött nyílzápor hatékonyságát fokozta, míg a mélységi tagolás a vezethetőséget biztosította, mivel a nehézlovasság rohamát gyakran az arcvonal megnyitásával hárították el. Ezt a **jelentősebb seregrészt nevezzük zömnek**. A sereg **kisebbik része**, kb. 1/3-a nem vett fel harcrendet, hanem az ellenség harcrendjét támadta – **nevezzük őket martaléknak** –, közel lovagoltak és nyilazással próbálták rohamra ingerelni a zárt rendben álló ellenséget.

Figyelembe véve, hogy a magyar tegezbe kb. 15–17 db nyílvessző fért, feltételezhető, hogy a martalék legalább két lépcsőben hajtotta végre a feladatot, hogy a nyilazás folyamatos legyen és a kilőtt nyílvesszőket pótolni tudják. A harcosok tegezésében ugyanis legalább 5–7 nyílvesszőnek tartalékban kellett lenni, mivel a martalék tevékenysége akkor volt sikeres, ha az ellenség elvesztette a türelmet és rohamra indult. Ekkor gyors lovaikon menekülést színlelve, közben hátrafelé nyilazva a zöm elé csalták az üldözőket. A nyugati sereg harcrendje a roham–üldözés megindulásakor rendszerint felbomlott. A továbbiakban a hadvezér csak akkor tudott volna beavatkozni az események menetébe, ha rendelkezett tartalékokkal. A magyar taktika ezen sémáját I. Henrik is felismerte (ebből is látszik, milyen zseniális katona volt) és a riadei (merseburgi) csatában hatékony ellenrendszabályokat foganatosított. Tudniillik a csata előtt megparancsolta, hogy *„senki ne próbálja előzni bajtársát, még ha gyorsabb is a lova”*.⁹ A szászok a zárt rendet megtartva hajtották végre a rohamot, közben pajzsaikkal védték magukat a nyílvesszők ellen.

Az esetek többségében azonban a hadvezérek nem voltak képesek irányítani a rohamot, így a sereg szétszóródva, rendezetlenül rohant a zöm felé. Kb. 150–200 méterre voltak az arcvonaltól, amikor a zöm nyílzáport lött rájuk, majd megnyitotta az arcvonalat, átengedte a martalékot és a megzavarodott, vezetés nélküli üldözőket közelharcban verte szét. Meg kell jegyeznem, hogy a terep is befolyásolta a zöm felállítását. Nem minden esetben fogadták az ellenséget arcból, gyakran a zöm oldalt állt és így lött nyílzáport az ellenség tömegére, majd a martalék is visszafordult. A nyílzápor volt az egyik legfontosabb eleme a taktikának.

⁹ Liutprand: *Antapodosis*. MEH 230.o.

Riadénál Henrik erre is figyelmeztette katonáit: „*a pajzsokon fogjátok fel az első nyíllövéseket, azután sebes vágatással és leghevesebb lendülettel rohanjatok rájuk, hogy másodszor ne tudják kilőni rátok nyilaikat, mindaddig, amíg nem érzitek a fegyvereitek által ütött sebeket.*”¹⁰ Láthatjuk, hogy a 933. évi vereséget a nyílzápor hatástalansága okozta. Ez ugyanis időzavart okozott. A nyílzápor rendszerint megtorpanásra készítette a támadókat kb. 100–150 méterre az arcvonaltól. Ez elég időt adott a zömnek, hogy megnyissa az arcvonalat a martalék előtt. Riadénál pedig éppen ez az idő – a megtorpanás – hiányzott, hiszen a százszok a nyílzápor után ugratták vágatába lovaikat, így belerohantak az arcvonal előtt torlódó martalékba.

A látszólag egyszerű séma a valóságban rendkívül gyakorlott hadvezért és fegyelmezett állományt követelt. Az ellenség részéről nehezen áttekinthető volt, Henrik is csak az előzetesen kiadott parancsának, és nem a folyamatos vezetésnek köszönhette a sikert.

Bár a nyugati seregekben is voltak könnyű fegyverzetűek, de ezek rendszerint alul maradtak a magyar portyázókkal szemben. Így a csata időszakában szinte az egész csatamezőt a magyarok tartották ellenőrzésük alatt. A zárt rendben álló nyugatiak mindenfelé száguldozó lovasíjász csoportokat láttak, és állandó nyílzáport kellett elszenvedniük. Ez a sebesüléseken túl a reménytelenség, körülzártág érzését is gerjesztette, ami a roham megkezdésére sarkallta őket.¹¹

A roham-üldözés megkezdésekor a nyugati vagy bizánci harcosok csak a menekülő lovasíjászokat látták maguk előtt, akik a nyeregben hátrafordulva célzott lövéseket adtak le üldözőikre. Az üldöző egyik kezében a pajzsot, a másikban lándzsát vagy kardot fogott, nyakába akasztva lógott a szár, mivel a lovát sarkantyúval irányította – bár nagyon nem kellett, ment az a tömeggel együtt – próbálta magát védeni a hátrafelé lőtt nyilaktól, és közben észre sem vette, hogy mikor jutott a zöm elé és hullott a nyakába a nyílzápor, az átlagosnál nehezebb hegyű vesszőkkel. Nem véletlen, hogy a sebzett lovak meghöklöltek, és az üldöző tömeg zavarodottan összetorlódott és csak a lendület vitte a zöm által nyitott zsákba. Az ellenség tömegének megtorpanása lehetőséget adott arra, hogy több nyílzáport is lőjön rájuk a zöm.

Ezt a sémát a hadvezérek rutinszerűen alkalmazták. Bizonyítja ezt az augsburgi csata. Itt az első összecsapásra 910-ben került sor, amikor Gyermek Lajost a séma mintaszerű alkalmazásával győzték le. A német sereget hajnalban, a táborában lepte meg a martalék. („... még mielőtt »Auróra elhagyná Titonus sáfrányszínű ágyát«, a magyarok népe öldöklésre szomjasan, és vágyódva a harcra meglepi a még ásítozó keresztényeket, mert többeket a nyíl előbb ébresztett fel mint a kiáltozás;”)¹² Az első összecsapás után az üldözőket a zöm elé vezették, („a türkök hátat fordítva mintha megfutamodnának”)¹³ mely oldalba támadta a nyílzáportól megzavarodott ellenséget. („a király népe, a cselvetést nem sejtve, a legerősebb lendülettel üldözőbe veszi őket, a lesben állók minden oldalról előjönnek, és

¹⁰ Liutprand: *Antapodosis*.

¹¹ A tatárok 1241/42-ben hasonlóan sikerrel alkalmazták ezeket a fogásokat.

¹² Liutprand: i. m. 225. o.

¹³ Uo.

megsemmisítik a győzteseket”)¹⁴ 45 évvel később Lehel és Bulcsú hasonló módon akarta legyőzni I. Ottó seregét. A martalék hajnalban megtámadta a német tábor. Nem tudták, hogy Ottó már korábban megindította a sereget („Kora hajnalban felkelve, miután egymással kölcsönösen kibékültek, s előbb a vezéreknek, majd minden egyes katona egymásnak is eskü alatt megígérte a segítséget, felemelt zászlókkal kivonultak a táborból.”)¹⁵ 300–400 fős csoportokban nehezen járható, átszegdelt, bozótos terepen. („A sereget egyenetlen és nehéz terepen vezetik, hogy az ellenségnek ne adjanak alkalmat arra, hogy zavarják a csapatokat nyilaikkal.”)¹⁶ A tábor a csehek őrizték, két százsz csapatral együtt. Ezek is főként a tábor bontását irányították. A martalék lerohanta őket és rövid összecsapás után elfoglalták a tábor. Nem tudtak ellenállni a zsákmány csábításának és fosztogatni kezdtek. Azt hitték ugyanis, hogy az egész német sereg megfutott.

Mikor Ottó tudomást szerzett a támadásról, Vörös Konrádot küldte vissza, hogy a málhát visszaszerezze. Közben Bulcsú és Lehel úgy tudta, hogy sikerült legyőzni a németeket. A zöm harcrendje kezdett felbomlani. Eközben eleredt az eső¹⁷ és Konrád is visszaért a táborba ahol a gondatlanul fosztogató martalékok szétverte. Az eső idejére a zöm íjászhai leeresztették az íjak húrjait, azonban ekkor bukkantak elő Ottó csapatai a bozótostól, harcrendbe álltak és rohamra indultak („esőzés közben rájuk támadt és egyik csapatukat, amelyik a városhoz közel állt, hamarosan leverte”).¹⁸ A zöm rövid ellenállás után rendezetten vonult vissza. Az üldöző németeket, több ízben is nyílzáporral pusztították. A magyar vereség okát keresve egyrészt Ottó csellfogását kell számításba vennünk, hogy a sereget szokatlanul korán megindította és a magyarok elől rejtve vonultatta fel, de látni kell a magyar felderítés mulasztását is.

Láthatjuk, hogy a harcban a martalék mozog, a zöm pedig egy zárt csoportban várja az ellenség támadását. A zöm pusztító erejét az íjak hatékony alkalmazása adja. Az íj lőtávolságának függvénye, hogy a közeledő ellenségre hány nyílzáport tudnak lőni. Az ellenség legyőzésének azonban nem abszolút eszköze az íj és nyíl. Alkalmas a szembenálló erők harcrendjének megbontására, azonban a győzelmet csak közelharccal lehet kivívni.

¹⁴ Liutprand: *Antapodosis*. 226. o.

¹⁵ Widukind: *A szászok története*. MEH 253. o.

¹⁶ Uo.

¹⁷ Kézai Simon: *Magyar Krónika*. Ford. Császár Mihály. Budapest, 1999. 43. o.

¹⁸ Uo.



A pozsonyi csata, 907. P. J. N. Geiger historizáló metszete az 1840-es évekből
Forrás: Wenzel Gusztáv: Magyarország és Erdély története képekben. Pest, 1843.

RÉVÉSZ LÁSZLÓ

A POZSONYI CSATA EGYIK LEHETSÉGES RÉSZTVEVŐJÉNEK SÍRJA KAROSON

A 907. évben történt események csokrában baljósan sötétlett a Salzburgi Évkönyv lapjain pergamenre vetett mondat: „*Nagyon szerencsétlen harc folyt Brezalauspurc-nál július Nonae-je 4. napján...*” (Tóth Sándor László fordítása.)¹ Szerencsétlen bizony, a bajorok szempontjából legalábbis mindenképpen. Nem is csodálkozhatunk azon, hogy a salzburgi egyházi férfiú sietve továbbhaladt, s a történekekről csupán az imént idézett szűkszavú tudósítást hagyta ránk.

Közei kortársa, a fontos eseményeket a Sváb Évkönyv (Annales Alamannici) lapjain megörökítő Szent Gallen-i szerzetes ugyancsak tömören és röviden fogalmazott, de azért az előbbinél bővebb tudnivalókat közölt az utókorral: „*907. A bajorok kilátástalan háborúja a magyarokkal, Luitpold herceget megölték, övéinek féktelen kevélységét letörték, és a keresztények alig néhányan menekültek meg, a püspökök és grófok többségét meggyilkolták.*” (Lele József fordítása.)² Ugyanennek az évkönyvnek egy másik szöveghagyománya egyetlen súlyos mondatban összefoglalta a történeteket: „*907. A bajorok teljes hadseregét megsemmisítették a magyarok.*”

E lakonikus rövidségű tudósításoknál részletesebb, egykorú feljegyzés nem készült (vagy nem maradt fenn) arról az eseményről, amely évszázadokra, sőt bátran mondhatjuk: napjainkig kiható módon meghatározta elsősorban Magyarország és a magyarok sorsát, de vele együtt a közép-európai régió fejlődésének és további történelmének az irányát is. A bajor vereség súlyosságát, a veszteségek mértékét a halottas könyvek (necrologiumok) elszórt adataiból hüvelyezhetjük ki. Ezek nyomán derült ki, hogy a csatatéren holtan maradt Theotmár salzburgi érsek, a császárság palotakáplánja, továbbá Zakariás brixensäbeni és Udo freisingi püspök, valamint három apát. A főrendű világiak közül elesett Luitpold bajor herceg és a birodalom 19 grófja. Aligha kétséges tehát, hogy a hadjáratban a bajorok előkelőinek színe-virága részt vett, s ez egyértelműen jelzi annak súlyát és fontosságát. Ennek ellenére magáról a csatáról s az azt megelőző eseményekről viszonylag keveset tudunk.³

A birodalmi hadak célja egyértelmű volt: elejét venni a Kárpát-medencében bő egy évtizeddel korábban megtelepedett magyarok által országuk ellen vezetett további hadjáratoknak, s visszaállítani a korábbi állapotokat. A Dunától nyugatra elterülő vidék, a hajdani Pannónia ugyanis akkor már egy évszázada a Keleti Frank Birodalomhoz tartozott, az Ostmark részeként. E tartományt vették birtokukba 900 nyarán a keleti pusztákról beköltözött magyar nemzetségek, a keleti frank udvar azonban nem volt hajlandó elismerni az újonnan kialakult helyzetet.

¹ A honfoglalás korának írott forrásai. (A továbbiakban: HKÍF) Szerk. Kristó Gyula. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 7. Szeged, 1995. 210. o.

² Uo. 202. o.

³ Veszprémy László: *Lovagvilág Magyarországon*. Budapest, 2008. 20–42. o.

A birodalom vezetőinek emlékezetében bizonyára még elevenen éltek a legendás előd, Nagy Károly császár (768–814) által az avarok ellen 791-ben vezetett hadjáratnak az emlékei. Vagy pontosabban szólva a hajdani eseményeknek az a változata, amelyet a 10. század elejére már alaposan kiszínezett, felnagyított és eltorzított a rájuk rakódott és tudatosan hozzájuk illesztett legendák sokasága. Szerencsésebb lett volna pedig, ha annak a hadjáratnak a legendák színes szövege által eltakart valós eseményeit és végkifejletét ismerik. Akkor ugyanis nyomban szembetűnővé válhatott volna, hogy az akkor szinte szentként tisztelt dinasztia alapítójának e háborúja gyakorlatilag kudarcba fulladt. A Duna két partján vonuló seregeivel a Rába vonaláig sikerült eljutnia, ahonnan a felperzselt föld klasszikus nomád taktikájával védekező avarok visszavonulásra kényszerítették. Habár a 9. század közepe után írott krónikák mértéktelenül felnagyították Nagy Károly sikereit, az egykorú necrologiumok bejegyzései ez esetben is árulkodóak: csakúgy, mint egy bő évszázaddal később, ezúttal is egyházi és világi előkelők sora lelte halálát a háborúban. Köztük volt az akkori palotakáplán, Angilram metzi érsek is, aki 907-ben a magyarok csapásai alatt elhullott Theotmár hajdani elődje volt.⁴

A magyarok elleni, elsőprő erejűnek szánt támadást a bajor had 907 nyarán indította meg. Győzelmük biztos tudatában magukkal vitték a hadjáratra uralkodójukat, a mindössze 13 esztendő IV. (Gyermek) Lajos (899–911) királyt is, akit az Enns és a Traun folyók közt fekvő Sankt Florian kolostorában helyeztek el. (Kísérteties egybeesés: Nagy Károly ugyancsak magával vitte kijelölt örökösét, a későbbi Jámbor Lajost, hogy aztán az avarokkal történt első összecsapás után sürgősen vissza is küldje Regensburgba.) A sereg ezúttal is két oszlopban támadott a Duna két partján. A nyíltszíni összecsapásra az írott források szerint június 4–6. között került sor Brezalauspurc-nál. E helységet a modern történetírás nagy része Pozsonnyal azonosítja, amely nevében a frank Pannónia utolsó, szláv származású kormányzójának, Braszlav duxnak az emlékét őrizte meg. A csata lefolyásáról semmit nem tudunk, de hogy rendkívül kemény és véres lehetett, azt egyértelműen jelzi a fent említett nagyszámú bajor előkelő eleste.

Annyi bizonyos, hogy a bajor sereg a Duna északi és déli partján vonult fel, a folyón pedig csapatokat, élelmiszert és hadianyag utánpótlást szállító flotta hajózott. A támadók a szokásos fegyverzettel (lándzsa, kétélű kard, szekerce, sisak, lánc- vagy pikkelypáncél, pajzs) rendelkeztek. Harcmódjuk az egy tömegben történő támadás volt, az ellenféllel való összecsapás után azonban a harcosok inkább egyéni párviadalmakat vívtak. A magyarok nyilván ezt igyekeztek elkerülni, s keleti típusú harcmódoruknak megfelelően igyekeztek az ellenfelet bekeríteni, hadrendjét megbontani, s távolról nyílzáporral megsemmisíteni. Hogy végül az utóbbi taktika járt sikerrel, azt mutatja a bajor veszteség igen súlyos mértéke is. Előbb a Duna déli partján felvonuló bajor csapatokat verték szét, majd másnap megsemmisítették az északi parton közeledőket is. Mindkét bajor seregtest parancsnoka elesett.

⁴ Bóna István: *Az Avar Birodalom végnapjai. Viták és új eredmények*. In: Honfoglalás és régészet. Szerk. Kovács László. Budapest, 1994. 67–75. o.

Az a tény, hogy közülük oly sokan holtan maradtak a csatatéren, arra utal, hogy a magyaroknak sikerült körülzárnuk a támadó seregeket, s akik mégis ki tudtak törni a gyűrűből, azokat sikerrel üldözték. A csata után a bajorok a jól védhető Passauba menekítették ifjú uralkodójukat (ez csak Aventinusnál található, tehát nem kortársi, és nem hiteles információ), s nyilvánvalóvá vált az is, hogy a frissen beköltözött magyar nemzetségek immár véglegesen berendezkedhetnek újonnan szerzett hazájukban. Aligha túlzás tehát azt állítani, hogy a **pozsonyi csata a magyar történelem egyik legfontosabb, sorsfordító eseménye volt.**

Mindezek fényében **nehezen érthető, hogy ezen ütközet emléke nyomtalanul kihullott a történelmi emlékezet rostáján.** A középkori nyugati történetírók számára – a 16. század elején alkotó, de a leírt eseményekkel egykorú írott forrásokat használó bajor Aventinus (valódi nevén Johannes Thurmair) kivételével – ez az esemény nem létezett. Modern követők nagy része számára pedig a 955-ben vívott második lechfeldi csata jelenti a mindent eldöntő és ünneplésre méltó eseményt (érdekes módon az ugyanott 910-ben lezajlott első lechfeldi ütközet már közel sem kap annyi méltatást). Meglepő módon a középkori magyar történetírók sem tudtak a pozsonyi csatáról. Anonymusnál nyoma sincs az eseménynek, Kézai Simon pedig a csupán a legendák világában lezajlott, Szvatopluk és a magyarok közötti bánhidai ütközetet említi.⁵ Ez utóbbi, soha meg nem történt esemény „emléke” előtt tiszteleg a millennium idején a mai Tatabánya feletti sziklaormon felállított Turul-emlékmű. A mai magyar történetírás számára a Salzburgi Évkönyv és a Sváb Évkönyvek idézett szövegei az 1920-as évektől váltak ismertté. 1945 után azonban a pozsonyi csata ténye nem talált utat történelem tankönyveinkbe, s ez a sajnálatos tendencia – néhány tiszteletre méltó kivételtől eltekintve – a mai napig folytatódik.

⁵ „Szvatoplukot hirtelen támadással a Rákos folyó melletti Bánhida közelében, egy bizonyos városban, amelynek romjai még látszanak, egész seregével együtt elveszejtették, és így Pannónia fent megnevezett népein elkezdtek uralkodni.” Kézai eme egyetlen mondatában számos tévedést követett el: Szvatopluk halála 894-re tehető, tehát még a Kárpát-medence Dunától keletre lévő területeinek magyarok által történt megszállása előtt egy esztendővel, lásd erre Bóna István: *A népvándorlás kor és a korai középkor története Magyarországon*. In: Magyarország története I. Előzmények és magyar történet 1242-ig. Szerk. Székely Gy. Budapest, 1987. 368-369. o. és Herwig Wolfram: *Die Geburt Mitteleuropas. Geschichte Österreichs vor seiner Entstehung 378-907*. Wien-Berlin, 1987. 362-365. o. Arra nincs adatunk, hogy a morva fejedelem harcban esett volna el, bár ezt nem lehet kizárni. Az azonban szinte bizonyos, hogy halálát nem a vele akkoriban éppen szövetséges magyarok okozták, lásd erre Kristó Gyula: *Levedi fejedelemségétől Szent István államáig*. Budapest, 1980. 151-160. o. és Györffy György: *Honfoglalás és megtelepedés*. In: Magyarország története I. Előzmények és magyar történet 1242-ig. Szerk. Székely Gy. Budapest, 1987. 588-591. o. Bánhida mellett nincs tudomásunk Rákos nevű folyóról. Annak okán, hogy Pest mellett valóban van egy ilyen patak, a Kézai által említett romvárost a kutatók egy része Aquincummal azonosítja, lásd erre *A honfoglalás korának írott forrásai*. (A továbbiakban: HKIF) Szerk. Kristó Gyula, Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 7. Szeged, 1995. 351, 1211.j. Véleményem szerint ez az érvelés is sántít, ugyanis míg a Rákos patak a pesti, Aquincum a budai oldalon található, s csupán a mai Nagy-Budapest keretei között gondolkozó 20. századi szemléletmód kapcsolhatja össze azokat. Bánhida környékén viszont volt egy római romváros: Környe. Érdemes lenne ugyanakkor megvizsgálni azt a kérdést, hogy a bánhidai csata képében Kézai nem a pozsonyi csatára vonatkozó információmorzsát őrzött-e meg? Utóbbi hadműveleti területen ugyanis valóban létezett egy romváros, a fontos (s talán a csatában is döntő szerepet játszó) dunai átkelőhely mellett fekvő antik Gerulata (Oroszvár/Rusovce).

E források a csata bajor áldozatainak emlékét – olykor név szerint is – megőrizték, a győztesekről s az ő veszteségeikről azonban semmit sem árulnak el. Nagyonbár hasonlóképpen járunk akkor is, ha más 10. századi magyar csatákról, hadjáratokról szóló korabeli nyugat-európai tudósításokat veszünk kézbe. A konkrét eseményeket (még ha időnként többé-kevésbé torzítva is) tudatják velünk. A magyarok előtörténetéről azonban vagy semmit nem árulnak el, vagy az antik szerzők által a szkítákról, hunokról, avarokról írott beszámolókat porolják le és aktualizálják az újonnan megjelent keleti nép bemutatására is. Arról azonban, hogy a kalandozó hadjáratok magyar harcosai honnan jöttek és hova tértek haza, ott miként éltek mindennapjaikat, szinte semmit nem árulnak el. Ahhoz hogy minderről közelebbit megtudhassunk, szemügyre kell vennünk azok hagyatékát, amelyet településeiken és sírjaikban a föld megőrzött számunkra. E tárgyak a kései utódok számára régészeti leletek, a honfoglalók számára azonban a mindennapi élet természetes részét alkották, amelyekkel dolgoztak és harcoltak, díszítették és eltemették magukat. E tárgyak a 10. századi élet töredékes lenyomatai. Vizsgáljuk hát meg, mit mondanak arról: **honnan indult az az út, amely a pozsonyi csatamezőre vezette őket?**

A régészet, forrásbázisának sajátosságai folytán, a politikatörténethez csak korlátozott mértékben, az eseménytörténethez pedig csupán kivételes esetekben tud hozzájárulni. Érdemi mondandója a pozsonyi csata kapcsán is főként akkor lehetne, ha a csatátér régészeti kutatása révén az ütközettel kapcsolatba hozható leletanyaggal (például az elesettek hamvait rejtő tömegsírokkal, vagy a menettáborokat oltalmazó védművek maradványaival) rendelkezne. Ilyenek azonban mindeddig nem kerültek elő. Abban az esetben pedig, ha az eseményhez annak helyszínétől több száz kilométerre felszínre hozott leleteket próbálunk hozzákapcsolni, különösen ingoványos talajra tévedhetünk. Ennek ismeretében szeretném előre bocsátani: az alábbiakban kifejtendő gondolatmenetet magam is csupán egyfajta lehetőségként kezelem, amelynek tételes bizonyítására nem rendelkezem megfelelő mennyiségű adattal! Az indok, ami miatt a pozsonyi csata kutatásának kérdésköréhez mégis szeretnék hozzájárulni, abban rejlik, hogy megítélésem szerint a 10. századi régészeti leletanyag kutatása és értelmezése felvet néhány olyan szempontot, amelyek nehezen hozhatók szinkronba a legújabb hadtörténeti kutatások néhány megállapításával.

A pozsonyi csata hadtörténeti szempontú elemzését a közelmúltban Torma Béla végezte el, több kitűnő tanulmányban.⁶ Részletesen elemezte a felderítés, a mozgósítás, a menetteljesítmények, a hadtápszolgálat és a szemben álló felek fegyverzetének kérdéskörét, s mindezeket értékelve az eseményeknek egy olyan lehetséges időrendjét és modelljét dolgozta ki, amelynek legtöbb elemét magam is elfogadhatónak tartom. Eredményeinek azonban van egy olyan részlete, amelyet a régészeti leletek tükrében vitathatónak tartok.

⁶ Torma Béla: *Gondolatok a 907. évi pozsonyi csatát megőrkítő források hitelességéről*. Felderítő Szemle 2006/3. száma. 138–159. o.

Torma Béla: *A pozsonyi csata (907. július 4-5)*. Új Honvédségi Szemle, 2007. 75–86. o.

Torma Béla feltevése szerint a bajor sereg a mozgósítás elrendelése után Ennsburg térségében gyülekezett 907 májusában. Ez az időpont megfelelt annak a célnak, hogy leplezze a hadjárat valódi célját, hiszen egybeesett a birodalom rendszeres éves májusi seregszamlájának idejével. A magyarok felderítése, ha észlelte is a mozgósítást, úgy értékelhette azt, mint a bajorok részéről megszokott rutintevékenységet. A támadás célja csak június 17., a hadoszlopok elindulása után válhatott számukra nyilvánvalóvá, legkorábban június 24-e táján, amikor a gyeprüsávban őrzőfőfő felderítőik észlelték a Bécsi-erdő nyugati szélén felbukkanó ellenséges sereget. A magyar csapatok mozgósítására csak ezt követően kerülhetett sor. A rendkívül rövid idő alatt (napi 30–60 km-es menetsebességgel számolva) Torma Béla szerint nem volt idő a teljes törzsszövetségi haderő mozgósítására, hanem csupán a Pozsonytól 80–100 km-es távolságban, Szombathely–Komárom–Nyitra körzetében fellelhető csapatokat lehetett riadóztatni, amelyek ezt követően 4,2–5,5 nap alatt érhettek a csataterre. Rajtuk kívül csak a fejedelem, valamint a törzs- és nemzetségfők állandó katonai kísérete jöhetett szóba.⁷ Ez az elképzelés újabban elfogadottá vált a történeti szakirodalomban is.⁸ Mindez indokoltá teszi, hogy hangot adjunk a fentiekkel szembe fordítottaknak, illetve felhívjuk a történészek, hadtörténészek figyelmét néhány olyan szempontra, amelyek árnyaltabbá teszik a kérdéskör megítélését.

Az első ellenvetésünk inkább elméleti jellegű: valójában nincsen semmilyen konkrét adatunk arra nézve, hogy a magyarok mikor értesültek a bajor sereg támadásáról, s ennek jegyében mikortól kezdték el a mozgósítást. Az Ennsburg körzetében zajló birodalmi csapatösszevonások híre azonban véleményem szerint teljesen egyértelmű jelzés volt a számunkra. E térségből ugyanis aligha indulhatott más irányba a sereg, mint a Kárpát-medence felé. Egy Csehország elleni hadmozdulathoz elegendő lett volna Regensburgnál összevonni a csapatokat, s szükségtelen lett volna a birodalom legkeletebbi csücskébe összegyűjteni azokat. A morva fejedelemség elleni támadás lehetőségét kizárhatjuk, az ugyanis néhány évvel korábban a magyarok csapásai nyomán megsemmisült, s a Morva folyótól keletre eső területei a magyarok fennhatósága alá kerültek. Végezetül kiesik a lehetséges célpontok közül Itália is. A Brenner-hágó mint az Alpokon való átkelőhely, a 12. század előtt nem létezett. A Pó-síkság megközelítéséhez a bajor seregnek el kellett volna mennie Carnuntumig (Deutsch-Altenburg), s onnan dél felé fordulva térhetek volna rá a régi borostyán útra, hogy a „Strata Hungarorum”-on elérjék Aquileia körzetét. Ehhez azonban már mindenképpen magyar fennhatóság alatt álló területre kellett volna lépniük. **Egyetlen lehetséges célpontként tehát Pannónia területe maradt.** Ily módon a magyarok vezetői aligha értékelhették a birodalmi sereg Ennsburgnál történt gyülekezését a szokásos évenkénti seregszamlának. Aligha tévedünk nagyot azt feltételezve, hogy az ellenséges mozgolódást észlelve, elegendő idejük volt az elérhető legnagyobb számú haderőt mozgósítani.

⁷ Torma Béla: *Gondolatok a 907. évi pozsonyi csatát megörökítő források hitelességéről*. Felderítő Szemle 2006/3. száma. 141–145. o. Torma Béla: *A pozsonyi csata (907. július 4-5)*. Új Honvédségi Szemle, 2007. 82–83. o.

⁸ Veszprémy László: *Lovagvilág Magyarországon*. Budapest, 2008. 34. o.

Torma Béla azt sem vette számításba, hogy a magyar fejedelmeknek aligha a nulláról indulva kellett összeszedniük a csapataikat. 899-től ugyanis szinte éves rendszerességgel indultak a kalandozó seregek a késő tavaszi–kora nyári hónapokban Itáliába, illetve Németföldre (899 nyara: Itália, 901 tavasza: Dél-Karintia és Itália, 903 nyara: Bajorország, 904 nyara: Itália, 906 nyara: Szászország). Az e hadjáratokra induló harcosok a tavaszi legelőkön felerősödött lovaikkal május–június táján gyülekeztek s indultak el aktuális célpontjuk irányába.⁹ Ennek ismeretében számolnunk kell azzal a lehetőséggel, hogy hasonló módon és időszakban gyűltek össze 907-ben is, csakhogy a készülődő támadás hírére külföldre indított hadjárat helyett ezúttal saját szállásterületük megvédésére kényszerültek.

Ami azt a felvetést illeti, mely szerint a magyar csapatok mozgósítására csak a Szombathely–Komárom–Nyitra térségtől nyugatra lévő területeken került sor (illetve a rendelkezésre álló korlátozott idő miatt csak ott volt lehetséges), azt mind történeti, mind régészeti adatok alapján kizárhatjuk. A Dunántúl birtokba vételére ugyanis csak 900 nyarán, a Dunától északra fekvő Kisalföld elfoglalására pedig legkorábban 902, Morávia szétzúzása után kerülhetett sor. A 907-ig fennmaradó szűk hét, illetve öt esztendő alatt azonban aligha kerülhetett sor a térség tömeges benépesítésére. Ezzel a jelenleg ismert régészeti leletek alapján Vas megye területén csak a 10. század második felében számolhatunk.¹⁰ A Kisalföld déli részén előkerültek ugyan a 10. század első felére keltezhető temetők, de azokban a fegyveres férfiak viszonylag csekély számban képviseltetik magukat. Északabbra, a Csallóköz szinte teljes területe leletmentes sávnak számít, keleti szeglete kivételével. Ellenben a Vág, a Nyitra, a Zsitva és a Garam folyók alsó folyása által határolt vidék sűrűn lakott volt, az ott talált temetőekben nem számítottak ritkaságnak a fegyveres sírok sem.¹¹ Elméletileg innen lehetett volna komolyabb számú fegyverest mozgósítani. A probléma csupán az, hogy szinte lehetetlenség megmondani azt, hogy e temetők (s a hozzájuk kapcsolódó szállások) közül melyik létezett 907 előtt? Ennek következtében viszont az egész 10., sőt a 11. századot felölelő lelőhelytérkép felhasználása, s olyanképpen való értelmezése, miszerint annak alapján a Magyar Törzsszövetségnek/Fejedelemségnek a pozsonyi csatában bevethető erőinek a zöme a Dunától északra helyezkedett volna el, felettébb kockázatos megoldás.¹² Kétségtelen azonban, hogy az egyes lelőhelyek alapos vizsgálata s minél pontosabb keltezése nem a hadtörténész feladata, hanem a régészet felelőssége, s tegyük hozzá: mindeddig fennálló adóssága is.¹³

⁹ Kristó Gyula: *A magyar kalandozó hadjáratok szezonálisága*. In: *Honfoglaló magyarság – Árpád-kori magyarság. Antropológia – régészet – történelem*. Szerk.: Pálfi György – Farkas L. Gyula – Molnár Erika. Szeged, 1996. 12–13. o.

¹⁰ Kiss Gábor: *Vas megye 10–12. századi sír- és kincsleletei*. Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 2. Szombathely, 2000.

¹¹ Nevizánszky Gábor: *A Kárpát-medence északi térségének régészete a honfoglalás korában*. In: *Honfoglalás és régészet*. Szerk. Kovács László. Budapest, 1994. 171–179. o.

¹² Torma Béla: *Gondolatok a 907. évi pozsonyi csatát megörökítő források hitelességéről*. *Felderítő Szemle* 2006/3. száma. 142–145. o. Torma Béla: *A pozsonyi csata (907. július 4-5)*. Új Honvédségi Szemle, 2007. 84. o.

¹³ Takács Miklós: *Siedlungsgeschichtliche Auswertung*. In: Daim, F. – Laueremann, E. (Hrsg.), *Das frühungarische Reitergrab von Gnadendorf (Niederösterreich)*. Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, Band 64. Mainz, 2006. 211–252. o.

A fentieket összefoglalva úgy vélem, hogy a rendelkezésünkre álló adatok alapján a pozsonyi csatában részt vevő magyar harcosok szálláshelyeit nem kell, s nem is szabad leszűkíteniünk a Szombathely–Komárom–Nyitra vonaltól nyugatra eső területekre. A 907 májusában kezdődő bajor csapatösszevonásokat hírül véve, a törzsszövetségi vezetőknek elegendő idő állott a rendelkezésére, hogy a bevezetendő legnagyobb haderőt összegyűjtsék és a nyugati határszélre irányítsák. Erre az időre szükségük is volt, mivel a régészeti leletek alapján egyre valószínűbbnek tűnik, hogy a magyar fejedelmek s katonai kíséretük szállásai a 10. század közepéig a Kárpát-medence Pozsonnyal átellenes szegletében, a Felső-Tisza-vidéken volt.

A fejedelmi központ helyét illetően a történészek – egykorú írott források hiányában – feltevésekre hagyatkoznak. Tekintélyes hányaduk – Hóman Bálinttól Kristó Gyuláig – arra gondolt, hogy a magyar törzsek a sztyeppei gyakorlatnak megfelelően gyűrű formában telepedtek le, a gyűrű közepét pedig a fejedelmi törzs foglalta el, amelyet a többiek ilyen formán is védtek az esetleges külső támadások ellen. Ennek értelmében a fejedelmi törzs az ország földrajzi középpontjában kapna helyet, valahol a Duna–Tisza közén.¹⁴

Velük ellentétben Györffy György úgy vélte, hogy a 10. századi magyar társadalom felépítése és uralmi viszonyai nagy mértékben hasonlítottak a középkori mongol, pontosabban az Arany Horda kánjainak berendezkedéséhez.¹⁵ Ez utóbbiak úgy osztották fel az uralmuk alatt álló területeket, hogy a kán, annak fiai és a birodalom előkelői a vagyonukat képező hatalmas állatállománnyal együtt egy-egy folyószakaszt birtokoltak, s annak mentén vándoroltak állataikkal legelőről legelőre, az állandó téli és nyári szállások között. Györffy szerint a nomád vagy félnomád életet élő magyar törzsi-nemzetségi arisztokrácia ugyanilyen szállásváltó útvonalakat használt a kisebb-nagyobb folyók mellett. A Kusály halála után az egyeduralmat megszerző Árpád-házi fejedelmek szállásváltó útvonala a Duna mentén húzódott, téli szállásaikat Pécs mellett tartották, a nyárit pedig eleinte a Csepel-szigeten, majd Kusály partszakaszát megszerezve egészen a Mosoni-Dunáig kiterjesztették sétáló útjukat. Menet közben keresték fel különböző udvarházaikat, birtokközpontjaikat, ahova begyűjtötték a szolgáltató népektől a természetbeni járandóságukat, s kíséretükkel együtt ott tartózkodásuk idején felérték e javakat. A fejedelem fiai a Dunába ömlő kisebb folyók mentén vándoroltak kíséretükkel s állataikkal együtt, a törzsi-nemzetségi arisztokrácia tagjai pedig az ország más területein hasonlóképpen jártak el. Érvelése a helynevek tanúságán alapult. Megvizsgálta ugyanis, hogy hol vannak olyan települések, melyek Árpád és utódai, valamint az ő 10. századi leszármazottaik nevét őrzik (Árpád, Solt, Jutas, Tevel, Taksony stb. nevű helységek) s ezeket térképre vetítve rajzolta meg azok szállásváltó útvonalát. A Duna-mentén kívül azonban az Árpádok jelentős területeket bírtak Nyitra környékén, illetve a Nyírségben és Biharban is. A történeti forrásokból tudjuk, hogy a 11. században, egészen Könyves Kálmán király koráig (1095–1116) az említett térségek hercegségként (dukátus) többnyire a király testvérének vagy örökösének, a trónvárományosnak a fennhatósága alatt állottak.

¹⁴ Kristó Gyula: *Levedi fejedelemségétől Szent István államáig*. Budapest, 1980. 443–444. o.

¹⁵ Györffy György: *A honfoglaló magyarok települési rendjéről*. Archeológiai Értesítő 97. (1970) 191–195. o.

Györffy úgy vélte, hogy ez már a 10. században is így lehetett. A nyíri-bihari hercegség tehát a mindenkori trónörökös uralmi területe volt, melynek központját a hatalmas méretű szabolcsi földvárban sejtették.¹⁶

Györffy György az Árpád-házi hercegek személyneveiből képzett helynevekre épített elméletét – mely szerint ezen előkelők a folyók mentén téli és nyári szállásaik között vándoroltak volna állataikkal –, számos probléma terheli. Kristó Gyula, Makk Ferenc és Szegfű László korai helyneveinket megvizsgálva már az 1970-es évek elején felhívták a figyelmet arra, hogy egy Árpád vagy Taksony nevű falu névadója korántsem biztos, hogy az ismert 10. századi történelmi személyiség volt.¹⁷ E helységnevek első említése ugyanis zömükben 12-13. századi vagy még későbbi írott forrásokban tűnik fel. Egyáltalán nem bizonyos tehát sem az, hogy az adott település már létezett a 10. században, sem pedig az, hogy névadója csakis a honfoglalás korából ismert személyiség lehetett. Hasonló nevek ugyanis később is előfordulnak, a puszta személynév alapján történt helynévadás pedig bevett gyakorlat volt az Árpád-kor korai századaiban. Györffy feltevése tehát egy olyan statikus állapotot feltételez, mely szerint az első foglalókról elnevezett szállások s azok nevei évszázadokon át változatlanul éltek volna tovább. Ez bizonyosan nem így volt. Éppen a 10-11. századi temetők vizsgálata világított rá arra a tényre, hogy az államszervezés idején, Géza fejedelem és Szent István korában hatalmas belső népmozgásokra, áttelepítésekre került sor. Sok temetőt, s nyilván a hozzájuk kapcsolódó szállást is felhagytak, másokat pedig újonnan létesítettek. Helynevek ezrei tűnhettek így el s keletkeztek helyettük mások. Igencsak kétséges tehát, hogy a 10. századi forrásokból ismert Árpád-házi hercegek nevével alakilag megegyező településnevek valóban az ő szállásaik emlékét őrizték-e meg.

Még ha ez így lenne, akkor is egy komoly problémával találjuk szembe magunkat. Ismerjük-e valamennyi 10. századi magyar nagyfejedelem, illetve Árpád-házi herceg nevét? Ez ugyanis elengedhetetlen ahhoz, hogy a fent ismertetett konstrukció működjön. Bármily értékes számunkra Bíborbanszületett Konstantin leírása Árpád utódairól, még ezt is több nehézség terheli. Először is több esetben nem egyértelmű, hogy a császár tudósításában szereplő névalakokat mely magyar helynevekkel kell, vagy lehet azonosítani. E probléma néha tévútra is vitte a kutatókat, hiszen napjainkra a filológiai, nyelvészeti vizsgálatok alapján már nagyon valószínűvé vált, hogy például a Falicsi–Felicis ('fél, 'fele, 'fonat) névalak bajosan köthető össze a Fajsztól névű településekkel (Somogyfajsz, Veszprémfajsz stb.), így az azokra épített elméletek is igen ingatag talajon állnak.¹⁸ Ezen túl a fenti névsorból hiányzik például Liüntika (Levente) neve, akit ugyanezen mű egyik korábbi fejezetében a császár kifejezetten Árpád fiaként s a bolgárok elleni hadjárat vezetőjeként említett. Értelemszerűen így nem említette leszármazottai nevét sem. Árpád utódainak felsorolásánál nem esett szó Tasról, akit viszont később mégis mint a honfoglaló fejedelem unokáját említette. Homályban marad, hogy ő kinek a fia volt.

¹⁶ Györffy György: *Honfoglalás és megtelepedés*. In: Magyarország története I. Előzmények és magyar történet 1242-ig. Szerk. Székely Gy. Budapest, 1987. 619–634. o. további irodalommal.

¹⁷ Kristó Gyula – Makk Ferenc – Szegfű László: *Adatok „korai” helyneveink ismeretéhez I-II*. Acta Historica (Szeged) 44. (1973). 1–96. o., 48 (1974) 1–55. o.

¹⁸ Kristó Gyula: *Falicsi és Fajsz*. Magyar Nyelv 91 (1995) 36–44. o.

Véleményem szerint Bíborbanszületett Konstantin névsorában jelentkeznek bizonyos időrendi nehézségek is. Árpád valamikor a 10. század első éveiben meghalt (Anonymus ezt az eseményt 907-re tette, e dátumot azonban a kutatók többsége nem tartja hitelesnek), s legkisebb fiának, Zoltának a fia lenne Taksony. Taksonyról tudjuk, hogy a 940-es években már aktív korban kellett legyen, hiszen 947-ben sereget vezetett Itáliába, 955-ben részt vett (Aventinus szerint) az augsburgi csatában, majd a 970-es évek elején bekövetkezett haláláig a nagyfejedelmi tisztséget töltötte be. Legkésőbb tehát a 920-as években meg kellett születnie. Ahhoz azonban, hogy Árpád halála után legalább húsz évvel jöjjön világra az unokája, azt kellene feltételeznünk, hogy vagy Taksony apja, Zolta volt nagyon kései gyermek, aki a honfoglaló fejedelem életének utolsó éveiben született, vagy pedig maga Taksony. A korszak életkori viszonyait ismerve ugyanis azt a (semmilyen forrással alá nem támasztható) elképzelést, hogy Taksony 905 körül született volna, csaknem teljes biztonsággal kizárhatjuk. Ily módon ugyanis IV. Bélát is megelőzve ő lett volna a leghosszabb életkort megért Árpád-házi uralkodó! Az ellentmondás véleményünk szerint leginkább úgy oldható fel, ha azt feltételezzük, hogy Taksony Zoltának nem a fia, hanem az unokája volt. Ezzel viszont újabb hiány keletkezik a Konstantin által feljegyzett névsorban.

A legnagyobb probléma azonban az, hogy szinte teljes bizonyossággal állíthatjuk: Bíborbanszületett Konstantin listája erősen hiányos. Nemcsak Tas felmenőjéről nem tudunk semmit, de az ezredforduló időszakának trónharcaiban feltűnő, s kétségkívül az Árpád-házhoz tartozó Koppányéről sem. Azt ugyan a források említik, hogy utóbbi apja Tar Szerénd volt, de hogy ő milyen ágon kapcsolódott a családhoz, az már homályban marad. Mindezeket túl igencsak elgondolkodtató, hogy Árpád után, akinek öt fia volt, valamennyi fia és unokája csak egy-egy fiút nemzett volna (vagy csak egy érte meg a felnőtt kort) egészen Taksonyig, akiről már tudjuk, hogy két fia volt. A feltételezhető többi fiú nevét nem ismerjük, s így nem is lehet megkísérteni azok azonosítását a helynevekkel. Valójában arról sincs semmilyen adatunk, hogy Árpád 10. század elején bekövetkezett halála és Falicsi/Felicsi 948-ban történt említése között több mint 40 esztendeig kik töltötték be a nagyfejedelmi tisztséget. Amit ugyanis a különböző történeti munkákban erről olvashatunk, az nem több minden konkrét adatot nélkülöző feltételezésnél. S sajnos ugyanezt kell mondanunk az egész, helynevekre építő konstrukcióról is. Ez utóbbinak azonban nem ez az egyetlen gyenge pontja.

Igen alapos indokok alapján kétségbe vonható ugyanis, hogy a fent említett helynevek alapján felrajzolt szállásváltó útvonalak valóban léteztek volna.¹⁹ Györffy György feltevése szerint – az Arany Horda kánjainak példájára – azért vándoroltak a magyarok állataikkal a téli és nyári szállás között, hogy nagyszámú állatállományukat elláthassák élelemmel. A korabeli Kárpát-medence éghajlati, növényföldrajzi viszonyai azonban szükségtelessé tették ekkora út megtételét.

¹⁹ Révész László: *Vezéri sírok a Felső-Tisza-vidéken*. In: Honfoglalás és régészet. Szerk. Kovács László. Budapest, 1994. 139–150. o.

Tudjuk, hogy az eurázsiai sztyeppén – melynek nyugati végpontja a Kárpát-medence –, minél keletebbre haladunk, a csapadék mennyisége annál kevesebb, s így a vegetáció is annál szegényesebb. A mongóliai vagy a kazak sztyeppéken, az Altáj-hegység előterében ha egy legelőt az állatok lelegeltek, az valóban csak a következő esztendőben sarjadt újra, s az ottani nomádoknak így sok száz kilométernyi távolságot be kellett vándorolniuk állataikkal, hogy azok számára táplálékot találjanak. Minél nyugatabbra haladunk azonban, a csapadék mennyisége folyamatosan növekszik, s a növénytakaró is mind dúsabb lesz. A Kárpát-medence kisebb-nagyobb folyókkal, tavakkal, tocsogókkal átszótt pusztáin és ártéri legelőin évente akár négyszer is újra sarjad a növényzet, hatalmas számú állatállomány eltartását lehetővé téve. Semmiféle ok nem volt tehát arra, hogy a nyájakat, méneseiket és csordákat mind távolabbi területekre hajtsák, s ezt nem is tették meg. Ha térképre vetítve szemléljük a honfoglalás kori lelőhelyeket, azt tapasztaljuk, hogy azok mindenütt az ártéri legelők peremterületén sorakoznak, gyűrűbe fogva a Bodroghöz és Rétköz, a Sárrét vagy éppen a Szigetköz lakatlan belső területeit. E legelők voltak azok, melyek bőséges táplálékot biztosítottak az állatok számára anélkül, hogy azok megerőltető vándorlásra kényszerültek volna. (Mindez egyébként válasz arra az 1950-es évektől elterjedt elképzelésre is, amely a korábbi térséges levéldiai vagy etelközi szállásokhoz képest a Kárpát-medencében a „legelők hiányáról”, a „legeltetésre alkalmas terület összeszűküléséről” vizionált, s ebből eredeztette a „pászortársadalom válságát”, amelyből a kiutat a földművelésre való „áttérés” jelentette, amelyre csakis a környező szláv népek taníthatták meg a magyarokat.)

A szállásváltó útvonalak felvetése eleve azt feltételezi, hogy a magyarok nomádok voltak, gazdaságuk alapját pedig a nagyállattartás képezte. Erről azonban szó sem volt. A nemcsak származását és társadalmi rendjét, hanem gazdálkodási módját illetően is sokszínű magyarság egyes csoportjai **valójában inkább nagyállattartók voltak,** a népesség túlnyomó többsége azonban állandó falvakban élt és letelepedett, vagy letelepedőfélben lévő életmódot folytatott, melynek elemeit már a honfoglalás előtt elsajátította. Mindenesetre, ha a földműves falvak határában lengedező búza, árpa vagy rozstáblákon hajtották volna át a főemberek népes nyájait, méneseit, sok betakarítani való aligha maradt volna utánuk. S éppen nem a Dunántúlon, melynek területéről a legnagyobb temetőket, s így a legnépesebb falvakat ismerjük!

Györffy Györgynek és követőinek természetesen feltűnt, hogy éppen a feltételezett fejedelmi szállásváltó út körzetéből alig kerülnek elő gazdag mellékletű temetők. Nagyon kevés olyan régészeti leletet lehet onnan felmutatni, ami valóban a fejedelmi kíséretet reprezentálná.²⁰ Mindezt aligha lehet a kutatás hiányosságaival magyarázni, hiszen a Dunántúlon semmivel sem történik kevesebb földmozgatással járó munka és beruházás, mint másutt, ahol viszont egymást érik a pompás mellékletű lelőhelyek. Különösen szembetűnő a Felső-Tisza-vidék, elsősorban Szabolcs megye és a Bodroghöz temetőinek lovas, fegyveres sírokban való gazdagsága, a férfiak méltóságjelvényeinek a nagy száma. A kutatók korábban e jelenséget – Anonymus nyomán – azzal magyarázták, hogy e temetők a honfoglalás

²⁰ Dienes István: *A honfoglaló magyarok*. In: *A kisvárdai vár története*. Szerk. Éri I. Kisvárdai, 1961. 133. o.

útvonalait s az ott zajlott harcokat jelzik. Később mindezt a kavarok hagyatékának tulajdonították, s hogy e gazdagság valahogy mégis csak kapcsolatba hozható legyen a fejedelmi családdal, a kavarok fejét előléptették trónvárományos herceggé.²¹ Ez azonban az önmagával való bizonyítás tipikus esete, amely módszertani szempontból megengedhetetlen: **a Felső-Tisza-vidéki temetők gazdagok, tehát az ott nyugvók a trónörökös kíséretéhez tartoztak**, s mivel a fejedelmi hatalom várományosának kíséretét alkották, gazdagok.

A trónvárományosi territóriumok (dukátusok) a 11. században valóban létező területi egységek voltak, ezeket azonban konkrét adatok híján visszavetíteni a 10. századba nem szabad, azok honfoglalás kori létére ugyanis semmiféle bizonyíték nincs. Életszerűtlen helyzet lett volna az is, hogy míg a főhatalom várományosának kíséretét a csillogó megjelenés, gazdagság és a fegyveresek sokasága jelzi, addig a fejedelmi tisztség tényleges viselőjének kísérete mindezt nélkülözi. A kalandozásokból származó zsákmány, a környező államok által fizetett békeváltás és a szolgáltató népektől beszedett adók legtekintélyesebb részét ugyanis a fejedelem és kísérete kapta, s mindenki más csak kisebb arányban részesült abból. Márpedig az anyagi javaknak mindenképpen tükröződniük kellene a fejedelem környezetének a külső megjelenésében. Ennek hiányát nem lehet a kereszténység hatásával magyarázni sem. Ez ugyanis legfeljebb a 10. század vége felé vált erőteljessé, másrészt pedig képtelen helyzet lenne, ha ugyanakkor a trónvárományos környezetében virágkorát élné a pogányság. Teljes mértékben légből kapott az a magyarázat is, mely szerint a feltételezett fejedelmi szállásváltó utak környékéről azért hiányoznának a gazdag temetők, mert a kíséret tagjait haláluk után visszavitték arra a területre, ahol a család vagy nemzetség új hazában elsőként megszerzett birtoka volt, s ez a hely lenne a Felső-Tisza-vidék. Nos, még ha a főemberek esetében vállalkoztak volna a több száz kilométeres útra, elképzelhetetlen, hogy apró gyermekeik, házi szolgálók vagy egyszerű kísérő harcosaik esetében is megtették volna ugyanezt.

Nem számol a fenti elképzelés azzal sem, hogy a fejedelem aligha mondhatott le a fegyveres kíséret közvetlen irányításáról s a felette való ellenőrzésről, mindezt a hatalom várományosának a kezébe helyezve, még ha utóbbi a saját fia vagy testvére lett is volna. Ebben a pillanatban ugyanis a trónvárományos azonnal trónkövetelőként lépett volna fel, a birtokában lévő katonai erőt felhasználva maga foglalta volna el a főhatalmat jelentő pozíciót a neki ellenállni nem tudó fejedelemtől. Egyébként a példaként felhozott 11. századi hercegségek történetében számos ilyen eset előfordult, magát a dukátusi rendszert is ezért kellett végül Könyves Kálmánnak felszámolnia fivére, Álmos herceg sokadik lázadása után.

Az elmondottakat összegezve tehát bátran kijelenthetjük, hogy a fejedelmi szállásváltó útvonalat a Duna mentén feltételező elmélet annyi támadható, gyenge pontot rejt magában, hogy annak valóságtartalmát igen erősen megkérdőjelezhetjük. Ezzel azonban ismét visszatértünk oda, ahonnan elindultunk: megint nem tudunk választ adni arra a kérdésre, hogy hol lehetett a 10. századi magyar fejedelmek hatalmi központja? Miután e korból belső írott forrásaink, melyek e kérdést megvilágítanák, nincsenek, a külső írott források pedig semmit nem árulnak el

²¹ A kavar-kérdésről összefoglalóan Fodor István: *Néhány régészeti észrevétel a kavar-kérdésről*. In: Régészeti tanulmányok Kelet-Magyarországról. Folklor és Etnográfia 24. Debrecen, 1986. 99–114. o.

minderről, egy másik tudományág, a régészet oldaláról kell megközelítenünk e kérdést. Egy ilyesfajta kísérlet korábban számos akadályba ütközött. Ezek közül az egyik legsúlyosabb az volt, hogy a régészettudomány képviselői többnyire arra törekedtek, hogy leleteiket az éppen aktuális történeti feltevésekhez igazítsák, s azok fényében magyarázzák. A régészet tehát, legalább is társadalomtörténeti kérdésekben, nem viselkedett önálló tudományágként. Ennek oka többek között abban is rejlett, hogy a történészek jelentős része határozottan tagadta, hogy a régészet ilyen jellegű kérdésekbe beleszólhat, s e nézetnek napjainkig is vannak képviselői. Az a képtelen helyzet állott tehát elő, hogy az a tudományág, amely nem rendelkezik forrásokkal a tárgyalt probléma megoldásához, megtagadta annak lehetőségét attól a társtudományától, amelynek kezében kétségtelen hitelű korabeli források sokasága van a honfoglalás kori sírok és temetők képében. Igaz, hogy ez utóbbiak tanulságainak értelmezése sem nehézségektől mentes. Mégis, ha 'a dolgot őt magát nézzük', ha e leleteket hagyjuk beszélni, s nem akarjuk azokat elképzelt sémákba erőltetni s helyettük mindent megmagyarázni, esély nyílhat arra, hogy olyan jelenségekről is tudomást szerzünk, amelyek megismerésére egyébként esélyünk sem lenne.

A régészeti leletek értelmezését sokáig nehezítette (s ma is nehezíti), hogy kevés a teljesen feltárt temető, s azok közül is még kevesebb, amelyet közzé is tettek. Márpedig ha nem tudjuk, hogy egy temetőt mikor nyitottak, vagy mikor fejezték be a használatát (esetleg ezek közül egyik időpontot sem), akkor annak a forrásértéke valóban csekély. A korábbi töredékes, nehezen értelmezhető leletek és lelőhelyek rendszerbe illesztését kétség kívül megkönnyítette a bodrogi Karos falu határában 1986–1990 között feltárt két temető, melyek szomszédságában 1899-ben, illetve 1936-ban már előkerült egy hasonló jelentőségű lelőhely. Ezek pillanatnyilag a Kárpát-medence leggazdagabb honfoglalás kori lelőhelyei.²²

A II. temető a középső dombon feküdt. A szántással kiforgatott csontok és leletek nyomán megindított régészeti ásatás során 73 sírját tártuk fel. E temető sírjai sorokba és csoportokba rendeződnek, melyeket olykor 15–20 méteres üres sávok választottak el egymástól. Kiemelkedő rangú és gazdagságú férfi nyugodott az 52. sírban. Mellékletei alapján valószínű, hogy élete során jelentős szerepet töltött be a 10. századi magyar nagyfejedelmek környezetében. A III. temető egyetlen sorba rendeződő 19 sírja 1988–1990 között került elő a dombvonulat déli tagján, s ott is rejtőzött egy vezéri sír.

Mindkét újonnan felfedezett lelőhely rendkívül gazdag leletanyagot tartalmazott. A II. temető 73 sírja közül harminchétben voltak lócsontok vagy lószerszám, zömében férfiak mellett, de nem volt ritkaság az sem, hogy a nőket, sőt gyerekeket is lovukkal együtt indítottak a hosszú túlvilági útra. A temetőben szokatlanul magas volt a férfiak aránya, a harminc férfi mellett mindössze huszonnégy női és tizenhét gyermeksírt találtunk (két esetben nem lehetett az elhunyt nemét meghatározni).

²² Révész László: *A karosi honfoglalás kori temetők. Régészeti adatok a Felső-Tisza-vidék X. századi történetéhez.* Die Gräberfelder von Karos aus der Landnahmezeit. Archäologische Angaben zur Geschichte des oberen Theißgebietes im 10. Jahrhundert. Miskolc, 1996.

A férfiak igen erősen felfegyverezettek és méltóságjelvényekkel gazdagon ellátottak voltak. Nyolc harcos derekára csatoltak aranyozott ezüst vagy bronzveretes övet, a kilencedik garnitúra darabjai pedig szőrványként kerültek elő a szántásból. Honfoglaló eleink fontos rangjelző tárgyai közé tartoztak a tarsolyok. Éppen ezért figyelemre méltó tény az, hogy a karosi II. temetőben három sírban volt veretekkel díszített, kettőben pedig aranyozott ezüstlemezzel fedett tarsoly. Ez utóbbiak lovának a szerszámzatát is aranyozott ezüstveretekkel ékesítették. A honfoglalás kori sírokban viszonylag ritka leletnek számító szablya nyolc férfit kísért el utolsó útjára. Közülük háromnak a markolatát, s kettőnek a hüvelyét is aranyozott ezüst, palmettamintás lemezek díszítették. A férfiak több mint felének a sírjából előkerültek a visszacsapó íjat borító csontlemezek, valamint a vaspálcákkal merevített nyíltartó tegez, bennük a vas nyílhegyekkel. Hármuk mellé odafektették harci baltájukat is. Vaskése, a tűzgyújtáshoz való csiholócélja és kovaköve szinte minden férfinak volt.

A férfiak viseletére a fent említett rangjelző tárgyakon kívül a nemesfém ékszerek és ruhadíszek kevésbé voltak jellemzőek. Hajfonatukat arany- vagy ezüstkarikákkal szorították le. A gazdagabbak ezüstkarperecet és aranygyűrűt is hordtak, díszruhájukat pedig ezüstpántokkal, lemezekkel ékesítették. A férfiak közül kiemelkedik gazdag mellékleteivel az 52. sírban nyugvó vezér, a Kárpát-medence eddig ismert legrangosabb honfoglalás kori férfisírjainak egyike.

A III. karosi temető tizenkilenc sírja egyetlen hosszú sorba rendeződött. E sor északi vége felé is előkerült egy vezéri sír, amelyben szinte pontosan ugyanolyan jellegű méltóságjelvényeket (veretes öv és íjtartó tegez, ezüstszerelék szablya, veretes lószerszám) temettek el, mint a II. temetőben nyugvó kortársáiban. Tőle balra csak néhány szegényes mellékletű férfi, nő és gyermek sírja látott napvilágot, az íjas, tegezes, baltás harcosok a sor középső harmadában, jórészt egymás mellett nyugodtak. Szabljája itt csak a vezérnek volt, rajta kívül veretes övet is csupán egy harcos viselt. A temetkezések döntő többsége (11 sír!) itt is férfiakat rejtett, közülük kilencnek volt lóva vagy lószerszáma.



Szablyák palmettamintás díszítésű, ezüstlemez borítású markolattal

A három karosi temető igen szoros szálakkal kapcsolódik egymáshoz. Feltehetőleg mindegyiket még a 9. század utolsó éveiben kezdték használni, s az utolsó sírok is a földbe kerültek a 950–960-as években. **Az bizonyosnak tűnik, hogy a temetőkben mindenkinek megvolt a maga kijelölt helye, a társadalomban betöltött rangja, szerepe szerint.** A férfi (harcos!) sírok túlsúlya, 64%-os aránya már sejteti, hogy e közösségek nem szerveződhetek tisztán vérségi alapon. Ezt alátámasztja az is, hogy a női sírok döntő többsége két rétegbe sorolható: vagy előkelők, gazdag mellékletűek, vagy pedig szolgák. Alig találunk köztük olyanokat, akik e két réteg között állnának, s a közrendű harcosok mellé illenének. E közösségek létük értelmét a harcosokban nyerték el. Természetesen közöttük is megvoltak a rangkülönbségek (még ha pontosan nem is tudjuk ezt ma még megfejteni).

A férfiak erős felfegyverzettsége, méltóságjelvényekben való gazdagságuk azt jelezheti, hogy e temetőkben egy igen magas rangú főnök katonai kíséretének különböző rangú vezetői, azok családtagjai és házi szolgálai, valamint helyzetüknél fogva többnyire nőtlen kísérő harcosaik nyugodtak. Közülük kerülhettek ki a kalandozó hadjáratok vezetői és résztvevői is.

A karosi, s a hasonló szerkezetű és gazdagságú többi Felső-Tisza-vidéki temetőt (Kenézlő, Bodrogszerdahely, Eperjeske, Tiszaeszlár-Bashalom, Sárospatak-Baksahomok stb.) rendkívül sok szál köti össze. Immár bizonyossá vált, hogy a korábban nagycsaládok hagyatékaként meghatározott lelőhelyek mesterségesen szervezett közösségeket rejtettek. A férfiak magas aránya és nagyszámú fegyverük, méltóságjelvényük aligha hagy kétséget hajtani szerepükről: az ő elsődleges hivatásuk a katonáskodás volt. Az ilyes fajta katonai kíséret nem egyedülálló a korabeli Európában. Hasonlót figyelhetünk meg többek között a vikingeknél, a Kijevi Rusz területén, de még a cseheknél és a lengyeleknél is. Egy közel egykorú bolgár kifejezés analógiája szerint ők voltak a fejedelem 'etetett emberei'.²³ (A keleti szlávoknál is ismert ennek megfelelője: kormlennije ljúgyi.) A kifejezést szó szerint kell értenünk. E vitézeket uruk köteles volt ellátni és zsákmányhoz juttatni, cserében ők vakon engedelmeskedtek parancsolójuknak, szolgálatára álltak a riválisai elleni küzdelmekben, segédkeztek járandóságai behajtásában, s hadserege magvát alkották.

A kíséret tagjai és különféle rangú vezetői **nem feltétlen voltak a törzsi-nemzetségi arisztokrácia tagjai.** Pozíciójukat a maguk erejéből vívták ki, s az feltehetőleg nem öröklődött át automatikusan fiaikra. Hatalmi jelvényeket uruktól kapták, s bizonyára nem véletlen, hogy a szabolcsi–zempléni temetőkben lelt ilyen jellegű tárgyak szoros szálakkal kapcsolódnak egymáshoz. A korabeli magyar településterületről eddig ismert 26 tarsolylemez közül 16 a Felső-Tisza-vidékről látott napvilágot. Ugyanerről a területről származik az eddig ismert arany- vagy aranyozott ezüstszerelések szabvány többsége is. A méltóságjelvények között azonban akad egy olyan is, amelynek a segítségével talán közelebb jutunk azon kérdés megoldásához, hogy kiket szolgáltak e vitézek.

²³ Fehér Géza: *A bolgár–török műveltség emlékei és magyar őstörténeti vonatkozásai.* Archeologia Hungarica 7. (1931) 146–148. o.

A honfoglaló magyar harcosok, ha vadászatra vagy harcra készültek, de az íjat még nem akarták kézbe venni, a felajzott fegyvert egy annak a formáját követő kb. 20 cm széles és 60 cm hosszú bőr íjtartó tegezbe helyezték, melyet az öv bal oldalára csatoltak. Az íjat felajzott állapotban magába fogadó íjtegezek felfedezése a karosi temetők régészeti kutatásának az eredménye. A nemzetközi szakirodalomban eddig képviselt nézetek szerint ugyanis a szkíták letűnése és a kunok felbukkanása közti közel másfélezer esztendő során a sztyeppei harcosok nem használtak felajzott íj tárolására szolgáló tegezeket. A magyarországi leletek mellett azonban cáfolják ezt a közép-ázsiai 6–8. századi romvárosokban (Kocso, Pendzsikent stb.) talált freskókon látható ábrázolások is.²⁴

Az íjtartó tegezek felületét olykor 80–100 aranyozott ezüstverettel ékesítették, s így azok már méltóságjelvénynek számítottak. Karoson a II. és a III. temető vezéri sírjában (52. és 11. sír) találtunk ilyeneket. E jól megfigyelt, régész által feltárt temetkezések segítségével rekonstruálni tudtunk olyan korábbi leleteket is, amelyeket nem szakember tárt fel. Ezek közé tartozik az eperjeskei temető 2. és 3. sírjának íjtegeze. További sírokban, amelyek zöme véletlenszerűen került elő, s a bennük talált tárgyak síron belüli elhelyezkedéséről semmit nem tudunk, valószínűsíteni tudtuk egyes jellegzetes verettípusok alapján, hogy ugyancsak volt bennük veretes íjtegez. Ezek közé tartozik például a tarcali, rakamazi, bodrogszerdahelyi temetők leggazdagabb sírja.

Ezen íjtegezek különös jelentőségét az adja, hogy középső harmadukat napszimbólum (rombusz alakú veret vagy szvasztikával díszített korong) és a négy égtájat jelképező veretek, valamint az egész kompozíciót körbefonó, a világmindenséget megjelenítő díszítmények ékesítik. Mindez messzire vezető következtetések levonását teszi lehetővé. Az egykorú muszlim forrásokból ugyanis tudjuk, hogy a napkorong a kazár uralkodók jelvénye volt. Erről így írt az Al-Dzsajhání művét kivonatoló Ibn Ruszta:

„Van nekik egy királyuk, akinek ’j.sád a neve, de a kazár nagyfejedelem valójában a Kazár-kagán. A kazárok azonban csak névleg engedelmeskednek az utóbbinak. A valóságos hatalom az ’j.sád kezében van, aki a kormányzásban és a hadsereg vezetésében olyan fontos helyet foglal el, hogy egyetlen nála magasabb méltóságviselő sincs, akire tekintettel kellene lennie... [Az ’j.sád] 10 ezer lovassal vonul ki, akiknek egy része katonaköteles és zsoldot kap, a másik részét pedig a gazdagok állítják ki, akiket kötelezett erre. Amikor valamilyen okból kivonul, egy napkoronghoz hasonló tárgyat készítenek eléje, amelyet dob módjára szerelnek fel. Egy lovas viszi, aki előtte halad vele, miközben ő követi, serege pedig mögötte vonul, és ennek a napkorongnak a fényét figyeli.” (Czeplédy Károly fordítása).²⁵

²⁴ Révész László: *Készenléti íjtartó tegezek a magyar honfoglalás kori sírokban*. Herman Ottó Múzeum Évkönyve 28-29. (1989-1990) 31–49. o.

²⁵ Györffy György: *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról*. Kortársak és krónikások híradásai. Budapest, 1986. 90. o.

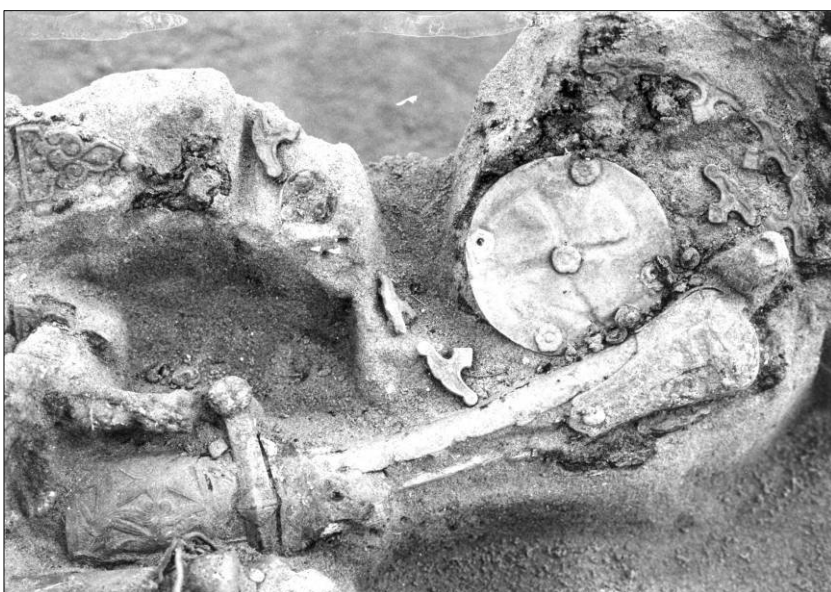
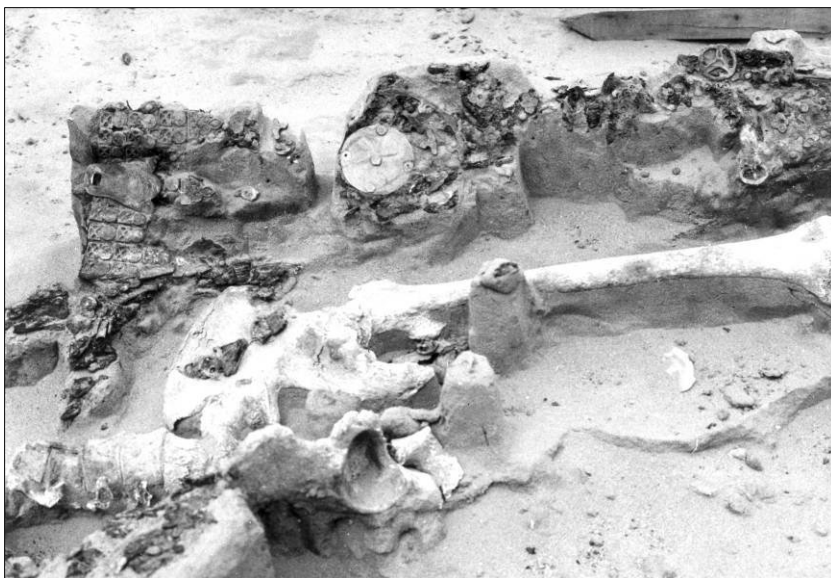
A magyarok levéldiai tartózkodásuk alatt bizonyos ideig a kazárok fennhatósága alatt álltak. A kutatók többségének a véleménye szerint tőlük vették át a kettős fejedelemség intézményét, amely a honfoglalás idején Árpád és Kusály révén még fennállott. Az vitatott, hogy közülük melyik volt a kündü és melyik a tényleges ügyintéző fejedelem, a gyula.²⁶ Mivel Árpád nevét a korabeli nyugati források nem ismerik, Kusály viszont többször is felbukkan tárgyaló félként, sőt egy ilyen esemény alkalmával veszítette életét is, azon kutatók véleménye tűnik megalapozottnak, akik az ő személyéhez kötik a gyula méltóságot. Az azonban tény, hogy halála után az Árpád-nemzetség magához ragadta a főhatalmat, s nem is engedte ki azt kezéből 400 esztendeig, a dinasztia férfiágon történt kihalásáig (1301). Keleti hazájukban a magyarok vezetői feltehetőleg nemcsak a kettős fejedelemség politikai intézményét vették át, hanem a hatalmat megjelenítő jelvényeket is. Ily módon a napszimbólum a tényleges uralmat gyakorló fejedelem jelvénye lehetett. A fejedelem jelvényét azonban rangjelző tárgyain nem viselhette akárki, erre csak kíséretének vezetői, legbelsőbb bizalmi emberei lehettek jogosultak. A napszimbólumokkal díszített íjtegezek tulajdonosai a magyar nagyfejedelmek katonai kíséretének legmagasabb rangú vezetői voltak. Sírjaik mindeddig kizárólag Északkelet-Magyarországon kerültek elő.

Természetesen bizonyos – általunk még nem ismert – rangbéli különbségek ezen vezetők között is voltak. Erre utal az, hogy teljesen felszerelt fegyveröv, mely magából az aranyozott ezüstveretes övből, aranyozott ezüst tarsolylemezéből, hasonlóképpen aranyozott ezüstveretes íjtegezből és arany- vagy aranyozott ezüstszereléses szablyából állott, közülük csak kevésnek a sírjából ismert. Figyelemre méltó tény ugyanakkor, hogy e vezetőket (a kevés számú hitelesen feltárt és dokumentált sír alapján) még hasonló rítusok szerint is temették el: a két karosi s a zempléni vezéri sírban az figyelhető meg, hogy övük lecsüngő végét a bal vállukhoz hajlították, s szablyájukat megfordították, hegyével a koponya felé igazították.

E vezérek sírjai (Tarcál, Kenézlő, Karos, Bodrogszerdahely, Zemplén, Eperjeske, Geszteréd, Rakamaz) valamint a katonai kíséret jellegzetes szerkezetű és leletanyagú temetői véleményem szerint **arra utalnak, hogy a lelőhelyeik által körbezárt területen kell keresnünk a 10. század első felében uralkodott magyar nagyfejedelmek hatalmi központját.** Az egész korabeli magyar szállásterületen ugyanis sem hasonló vezéri sírok, sem ilyen számú fegyveres kíséret emlékanyaga másutt nem mutatható ki. Joggal gondolhatunk tehát arra, hogy a legnépesebb, legrepräsentatívabb megjelenésű kíséret a főhatalom birtokosához köthető.²⁷

²⁶ Kristó Gyula: *Honfoglaló fejedelmek: Árpád és Kurszán*. Szeged, 1993.

²⁷ Révész László: *A karosi honfoglalás kori temetők. Régészeti adatok a Felső-Tisza-vidék X. századi történetéhez*. Miskolc, 1996. 193–206. o.



*Nap szimbólumot ábrázoló veretek
a karosi 52. sír íjtegezéséről, feltárás közben*

Mindezt közvetett módon egy másik jelenség is alátámasztja. E régióban, közelebből pedig a Bodroghözben került elő az eddig a honfoglalás kori sírokból ismert arab dirhemek túlnyomó többsége.²⁸ Míg a magyarok hagyatékában felbukkant nyugat-európai vagy bizánci pénzekről a kutatók (teljes joggal) azt feltételezik, hogy azok túlnyomó többsége vagy a kalandozó hadjáratok során szerzett zsákmányként, vagy pedig a környező államok által fizetett békeváltságként jutott a magyarok kezére, a jó minőségű, finom ezüsből készített dirhemek a távolsági kereskedelem révén kerültek ide. Márpedig a korabeli muszlim távolsági kereskedelem elsősorban könnyen szállítható, kis tömegű, de értékes árukat, főként luxuscikkeket forgalmazott. A drága kelmék, ritka fűszerek, finom illatszerek s más ritka áruk számára fizetőképese kereslet csakis ott lehetett, ahova a zsákmány, a békeváltság és a szolgáltató népektől beszedett járadékok nagy része befolyt. Ez a hely pedig a fejedelmi szállás és környezete volt.

A fenti elképzelés ellen az elmúlt másfél évtized során lényegében egyetlen ellenérvet hoztak fel, nevezetesen azt, hogy miért tartotta volna udvarát a magyar nagyfejedelem az ország egyik eldugott, távoli sarkában, s nem valamely biztonságosabb középső területen. Ezzel összefüggésben többen utaltak arra, hogy a magyarok első embere aligha telepedett volna ilyen veszélyesen közel a magyarokkal ellenséges besenyőkhöz. Ezen ellenérvek azonban cáfolhatók. Túl azon, hogy e felvetések mélyén – akár tudat alatt is – a jelenlegi ország Budapest-központúsága munkál, az ellenérvek mindkét eleme viszonylag egyszerűen kivédhető.

A feltételezett besenyő veszély alátámasztására leginkább Bíborbanszületett Konstantin művének egyik passzusát idézik. Ez azt tartalmazza, hogy a bizánci udvartól egy Gábiel nevű klerikust küldtek a magyarok fejeihez azzal, hogy vegye rá azokat a besenyők elleni fellépésre.²⁹

E forrásrészlettel az a probléma, hogy a kutatóknak sejtelmük sincs arról, hogy e nevezetes követjárásra a honfoglalást követő több mint fél évszázad során mikor került sor. Márpedig ennek ismerete alapvető lenne ahhoz, hogy tudjuk, a magyarok milyen politikai helyzetben, mikor és miért utasították el (a bizánciak számára is elfogadható érvet felhozva) a császár javaslatát. Ráadásul semmilyen jele nincs annak, hogy a 10. századi besenyő–magyar kapcsolatok feszültek lettek volna, ennek ellenkezőjét viszont több dolog is alátámasztja.

A besenyők az etelközi területek elfoglalásával megszerezték, amit akartak, a magyarok pedig új hazát találtak maguknak. A közöttük fennálló érdekellentétek alapja így megszűnt. Sőt, ha hinni lehet az Anonymus által megőrzött történeti hagyománynak, Árpád legkisebb fia, Zolta „a kunok földjéről” hozott feleséget fia, Taksony számára. Mivel a kunok ekkor még jóval keletebbre éltek mint Anonymus korában, a kutatók azt feltételezik, hogy e feleség kazár, volgai bolgár vagy besenyő lehetett. Ha ez így van, akkor a két nép között már dinasztikus kapcsolatok is kialakultak.

²⁸ Alekszej Vlagyimirovics Fomin – Kovács László: *A Máramaros megyei („Huszt”) 10. századi dirhemkincs*. Numizmatikai Közlöny, 1987. 64-65. o.

²⁹ Györffy György: *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról*. Kortársak és krónikások híradásai. Budapest, 1986. 116-117. o., 214. jegyzet.

Az azonban kétségtelen tény, hogy Taksony fejedelemsége idején (955 k.–972 k.) nemcsak volgai bolgárok, hanem Tonuzóba vezetésével besenyők is betelepedtek Magyarországra. A két nép harcosai pedig – a kereskedelmi okokból kirobbant alkalmi torzszalkodást követően – rövidesen egymás mellett, szövetségesként harcoltak (és arattak fényes győzelmet) 934-ben a bizánciak ellen.



Érmék a Felső-Tisza-vidék sírjaiból

Néhány közvetett adat ugyancsak arra utal, hogy a besenyő–magyar viszony nem lehetett feszültségektől terhes a 10. században. Azok a muszlim kalmárok, akik áruikat és jó minőségű dirhemeiket a magyar fejedelmi udvarba hozták, karavánjaikkal a besenyők által ellenőrzött területeken kellett, hogy áthaladjanak. Ellenséges viszony esetén utóbbiak ezeket az utakat könnyedén lezárhatták volna. A legsúlyosabb érvet azonban ismét a régészet szolgáltathatja a békés kapcsolatok tárgyában. Manapság ugyanis már egyre határozottabb vonalakkal kirajzolódik a Kárpátok keleti előterében a délkelet-lengyelországi Przemyśltől Moldván át egészen Bukarestig azon sírok és temetők láncolata, amelyek a Kárpátok hágóinak a bejáratához telepített magyar közösségek hagyatékát rejtik.³⁰ Feladatuk az átjárók biztosítása, különösképpen pedig a kereskedőkaravánok áthaladásának elősegítése lehetett.

³⁰ Fodor István: *A Kárpátokon túli lelőhelyek*. In: *A honfoglaló magyarság*. Szerk. Révész L. – Wolf M. – M. Nepper I. közreműködésével Fodor I. Budapest, 1996. 437–439. o.

E sírok bármelyike előkerülhetne akár a magyar Alföldön is, hiszen sem a temetkezés módjában, sem leletanyagukban nem térnek el más honfoglalás kori emlékektől. **Mindezen leletek arra utalnak, hogy a keleti gyepeket és a hágók átjáróit a 10. század folyamán szoros ellenőrzésük alatt tartották a Kárpát-medencében megtelepedett magyarok.** E közösségek azonban – különösen a Moldova területén élők – csak abban az esetben maradhattak meg háborítatlanul szállásaikon, ha a besenyők nem zaklatták őket. Utóbbiak ugyanis, mivel itt húzódtak szállásterületük nyugati határai, könnyűszerrel előzhatték volna őket. Nem tették, s ez semmiképpen sem utal a két nép közötti ellenséges viszonyra. Ily módon a Felső-Tisza-vidéken feltételezett fejedelmi szállás lakóinak sem kellett a keleti szomszéd támadásától tartania.

A fejedelmi kíséret hagyatékaként meghatározott szabolcsi és zempléni temetők közös sajátossága, hogy azok használata a 10. század közepén megszakadt. Feltehetőleg az azokat használó közösségeket 955 (az augsburgi csatavesztés és a nyugati irányú hadjáratok lezárulta) után az új fejedelmi hatalom felszámolta, széttelepítette. Forrás ugyan nem szól róla, de akkortájt érhetett véget Falicsi uralma, akit méltóságában Taksony követett. Nem elképzelhetetlen, hogy ez a váltás nem zökkenőmentesen, hanem véres hatalmi harcok árán ment végbe. Taksony, majd őt követően fia, Géza új típusú kíséretet és új hatalmi központokat épített ki magának, utóbbiakat az ország középső harmadában, Esztergom, Székesfehérvár és Óbuda körzetében, mint arról az e városok határában a 10. század közepén vagy második felében nyitott új temetők sorozata tanúskodik.

Az eddigieket összegezve tehát úgy vélem, **számolnunk kell azzal a lehetőséggel, hogy a 10. század első felében a magyar hatalmi központ (a fejedelem és katonai kíséretének szálláshelye) a Felső-Tisza-vidéken volt.**³¹ **A főerők 907-ben – értesülvén a birodalmi hadak gyülekezéséről – innen vonulhattak a nyugati gyepe, a várható betörés irányába.** Aligha tévedünk nagyot azt feltételezván, hogy soraikban ott lovagolt a később Karoson eltemetett harcosok egy része is, élükön azzal a vezérrel, akinek sírját 1100 esztendő múltán a II. temető 52. sírjában tártuk fel.

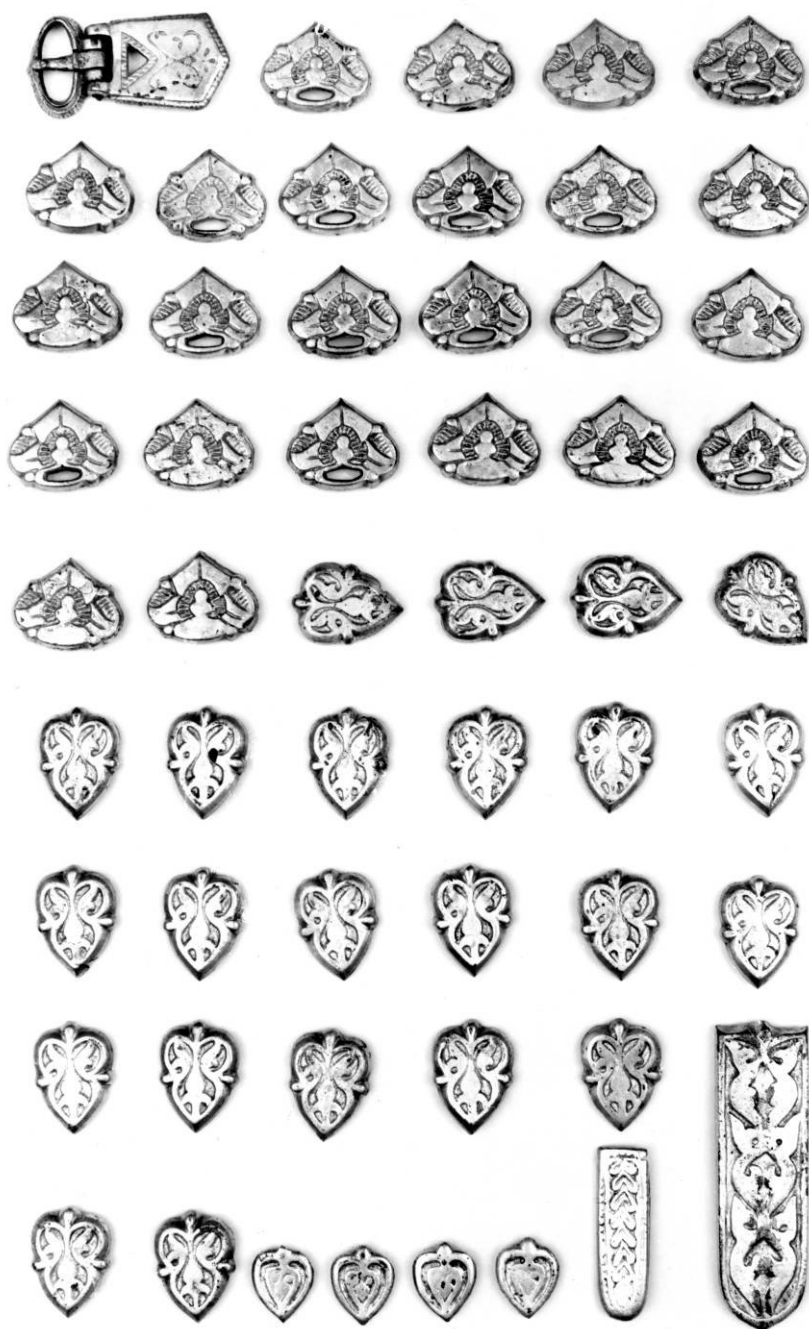
Joggal merülhet fel a kérdés, hogy mindezt alá tudjuk-e támasztani adatokkal? E tekintetben el kell ismernem: konkrét, közvetlen bizonyítékkal nem rendelkezünk, csak olyan régészeti leletekkel, amelyek megengedik, illetve valószínűvé teszik e lehetőséget. A II/52. sírban nyugvó maturus férfi méltóságjelvényei (aranyozott ezüstveretes öv, szablya és íjtegez, valamint ezüst tarsolylemez)

³¹ E hipotézisemet újabban a történészek egy része is elfogadja.

Polgár Szabolcs: *A Volga-vidékről a Kárpát-medencéig vezető utak említése egy muszlim forrásban és a magyar fejedelmi székhely a 10. század első évtizedeiben.* In: Központok és falvak a honfoglalás és kora Árpád-kori Magyarországon. Tatabányai Múzeum Tudományos Füzetek 6. (2002) Szerk. Kisné Cseh Julianna. 226. o.

Makk Ferenc: *A magyarok földje és a vezéri törzsek szálláshelyei a X. században.* In: Tanulmányok Érszegi Géza 60. születésnapjára. Studia Professoris-Professor Studiorum. Szerk. Almási T. – Draskóczy I. – Jancsó É. Budapest, 2005. 229. o.

Makk Ferenc: *A vezéri törzsek szálláshelyei a 10. században.* Monumenta Historica Budapestinensia XIV. (2004) 120-121. o.



Aranyozott ezüst övveretek a karosi 29. sírból

egyértelműen jelzik, hogy hajdani tulajdonosuk a fejedelmi kíséretben magas rangot töltött be, s ezt nyomatékosítja a honfoglalás korban férfisírból igen ritkán előkerülő aranyozott ezüstveretes lószerszáma is. E férfiú hagyatéka pompásan beilleszthető abba a vezéri körbe, melynek tagjai ugyancsak a Felső-Tisza-vidéken leltek végső nyughelyet.

Témánk szempontjából alapvető fontosságú kérdés, hogy az itt tárgyalt II/52. sír mikor került a földre? A mellékletként talált tárgytipusok egy részét (nyitott hajkarika, oldalpálcás zabla, körte alakú kengyelpár, vas kés, nyíltartó tegez, nyílhegyek, csontlemezekkel felszerelt reflex íj) hosszú ideig használták, s nemcsak a 10. századi magyar temetkezésekre jellemzőek, hanem még a 11. század első kétharmadára keltezhető sírokban is előbukkannak. Ugyanez mondható el a lovas temetkezési formáról is.³² Más tárgytipusok használata már kissé szűkebb időszakra korlátozódik. Ezek közé tartoznak a négygömbös, hólyagos foglalatú kő- vagy üvegbetétes ezüst és arany gyűrűk is. Ezek feltehetőleg a magyarság keletről magával hozott tárgyai közé tartoznak.³³ Az érmével keltezett gyűrűket tartalmazó sírokat Kovács László gyűjtötte össze, s megfigyelései szerint e tárgytipus használata a 10. század első kétharmadára jellemző.³⁴

A sírban talált indás-virágos díszítésű övveretek és nemesfém szerelések szabályak a kutatás jelen állása szerint a 10. század első felében-kétharmadában kerültek a sírokba.³⁵ A tarsolylemezek jellegzetes 10. századi magyar rangjelző tárgyak, számuk igen csekély, napjainkig mindössze 26 darabot ismerünk közülük.³⁶ A tarsolylemezek egyes vélemények szerint a fejedelmi család szolgálatában álló előkelők kiténtető hatalmi jelvényei voltak,³⁷ a rangjelző szerepet azonban a magyar kutatók egy része fenntartással kezeli.³⁸ A palmettamintával díszített példányok a 10. századi magyar ötvösművészet kiemelkedő darabjai, de ismerünk teljesen díszítetlen felületűeket is, ezek közé tartozik a tárgyalt karosi tarsolylemez is. Feltehetőleg nem a tarsolylemez díszítettségének a mértéke, művészi színvonala volt önmagában rangjelző szerepű, hanem az a tény, hogy valakinek egyáltalán joga volt-e e tárgyat viselnie? A tarsolylemezek hajdani tulajdonosai egyéb méltóságjelvényeik (aranyozott ezüst veretes övek, szabályak, íjtartó tegezek és lószerszámdíszek) alapján is magas rangú férfiak voltak. Azon előkelők sorába tartozhattak, akik

³² Révész László: *Honfoglalás kori női sír Békéscsaba-Erzsébethelyen*. Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Stud. Arch 3. Szeged, 1997. 183-184. o.

³³ Nagy Árpád: *Az Eger-Szépasszonyvölgyi X. századi temető*. AZ Egri Múzeum Évkönyve 6. 1968, 81-82. o. Bálint Csanád: *A szaltovő-majaki kultúra avar és magyar kapcsolatairól*. Archeológiai Értesítő 102. 1975. 57. o.

³⁴ Kovács László: *A Nagyhalász-Zomborhegyi 10. századi magyar temetőrészlet*. Communicationes Archeologicae Hungariae. 1989. 174. o.

³⁵ Révész László: *A karosi honfoglalás kori temetők. Régészeti adatok a Felső-Tisza-vidék X. századi történetéhez*. Miskolc, 1996. 115-115. o. és 178-185. o.

³⁶ Uo. 144-153. o.

³⁷ László Gyula: *A honfoglaló magyar nép élete*. Budapest, 1944. 355-361. o.

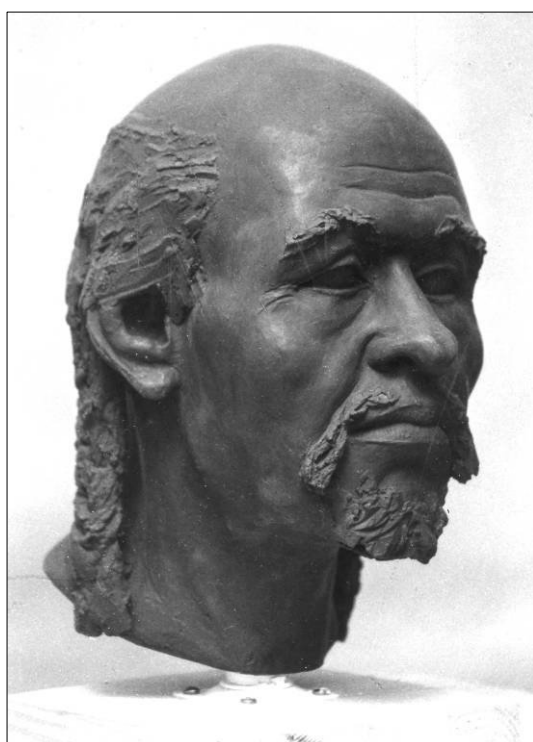
Dienes István: *A honfoglaló magyarok*. Budapest, 1972. 24-25. o.

³⁸ Szőke B.: *A honfoglaló és kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei*. Régészeti Tanulmányok I. Budapest, 1962. 21. o.

Bálint Csanád: *Südungarn im 10. Jahrhundert*. Studia Archeologica 11. 1991. 139-145. o.



A karosi II. temető 52. sírjában nyugvó vezér maradványai



*Az 52. sírban nyugvó vezér arcrekonstrukciója
(Skulthéty Gyula munkája)*

a 10. század első felében uralkodott magyar nagyfejedelmek katonai kíséretének s a kalandozó hadjáratoknak a vezetői lehettek. A méltóságjelvények (s köztük a tarsolylemezek) a jelek szerint nem öröklődtek, hanem többnyire első (és egyetlen) tulajdonosukkal sírba is szálltak. Erre utal, hogy egy-egy síron belül valamennyi rangjelző tárgy vagy azonos módon kopott, elhasznált és javított, vagy pedig szinte verdefényes. A tarsolylemezek használata – egyéb kísérő leleteik alapján – a 10. század első kétharmadában mutatható ki. A tarsolylemezes sírok mellékletei közül hiányoznak ugyanis a 10. század közepén, második felében megjelenő tárgytípusok. A tarsolylemezt tartalmazó sírok közel egynegyedéből (hat lelőhelyről) pénzek is előkerültek, többségükben arab dirhemek. Valamennyi pénz 884 és 926 között készült, így az is elképzelhető, hogy valamennyi tarsolylemez a 10. század közepére már földbe került.³⁹ Az érmével datált tarsolylemezek között díszítetlenek éppúgy vannak, mint művészi alkotásnak tekinthető palmetta díszes példányok. Az érmék tehát nem teszik lehetővé, hogy a különböző módon és eltérő technikával, ornamentikával készített tarsolylemezek között időrendi különbséget tegyünk. Nem adnak lehetőséget ilyes fajta elkülönítésre az egyéb kísérő leletek sem. Jelen tudásunk alapján ezen időkoordináták közé kell helyezniünk a karosi II/52. sír tarsolylemézét is.

A tárgyalta sír legjelentősebb leletei közé tarozik a felajzott íj tárolására szolgáló, veretekkel díszített íjtegez. Különös jelentőségüket az adja, hogy középső harmadukat napszimbólum (rombusz alakú veret vagy szvasztikával díszített korong) és a négy égtájat jelképező veretek, valamint az egész kompozíciót körbefonó, a világmindenséget megjelenítő díszítmények ékesítik. A magyarországi leleteket feldolgozó tanulmányomban e tárgyakat a 10. század első felére kelteztem.⁴⁰ A sírban talált aranyozott ezüstveretes lószerszámot, illetve az ezüstlemezekkel díszített nyeret analógiáik alapján korábban készült feldolgozásaimban a 10. század első kétharmadára datáltam. A jelenleg rendelkezésemre álló adatok alapján ezt a kelteztést sem módosítani, sem tovább pontosítani nem tudom.⁴¹

A tárgyalta sír csontvázából vett minta C14-es vizsgálata szerint a sigma-1 érték (68,2%) 885–980, a sigma-2 érték (95,4%) 770–990 közötti földbe került jelez. Mindez szinkronban van a régészeti kormeghatározással is, de sajnos nem lehetett azt tovább finomítani.

A karosi II/52. sírnak datálás szempontjából kétségtelenül a legfontosabb leletei a pénzek. Ismail ibn Ahmed emír 904/905-ben kibocsátott dirhemeinek egy-egy példányát a fogakon, illetve a bal oldali bordákon találtuk. IV. (Gyermek) Lajos 899–911 között veretett 12 db denára hajdan az elhunyt ruhájára volt felvarrva. Mind a 14 érmét viszonylag szűk időhatárok között, a 10. század első évtizedében bocsátották ki. Ami a témánk szempontjából különösen érdekessé teszi e leletet, az a ruházatra varrott 12 db Gyermek Lajos-érme.

³⁹ Révész László: *A karosi honfoglalás kori temetők. Régészeti adatok a Felső-Tisza-vidék X. századi történetéhez.* Miskolc, 1996. 152. o., 700. j.

⁴⁰ Révész László: *Készenléti íjtartó tegezék a magyar honfoglalás kori sírokban.* Herman Ottó Múzeum Évkönyve 28-29. (1989-1990) 31–49. o.

⁴¹ Révész László: *A karosi honfoglalás kori temetők. Régészeti adatok a Felső-Tisza-vidék X. századi történetéhez.* Miskolc, 1996. 45–54. o.



A 41. sír tarsolydíszei restaurálás után

Rendkívül sokat vitatott kérdés szakirodalmunkban, hogy mennyi idő telhetett el egy-egy érme kibocsátása és utolsó tulajdonosa általi megszerzése, majd sírba kerülése között?⁴² Az általánosan uralkodó vélemény szerint nagy valószínűséggel számolnunk kell azzal, hogy kibocsátásuk után akár még hosszú évtizedekig használatban lehettek e pénzek. Arra azonban a magyarok aligha fordítottak gondot, hogy a különböző uralkodók zsákmányolt érmeit elkülönítve őrizték. Ennek a nagyobb számú pénzt tartalmazó sírok értékelése során van komoly jelentősége, hiszen így lehetővé válik egyes érmesorozatoknak, illetve azok megszerzésének konkrét történeti eseményekhez történő kapcsolása.⁴³

IV. Lajos uralkodásának nem volt egyetlen olyan éve sem, amikor magyar csapatok ne portyáztak volna német területen. Éppen ezért nehezen érthető, hogy a német uralkodók (nem csak IV. Lajost, hanem utódait is ide sorolhatjuk) pénzei miért csak ilyen csekély számban fordulnak elő a 10. századi magyar sírokban? A kis esetszám (mindössze két 10. századi sírból kerültek elő Gyermeke Lajos érmei, további két szórvány lelet mellett) nem elégséges arra, hogy messzemenő következtetéseket vonjunk le belőlük. Az azonban mindenképpen figyelemre méltó, hogy mellékleteik alapján a karosi és a gnadendorfi (Alsó-Ausztria) sírban nyugvó férfiak egyaránt a korabeli magyar társadalom vezető rétegébe tartoztak. S végezetül még egy jelenségre szeretném felhívni a figyelmet (persze a kis esetszám miatt ezt is óvatosan kell kezelni): IV. Lajos érmei mindkét sírban kortárs uralkodók vereteivel együtt kerültek elő, Gnadendorfban I. Berengár rex, Karoson Ismail ibn Ahmed (892–907) szamanida emír Hedzsra szerint 292 (=904-905)-ben vert dirhemei kíséretében. A 10. századi magyar leletanyagban ugyanis az ilyen esetek viszonylag ritkák. Ha egy-egy sírból nagyobb számú érme kerül elő, akkor többnyire több évtizednyi, olykor majdnem egy évszázadnyi távolság van a sorozat nyitó és a záró pénze között.

A pénzek verési ideje, a finomabb keltezésre alkalmas mellékletek részletes feldolgozása, a férfi életkora és a sír temetőn belüli helyzete alapján **a karosi temető feldolgozása során arra a következtetésre jutottam, hogy a II/52. sír halottját a 10. század első negyedében (feltehetőleg e periódus második felében) temették el.**⁴⁴ Aktív résztvevője lehetett tehát a honfoglalás utáni egy-két évtized hadi eseményeinek. A ruházataára varrt német denárokat e hadjáratok bármelyikén beszerezhetette, akár a pozsonyi csata zsákmányaként is. Ezért indokolt a dolgozat címének óvatos megfogalmazása: **e jeles férfiúról ugyanis soha nem fogjuk tudni bebizonyítani, hogy bizonyosan a nevezett ütközet résztvevője volt. De a vele eltemetett tárgyak alapján az ott küzdő magyarok egyike lehetett.**

⁴² E kérdésről összefoglalóan, további irodalommal Kristó Gyula: *A honfoglalók régészeti hagyatékának keltezéséről*. (Rendhagyó válasz bírálóimnak) Századok 131/1. 1997. 236–239. o.

⁴³ Gedai István: *A kiskunfélegyházi X. századi sírlelet érmei*. Cumania I. (1972) 169–173. o. Kovács László: *Fegyverek és pénzek*. In: Honfoglalás és régészet. Szerk. Kovács László. Budapest, 1994. 190. o.

⁴⁴ Révész László: *A karosi honfoglalás kori temetők. Régészeti adatok a Felső-Tisza-vidék X. századi történetéhez*. Miskolc, 1996. 188. o., 193–206. o.

VESZPRÉMY LÁSZLÓ

A CSATA UTÓÉLETE A TÖRTÉNETÍRÁSBAN

Napjainkban a történészek többsége már meg van győződve arról, hogy 907. július 4-5-én a magyar seregek Pozsony közelében megsemmisítő vereséget mértek Gyermek Lajos német király hadseregére. A csatát követően mégis több száz évnek kellett eltelnie ahhoz, hogy az első történetíró felfigyeljen az eseményre, s felismerje annak sorsdöntő történeti jelentőségét.¹ Érthető, hogy a földrajzi viszonyok okán is ő egy bajor történetíró volt, mégpedig a bajorok legnagyobb humanista historikusa, Johann Turmair (1477–1534), avagy jobban ismert humanista nevén Aventinus.²

Aventinus a bajor történelem egyik legjobb ismerője volt. Hét esztendőn át járta Bajorország városait és kolostorait, s rengeteg feljegyzést készített. Kutatásai eredményeként számos középkori munkát ő adott ki elsőként, továbbá számos város, egyház és kolostor történetét külön is összefoglalta (Scheyern, Passau, Alt-Ötting stb.). Történeti hírével kedvezőbb megítélés jutott neki a segédtudományok művelői körében, hiszen a numizmatikusok rendkívül nagyra értékelik az érmék iránti érdeklődését, miként nevezték már az első diplomatikusnak (oklevélszakértőnek) is.³ 1517–1519. évi utazását – amikor majdnem száz helyszínt keresett fel források után kutatva –, csak „*Iter bavaricum*”-ként emlegetik, de voltak „kedvenc” levéltárai, ahová többször is visszatért. A mű bevezetőjében maga is rendkívül büszkén vallja, hogy „szó szerint leírtam minden fennmaradt kéziratot, oklevelet, privilégiumot, levelet, krónikát, verset, mondást, történetet, mise- és imádságoskönyvet, kalendáriumot, nekrológiumot, szentek életét, [...] követ, érmet, sírkövet, feliratot ...”.⁴

Aventinus, aki maga is számos egyetemen végzett tanulmányokat – így a szülővárosától, az *Aventinus*-szá latinosított Abensbergtől nem is messze fekvő Ingolstadtban, továbbá Krakkóban, Bécsben és Párizsban – nagy olvasottságra és széles humanista műveltségre tett szert. A híres humanista, Conrad Celtis tanítványa,

¹ Veszprémy, L.: *Eine wechselvolle Rezeptionsgeschichte. Die Pressburger Schlacht aus Sicht der Ungarn*. In: Roman Zehetmayer (Hg.): *Schicksalsjahr 907. Die Schlacht bei Pressburg und das frühmittelalterliche Niederösterreich*. St. Pölten, 2007. 99–103.; 187–192. o.

² Strauss, Gerald: *Historian in an Age of Crisis. The Life and Work of Johannes Aventinus, 1477–1534*. Cambridge/Mass., 1963.; Bosl, Karl. Johann Turmair, gen. Aventinus aus Abensberg in seiner Zeit. *Zeitschrift für Bayerische Landesgeschichte* 40 (1977) 325–340.; Dünninger, Eberhard: Johann Aventin. Leben und Werk des bayerischen Geschichtsschreibers. Rosenheim, 1977; Schmid, Alois: Die historische Methode des Johannes Aventinus. *Blätter für deutsche Landesgeschichte* 113 (1977) 338–395. o.

³ Konrad Josef Heilig: *Ostrome und das Deutsche Reich um die Mitte des 12. Jahrhunderts. Die Erhebung Österreichs zum Herzogtum 1156 und das Bündnis zwischen Byzanz und dem Westreich*. In: *Kaisertum und Herzogsgewalt im Zeitalter Friedrichs I. Studien zur politischen und Verfassungsgeschichte des hohen Mittelalters*, Leipzig, 1944 (Schriften des Reichsinstituts für ältere deutsche Geschichtskunde 9, 1-271), idézi A. Schmid: *Historische Methode* i. m. 390. o.

⁴ „*Demnach hab ich...allerlai handschriften, alte freihait, übergab, briefe, chronica, rüef, reimen, sprüch, lieder, abenteuer, gesang, petpüecher, messpüecher, salpüecher, kalender, totenzedel, register der heiligen leben durchlesen und abgeschrieben; heiligtum, monstranzen, seulen, pildnus, creutz, alt stein, alt münz, greber, gemel, gewelb, estrich, kirchen, überschrift besuecht und besicht*” (SW IV. 6. és latinul: II. 3.), vö. A. Schmid: *Historische Methode* i. m. 348. o.

majd barátja lett, sőt, még egy rövid itáliai utazást is maga mögött tudhatott. A bajor hercegek, Lajos és Ernő nevelőjeként, majd udvari történétírójaként állította össze a bajorok történetét *Annalium Boiorum libri septem* ('A Bajor Évkönyvek hét könyve') címmel, a világ teremtésétől 1460-ig terjedően.⁵ A bajorok történetének megírására a megbízást 1517-ben kapta, s a munkát végül 1524-ben fejezte be. A rákövetkező évtől, szinte haláláig a német változaton dolgozott, mely nem egyszerű fordítása a latinnak, hanem értelemszerű átalakításokkal a szélesebb olvasóközönség számára is érthető szöveg kialakítására tett kísérlet. Mint méltatói írják: néptankönyv, nyelvemlék, politikai irat egyszerre.⁶ Ezt Regensburgban fejezte be 1533-ra, ahová a reformációt támogató magatartása miatt kényszerült áttelepedni (s éppen ezért vették fel művét a tiltott könyvek listájára). Az évkönyvek és nekrológiumok szűkszavú feljegyzését bővítette ki latin nyelvű művében (Ingolstadt, 1554), majd annak német változatában.⁷ Aventinus munkájának magyar vonatkozású részeit javarészt lefordították az utóbbi évtizedek történeti szöveggyűjteményei számára.⁸ Sajnálatos módon azonban kimaradt ezekből a 907. évi pozsonyi csatára vonatkozó néhány oldal, aminek első fordítása 2007-re készült el.⁹

A Bajor Évkönyvek német változata, a Bajor Krónika a latinnál rövidebb és összefogottabb szöveget kínál. Ebben csak Lajos király, Luitpold herceg, az elesett három püspök, a három apát, a világiak közül Sighard, Rathold, Hatto, Meginward, Isangrim nevei, valamint Pozsony neve – *zu Presburg* alakban – fordul elő. Teljesen hiányzik a magyarok harcmódorára vonatkozó megjegyzés, sokkal rövidebb az Enns melletti vereség leírása, ugyanakkor szinte teljes terjedelmében közli a Luitpold halála körüli fejtegetéseit.¹⁰ Meglehet, hogy a rövidebb német változat adja vissza a forrásokban tényleg megtalált neveket, s ha így van, figyelemre méltó, hogy a három irányban vonuló csapatok tényét is megemlíti, anélkül, hogy a latinhoz hasonló módon részleteznék az egyes kontingenseket és sorsukat a hadjárat során.

⁵ A krónika első kiadásai (a latiné: Ingolstadt, 1554.; a német változaté: Bajor Krónika – Frankfurt, 1566.) egyházpolitikai okokból megrostált és cenzúrázott kiadások voltak, hiszen Aventinus a reformáció elkötelezett híve volt.

⁶ F. Merzbacher: *Aventin* i. m. 374. o.

⁷ Johannes Turmairs gennant Aventinus Sämtliche Werke I–VI. Hg. Lexer, Matthias. München: K. Akademie d. Wiss. 1880–1908. A latin szöveg IV. 21. (SW 657–659.), a német szöveg: Bayerische Chronik IV. 139. (SW 256–257.).

⁸ Magyar vonatkozású részek latin nyelvű kiadására Catalogus fontium historiae Hungaricae aevoducum et regum ex stirpe Arpad descendunt ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCCC I–III. Collegit Albinus Franciscus Gombos. Budapestini 1937–1938. (a továbbiakban: Cat. font.) I. 341–386.; magyarul (Dér Terézia és Sz. Galántai Erzsébet fordításában): *A honfoglalás korának írott forrásai*. Olajos Teréz, H. Tóth Imre és Zimonyi István közreműködésével szerk. Kristó Gyula. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 7.) Szeged 1995. (a továbbiakban: HKÍF) 267–276. – Az Aventinus kivonatra l. Excerpta Aventini ex Annalibus Iuvavensibus antiquis derivati. MGH SS XXX/2. 743–744. és Cat. font. II 915–916. magyarul (Tóth Sándor László fordításában): HKÍF 265–266. – A Bajor Évkönyvek Horváth János által készített magyar fordítását l. *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Kortársak és krónikások híradásai*. Szerk. Györffy György. Budapest, 1975. (bőv. kiad. Budapest, 2000.) 262–269. o.

⁹ Lásd a forrásokra vonatkozó zárófejezetet!

¹⁰ Bayerische Chronik 138. fejezet. Hg. v. Matthias Lexer. (Sämtliche Werke V.) München, 1884. 256–257. o.

ANNALIVM BOIORVM LIBRI SEPTEM IO=

anne Auentino Au=
tore.

IN AVENTINI LIBROS CAR=
men Abrahami Löschberi.

Magnus Auentinus Boie primordia stirpis,
Dicit, & antiquum uindicat ore decus.
Stemmata commemorat, patrias ab origine gentes
Instaurat, ueteres laudibus ornat auos.
Qui uitam dulci cum libertate tuentes,
Gesserunt acri plurima bella manu.
Arma laceßiti ceperunt, arma trophæis
Ornarunt, penas hostica turba dedit.
Hinc est, quod præcos Boiaria seruat honores,
Maiorumq; suo more statuta colit.
Hinc saluas leges, hinc integra iura parentum
Cernit, & incolumi floret, ut ante, statu.

Accelsit rerum & uerborum memorabilium
Index copiosus.

Cum Cesare & Maiestatis gratia & Priuilegio ad decennium: Cuius Priuilegij
summam sequenti pagina continetur.

Excusum Ingolstadij per Alexandrum, & Samuelem VVeissen,
hornios fratres Germanos ANNO DO=
MINI M. D. LIIII,
Mense Decembri.

Auentinus: A Bajor Évkönyvek hét könyve címlapja

[illegible]

204

is inkább félrevezették, mint segítették. Annyit megengedhetünk, hogy több mindent találhatott, még ha azok terjedelmükben és jellegükben inkább az évkönyvszerű rövid híradásokhoz lehetnek hasonlóak. Az azonban bizonyos, hogy Aventinus a maga humanista retorikája (*stylus*) által sugallt fejezetbe dolgozta be mindazt, amit forrásaiban talált. Egy olyan renovált házhomlokzathoz lehetne némiképp az Aventinus által ránk örökített képet hasonlítani, ahol a nem látható rétegekben a korábban dolgozó mesterek keze munkája is fellelhető, de többé önállóan napvilágra nem hozható. **Aventinus a mai őstörténészeket megszégyenítő eredményességgel és jó érzékkel dolgozott, sőt hadtörténeti vénája is jelesre vizsgázott ez esetben. Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy benne tisztelhetjük a korai magyar hadtörténelem első igényes, tudós feldolgozóját, még ha csak egy részfejezet erejéig is.**

A csata historiográfiáját azonban számos körülmény a hadtörténelemben egyedülállóvá tette, aminek gyakorlatilag hosszú időszakokra még a megtörténtét is kétségbe vonták, mind Magyarországon, mind német nyelvterületen. Ennek alapvető oka, hogy a középkori magyar forrásokban egyáltalán nem említik, noha a kalandozásokkal mégiscsak foglalkoztak a krónikák. A középkori krónikák – a nemzeti krónika eredetiben ismeretlen 12. századi szerkesztése, majd az 1200 körüli Anonymus, s az 1280-as években Kézai Simon – nem rendelkeztek 10. századi eredeti magyarországi írott forrásokkal, a szóbeli hagyomány pedig csak folklorisztikus eseményekre (például Botond kürtjére, Szvatopluk fehér lovára stb.) szorítkozott.¹¹ Részletesen egy történetíró, Reginó (illetve folytatójának) munkáit hasznosították, ő azonban épp hogy csak megemlítette a 907. évi eseményt, ami egyébként – a messzi Trierből nézve az eseményeket –, még meg is érthető. **A csatára vitán felül sor került, s a nekrológiumokból a legismertebb bajor áldozatok neve is ismert volt. A későbbiek során a problémát az jelentette, hogy a csatára hol került sor, s az ütközet valóban olyan sorsdöntő jellegű volt-e, miként Aventinus ábrázolta, vagy csak egyike volt a számtalan német–magyar csetepaténak?** Ráadásul, a csata helyét is megőrző Salzburgi Évkönyvet csak 1921-ben publikálták, addig már megszűlettek a mai napig használatban lévő magyar történelmi összefoglalók.

Összességében úgy látjuk, hogy Aventinus gondos történész módjára járt el, miután elsőként ismerte fel, hogy a bajor–magyar ütközet meghatározó jelentőségű volt a közép-európai térség, s egyúttal a német területek további sorsát illetően is. A pozsonyi csata leírására szánt terjedelem a műben arra enged következtetni, hogy bajor szempontból Aventinus fontosabbnak tartotta a 955. évi Lech-mezei (augsburgi) csatánál, amit egyébként egészen kurtán intéz el. Elolvasta a nekrológiumokat, a rendelkezésére álló okleveles és elbeszélő forrásokat, s azokból megfelelő forráskritika és történeti mérlegelés után alkotta meg munkájának 907. évi eseményekkel foglalkozó fejezetét.

¹¹ Silagi, Gabriel: *Die Ungarnstürme in der ungarischen Geschichtsschreibung. Anonymus und Simon von Kézai*. In: Popoli delle steppe: Uni, Avari, Ungari. Settimane di studio. Bd. 35. Spoleto, 1988. Bd. 1: 245–268.; Rademacher, Otto: *Aventin und die ungarische Chronik*. Neues Archiv der Gesellschaft für ältere Deutsche Geschichtskunde 12 (1887) 559–576. 901-re lásd SW IV.21., 653. (K. Reindel. Luitpoldinger i. m. 34–36. [Nr. 24.]), a Regensburg közeli Abbachnál lefolyt fiktív ütközetre pedig Simonis de Kéza Gesta Hungarorum. Simon of Kéza: The Deeds of the Hungarians. (Central European Medieval Texts.) Ed. Veszprémy L. Budapest, 1999. 90. o. valamint Anonymus: *Magyarok cselekedetei*. Kézai Simon: *Magyarok cselekedetei. Anonymus fordítás és bevezetés, Kézai Simon jegyzetek*. Budapest, 1999. 140. o.

A historiográfiai problémát bonyolította, hogy a 15. század végén alkotó magyarországi humanista, az itáliai Antonio Bonfini (†1502) hihetetlenül széles körű olvasmányai közé a bajorországi kéziratok források nem tartoztak, a nyomtatott Aventinust (1544) pedig kronológiai okok miatt nyilvánvalóan még nem tudta használni. Amennyiben megtehetette volna, nyilván bedolgozta volna a német humanista adatait magyar történetébe. Ennélfogva a csata magyarországi (és természetesen szlovákiai) recepciója összekapcsolódott Aventinus munkáival és értékelésével.

A magyarországi történetírásban a török hódítás és az ország felosztása kényszerű szünetet jelentett. A 17. századi szellemi megújulás időszakában Nadányi János (1643 k.–1707) volt az első, aki bevezette Aventinust a magyar történelmi művekbe. 1663-ban még csak húsz éves volt, amikor utrechti és leideni egyetemi tanulmányait hasznosítva megírta a magyar történelemmel foglalkozó művét (*Florus Hungaricus, sive rerum Hungaricarum..compendium, Magyar Florus, vagyis a magyar történelem...foglalata*), amit később angolra is lefordítottak.¹² Noha előtte Ambrózy János használta már Aventinus művét,¹³ mégis Nadányi János tekinthető Aventinus művei első alapos hazai kiaknázójának. A kalandozó hadjáratok vezéreinek neve is, Aventinus nyomán, nála jelenik meg először az újkori magyarországi szakirodalomban.

Figyelembe kell azonban venni, hogy a fiatal szerző életkoránál fogva sem volt kiforrott történész, s forrásait, mint Aventinust is, egyszerűen kivonatolta és összevonta, anélkül, hogy megpróbálta volna némi kritikával értékelni azokat. Sajnos a pozsonyi csatát is elnagyoltan foglalta össze: a csatát közvetlenül Cusal (Kurszán) megölése, és Pannonia magyarok általi elfoglalása utáni magyar válaszlépésként vezeti be. De magáról a csatáról a nagyszámú világi előkelő elestén kívül nincsen mondanivalója, s némiképpen becsapja Aventinus, mivel őt követve jelentősebb eseménynek érzi Gyermek Lajos seregének a megfutatását a pozsonyi csata után. Erről persze ma már tudjuk, hogy a magyarok 910-re tett Lech-mezei győzelmének a tudatos átszerkesztése, Liutprand műve egy részletének felhasználásával. Kérdés, hogy Nadányi figyelte-e Liutprand és Aventinus szövegének azonosságára, s esetleg éppen ezért idézi? Pedig minden lehetősége megvolt, mivel éppúgy használta Liutprandot mint a Fuldai évkönyvet. Sőt, egyes témáknál, például a keresztény térítésnél jó érzékkel fedezi fel a párhuzamot a keresztény perifériák megtérítése között, angol, lengyel és dán példákat idézve.

¹² Könyve 1664-ben Londonban is megjelent angol fordításban (*Florus Hungaricus on the History of Hungaria and Transylvania...*), a latin szöveg reprintje pedig Debrecenben 2001-ben. Havas, László (szerk.). Iohannis Nadányi: *Florus Hungaricus*. Nadányi János: *A magyar Florus*. Studia ad philologiam classicam pertinentia quae in aedibus Universitatis Debreceniensis rediguntur. Bd. 11. Debrecen: Debreceni Tudományegyetem, 2001.; Szabados György: *A magyar történelem kezdeteiről*. Budapest, 2006. 141–145.; Bartoniek Emma: *Fejezetek a XVI–XVII. századi magyar történetírás történetéből*. Budapest, 1975. 425–430. o.

¹³ Ambrózy, Joannes. *De origine gentis ac regni Hungarici. Dissertatio philologica*. Jenae 1659. Kap. II.

A hadi esemény történeti jelentőségét a jezsuita történetírói iskola (Pray György, Katona István) által kiadott kézikönyvek a 18. században csak tovább erősítik.¹⁴ A hazai evangélikus történetírás kiemelkedő képviselője, Bél Mátyás pedig a pozsonyi helytörténet számára is felfedezi a 907. évi csatát. Pozsony történetéről írva részletesen beszámol a csatáról, s felhívja a figyelmet arra, hogy Pozsony nevének ez az első említése.¹⁵ Bél Mátyás 1749 körüli, hagyatéki leltárában a könyvek között szerepel az „*Annalium Boiorum*” 1720. évi lipcsei kiadása, ami vélhetően ma is megtalálható Pozsonyban.¹⁶ A magyarországi könyvtárakban egyébként hamar feltűntek Aventinus kiadásai, így például a híres tudós, Zsámboky János 1587-es könyvlistájában az „*Annales*” Ingolstadt-i 1554-es kiadása.¹⁷

A 19. századi történeti forráskritika új módszereivel alaposan megtépázza Aventinus tekintélyét, amit annál is könnyebben megtehet, mivel, mint már említettük, a salzburgi évkönyvek csak 1921-re válnak ismertté.¹⁸ Ernst Dümmler nyomán¹⁹ a modern magyar történeti forráskritika, s különösen Pauler Gyula is leszámol a bőbeszédű humanista meséivel, s máig érezhető csapást mér szavahihetőségére. Mivel még nem ismerte a pozsonyi helyszínt megerősítő salzburgi évkönyv-bejegyzést, a csata helyszínét – logikai alapon – Bánhida közelébe helyezte.²⁰

Pauler álláspontja egy ideig még inkább kivételnek tekinthető, hiszen Rónai Horváth Jenő (1895) még olyannyira hitelt adott Aventinusnak, hogy a nekrológiumok dátumaival szemben, Aventinus téves datálása nyomán augusztus 8–12-re tette a csatát.²¹ Rudolf Lüttich (1910) érzékelhetően visszafogott volt a csata leírásakor, Aventinus történetét nem idézte.²² Vele ellentétben Gina Fasoli szinte szóról szóra követi Aventinust, ám éles szemmel észreveszi, hogy Aventinus a 910. évi magyar győzelem leírását illesztette a pozsonyi csata végéhez.²³ Végül, a kétkötetes magyar

¹⁴ Pray, Georgius: *Annales veteres Hunnorum Avarum, et Hungarorum*. Vindobonae, 1761.; Katona, Stephanus: *Historia critica primorum Hungariae ducum*. Vol. 2. Pestini, 1778.

¹⁵ *Notitia Hungariae novae historico-geographica. divisa in partes quattuor*. Viennae Austriae, typis Johannis Petri van Ghelen, Bd. 1. Wien, 1735.

¹⁶ Tóth Gergely: *Catalogus manuscriptorum Matthie Bél, quae in bibliotheca Lycei Evangelici Posoniensis asservantur*. Budapest, 2006. 86. o.

¹⁷ Kiad. Gulyás Pál. Szeged, 1997, Nr. 1601.; a nagyszombati jezsuiták könyvtárában 1632-ben szintén az ingolstadt-i 1554. évi „*Annalium*” kötet (Jezsuita könyvtárak 2. kiad. Farkas Gábor, Szeged, 1997), a pozsonyi jezsuitáknál pedig a bázeli 1580. évi kiadás volt meg (Magyar jezsuita könyvtárak 1., 123. Szeged, 1990.); valamint többek között egy soproni magánkönyvtárban 1665-ben az 1565. évi német kiadás fordult elő (Lesestoffe in Westungarn). *Der Katalog der Sambucus Bibliothek*. Hrsg.: Gulyás, Pál. Szeged, 1992, 298. (1587-hez évhez). További említésekre lásd Lesestoffe in Westungarn. Bde. 1–2. Hrsg.: Monok, István – Ötvös, Péter – Prickler, Harald. Szeged, 1994, 1996.; Jesuitenbibliotheken in Ungarn bis zum Jahr 1711. Bde. 1–2. Hrsg.: Farkas, Gábor. Szeged, 1990, 1997.

¹⁸ Klebel, Ernst: *Eine neu aufgefunden Salzburger Geschichtsquelle*. Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde 61 (1921), S. 33–54. und Monumenta Germaniae Historica SS 30: 2, 727–744. o.

¹⁹ Dümmler, Ernst: *Über die südöstlichen Marken des fränkischen Reiches unter der Karolinger*. Archiv für die Kunde österreichischer Geschichtsquellen 10 (1853) 1–85., itt 82. o.

²⁰ Pauler Gyula: *A magyar nemzet története Szent Istvánig*. Budapest, 1900. 44–46., 162. *A magyar honfoglalás kútfoi. A honfoglalás ezredéves emlékére*. Szerk. Pauler Gyula – Szilágyi Sándor. Budapest, 1900.; Vékony Gábor: *Utószó, In A magyar honfoglalás kútfoi. A honfoglalás ezredéves emlékére*. Reprint Budapest, Nap Kiadó 1995 és 2000. 884. o.

²¹ Rónai Horváth Jenő: *Magyar hadi krónika*. Budapest, 1895. 18–20. o. („pozsonyi és ennsburgi csaták”).

²² Rudolf Lüttich: *Ungarnzüge in Europa im 10. Jahrhundert*. Berlin, 1910. 54–55. o.

²³ Gina Fasoli: *Le incursioni Ungare in Europa nel secolo X*. Firenze, 1945. 119–120. o.

hadtörténelmi összefoglaló röviden tárgyalta a csatát, ám érthetetlen módon azt Ennsburghoz helyezte, míg a kötet végén található kronológiában Pannóniában történt magyar győzelemről esik szó.²⁴ A legjelentősebb második világháború utáni magyar medievisták – Kristó Gyula és Györffy György – Aventinus pozsonyi csata-történetével nem is foglalkoztak. A magyar történeti lexikon 1994-ben is óvatosan Bresalusburg-i csataként emlegette, miközben Aventinus leírását követte.²⁵ E bizonytalan megítélés következményének látjuk, hogy a csata lokalizálását illetően az 1980-es évektől újabb, a Dunántúlt, most Zalavárt előnybe részesítő nézetek jelentkeztek (Boba Imre, Charles Bowlus, Martin Eggers).²⁶ Az újabb hazai történeti irodalomban leginkább Bóna István hívta fel a figyelmet a csata jelentőségére, s utalt a magyar kutatás ez irányú tartozására.²⁷

A régész Bóna István a modern bajor kézikönyvek ismerete alapján tudatában volt annak, hogy 907 egyszerre jelentette a magyar honfoglalás sikerét, a magyar határövezetnek az Enns folyóig való kitolását, s a keleti frank királyság végét. Kiemeli, hogy nagy méltánytalanság a magyar történelmi emlékezet részéről, hogy a legjelentősebb magyarországi csatának mindmáig a „bánhidait” tekintik, ami tudvalevőleg Kézai Simon krónikájának a kitalálása. Ennek hatása még annak az időszaknak a következménye, amikor a 19. század végéig, a magyar–hun rokonságnak és krónikás feljegyzéseinek teljes hitelt adtak. Sőt, a millennium idején egy hatalmas, ma is látható turul madárral adtak súlyt tiszteletüknek Bánhidánál, amelynek környékén a római romok maradványai, legalábbis még a 13. században, kellő indokot jelenthettek egy sorsdöntő (decisive) ütközet lokalizálásához.

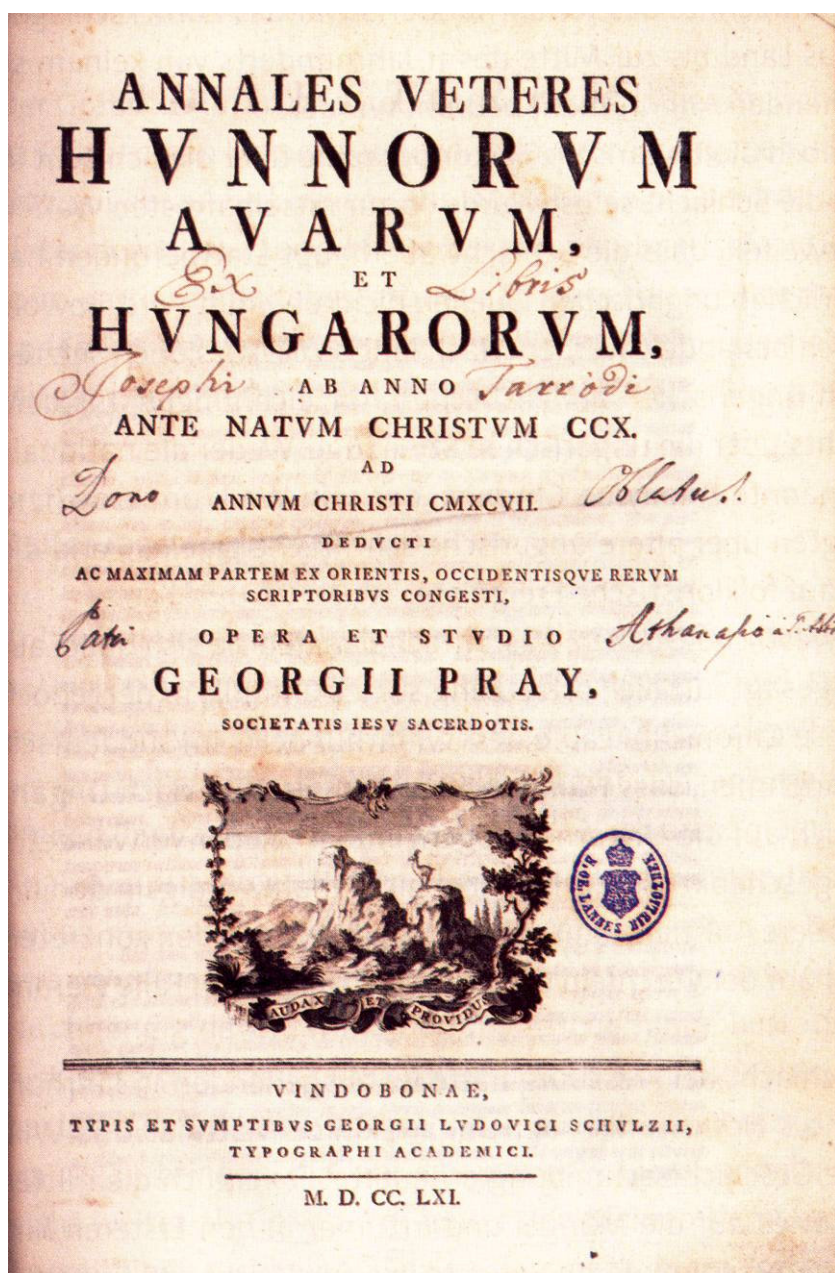
E mellőzésben kétségkívül része lehetett annak is, hogy a nem mai magyarországi helyszín a történészek fantáziáját nehezebben mozgatta meg, s hiányzott a helytörténészek kezdeményezése, aminek egy hagyomány életben tartásában mindig nagy szerep jut. Annak is szerepe lehetett, hogy a csatára egy olyan időszakban került sor, amikor a magyar seregek győzelmeket értek el, s így az ütközetet nem találták annyira egyedülálló jelentőségűnek. Sőt, Kurszán (Kusál, Cusál) meggyilkolása, valamint Árpád 907-re datált halála és sírjának a kérdése sokkal jobban izgatta őket. Végül pedig az a tény, hogy a magyar kézikönyvekből vagy hiányzott, vagy csak rövid említést kapott, relativizálta a csata súlyát. Szembe kell nézni azzal a ténnyel is, hogy 1921-re a magyar történeti forráskiadványok és kézikönyvek jelentős része már elkészült. **Az 1100. éves évfordulónak kellett eljőnie 2007-ben, hogy a magyar történészek újra átgondolják Aventinus forrásértékét, s elhelyezzék az ütközetet valós súlyának megfelelően a kalandozások kori események sorában.**

²⁴ *Magyarország hadtörténete I–II.* Főszerk. Liptai Ervin. Budapest, 1984. 21., 583. (a vonatkozó rész Borosy András munkája).

²⁵ Györffy György: *Honfoglalás, megtelepedés és kalandozások.* In: Magyar őstörténeti tanulmányok. Szerk.: Bartha, Antal – Cegléd, Károly–Róna-Tas, András. Budapest, 1977, 135. o.

²⁶ Boba, Imre: *Braslavesburch: Bratislava or „Braslav’s Burg”?* Ungarn-Jahrbuch 17 (1989) 9–23.; Bowlus, Charles R.: *Franks, Moravians, and Magyars.* Philadelphia, 1995, 258 skk.; Eggers, Martin: *Baiern, Pannonien und die Magyaren.* In: Bayern- Ungarn Tausend Jahre. Hrsg.: H. W. Wurster, M. Treml, R. Loibl. Passau, Regensburg, 2001. 73. o.

²⁷ Bóna István: *A magyarok és Európa a 9–10. században.* Budapest, 2000. 33–35. o.



Pray György: A hunok, az avarok és a magyarok tetteiről
1761-ben, Győrben kiadott könyvének címlapja

Nö. Institut für Landeskunde
BIBLIOTHEK

B 473 - 4

A MAGYAR HONFOGLALÁS KÚTFŐI

SZERKESZTETTE
PAULER GYULA
ÉS
SZILÁGYI SÁNDOR



NAP KIADÓ

A kötet eredeti – Budapest, 1900 – kiadásának borítója

Forrás: Schicksalsjahr 907

SZENTHE GERGELY – VESZPRÉMY LÁSZLÓ

VÁLOGATOTT FORRÁSOK

A Raffelstetteni vámrendelet (Inquisitio de theloneis Raffelstettensis), 903/904–906.

Fordította: Szenthe Gergely.

A Raffelstetteni vámrendelet a 10. század első éveiben keletkezett, a Közép-Duna-medence mai bajor és osztrák szakaszának kereskedelmi forgalmát szabályozó intézkedés. Kibocsátásának oka a Karoling Ostmark előkelőinek panasza a területen elszaporodott illegális vámhelyekre. A dokumentum jelentőségét növeli, hogy ez az utolsó, még a magyar honfoglalás előtti állapotokat tükröző forrás, amely a Duna-völgy kereskedelmi forgalmának leírása mellett a térség etnikai viszonyaihoz és a Karoling Birodalom keleti, gazdasági–közigazgatási határának helyéhez is adalékokkal szolgál.

A dokumentum fordításának szövege:

„Ismerje meg minden igaz keresztény, mind a mostaniak, mind utódaik az alábbi dolgokat, úgymint az összes bajor, tudniillik minden püspök, apát és gróf panaszát és felháborodását, akik felkerekedve a keleti részekről Lajos király¹ elé járultak, azt állítván, hogy földjükön őket jogtalan vámok és igazságtalan illetékek kötik gúzsba és rövidítik meg. Ő pedig (a király) a korábbi királyok jó szokása szerint kegyesen meghallgatva panaszukat megparancsolta Arbo örgrófnak, hogy a keleti részek bírásaival, akiknek ezek tudtára adassanak, folytasson vizsgálatot a vámjog ügyében és derítse ki a vámszedés módját. Ehhez mellé adta küldötteit, Theotmar érseket, Purchardot, a passauai egyház püspökét és Otacharius grófot, hogy a fenti panaszt kiszállva jogosan és törvényesen orvosolják. A vámügyben a következő személyek esküdtek fel Arbo grófságában: Walto vikáriusz, Durinc vikáriusz, Gundalperht, Amo, Gerpreht, Pazrich, Diotrich, Aschrich, Arbo, Tunzili, Salacho, Helmwin, Sigimar, Gerolt, Ysac, Salaman, Humperht, ismét Humperht, Engelschalh, Azo, Ortimuot, Ruothoh, Emilo, ismét Durinc, Reinolt, Eigil vikáriusz, Poto, Eigilo, Ellinger, Otlant, Gundpold, ismét Gerolt, Otperht, Adalhelm, Tento, Buoto, Wolfker, Rantolf, Kozperht, Graman, Heimo. Ezeket és sok mást, akik ebben a három grófságban nemesek voltak, az eskü letétele után Arbo örgróf kikérdezte a Raffelstettennek² nevezett helyen tartott gyűlésen, Theotmar érsek és Purchard, a passauai egyház püspöke jelenlétében, miközben velük volt Otacharius gróf. Ennek során a fent nevezettek felidéztek a vámhelyeket és a vámszedés módját, aszerint, ahogyan Lajos és Karlmann,³ illetve a többi király idejében azt jog szerint megállapították.

¹ Gyermeke Lajos, keleti frank király, uralkodott 900-tól 911-ig között.

² Felső-Ausztriában, a Zizlau és az Enns közt fekvő dunai átkelőhely.

³ II. (Német) Lajos keleti frank király, uralkodott 843–876 között és fia, Karlmann, uralkodott 876–880 között (Bajorországban 865–880 között).

1. Azok a hajók, amelyek nyugat felől, miután áthaladtak a Passaui erdőn, vagy Rosdorfnál,⁴ vagy bárhol másutt meg akarnak állni és vásárt tartani, vám fejében egy semidragmát,⁵ vagyis egy scotit⁶ adjanak; ha tovább akarnak menni Linz felé, egy-egy hajóról három semimodius,⁷ vagyis három véka sőt adjanak. Rabszolgák és egyéb dolgok után ott semmit se adózzanak, hanem később szabadon állhassanak meg és kereskedhessenek egészen a Cseh-erdőig, ahol csak akarnak.

2. Ha a bajorok közül bárki sóját saját használatára, házába akarja szállítani, miután a hajó kormányosa ezt esküvel bizonyította, semmit se fizessen, hanem biztonságban továbbmehessen.

3. Ha pedig bármely szabad ember azon a törvényes vásárhelyen a nélkül megy keresztül, hogy bármit fizetne vagy (az illetékessel céljáról) beszélne, és ezt rábizonyítják, vegyék el tőle mind a hajót, mind annak rakományát. Ha pedig valakinek a rabszolgája követi el ugyan ezt, ugyanott tartsák fogva, amíg gazdája oda nem érkezik és a kárt meg nem téríti (a szolga) ez után távozhatsz.

4. Ha pedig ebben az országban lakó bajorok vagy szlávok élelmiszer vásárlása céljából abba a tartományba lépnek rabszolgáikkal vagy lovaikkal vagy ökreikkel vagy egyéb ingóságaikkal, bárhol is akarnak abban a tartományban, vám nélkül vásárolhassanak, amire szükségük van. Ha pedig ugyanennek a tartománynak a vásárhelyén át akarnak utazni, a tér közepén menjenek keresztül, minden háborgatás nélkül; és ugyan annak a tartománynak más helyein is vám nélkül vásároljanak, amit ott lehet. Ha nekik úgy tetszik, hogy a tartomány vásárhelyén kereskedjenek, fizessék ki az előírt vámot, és vegyenek, amit akarnak, és ahogyan a legjobban tudják.

5. A sószállító szekerek pedig, amelyek a törvényes útvonalon az Enns folyón átkelnek, az Urlnál egy tele vékát fizessenek, és őket ezen túl semmilyen fizetésre ne kényszerítsék. Ezzel szemben a traungauai hajók ott semmit se fizessenek, hanem vám fizetése nélkül folytassák útjukat. Ezeket a szabályokat kell követni bajorok esetében.

6. Azok a szlávok pedig, akik a rugiak vagy a csehek⁸ közül kereskedés céljából kelnek útra, bárhol kívánnak is kereskedni a Duna partján vagy a Rotalari⁹ vagy Reodari¹⁰ területén, a piachelyeken fizessenek egy málhanyeregnyi viasz után két mérőt, mindkettő egy scotit érjen, egy ember terhéből egy mérőt, ugyanakkora

⁴ Passau és Linz között, az Aschbach mellett fekvő, mára elpusztult település.

⁵ Az Omajjida-ezüstdirhem (cca. 2,97 g) fele. Egy fél ezüstdirhem értéke a 10. század elején körülbelül megegyezik egy Karoling-dénár (dragma, kb. 1,3 g) értékével. A vámoklevélben feltűnő többféle, jellegzetesen bajor ezüstpénz (semidragma, scoti, tremisis, saiga, ld. alább) a természetben szedett vámokkal együtt a pénzforgalom fejletlenségére, illetve a súlyra mért nemesfém kereskedelembe betöltött jelentőségére utal.

⁶ Helyi, bajor pénznem, értéke egyenlő a semidragmáéval (ld. a 3. jegyzetet).

⁷ Félmérő, római eredetű, gabona mérésénél használt űrmérték, cca. 4,34 liter.

⁸ A vámoklevél rugi népvét gyakran azonosítják az első rusz/varég kereskedőkkel, akik a Közép-Duna vidéken megjelentek. Az Inquisitio szerkezetén és tematikáján kívül is több érv szól azonban amellett, hogy a két, egymás mellett említett nép a Cseh-medencében és környékén élt, az általuk a Karoling Ostmarkkal lebonyolított árucseré határforgalom jellegű volt.

⁹ A Mühlviertel területén fekvő Rodel (Felső-Ausztria, a Dunától északra).

¹⁰ Az Innkreis területén fekvő Ried vagy Riedmark (Felső-Ausztria, a Dunától északra).

értékben. Ha pedig (valaki) rabszolganőket vagy lovakat akarna eladni, egy rabszolganő után egy tremisist (fizessen),¹¹ hasonlóképpen egy csődör után, férfi rabszolga után egy saigat,¹² hasonlóan egy kanca után. Az ebből az országból származó bajorokat vagy szlávokat pedig, akik ott adnak vagy vesznek, semmilyen fizetésre nem szabad kényszeríteni.

7. Hasonlóképpen (intézkedünk) a sószállító hajókról: ezek miután a Cseh erdőn átkeltek, sehol sem szabad vásárolniuk vagy eladniuk vagy kikötniük, mielőtt Ebersburgot¹³ el nem érik. Ott minden egyes törvényes, vagyis három fővel irányítható hajó után a sóból három mérőt fizessenek, és ennél többet ne kényszerítsenek ki tőlük, hanem mehessenek tovább Mauternig, vagy addig, ahol abban az időben a sóvásár helye lesz; és ott ugyan ennyit fizessenek, vagyis három mérőt a sóból, semmivel sem többet; és ez után szabadon és biztonságban vásárolhassanak és adhassanak, a gróf minden beavatkozása vagy bármely személy korlátozása nélkül; az eladó és a vásárló bármilyen kialakított áron akarja is egymás között javait kicserélni, erre minden esetben teljes szabadsága legyen.

8. Ha pedig át akarnak kelni a morvák vásárhelyére, az áru abban az időpontban érvényes felbecsült értékén túl fizessenek egy solidust hajónként, és szabadon folytassák útjukat; visszatérésükkor pedig soha ne kényszerítsék őket vámfizetésre.

9. Kereskedők, azaz zsidók és más kereskedők,¹⁴ bárhonnan jönnek ebből az országból vagy más országokból, fizessék meg a törvényes vámot úgy a rabszolgák, mint más dolgok után is, ahogyan az a korábbi királyok idejében mindig volt.”

A pozsonyi csatára vonatkozó részletek Aventinus Bajorok Évkönyveiben
IV. 21. fejezet [SW 657–659., Cat. font. I. 346–347.].

Fordította: Veszprémy László.

„Miközben ilyen dolgok történnek francia földön, Lotaringiában és Bajorországban, a magyarok két királyt választanak, Dursakot és Bogátot;¹⁵ elfoglalják a Pannóniákat, amelyek korábban hatalmas pusztaságukkal a Dunáig terjedtek, a bajoroktól elragadják, és ott a magyarok telepeit hívják életre. Maga Pannónia sűrűn váltogatta lakosait, s mindannyiszor újabb és újabb névvel illeték. A görögök és latin történetírók a Dráván túli részt Pannóniának, az attól inneni részt a rómaiak Noricumnak, Ptolemaius pedig Pannonia Superiornak [‘Felső-Pannónia’] nevezte. Ugyanezt Gallograecianak nevezték egykoron a sordiscusok,

¹¹ Tíz Karoling-ezüstdénár értékű egység.

¹² Öt Karoling-ezüstdénár értékű egység.

¹³ A hely azonosítása bizonytalan, feloldása talán Ybbsburg. Eszerint az Ybbs városhoz tartozó várat említhette az oklevél.

¹⁴ A vámoklevél világosan megkülönböztette a 9., utolsó pontban említett, hivatásos távolsági kereskedők tevékenységét az oklevél 8. capitulumáig tárgyalt egyéb, nagyrészt helyi érdekű forgalomtól. Ez ismét bizonyítja, hogy a 6. capitulumban említett „rugi” név nem vonatkozhat a varégokra (ld. 8. jegyzet).

¹⁵ Liutprand Anatapodosis (II. 60.) alapján ismerte és kapcsolta ide (nyilván önkényesen) őket, ahol a 920–921. évi itáliai kalandozásnál szerepelnek. Dursac-ot Győrffy György Tarhossal, Tarkatzussal tekintette azonosnak. Vö. A magyarok elődeiről i. m. 231. o.

bajorok és egyéb gallok (vagyis a teutonok), az Itáliából kiűzött bajorok maradékai és a Görögországból Euridanus és Thessalonus vezetésével oda áttelepült brennusok okán. Miután a gótokat a hunok Dáciából elűzték és Attila meghalt, a gótok és rugik veszik birtokba e vidéket. Ennélfogva Gothia és Rugilandia, majd Longobardia lett, ezt követően Hunnia és Avaria, végül pedig Venedia ['vendek földje']¹⁶ és Boiaria ['bajorok földje'], mint már Julius Caesar előtt is, most pedig majdnem hatszázhusz éve már Ungaria ['Magyarország'], de nem sok híja van, hogy korunkra Turcia ['Törökország'] ne váljon belőle. Ez be is fog következni (a mi hanyagságunkból), hacsak Isten nem segít, de erre majd még visszatérek.

Germánia és a bajorok királya, Lajos az egész Bajorországra kiterjedt újoncozás után a bajorok új városába, Ennsvárba megy. Megjelennek itt a püspökök, a szerzetesek előjárói, a bajor előkelői július 15. kalendaején [azaz június 17-én] az Úr üdvösségének 907. évében, és közös elhatározással döntenek arról, hogy a magyarokat ki kell űzni a bajorok országából. Minden egyes bajor körzetből, tudniillik nariscus-ok, boethus-k [Vogtländer], chamabus-ok [Cham vidékiek], vindelicus-ok, noricumiai, vennones, athenises [Etsch vidékiek], stájerek, vendek, karintiaiak, krajnaiak [területéről] egybehívják a férfiakat: hadat üzennek a magyaroknak, a Duna minkét partján megindulnak a bajor előkelők harcra kész és támadó sereggel. Lajos Burchard passauai püspökkel, Aribó prefektussal Ennsvárban marad vissza. A hadvezérek a csapatokat három részre tagolják. Luitpold, az osztrák határ parancsnoka az északi parton, Theotmar salzburgi érsek pedig a délin halad; a püspökök, Zakariás Säbenből, Udo Freisingből, s a monostorok előjárói, Gumpold, Hartwich [Hartwig], Helmbert Pozsonyig vonulnak és ott tábort vernek. A Dunán pedig hajókon a király rokona, a semnonok [sempziek] vezére, Sighard¹⁷ és a bajor urak Rathold, Hatto, Meginward és Isangrim vezetik a csapatokat.

De a magyarok sem maradnak tétlenek és gondatlanok, komolyan felkészülve tűnnek fel, mindent, ami hasznukra lehet, fegyvereket, katonákat, lovakat jó előre készenlétbe helyeztek, s mivel már nem is a dicsőségért, hanem az életükért harcolnak, kemény ellenállást fejtenek ki. Közben néhány katonájukat a bajor csapatok harcba csalogatására küldik. Mindkét királyuk a rendelkezésükre álló legnagyobb számú lovassággal a püspökök oszlopára támad. Mintha csak ürge lovaikkal át akarnák törni a harcvonalat, nagy erővel támadnak, s hatalmas nyílfelhőt bocsátanak ki. A bajorokat a szaru-íjaikból kilőtt nyílvesszőkkel borítják el, majd ismét hátrálnak. Gyorsabbak nehéz fegyverzettel felszerelt seregünkénél, s amikor még azt hisszük, hogy távol vannak, már ott is teremnek; s amilyen gyorsan jönnek, ugyanolyan gyorsan el is tűnnek. Amikor már azt hiszed, hogy győztél, a legnagyobb veszélyben találsz magad. A magyarok ellenfeleiket a távolból támadják nyilaikkal: akkoriban nem ismerték a nyílt harcot, a gyalogos csatát, az egymásnak feszülő hadsorokat, a karddal vívott közelharcot, a városok ostromát és körülzárását,

¹⁶ Visszatérően általában szlávokat ért rajtuk.

¹⁷ Sigharddal (Sighart) az általa ismert forrásokban találkozhatott, aki az ebersbergi grófok ősatyjának számított. A korábbi magyar fordítások által nem értelmezett „semnonok” Sempt helynévből erednek, amely egy helység, a grófok birtokától, Ebersbergől északnyugatra. Sighardra l. Günther Floherschütz: *Der Adel des Ebesberger Raumes im Hochmittelalter*. München, 1989. 95., 123., 211-212. o.

várostromot. Szokásuk szerint cseleket alkalmazva küzdenek, hol meghátrálnak, hol szorongatják ellenfelüket, s mindezt annyi velük született fortéllyal, akkora gyorsasággal és katonai tapasztalattal teszik, hogy eldönteni is nehéz, hogy mikor veszedelmesebbek ránk nézve: amikor éppen ott vannak vagy már el is vonultak, amikor menekülnek vagy éppen támadnak, amikor éppen békét színlelnek vagy hadakoznak. Miközben ugyanis elsőprő rohammal ott teremnek, ugyanolyan hirtelen eltűnnek, először menekülést színlelnek, majd lovaikat megfordítva támadnak, de bármit is tegyenek, nyilaznak és dárdát vetnek, jobbról, balról, szemből vagy éppen hátulról körbe száguldoznak, kifárasztják a mienket, majd minden oldalról ránk rontanak, a megfáradt bajorokat letámadják, fölébük kerekednek, eltiporják és legyilkolják őket.

Augusztus idusának ötödik napján [azaz augusztus 9-én]¹⁸ a magyarok éjjel a Dunán titkon átúsztatnak, Lajos legátusát Luitpoldot, Isangrim étekfogó mestert egész csapatával, tizenöt vezérrel együtt a táborban megölik. A rákövetkező napon, azaz augusztus idusának harmadik napján [azaz augusztus 11-én], azokkal végeznek hasonló módon, könnyedén és erőfeszítés nélkül, akik halálra váltan a hajókon tartózkodtak.

Három napon át folyamatosan folyik a harc az égiek haragvásának közepette: a bajor nemesség legnagyobb része elpusztul, a köznépet számolás nélkül vágják le. Luitpold, Bajorország keleti részének vezére a bajor fejedelmek nemzetségének ősatyja, a *preafectorumque praetorio Rheni* három püspökkel, három apáttal, tizenkilenc bajor előkelővel együtt életét veszíti. Utóbbiak nevei a következők: Pilegrimus, Theodovalda, Hebbo, Isengrim, Hatho, Bero, Rudomund, Litofrid, Valter, Aribert, Babo, Iring, Gundovalda, Isenogrim, Hathoch, Meginovaritus, Rathold, Isengrim, Albert. A régi oklevelekben rábukkantam arra, hogy ez a Luitpold, Nariscus és Boethus fejedelmek ősatyja, császáraink és királyaink nemzetségéből származott. Ugyanis őt, Lajos király kiváló grófjának és kedvelt rokonának nevezi. Úgy tudják, hogy feleségével együtt temették el, Adelhaiddal, Szász Ottó leányával, I. Henrik német császár leánytestvérével, az ausztriai Melk Szt. Benedek monostorában.¹⁹ Két fiút hagyott maga után, Arnulfot és Bertoldot, akik megszerezték maguknak a Bajorországot. Noha alaposan kutattam, nem találtam Luitpold felmenőinek nyomára, vagy hogy milyen fokon állnak rokonságban Nagy Károly családjával. Úgy gondolom, hogy még további kutatásra lesz szükségem a nariscus, boethus, és ahonnan származott, a bambergi könyvtárakban. Hogy visszatérjek oda, ahonnan kiindultam, csak kevesen jutottak vissza sikeres menekülésük után Lajoshoz Ennsvárba. A meghalt Luitpold helyébe Aribo lépett.

A magyarok, miután ilyen nagy győzelmet arattak, zsákmánnyal teli táborokat kaparintottak meg, a menekülők nyomába erednek. Megfélemezésükre Lajos a sereg szétszéledt katonáit egybegyűjti, újabb csapatokkal egészíti ki a mellette

¹⁸ Érdekes módon itt Aventinus nem követte a korabeli nekrológiumok adatait, amelyek leginkább július 4-5-re tették az előkelők halálát, és így a csata napját is. Az általa megadott június 17. körüli indulásból is egy július elejei dátum következne.

¹⁹ Itt Luitpold nevét Aventinus nyilvánvalóan összekeverte más Lipótokéval, információi zavarosak, vö. Karl Lechner: Beiträge zur Genealogie der älteren österreichischen Markgrafen. *MIÖG* 71. (1963) 246–280. o.

maradt tartalékból. Nem tudván az ellenség által előkészített cselvetésről, kivezeti seregét. Ugyanis a magyarok a mezővel szomszédos erdőben rejtették el az övéiket, ahonnan mindkét sereget szemmel lehetett tartani. Az ellenfél menekülést színlel, a mienk türelmetlenül üldözik őket, miközben alakzataik felbomlanak, a csatarend szétesik. A menekülők a lesvetés helyéhez vezetik őket, s mihelyst elhaladnak az erdő mellett, az ott rejtőzködők kiáltozva hátulról váratlanul rárontanak a mienkre, s az elől menekülők is megállnak és keményen szembeszállnak az üldözőkkel. A hátulról, szemből, mindenfelől körbefogott bajorokat legyilkolják. Lajos király Passauba menekül. Úgy tudják, hogy ezt a vereséget a bajorok Augusta Rhetiae-nél, német nyelven Augsburgnál szenvedték el, a nevek hasonlósága azonban megtévesztette őket, hiszen csak egy betűnyi különbség miatt lett Ansburgból [Ennsvárból], Anassoburgium-ból Augsburg. [...]”

Bajor Krónika

IV. 139. fejezet [SW 256–257.]

Fordította: Veszprémy László.

„Miként győzték le a magyarok kétszer a bajorokat, Pozsonynál és az Ennsnél?

A magyarok, miközben a birodalomban Lajos király uralkodott, két királyt választottak maguknak, Dursakot és Bogátot, és elfoglalták a Rába és Száva közötti földet, ami korábban bajor volt. Lajos király nagy gyűlést tartott az Ennsnél június 17. napján, amikor a Krisztus születése utáni 907. évben jártunk, ahol arról döntöttek, hogy kiűzik a magyarokat. Három sereggel vonultak tehát a magyarok ellen: a bal oldalon vonult a sokszor emlegetett Luitpold, a jobb oldalon Thietmar, a salzburgi érsek, Otto freisingi püspök; Zacharias brixeni püspök az apáttal: Guntholdddal, Hartwiggal és Helmprechtel, a vízen pedig hadihajókkal a sempti gróf, Sighard, további előkelőkkel: Ratholddal, Hattoval, Meginwarddal és Isangrimmel. A bajor hadinép Pozsonynál gyűlt egybe.

De a magyarok sem tétlenkedtek, küzdöttek az életükért, a bajor seregetesteket egyiket a másik után sorban levágták. Megölték Luitpold herceget a három megnevezett püspökkel, a három apáttal, és 19 bajor gróffal együtt. Az ő teteme Melkben nyugszik, feleségével, Adelhaiddal együtt. Tőle származnak a bajor hercegek, mind a mai napig. Azt, hogy az ősi bajor királyi nemzetségből származik, a régi császári levelek bizonyítják: Gyermeke Lajos királyt őt kedves, közeli rokon barátjának nevezi. Két fiúgyermeket hagyott maga után: Arnulf herceget és Bertold herceget, akik később egymást követve kormányozták Bajorországot. Luitpoldról vagy ahogyan az osztrákok hívják, Lipótról annyit találtam, hogy Lajos királynak a főparancsnoka és őrgrófja volt. Utána III. Erbo burghauseni gróf lett a főparancsnok.

Miután a magyarok ilyen nagy győzelmet arattak a bajorok felett, az Enns mellett nyomultak előre, ahol Lajos király Burchard passauai püspökkel és hadinépükkel táborozott. A magyaroké lett a győzelem, sok katonát levágtak. Lajos király Passau felé menekült.”

**IV. (Gyermek) Lajos német király megadományozza
a passauai püspököt. Sankt Florian, 907. június 17.**

Regesta imperii. Die Regesten des Kaiserreiches unter den Karolingern. 751-918. I/1. Hg. Johann Friedrich Böhrer és Engelbert Mühlbacher, Johann Lechner. 2. kiad. 1908, n. 2044. 10. századi hamisítvány a Regesta 1845. számú oklevele alapján, a korban jól ismert passauai hamisítványok körében, vö. *Regesta* no. 299, 778, 1942 és 1994, minderre MIÖG 24: 424. Reindel, Kurt: *Die bayerischen Luitpoldinger 893–989.* München, 1953. 61-62. o.

Fordította: Veszprémy László.

„Az oszthatatlan Szentháromság nevében. Lajos, az isteni segítő kegyelemből király. Akarjuk, hogy Isten szentegyházának minden híve, a most élők tudniillik és a jövőbeliek egyaránt tudomására jusson, hogy miként járultak gyászos panaszkodásukkal fenséges hatalmasságunkhoz Thietmar tiszteletreméltó érsekünk, Luitpold és Isengrin kormányzásunk kiváló grófjai, más híveinkkel egyetemben. Azért tudniillik, hogy Burchardnak, hű püspökünknek, akinek püspökségét – mint megtudtuk – a pogányok kegyetlensége nagyrészt elpusztította, erősítsük meg jóváhagyásunk oklevelével Altötting királyi adományból származó birtokát, minden az említett helyhez igazságosan és jogosan tartozó adománnyal, amelyeket a királyok adományoztak az isteni kegyelem ösztönzésére az összeírások erejével, valamint más nemes férfiak és hölgyek.

Mi pedig Urunk Jézus Krisztus és Szent István protomártír úr iránti szeretetből kéréseikre jó szívvel adjuk beleegyezésünket és megengedjük tiszteletreméltó Burchard püspöknek, hogy a fent említetteket, a birtokában lévő már említett helység, Altötting, minden hozzátartozó adományával szálljon rá, mindkét hely stabilitása érdekében, s azért, hogy tudja a klerikusok irányítását és mindkét nembeli szerzetes családok megvigasztalás érdekében, hogy biztosítva legyen nekik a gyertya és szállás.

És meghagyjuk, hogy beleegyezésünket foglalják írásba, ami által akarjuk és elhatározzuk, hogy az említett adomány most és a jövőben örökre biztosan és háborítatlanul megmaradjon És hogy jelen adomány ténye még erősebb legyen, s jövőre nézve híveink szemében hihetőnek tűnjön és még gondosabban tartassék meg isten és a szent protomártír szolgálatára, azt alább saját kezűleg írtuk alá és parancsunkra elhelyeztük rajta pecsétünk lenyomatát.

Lajos, a győzhetetlen király jele.

Engelpero nótárius, ellenőrizte Theotmar főkáplán helyett.

Kelt július 15. kalendáján, a 210. Indikcióban, Lajos, győzhetetlen király uralkodásának 8. évében, Sankt Floriannál.”

Korabeli évkönyvek és krónikák vonatkozó részletei

Összegejtve: Regesta Imperii I/1 n. 2044a.

„A bajorok kilátástalan háborúja a magyarokkal, s vezérük, Luitpold féktelen kevélységükkel együtt meghalt, a keresztények közül alig néhányan menekültek meg, számos püspököt és gróft legyilkoltak.” Ford.: Lele József. HKÍF 202.: (Ann. Alam., in Ann. Laubacenses MGH SS 1: 54.).

„A bajorok egész seregét legyilkolják a magyarok.” Ford.: V. L.* (Ann. Sangallenses. In: St. Galler Mittheil. 19: 260 és 278).

„A bajorokat legyilkolják a magyarok.” Ford.: V. L. (Annales Augienses, in: MGH SS 1: 94).

„A bajorok seregét legyilkolták.” Ford.: V. L. (Ann. S. Emmerami, in: MGH SS 13: 47).

„A bajorok meggyilkolása.” Ford.: V. L. (Ann. Ratispon, in: MGH SS 17: 583).

„A pogányok kardja legyilkolja a bajorokat.” Ford.: V. L. (Ann. Altah., in: MGH SS 20: 785).

„A magyarok majdnem kiirtották a bajorok népét.” Ford.: V. L. (Ann. Corb).

„Nagyon szerencsétlen harc volt.” Ford.: V. L. (Ann. Salisb., in: MGH SS 1: 89).

„A bajorok összecsaptak a magyarokkal, s nagy mészárlás közben maradtak alul, a csatában maga Luitpold herceg is meghalt.” Ford.: V. L. (Cont. Regin., in: MGH SS in usum scholarum 50. Hannover, 1890. 154. o.).

„Megölik Thietmar salzburgi érseket a magyarok, Udóval és Zachariással, két másik püspökkel együtt.” (június 28-ra) Ford.: V. L. (Auct. Garst., in: MGH SS 9: 565; Ann. Admunt., in: MGH SS 9: 573; Necrol. Merseburg, in: MGH Libri memoriales et necrologia. Nova series. 2. Die Totenbücher von Merseburg, Magdeburg und Lüneburg. Hg. Gerd Althoff – Joachim Wollasch. Hannover, 1983.).

„A bajorokat ölik a magyarok. És Arnulf herceg apáját, Luitpoldot is.” Ford.: V. L. (Annales Rudperti Salisb., in: MGH SS 9: 771).

„A bajorok háborúja a magyarokkal Keleten.” (július 5.) Ford.: V. L. (Notae necrologicae ecclesiae maioris Frisingensis, in: MGH Necrologia Germaniae 3: 79-80.).

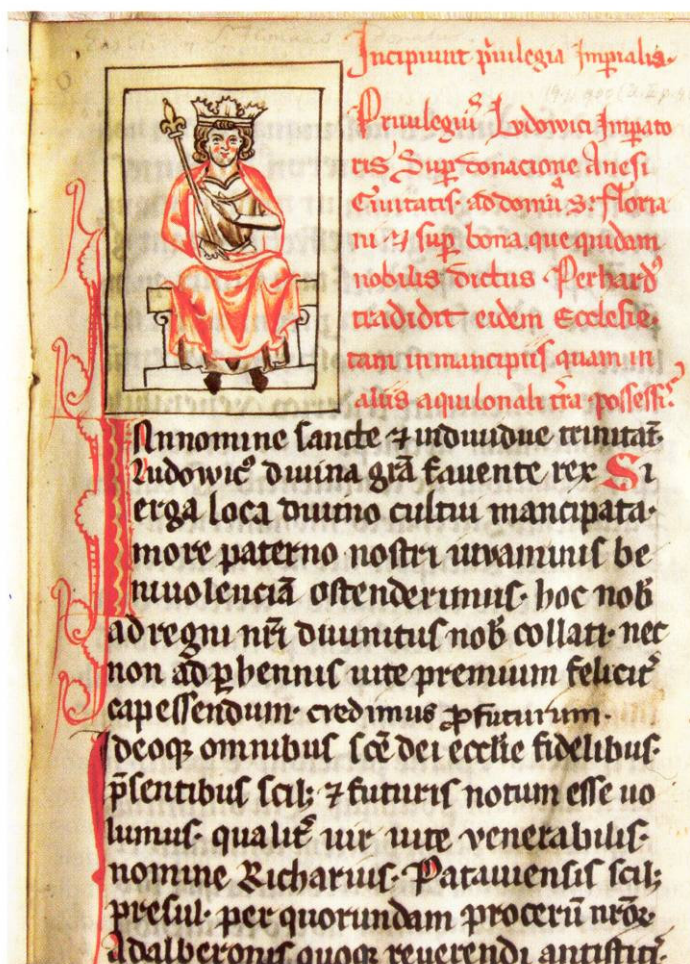
„Ennek a székhelynek püspöke, Otto az Úr 906. évében július 6-án halt meg.” Ford.: V. L. (MGH Necrologia Germaniae 3: 79-80., 85.; Necr. Weihestephanense).

* V. L. – Veszprémy László.

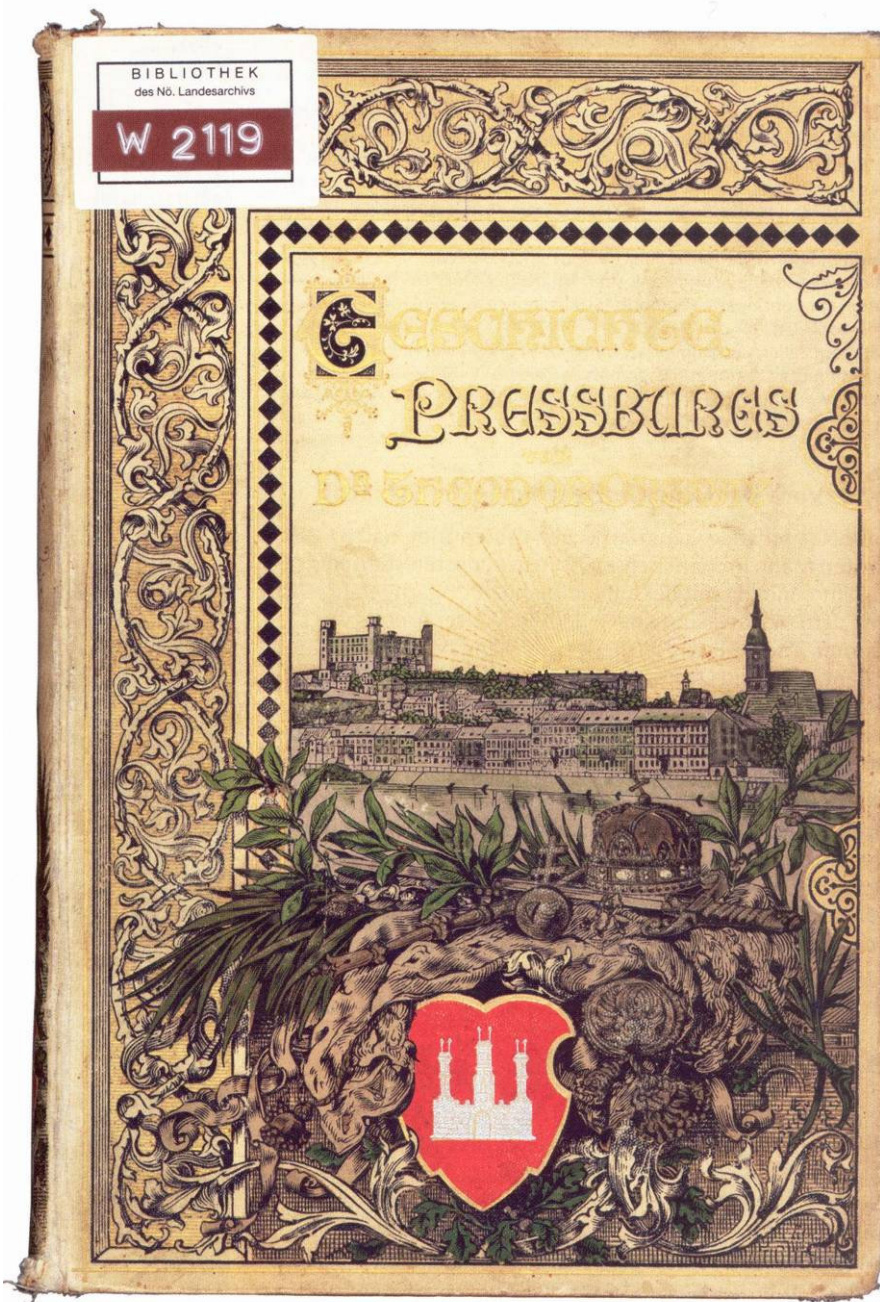
„A pogányokkal vívott nagyon szerencsétlen harc.” (Július 5.). Ford.: V. L. (Kalend. Laurens: ed. Georgius 691. és MGH Necrologia Germaniae 3: 212.

„Nagyon szerencsétlen harc folyt Brezalauspurcnál július Nonae-je 4. napján.” (július 4, HKÍF 210. Ford.: Tóth Sándor László. Annales ex Annalibus Iuvavensibus antiquis excerpti. 907.: In MGH SS XXX/II: 742).

Július 21-re: „Thietmar érseket megölték.” (Ann. Necrol. Fuld., in: MGH SS 13: 166.; Friess, G. E.: Das Nectrologium des Benedictiner-Nonnenstiftes der heil. Erentrudis auf dem Nonnberge zu Salzburg. Archiv für österreichische Geschichte 71, 1887. 109-110. o.).



Gyermek Lajos király egyik 901. évi oklevelének másolata
a 13. század második feléből
Forrás: Schicksalsjahr 907



Ortvay Tivadar: Pozsony története német nyelven kiadott könyvének borítója
Forrás: Schicksalsjahr 907

VESZPRÉMY LÁSZLÓ

BIBLIOGRÁFIA

Források

Johannes Turmairs gennant Aventinus Sämmtliche Werke 1–6. München, 1880–1908. **A latin részre** Bd. 2. Hrsg.: Sigmund Riezler. München, 1882. **A német részre** Bayerische Chronik Hrsg.: Matthias Lexer. (Sämtliche Werke Bd. 5.) München 1884. **Az Aventinus kivonatra** l. Excerpta Aventini ex Annalibus Iuvavensibus antiquis derivati. MGH SS XXX/2. 743–744. és Catalogus fontium historiae Hungaricae aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descendendum ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCCCI I–III. Collegit Albinus Franciscus Gombos. Budapestini 1937–1938., itt 2: 915–916. magyarul (Tóth Sándor László fordításában): HKÍF 265–266. – **Bajor Évkönyvek** Horváth János által készített magyar fordítását l. *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról*. Kortársak és krónikások híradásai. Szerk. Györffy György. Budapest, 1975. (böv. kiad. Budapest, 2000.) 262–269.; *A honfoglalás korának írott forrásai*. Olajos Teréz, H. Tóth Imre és Zimonyi István közreműködésével szerk. Kristó Gyula. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 7.) Szeged, 1995. (a továbbiakban: HKÍF).

A Salzburgi Évkönyvekre l. Ernst Klebel: *Eine neuaufgefundene Salzburger Geschichtsquelle*. Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde 61, 1921 S. 33–54. és Monumenta Germaniae Historica SS XXX/ 2: S. 727–744.

A krónikás és évkönyv jellegű forrásokra l. Regesta imperii. Die Regesten des Kaiserreiches unter den Karolingern. 751–918. I/1. Hg. Johann Friedrich Böhmer és Engelbert Mühbacher, Johann Lechner. 2. kiad. 1908, n. 2044.; Reindel, Kurt: Die bayerischen Luitpoldingen, 893–989. Sammlung und Erläuterung der Quellen. München, 1953.

Nadányi János: *Florus Hungaricus, sive rerum Hungaricarum... compendium*. Amsterdam, 1663. A latin szöveg reprintje magyar fordítással Debrecenben 2001-ben jelent meg. Havas, László (Szerk.). Iohannis Nadányi: *Florus Hungaricus*. Nadányi, János: *A magyar Florus*. Studia ad philologiam classicam pertinentia quae in aedibus Universitatis Debreceniensis rediguntur. Bd. 11. Debrecen: Debreceni Tudományegyetem, 2001.

Feldolgozások

Bak Borbála: *Magyarország történeti topográfiája*. Budapest, 1997.

Bánlaky Breit József: *A magyar nemzet hadtörténelme I–XXII*. Budapest, 1929–1942. (CD-ROM, Arcanum Digitéka I.)

Bartoniek Emma: *Fejezetek a XVI–XVII. századi magyar történetírás történetéből*. Budapest, 1975.

Boba Imre: *Bratislava or Braslav's Burg = Zalavár?* Ungarn Jahrbuch 17. (1989) 9–23. o.

Borosy András: *A nyugat-európai és bizánci hadviselés a honfoglalás és a kalandozások idején.* In: Honfoglaló őseink. i. m. 66–80. o.

Bosl, Karl: *Johann Turmair, Gen. Aventinus aus Abensberg in seiner Zeit.* Zeitschrift für Bayerische Landesgeschichte 40 (1977) 325–340. o.

Bowlus, Charles: *Warfare and Society in the Carolingian Ostmark.* Austrian History Yearbook 14 (1978) 3–26. o.

Bresslau, Harry: *Die ältere Salzburger Annalistik Abhandlungen der Preuss. Akad. D. Wiss. Berlin Phil.-hist. Kl. Nr. 2.* 1923.

Brunner, Karl: *Der österreichische Donauraum zur Zeit der Magyarenherrschaft.* In: Österreich im Hochmittelalter, 907–1246. Hrsg.: Anna M. Drabek. Wien, 1991.

Csendes, Peter: *Die Strassen Niederösterreichs im Früh- und Hochmittelalter.* Dissertation der Universität Wien. Wien, 1969.

Csorba Csaba: *Árpád népe.* Budapest, 1999.

Daim, Falko: *Auf den Spuren eines toten Kriegers: Das altungarische Reitergrab von Gnadendorf.* In: Daim, F. (Hg.): *Heldengrab im Niemandsland im 21-40. o.*

Daim, Falko (Hg.): *Heldengrab im Niemandsland.* Ein frühungarischer Reiter aus Niederösterreich. Mainz, 2007. (Mosaiksteine. Forschungen am Römisch-Germanischen Zentralmuseum. Bd. 2.).

Deér József: *Karl der Grosse und der Untergang der Awarenreiches.* In: Karl der Grosse. Werk und Nachleben Bd. I. Persönlichkeit und Geschichte. Hrsg.: Helmut Beumann. Düsseldorf, 1965. 719–791. o.

Dienes István: *A honfoglaló magyarok.* Budapest, 1972.

Diesenberger, Maximilian: *Baiern, das Ostfränkische Reich und die Ungarn bis zur Schlacht von Pressburg 862–907.* In: Schicksalsjahr 907. i. m. 31-44. o.

Dümmler, Ernst: *Über die südöstlichen marken des fränkischen Reiches unter der Katolinger.* Archiv für die Kunde österreichischer Geschichtsquellen 10 (1853) 1–85.

Dünninger, Eberhard: *Johann Aventin. Leben und Werk des bayerischen Geschichts-schreibers.* Rosenheim, 1977.

Eggers, Martin: *Baiern, Pannonien und die Magyaren.* In: Bayern–Ungarn, Tausend Jahre. Hrsg.: Herbert W. Wurster, Manfred Treml, Richard Loibl. Passau–Regensburg 2001. 73–74. o.

Fasoli, Gina: *Le incursioni Ungare in Europa nel secolo X.* Firenze, 1945.

Fegyveres nomádok, nomád fegyverek. Szerk.: Balogh László – Keller László. Budapest, 2004. (Magyar Őstörténeti Könyvtár, 21.)

Felföldi Szabolcs: *A nomád hadviselés egyik jellegzetes problémája: a folyón való átkelés.* In: *Fegyveres nomádok, nomád fegyverek.* i. m. 75–91. o.

Ganshof, Francois Louis: *Megjegyzés az „Inquisitio de Theloneis Raffelstettensis”-hez.* In: *Az ókori és középkori társadalomtörténet kérdései.* III. Budapest, 1970. 115–145. (első megjelenése *Le Moyen Age* 72, 1966 197–223.)

Gjuzelev, Vassil: *Bolgárok és a magyar állam.* História 2001: Nr. 5–6, 24–25.

Herold, Hajnalka: *Die Besiedlung Niederösterreichs im Frühmittelalter.* In: *Schicksalsjahr.* i. m. 77–91. o.

Hiestand, Rudolf: *Pressburg 907.* Zeitschrift für bayerische Landesgeschichte. 57 (1994) 1–20. o.

Homonnai Sarolta: *Egy diplomáciai utazás és költségei, 1341-ben.*

Honfoglaló őseink. Szerk.: Veszprémy László. Budapest, 1996, Zrínyi Kiadó.

Ivanics Mária: *A Nogaj Horda – a nomád birodalomszervezés egyik lehetséges útja.* In: *Fegyveres nomádok, nomád fegyverek.* i. m. 151–163. o.

Kellner, Maximilian Georg: *Die Ungareinfälle im Bild der Quellen bis 1150. Von der „Gens detestanda” zur „Gens ad fidem Christi conversa”.* München, 1997.

Kmoskó Mihály: *Mohamedán írók a steppe népeiről.* Földrajzi irodalom 1/2. Magyar Őstörténeti Könyvtár. Budapest, 2000.

Kordé Zoltán: *Brezalausburgi csata.* In: *Korai magyar történeti lexikon* (9–14. század). Főszerk. Kristó Gyula, szerk. Engel Pál, Makk Ferenc. Budapest, 1994. 128. o.

Kristó Gyula: *Az Árpád-kor háborúi.* Szeged, 2003. (Első kiadás. Budapest, 1986.)

Kristó Gyula: *Honfoglaló fejedelmek: Árpád és Kurszán.* Szeged, 1993.

Lauermann, Ernst: *Ein frühungarischer Reiter aus Gnadendorf, Niederösterreich.* In: *Schicksalsjahr.* i. m. 93–98. o.

Lüttich, Rudolf: *Ungarnzüge in Europa im 10. Jahrhundert.* Berlin, 1910.

A magyar honfoglalás kútfoi. A honfoglalás ezeréves emlékére. Szerk.: Pauler Gyula, Szilágyi Sándor. Budapest, 1900. (Reprint Budapest, 1995, 2000)

A magyar katona. Vitézségünk ezer éve. 1. k. Szerk.: Pilch Jenő. Budapest, 1944.

Magyarország hadtörténete I–II. Főszerk. Liptai Ervin. Budapest, 1984.

Merzbacher, Friedrich: *Aventin und das Recht.* Zeitschrift für bayerische Landesgeschichte 40 (1977) 373–390. o.

Négyesi Lajos: *A pozsonyi csata (907. július 4.)*. In: *Fegyvert s vitézt... A magyar hadtörténelem nagy csatái*. Szerk. Hermann Róbert. Budapest, 2003. 11–25. o.

Nesbitt, John W.: *The Rate of March of Crusading Armies in Europe*. In: *Medieval Warfare 1000–1300*. Ed.: John France. Aldershot, 2006. 569–584. (Először megjelent *Traditio* 19, 1963 167–181.)

Ormos István: *A magyar őstörténet arab forrásainak újabb irodalma*. *Hadtörténelmi Közlemények* 118 (2005) 733–781. 15-68. o.

Pany, Doris – Teschler-Nicola, Maria: *Der „gezeichnete” Held*. In: Daim, F. (Hg.): *Heldengrab im Niemandsland* im. 41-42. o.

Papp Imre: *Nagy Károly és kora*. Történelmi Kézönyvtár. Debrecen, 1997.

Pauler Gyula: *A magyar nemzet története Szent Istvánig*. Budapest, 1900.

Pryor, John H. (ed.): *Logistics of Warfare in the Age of the Crusades*. Aldershot, 2006.

Rademacher, Otto: *Aventin und die ungarische Chronik*. *Neues Archiv der Gesellschaft für ältere Deutsche Geschichtskunde* 12 (1887) 559–576. o.

Rainer, Rudolf: *Bosendorf–Preßburg*. *Südostdeutsches Archiv* 26–27 (1983/1984) 15-68. o.

Révész László: *Emlékezzetek utatok kezdetér!*. Budapest, 1999.

Révész László: *Honfoglalás kori sír az alsó-ausztriai Gnadendorfban*. In: Csodaszarvas II, Budapest, 2006. 77–116. o.

Révész László – Takács Miklós: *Honfoglalás kori magyar ifjú sírja az ausztriai Gnadendorfban*. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 2006.

Révész László: *Ungarn im Zeitalter der Landnahme und der Staatgründung*. In: Daim, F. (Hg.): *Heldengrab im Niemandsland* im. 7-14. o.

Rónai Horváth Jenő: *Magyar hadi krónika*. 1. köt. Budapest, 1895.

Róna-Tas András: *A honfoglaló magyar nép*. Budapest, 1997.

Schicksalsjahr 907. Die Schlacht bei Pressburg und das frühmittelalterliche Niederösterreich. Hrsg.: Roman Zehetmayer. St. Pölten, Niederösterreichisches Landesarchiv, 2007.

Schmid, Alois: *Die historische Methode des Johannes Aventinus*. *Blätter für deutsche Landesgeschichte* 113 (1977) 338–395. o.

Schulze-Dörlamm, Mechtild: *Spuren der Ungarneinfälle des 10. Jhs*. In: Daim, F. (Hg.): *Heldengrab im Niemandsland* im. 43-63.o.

Steinacker, Harold: *Zu Aventin und den Quellen des dritten Kreuzzuges*. *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung (MIÖG)* 41 (1926) 165–167. o.

Steinhübel, Ján: *Die Herrschaft der Ungarn über die Slowakei*. Slawen, Ungarn, Baiern und die Sachsen in den Jahren 896–921. In: *Schicksalsjahr im*. 57–66. o.

Stermitz, Martin: *Die Raffelstetter Zollordnung und ihre Bedeutung*. HTML-Version der Datei <http://www.edu.uni-klu.ac.at/~mstermit/lv-epp/mstermit.pdf>.

Strauss, Gerald: *Historian in an Age of Crisis*. The Life and Work of Johannes Aventinus, 1477–1534. Cambridge/Mass. 1963.

Szabados György: *A magyar történelem kezdeteiről*. Budapest, 2006.

Szabados György: *Árpád fejedelem – történet és emlékezet*. Magyar Tudomány 2007/11. 1428–1438. o.

B. Szabó János: *Gondolatok a 9–10. századi magyar hadviselésről. A Krími Kánság vizsgálatának bevonása a „kalandozó” hadjáratok kutatásába*. In: *Fegyveres nomádok, nomád fegyverek*. i. m. 124–138. o.

Szádeczky Kardos Samu: *Az avar történelem forrásai I*. Szeged, 1992.

Szameit, Erik: *Gedanken zum ostfränkischen Kriegswesen des 9. und 10. Jahrhunderts*. In: *Schicksalsjahr 907*. i. m. 67–76. o.

Szenthe Gergely: *Gondolatok az Inquisitio de theloneis Raffelstettensis kapcsán*. Világtörténet 2007: tavasz–nyár 18–30. o.

Szöke Béla Miklós: *Plaga Orientalis (A Kárpát-medence a honfoglalás előtti évszázadban)*. In: *Honfoglaló őseink*. i. m. 11–44. o.

Szőllősy Gábor: *Mennyivel voltak jobb őrjeik a magyaroknak, mint a korabeli Európa más népeinek?* Keletkutatás 1995/ész, 37–51. o.

Takács Miklós: *Kurze Darstellung der siedlungsarcheologischen Ergebnisse*. In: Daim, F. (Hg.): *Heldengrab im Niemandsland im*. 15–21. o.

Torma Béla: *Felderítés és hírszerzés a honfoglalás időszakában*. *Felderítő Szemle* 2 (2003): 2 126–134. o.

Torma Béla: *Gondolatok a 907. évi pozsonyi csatát megörökítő források hitelességéről*. *Felderítő Szemle* 5 (2006): 3. 138–159. o.

Torma Béla: *A pozsonyi csata, 907. július 4–5*. *Új Honvédségi Szemle* 61 (2007): 7 75–86. o.

U. Köhalmi Katalin: *A steppék nomádjai lóháton, fegyverben*. Budapest, 1972. 124–125. o.

Vajay Szabolcs: *Der Eintritt des ungarischen Stammesbundes in die europäische Geschichte, 862–933*. Mainz, 1968.

Veszprémy László: *A pozsonyi csata, 907*. *História* 29 (2007): 5–6. 42–45. o.

Veszprémy László: *Aventinus híradása a magyarok 907. évi győzelméről*. *Történelmi Szemle* 49 (2007): 1–17. Kibővítve: *Aventinus híradása a magyarok 907. évi győzelméről. Csata Pozsonynál c. tanulmányban*. In: Veszprémy László: *Lovagvilág Magyarországon*. Budapest, 2008. 20–42. o.

Veszprémy László: *Eine wechselvolle Rezeptionsgeschichte. Die Pressburger Schlacht aus Sicht der Ungarn*. In: *Schicksalsjahr 907*. i. m. 99–103., 187–192. o.

Vörös István: *A magyarok hadiménjei és igavonói az írott források és régészeti leletek alapján*. In: *Honfoglaló őseink*. i. m. 128–146. o.

Vyvíjalová, Mária: *Bitka Bratislave roku 907. Prípevok ku kritickému prehodnoteniu prameňov*. *Studijné z vesli Archeologickeho ústavom Slovenskej Akadémie vied*. 21 (1985) 221–247. o.

Wolfram, Herwig: *Die Geburt Mitteleuropas. Geschichte Österreichs vor seiner Entstehung, 378–907*. Wien, 1987.

Zehetmayer, Roman: *Zur Geschichte des niederösterreichischen Raums im 9. und in der ersten Hälfte des 10. Jahrhunderts*. In: *Schicksalsjahr i. m.* 17–29. o.

Zeller, Bernhard: *Baiern, das Osfränkische Reich und die Ungarn zwischen der Niederlage bei Pressburg und dem Sieg auf dem Lechfeld bei Augsburg 907–955*. In: *Schicksalsjahr i. m.* 31–43.

Zimonyi István: *A honfoglaló magyar haderő létszáma*. In: *Fegyveres nomádok, nomád fegyverek*. i. m. 101–111. o.

Zsoldos Attila: *Árpád és népe*. *História* 2008: 2. 3–7. o.



Regino krónikája folytatásának korabeli német kéziratá

Forrás: Ortway Tivadar Pozsony történetének magyar, illetve német nyelvű kiadása. Pozsony, 1892.

FÜGGELÉK

Sonderdruck aus

Im Schnittpunkt frühmittelalterlicher Kulturen.

Niederösterreich an der Wende vom 9. zum 10. Jahrhundert

Redaktion: Roman Zehetmayer

NÖLA. Mitteilungen aus dem Niederösterreichischen Landesarchiv 13 (2008)

A Függetlek a 907. évi pozsonyi csata 1100. évfordulója alkalmából, az Alsó-Ausztriai Kultúrtörténeti Intézet által Hainburgban, 2007. július 2–5. között „A 9-10. századi Alsó-Ausztria a kora-középkori kultúrák találkozásában” címmel megrendezett történelmi-tudományos szimpóziumon Torma Béla Gyula ezredes *A magyar hadügy a 907. évi pozsonyi csata tükrében* címmel német nyelven elhangzott előadásának teljes anyagát tartalmazza, amely az Intézet Dr. Roman Zehetmayer által szerkesztett periodikája 2008. évi 13. számának kivonataként jelent meg.



Hainburg – egykor és ma

Das Kriegswesen der Ungarn im Spiegel der Schlacht bei Pressburg im Jahre 907

Von Béla Torma

1. Die militärpolitische Lage im Karpatenbecken zwischen 900 und 907

Die wichtigsten Fragen des Kriegswesens, wie jene über die Heeresorganisation, die Verteidigungsfähigkeit, die Größe der unter Waffen stehenden Armee in Friedenszeiten und die Kampffähigkeit der Truppen, werden durch das Ausmaß der kriegerischen Bedrohung bestimmt. So war es auch vor 1100 Jahren.

Das Wesentliche der militärischen Lage im Karpatenbecken ist zusammenfassend darin zu sehen, dass die landnehmenden ungarischen Stämme Anfang des zehnten Jahrhunderts das gesamte Karpatenbecken erobert und die Grenzen an die östlichen Gebiete der Ostmark ausgedehnt hatten. In der Folgezeit stabilisierten sie dann ihre Positionen an den nördlichen und südlichen Flanken. An der nördlichen Flanke besiegten die Ungarn 905–906 die frankenfreundlichen Mährer und zerstörten deren Reich. Tatsächlich gab es zwei wichtige Ereignisse in diesem Raum: Zum einen die Liquidierung des mährischen Fürstentums, zum anderen die entscheidende Niederlage der Bayern in Mähren. Höchstwahrscheinlich schloss ein Teil der Mährer ein Waffenbündnis mit den Ungarn. Die 906 entstandene Lage blieb aber angespannt. Die Ungarn mussten ihre Truppen im Interesse der Verteidigung der eroberten Gebiete in ständiger Bereitschaft halten. Ein Eintrag in den *Annales Alamannici* von 904¹⁾, wonach der ungarische Stammesführer Cussal von den Bayern zu einem Gastmahl geladen und dort mit seiner Begleitung hinterrücks ermordet wurde, verweist auf die ständige Bedrohung. An der südlichen Flanke hatten die ungarischen Stämme ihre Positionen schon zu Beginn des Jahres 900 gefestigt und die südlichen Gebiete der ungarischen Tiefebene (die Batschka, das Banat und Syrmien) okkupiert. Alle Versuche des bulgarischen Zaren Symeon, die südliche Expansion der Ungarn zu stoppen, waren vergeblich. Symeon musste bei Belgrad eine Niederlage hinnehmen²⁾ und akzeptieren, dass die Ungarn die Verkehrsverbindungen zum Balkan besetzten.

¹⁾ Kurt REINDEL, Die bayerischen Luitpoldinger 893–989. Sammlung und Erläuterung der Quellen = QEGB NF 11 (München 1953) Nr. 36 S. 51–52.

²⁾ Vasil GJUZELEV, Der ungarische Staat. Ein Faktor in der bulgarischen Geschichte im 10. Jahrhundert. In: Ferenc Glatz (Hg.), Die ungarische Staatsbildung und Ostmitteleuropa (Budapest 2002) 231–235.

In südwestlicher Richtung hatten die ungarischen Stämme nach 899/900 ihre Vorherrschaft nach Italien ausgedehnt³⁾. Den *Annales Alamannici* zufolge griffen die Ungarn 901 Italien erneut an⁴⁾. Für dasselbe Jahr berichten die *Fuldaer Annalen*, dass die ungarischen Truppen in Kärnten plünderten⁵⁾. 905 verbündeten sich die Ungarn mit dem italienischen König Berengar⁶⁾. 906 eroberten sie endgültig das Land zwischen Save und Drau, was ihnen den freien Zugang zur Po-Ebene sicherte.

Im Osten besiedelten petschenegische Stämme um die Jahrhundertwende die von den Ungarn verlassenen Siedlungsgebiete und begannen, zu den Ostkarpaten vorzudringen⁷⁾. Infolge der ständig wechselnden Situation und den daraus erwachsenden Interessensgegensätzen bestand die Gefahr eines bulgarischen und/oder petschenegischen Angriffes. Bis 907 konnten die Ungarn ihre Positionen an den Flanken festigen und mussten nun nur noch mit einer Bedrohung aus dem Westen und Osten rechnen. Sie waren deshalb gezwungen, nach diesen beiden Richtungen ausgerichtete kampffähige Truppen in Maximalstärke und Kampfbereitschaft zu halten. Im Karpatenbecken entwickelten sich günstige Bedingungen für die Herausbildung einer einheitlichen und zentralisierten Macht unter Beteiligung der „Altungarn“ und der zuvor hier siedelnden Bevölkerung.

Im Mittelpunkt der Außenpolitik des Ostfränkischen Reiches stand mit Sicherheit die Verhinderung der weiteren Erstarkung der Ungarn. Im Sinne dieser politischen Ziele führten die Bayern im Juni 907 einen Feldzug gegen die Ungarn.

2. Die Grenze zwischen der Ostmark und dem ungarischen Fürstentum nach 900

Die pauschal skizzierte Lage des ungarischen Kriegswesens ermöglicht zwar für das Militärwesen bedeutende, dennoch nur allgemeine Feststellungen. Zur Beurteilung der militärischen Konfrontation von 907 ist unbedingt eine genauere Lagebeschreibung erforderlich. Deshalb habe ich zunächst versucht, die Berührungszone zwischen der Ostmark und dem Stammesverband (dem ungarischen Fürstentum), die Tiefe des Grenzgürtels und ihre Grenzen zu umreißen.

³⁾ Brief des Erzbischofs Theotmar. Hg. Richard MARSINA. In: *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae*, Bd. I. (Bratislava 1971) 32–35; *Annales Fuldenses*. Hg. Friedrich KURZE = MGH SS rer. Germ. [7] (Hannover 1891) zu 900; *Continuatio Reginonis*. Hg. Friedrich KURZE = MGH SS rer. Germ. 50 (Hannover 1890) zu 901; *Johannis diaconi Chronicon Venetum*. Hg. Georg Heinrich PERTZ. In: MGH SS 7 (Stuttgart 1846) 4–38, hier zu 889.

⁴⁾ *Continuatio Reginonis* (wie Anm. 3) zu 900; REINDEL, Luitpoldinger (wie Anm. 1) Nr. 36 zu 904.

⁵⁾ REINDEL, Luitpoldinger (wie Anm. 1) Nr. 24 S. 34–36.

⁶⁾ István BÓNA, *A magyarok és Európa a 9–10. században* [Ungarn und Europa im 9.–10. Jahrhundert] (Budapest 2000) 43.

⁷⁾ *A honfoglalás korának írott forrásai* [Schriftliche Quellen der Zeit der Landnahme]. Hg. Gyula KRISTÓ (Szeged 1995): Hadud al-Álam 43; Al-Isztahri und Ibn Haukal 50; VII. Konstantin, *De administrando imperio* 111–113, 120, und 125.

Dazu studierte ich die Zollordnung von Raffelstetten⁸⁾ sowie das Festungssystem auf dem Gebiet der Ostmark in diesen Jahren⁹⁾ und verglich meine Erkenntnisse mit den bekannten archäologischen Funden in dem Raum¹⁰⁾ beziehungsweise mit zuverlässigen Quellen. Bei den weiteren Bewertungen bin ich von den archäologischen Funden in der Kleinen Tiefebene und ihrer Umgebung ausgegangen. Diese Funde repräsentieren die geschlossenen Siedlungsgebiete (Quartierblöcke) aus dem 10. bis 11. Jahrhundert. Der Beginn der Entstehung der geschlossenen Siedlungsgebiete kann zwei bis drei Generationen früher, also zu Beginn des 10. Jahrhunderts angesetzt werden. Anhand der Lage der Siedlungsgebiete lässt sich feststellen, dass es westlich davon (nördlich und südlich der Donau) eine spärlich bewohnte 30 bis 60 Kilometer tiefe Zone gab, in der keine Siedlung, aber die Anwesenheit von bewaffneten Ungarn bis zu den Flüssen Leitha und March nachweisbar ist. Es fällt auch auf, dass sich vor den Flüssen natürliche Geländehindernisse befanden – im Süden der Donau der Wasen, der Neusiedler See mit den Sümpfen Wieselburgs, das Leitha- und das Rosaliengebirge, im Norden die Kleinen Karpaten –, die Bewegungen von Westen nach Osten behinderten. Da die Flüsse einen natürlichen Schutz boten und hinter ihnen natürliche Geländehindernisse von großer Ausdehnung lagen, die das wegsame Gelände einengten, und da es außerdem nur dünne Besiedlung gab, besaß dieser Raum günstige Verteidigungsmöglichkeiten. Aufgrund der bewaffneten Anwesenheit der Ungarn können wir den Raum als Grenzschutzzone betrachten. Wir bezeichnen diese Zone, die durch einzelne Grenzwächter und die vorgeschobenen Posten der angesiedelten Stämme bewacht wurde, als Grenzöde (Skizze 1), sie bildete einen Teil des „Grenzgürtels“ (ungarisch „gyepű“).

Eine ähnliche Ausgestaltung des Grenzgürtels finden wir auch im östlichen Vorraum der Karpaten. Vorgeschobene ungarische Grenzposten wurden an den Verkehrswegen zum Karpatenbecken hin und in deren Nähe ergraben (Przemysl, Szudovaja Visnya, Krilosz, Probota, Grozesti, Bukarest/Tej¹¹⁾). Zwischen 900–907 lässt sich also die Grenze zwischen der Ostmark und dem ungarischen Fürstentum aufgrund der archäologischen Funde entlang

⁸⁾ Martin STERMITZ, Die Raffelstetter Zollordnung und ihre Bedeutung. HTML-Version der Datei <http://www.edu.uni-klu.ac.at/~mstermit/lv-epp/mstermit.pdf> (4. Jänner 2007); Francois Louis GANSHOF, Note sur l'inquisitio de theloneis Raffelstettensis. In: *Le Moyen Age* 72 (1966) 197–223.

⁹⁾ Rainer RUDOLF, Bosendorf – Pressburg. In: *Südostdeutsches Archiv* 26/27 (1983/1984) 35f.; Karl BRUNNER, Herzogtümer und Marken. Vom Ungarnsturm bis ins 12. Jahrhundert = *Österreichische Geschichte 907–1156* (Wien 1994) 30, 169–171; Herwig WOLFRAM, Grenzen und Räume. Geschichte Österreichs vor seiner Entstehung = *Österreichische Geschichte 378–907* (Wien 1995) 352–353.

¹⁰⁾ László RÉVÉSZ u. Miklós TAKÁCS, Honfoglalás kori magyar ifjú sírja az ausztriai Gnadendorfban [Das Grab eines frühungarischen Reiters aus Gnadendorf] (Budapest 2006); László RÉVÉSZ, Honfoglalás-kori sír az alsó-ausztriai Gnadendorfban [Das Grab aus der Zeit der Landnahme aus Gnadendorf, Niederösterreich]. In: *Cso-daszarvas. Östörténet, vallás és néphagyomány*, Bd. 2 (Budapest 2006) 33–36.

¹¹⁾ András RÓNA-TAS, Hungarians and Europe in the Early Middle Ages (Budapest u. New York 1996) 116–120.

der Flüsse Leitha und March vermuten. Östlich der Flüsse verlief die Grenze.

Zwei Quellen nennen zwischen 900–904 den parallel zur Leitha von Süden nach Norden fließenden Fluss Fischa¹²⁾ und eine Quelle des 11. Jahrhunderts die March als Grenzfluss¹³⁾. Wir wollen sie gemäß den historischen Quellen, archäologischen Funden und den geographischen Verhältnissen demnach als Grenzflüsse betrachten. In Hinblick auf die zerstörten, spärlich oder überhaupt nicht bewohnten Gebiete können wir natürlich nicht von einer bestimmten Grenzlinie sprechen.

2. 1. Die Ausdehnung des Grenzgürtels westlich der Grenzflüsse

Sporadische archäologische Spuren der Ungarn lassen sich auch westlich der Grenzflüsse entdecken. Wie weit konnten die Ungarn ihre Einflusszone ausdehnen und welcher Art war sie?

Die Antwort möchte ich anhand einer militärischen und einer wirtschaftlichen Untersuchung finden. In militärischem Sinne beschäftige ich mich hier nur mit der Erweiterung der wirtschaftlichen Interessensphären durch Waffengewalt.

Aufgrund der Zusammenhänge zwischen der Zollordnung von Raffelstetten und den Befestigungen der Ostmark ist eine aufeinander abgestimmte Ausdehnung des Warenumsatzes und der militärischen Anwesenheit nach Osten zu erkennen. Der Warenumsatz der Ostmark wurde durch die von Handelsinteressen motivierte militärische Anwesenheit unterstützt. Wahrnehmbar wird dies bei der territorialen Koinzidenz von Zollorten (Enns, Linz, *Eparesburch*, Mautern) und Befestigungen (Enns, *Eparesburch*, Pöchlarn, Mautern, Krems) entlang der Donau. Dem Fluss kommt in diesem Raum bei der Abwicklung des Handels eine große Bedeutung zu. Doch der Geltungsbereich der Zollordnung von Raffelstetten ging nicht über Mautern hinaus. Dieses war die östlichste Zollstation, die im Interesse der Ostmark den Warenumsatz an der Donau kontrollierte. Es mag auch kein Zufall sein, dass sich etwa 7 km östlich von Mautern bei Hollenburg in nordsüdlicher Richtung eine Befestigungsgruppe an der Traisen anschloss. Für die östliche Ausdehnung der Ostmark an der nördlichen Donauseite besitzen wir ebenfalls zuverlässige Angaben. Nach Quellenangaben lebte zu dieser Zeit im Kamptal vermutlich in der Burg von Gars eine mit den Bayern befreundete slawische Gemeinschaft (Joseph von Stiefern)¹⁴⁾.

Der westliche Einzugsbereich des Grenzgürtels reichte also nicht über die Flüsse Kamp und Traisen hinaus. Von hier konnten die Ungarn nur unter

¹²⁾ KRISTÓ (wie Anm. 7) 266, 271–276; *Catalogus fontium historiae Hungaricae*, Bd. II, Hg. F. Albin GOMBOS (Budapest 1937–1943) 844: *In media aqua, quae dicitur Fisgaga, incipit Ungaria. Inde super unum miliarium est civitas, quae vocatur Heimenburch* [...].

¹³⁾ RÉVÉSZ, Honfoglalás-kori sír (wie Anm. 10) 38; *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae*, Bd. I. Hg. Antonín BOČZEK (Brünn 1836) 112f.: [...] *circuitum in conterminio Ungarorum iuxta fluvium Marava, ubi alius fluvius, qui Tye nuncupatur, in eandem profluit* [...].

¹⁴⁾ WOLFRAM, Grenzen (wie Anm. 9) 271.

Umgehung der Befestigungen nach Westen gelangen, was viele Gefahren in sich barg. Demnach müssen wir die westliche Ausdehnung des Grenzgürtels östlich der Flüsse Traisen und Kamp suchen. Bei der annähernden Schätzung der territorialen Ausdehnung der Grenzöde können wir auch prinzipiell davon ausgehen, dass die Grenze immer dort verlief, wo der freie Durchgang durch natürliche Hindernisse behindert wurde beziehungsweise wo begehbare Naturpfade durch kleine bewaffnete Reitertruppen leicht zu kontrollieren waren.

An der Südseite der Donau, westlich des Wiener Beckens, ist der Wienerwald als ein solches Hindernis anzusehen¹⁵⁾. Am linken Ufer der Donau, östlich des Flusses Kamp, bildet der südliche Ausläufer der Leiser Berge ein natürliches Hindernis, das mit dem Waschberg bis beinahe zur Donau reicht. Bis dorthin dürfte sich die Grenzöde in der westlichen Richtung erstreckt haben (Skizze 2).

Es ergibt sich daraus die Schlussfolgerung, dass die Spannungen zwischen Bayern und Ungarn bei dieser gegebenen territorialen Ausdehnung auch von wirtschaftlichen Interessensgegensätzen genährt wurden. Für die Bayern ging es darum, dass sie Pressburg, das an der Kreuzung wichtiger Handelsstraßen liegende Zentrum, nicht auf der Donau erreichen konnten. Die Ungarn wiederum brauchten für die Raubzüge ihrer nomadischen Lebensform die Durchgänge nach Westen.

2. 2. Der Einfluss des Kriegsschauplatzes auf die militärische Verteidigungssphäre

Die militärischen Einschätzungen der geographischen Verhältnisse auf dem Kriegsschauplatz müssen bei der Planung jeder militärischen Bewegung beachtet werden. Es geht hier um Manöver, militärische Operationen und alle mit dem Kampf verbundenen Tätigkeiten (Marsch, Vorstoß, Ruhe), bei denen die behindernde Wirkung der geographischen Umgebung berücksichtigt werden muss. Nur unter Beachtung der Geländebedingungen lassen sich die Marschrouten, die zur Verteidigung geeigneten Rastplätze auswählen und die Marschleistungen planen.

Bei der militärgeographischen Bewertung habe ich mich nur mit dem Gelände befasst, das mit der Schlacht von Pressburg in Verbindung zu bringen ist. Meine Untersuchung erstreckte sich auf den nördlichen und südlichen Raum des Donauabschnittes Wien – Pressburg – Raab und auf die angrenzenden Gebiete. Dieser Raum umfasst die Kleine Tiefebene (die Gegend entlang der Raab, Wasen, die Sümpfe Wieselburgs, die Schüttinsel) und das Wiener Becken mit dem Marchfeld.

Zusammenfassend lassen sich die bestimmende Rolle Pressburgs¹⁶⁾, des Korridors von Theben, der Nachschubstraße der Donau, der römische Heerstraße und der Furt bei Pressburg als territorial zusammenhängender, strategisch wichtiger Komplex des Kriegsschauplatzes hervorheben. Die Annäherung an Pressburg war von Westen her am südlichen Ufer des Flusses entlang des römischen Limes und im Norden über den Korridor von

¹⁵⁾ BRUNNER, Herzogtümer (wie Anm. 9) 30, 53.

¹⁶⁾ RUDOLF, Bosendorf (wie Anm. 9) 22, 42.

Theben (Devin) möglich. Gegenüber von Pressburg, am rechten Ufer der Donau, konnte man dem Limes folgend vom Wiener Becken her in Richtung Raab die Kleine Tiefebene erreichen. Wer Pressburg besetzte, hatte die militärische Oberhoheit über das gesamte Gebiet der Kleinen Tiefebene und konnte die Verbindung zwischen dem Wiener Becken und der Kleinen Tiefebene kontrollieren. Der Kontakt zwischen den beiden Seiten des Flusses war durch die Furt bei Pressburg gesichert.

3. Die Modellierung des (möglichen) Verlaufs der Schlacht bei Pressburg

In den obigen Ausführungen habe ich den historischen Hintergrund der Schlacht bei Pressburg umrissen, indem ich das politische, militärische, wirtschaftliche und geographische Umfeld der Schlacht analysierte. Um die Ereignisse der Schlacht detaillierter zu erfassen, entschied ich mich für die Methode der Modellierung, und zwar in zwei zusammenhängenden Blöcken. Im ersten Block untersuchte ich den Vormarsch und die Marschleistungen der beiden Kriegsparteien, im zweiten Block analysierte ich die Kampfoperationen. Diese Differenzierung ist wichtig, da sich die Marschordnung von der Kampfordnung unterscheidet. Infolgedessen weichen die Marschleistungen wesentlich von den Bewegungsleistungen im Kampf ab.

3. 1. Ausgangsdaten zur Modellierung der Schlacht

Als Ausgangsdaten zur Modellierung verwendete ich die Informationen der zuverlässigen Quellen¹⁷⁾ und die Marschleistungen, die für die militärischen Bewegungen jener Zeit charakteristisch sind, wozu ich die durchschnittlichen Bewegungsleistungen der fränkischen, byzantinischen, awarischen und ungarischen Truppen analysiert habe¹⁸⁾. Im Folgenden gebe ich die durchschnittlichen Geschwindigkeiten an:

- fränkische und byzantinische Truppen 14–40 km/Tag, abhängig von der Länge der Marschroute
- leichte Reiterei (awarische, ungarische und tatarische Truppen) 40–70 km/Tag
- leichte Aufklärungsreiterei 50–80 km/Tag
- aber bei Feindberührung 4,3–5,7 km/Tag.

Die Werte werden vor allem von der Feindberührung, der Länge der Marschroute sowie von den Geländebedingungen beeinflusst.

Aufgrund der Quelleninformationen (Annalen und Nekrologe) können wir mit großer Sicherheit das Datum der Schlacht (4. und/oder 5. Juli 907) eingrenzen. Sehr wichtige Ausgangsangaben sind der Zeitpunkt und der Ort für den Beginn des Vormarsches des bayerischen Heeres, die in drei Quellen zu finden sind. Nach Aventin in den Bayerischen Annalen und in der Baye-

¹⁷⁾ REINDEL, Luitpoldinger (wie Anm. 1) Nr. 45 S. 62–70.

¹⁸⁾ John W. NESBITT, The Rate of March of Crusading Armies in Europe. In: John France (Hg.), *Medieval Warfare 1000–1300* (Aldershot 2006) 569–584; Samu SZÁDECZKY KARDOS, *Az avar történelem forrásai*, Bd. 1 [Die Quellen der awarischen Geschichte, Bd. 1] (Szeged 1992) 89–92, 97, 108.

rischen Chronik¹⁹⁾ ist der Abmarsch der Armee auf den 18. Juni zu datieren. Gemäß einer Schenkungsurkunde König Ludwig des Kinds²⁰⁾ setzten sich die Truppen am 17. Juni beziehungsweise davor in Bewegung. Unter den in der Schenkungsurkunde vorkommenden Namen (König Ludwig das Kind, die Grafen Liutpold und Isangrim, Erzbischof Theotmar, Bischof Burchard und Notar Engelpero) befinden sich die – aus anderen Quellen bekannten – in der Schlacht gefallenen bayerischen Würdenträger (Graf Liutpold, Erzbischof Theotmar, Graf Isangrim und Notar Engelpero). Die Urkunde ist in Sankt Florian, also einem Ort in der Nähe von Enns beziehungsweise der Ennsburg, ausgestellt.

Auch die nachfolgende Berechnung beweist, dass sich die Bayern tatsächlich in diesem Gebiet sammelten und um den 17. Juni abmarschiert sein müssen, da sie in den ersten Julitagen unterhalb von Pressburg eintrafen. Es ist anzunehmen, dass sich Teile des bayerischen Heeres am 17. Juni bereits auf dem Marsch nach Osten befanden. Wegen der Ungewissheit des Abmarschbeginns stellte ich Berechnungen mit den möglichen Daten 16., 17. und 18. Juni an. Wir kennen den Zeitpunkt der Schlacht (den 4. Juli) und die Marschroute von ungefähr 270 Kilometern südlich der Donau entlang der alten römischen Heerstraße mit der Route Sankt Florian – Enns – Mautern – Tulln – Greifenstein – Kritzensdorf – Klosterneuburg – Wien – Fischamend – Hainburg – Pressburg. Aufgrund der bekannten Angaben beendeten die Bayern den Marsch am 3. Juli irgendwo unterhalb von Pressburg. Abhängig vom möglichen Abmarschbeginn legten die Truppen die gesamte Entfernung bis Pressburg in 16, 17 oder 18 Tagen zurück. Dementsprechend ist die durchschnittliche Marschleistung mit 16,9 km 15,9 km oder 15 km/Tag zu veranschlagen. Diese Zahlen stimmen mit den Marschleistungen der byzantinischen und fränkischen Reitertruppen überein und entsprechen annähernd der Marschleistung Karls des Großen (15 km/Tag), der auf demselben Weg 791 gegen die Awaren zu Felde zog. Im Weiteren werde ich mit aufgerundet 16 km/Tag als Mittelwert rechnen.

3. 2. Marsch und Operationen südlich der Donau

Die durchschnittliche bayerische Marschleistung von 16 km/Tag könnte als Resultat sehr unterschiedlicher Werte zustande gekommen sein. Die 270 km lange Marschroute der Bayern lässt sich nach zwei Gesichtspunkten gliedern. Zum einen untersuchte ich die bayerische Marschroute im Hinblick auf Feindesberührungen mit den Ungarn, d. h. ich suchte nach dem Ort und der Zeit der Feindesberührung als ausschlaggebendem Ereignis.

¹⁹⁾ László VESZPRÉMY, Aventinus híradása a magyarok 907. évi győzelméről [Aventins Bericht über den ungarischen Sieg von 907]. In: Történelmi Szemle (2007) Nr. 1 S. 13–16.

²⁰⁾ REINDEL, Luitpoldinger (wie Anm. 1) Nr. 44 S. 61–62.

3. 2. 1. Der Marsch des südlichen Heereszuges unter Berücksichtigung von Feindesberührung

Ich machte den Versuch, das durchschnittliche Tempo der Marschleistungen der bayrischen Truppen nach Zonen, in denen mit Feindberührung zu rechnen war, und in solche ohne diese zu differenzieren. Dafür suchte ich auf der Strecke der 270 km langen Entfernung von St. Florian bis Pressburg eine Grenzlinie, an der sich stark von einander abweichende – in die oben angeführten Erfahrungswerte eingebettete – Marschleistungen unterscheiden ließen, wobei ich mich durchweg daran hielt, insgesamt die durchschnittliche Marschgeschwindigkeit von 16 km/Tag einzuhalten.

Die den Erwartungen entsprechenden Werte sind in der Tabelle 1 zusammengefasst. Es wird ersichtlich, dass der Geländeabschnitt mit zu erwartender Feindesberührung an der Fischa, dem Grenzfluss der Grenzöde, liegt.

Die Tabelle ergibt eindeutig, dass bei einer anfänglichen Marschleistung der Bayern von 25–30 km/Tag – in heimischer Umgebung – nach der Feindberührung mit den Ungarn an der Fischa eine Vorstoßgeschwindigkeit von 4,3–5,7 km/Tag zu berechnen ist. Diese Werte stimmen mit den Angaben zu den durchschnittlichen Bewegungsgeschwindigkeiten überein.

Die Tabelle zeigt auch den möglichen Zeitpunkt der ersten Feindberührung an. Es geschah dies in der ersten Hälfte des zehnten Marschtages, also am Vormittag des 26. Juni. Des Weiteren rechnete ich mit einem Mittelwert von 5 km/Tag und einer Marschleistung von 25 km/Tag. Bei der Berücksichtigung der Mittelwerte fiel ins Gewicht, dass Karl der Große nach Beendigung des Feldzuges gegen die Awaren mit derselben Marschgeschwindigkeit heimkehrte.

3. 2. 2. Der Marsch des südlichen Heereszuges unter Berücksichtigung der Geländeverhältnisse

Für die Einschätzung der geographischen Faktoren, die die Marschleistung des bayerischen Heereszuges beeinflusst haben könnten, stehen heute keine genauen (zeitgenössischen) Angaben mehr zur Verfügung. Wir können zum Beispiel heute den Zustand der römischen Heerstraße nur schwer ermessen. Uns ist auch die Zahl der Brücken über die Flüsse nicht bekannt, und wir wissen überhaupt nichts über die Witterungsverhältnisse bei dem Ereignis. Wenn wir aber die Geländekarte aufmerksam studieren, lässt sich die Entfernung zwischen St. Florian und Fischamend (circa 230 km) auch nach den heutigen Geländeverhältnissen untergliedern.

Die Wegstrecken von St. Florian bis Krems (ungefähr 121 km) und von Greifenstein bis Wien (durch den Wienerwald circa 25 km) sind hügelig-bergiges Gelände, die übrigen Wegstrecken Krems – Greifenstein (ungefähr 58 km) und Wien – Fischamend (etwa 26 km) sind eben. Die Gesamtentfernung von 230 Kilometern gliedert sich also in 146 Kilometer schwer begehbares hügelig-bergiges und in 84 Kilometer leicht begehbares ebenes Gelände. Deshalb sollten diese Wegstrecken auch nach den Marschleistungen unterschieden werden, und ich habe die durchschnittliche Marschleistung von 25 km/Tag aus der Tabelle 1 (230 Kilometer und 9,2 Tage bis zur Feindes-

berührung) nach der Schwierigkeit des Geländes untergliedert. In Tabelle 2 wird dargestellt, dass die Bayern bis zur Fischa einen gut organisierten Marsch mit hohem Tempo ausführten. Auf ebenem Gelände leisteten sie 35 km/Tag (2,4 Tage lang) und auf bergigem Gelände 21,5 km/Tag (6,8 Tage lang). Diese Marschleistungen ergeben für die 230 Kilometer lange Wegstrecke genau die durchschnittliche Marschleistung von 25 km/Tag.

Dementsprechend gliederte ich auch auf den Wegstrecken bis Fischamend die Marschleistungen nach den Geländeverhältnissen. Die Tabelle 3 enthält die oben berechneten Marschleistungen für die Wegstrecken Enns – Krems und Krems – Greifenstein (Die Marschleistungen in der ersten und dritten Spalte der dritten und vierten Tabellen sind aus den vierten und ersten Spalten der zweiten Tabelle entnommen). In der Tabelle 4 berechnete ich die Marschleistungen zwischen Greifenstein und Fischamend. Das Endergebnis zeigt, dass sich die Bayern der Fischa mit einer Geschwindigkeit von 26,84 km/Tag näherten. Diese Marschleistungen sind im Vergleich mit den für die Zeit charakteristischen Geschwindigkeiten als hoch zu betrachten.

3. 3. 1. Prinzipielle Annäherung an den Einsatz der ungarischen Streitkräfte

Über den Einsatz der ungarischen Streitkräfte stehen keine authentischen Quellen zur Verfügung. Doch darf dieser Gesichtspunkt bei der Modellierung der Schlacht nicht außer Acht gelassen werden. Der Ausgang der Schlacht beweist eindeutig, dass der bayerische Angriff für die Ungarn nicht unerwartet kam. Das kann darauf zurückgeführt werden, dass die bayerische Angriffsgruppierung rechtzeitig aufgeklärt wurde.

Gestützt auf die Ausgangsdaten und die Ergebnisse der bisherigen Auswertungen will ich mich nachfolgend dem möglichen Einsatz der ungarischen Streitkräfte annähern und durch approximative Berechnungen die Realisierung der Aufklärung in zwei möglichen Extremfällen untersuchen. Im ersten Fall gehe ich von einer vermutlichen Aufklärung in der Umgebung von Enns aus, im zweiten Fall von einer Aufklärung an der westlichen Grenze des Grenzgürtels.

3. 3. 2. Der mögliche Einsatz der ungarischen Streitkräfte im Fall einer Aufklärung in der Umgebung von Enns

Falls die ungarischen Aufklärer die bayerische Armeekonzentration schon in der Nähe von Enns bemerkt hatten, konnte der Aufklärungstrupp mit der Nachricht bereits am 17. Juni, gleichzeitig mit dem Abmarsch der bayerischen Kolonne nach Osten aufbrechen. Zur Bewertung ihres Marsches legte ich als Ausgangsdaten die Marschroute Sankt Florian – Pressburg – Raab zugrunde. Bei den Berechnungen habe ich die Siedlungen („Quartierblöcke“) des 10. Jahrhunderts in Nord-West-Pannonien und die Ausdehnung der Grenzüde berücksichtigt. In den Tabellen 5–7 habe ich mit Durchschnittswerten die möglichen Varianten für den Einsatz der ungarischen leichten Reiterei berechnet. Die Bezeichnung der Hauptkräfte I, II, III und IV ist willkürlich. Aber ich habe sie so ausgewählt, dass die eingesetzten Truppen nach den Entfernungen der vermuteten Alarmmeldungen

(Wieselburg, Raab Komorn, Steinamanger) unterschieden werden können. Schließlich habe ich die Marschleistungen der Aufklärungseinheiten und der in den Kampfbereich ziehenden Truppen zusammengerechnet und mit den Daten verknüpft. Die Tabelle 7 zeigt, dass im Fall einer Landaufklärung in der Umgebung von Enns ein Teil der Grenzschutzkräfte bis zum 21. Juni die zum Übersetzen geeigneten Abschnitte des Grenzflusses erreichen konnte. Für die übrigen Truppen bestand die Möglichkeit, schon am 22. Juni zum Westeingang der Grenzöde in den Raum Wienerwald (Klosterneuburg/Greifenstein) aufzurücken. Die sofort zum Einsatz kommenden Hauptkräfte konnten bis zum 27. Juni (rechnet man einen Tag zur Vorbereitung dazu, bis zum 28. Juni), also 6 (7) Tage vor dem ersten Gefecht prinzipiell bis zum Fluss Fischa gelangen.

Da ich zur Anfertigung der Tabellen von Schätzungen ausgegangen bin und mit Durchschnittswerten gerechnet habe, bleiben die Schlussfolgerungen im Rahmen der prinzipiellen Möglichkeiten und zeigen nur Tendenzen auf. Es lässt sich nur der mögliche Eintritt des untersuchten Ereignisses mit Sicherheit beurteilen. Was ohne Bedenken und mit akzeptabler Wahrscheinlichkeit festgestellt werden kann, ist, dass im Fall einer Aufklärung der bayerischen Kriegsbewegungen am 17. Juni in der Nähe von Enns für die einsatzbereiten ungarischen Truppen genügend Zeit zur Verfügung stand, um in den Raum der Schlacht zu kommen.

Gehen wir von einer Aufklärung in der Nähe von Enns aus, ergeben sich aber zu frühe Alarmierungszeitpunkte. Die eingesetzten ungarischen Truppen wären mit einer zu großen Zeitreserve im Kampfbereich angekommen. Es wäre auch in jener Zeit schwierig gewesen, die Einsatzbereitschaft fast eine Woche aufrecht zu erhalten. Der Nachschub und die Aufrechterhaltung der Disziplin, die Verschleierung der Aktionen und Absichten, die Verheimlichung der Truppenstärke – all das bereitete auch damals Probleme. Die prinzipielle Annäherung zeigt, dass die Ungarn zwar die Möglichkeit hatten, schon am Wienerwald Widerstand zu leisten, dies aber gemäß Tabelle 1 nicht geschah. Zur ersten Kampfberührung kam es erst am 26. Juni an der Fischa.

3. 3. 3. Aufklärung an der Westgrenze

Im Folgenden gehe ich davon aus, dass die Ungarn den Vormarsch der bayerischen Kolonne am westlichen Rand des Grenzgürtels im westlichen Vorraum des Wienerwaldes aufgeklärt haben (zur besseren Berechenbarkeit habe ich diesen Geländeabschnitt bei Greifenstein lokalisiert). Die Vermutung ist begründet, da die Angriffsabsicht der Bayern erst mit dem Eintritt in den Wienerwald deutlich wurde und der Weg von hier eindeutig ins Wiener Becken führte. Es gab keine Möglichkeit in eine andere Richtung auszuweichen²¹⁾.

In der nächsten Phase meiner Modellierung habe ich nach einer Antwort der ungarischen Seite auf den bayerischen Angriff gesucht. Dazu erarbeitete ich Diagramme, die in Abhängigkeit von Zeit und Entfernung – im

²¹⁾ Peter CSENDES, Die Strassen Niederösterreichs im Früh- und Hochmittelalter = Dissertation der Universität Wien 33 (Wien 1969).

Zusammenhang mit dem Vormarsch der bayerischen Kräfte – die Möglichkeit der Alarmierung und des Vormarsches der kampfbereiten ungarischen Truppen in den Einsatzbereich darstellen. Bei den Berechnungen bin ich von der Situation ausgegangen, dass die Bayern (nach Tabelle 3) am achten Tag (am Morgen des 24. Juni) nach Beginn ihres Marsches den westlichen Zugang zum Wienerwald erreicht hatten. Zur gleichen Zeit war die Aufklärung erfolgt, und der Aufklärungstrupp war mit der Nachricht von der Angriffsabsicht der Bayern unterwegs. Bei der Modellierung der Ereignisse habe ich die Marschgeschwindigkeit der Bayern von Greifenstein bis Fischamend mit 26,8 km/Tag (gemäß Tabelle 4) berechnet. Den Bewegungen der ungarischen Truppen habe ich (um nicht der Voreingenommenheit und der Verwendung von Extremwerten beschuldigt zu werden) Durchschnittswerte zugeordnet. So berechnete ich die durchschnittliche Marschleistung des Aufklärungstrupps mit 60 km/Tag sowie den Marsch der Grenzschutzkräfte und der Hauptkräfte mit 50 km/Tag. Die Grenzschutzkräfte konnten meiner Meinung nach sofort aufbrechen, während die Hauptkräfte einen Vorbereitungs-tag brauchten. Nach der Feindberührung berechnete ich das Tempo des bayerischen Vorstoßes entsprechend Tabelle 1 mit 5,1 km/Tag.

Dem Diagramm 1 ist zu entnehmen, dass die bayerische Kolonne am Morgen des 24. Juni den westlichen Zugang zum Wienerwald erreichte. Als der Aufklärungstrupp den bayerischen Aufmarsch bemerkte, machte er sich sogleich mit der Kunde auf den Weg und erreichte am zweiten Tag seines Marsches (am 25. Juni) gegen Mittag auch die östlichen Regionen der Grenzöde (den Raum Pressburg), wo die Grenzschutztruppen ihren Aufmarsch begannen. Zu dieser Zeit war die bayerische Kolonne 10–15 km westlich der Fischa angelangt. Von diesen zur gleichen Zeit besetzten Positionen lassen sich Annäherung und Aufeinandertreffen der bayerischen Truppen und der Grenzschutzkräfte berechnen. Von der noch verbliebenen Entfernung von circa 52 km haben die Ungarn etwa 34 km und die Bayern etwa 18 km zurückgelegt, bis sie am 26. Juni Vormittag einander gegenüber standen und die Feindberührung in einer circa 5 km breiten Zone östlich der Fischa erfolgte. Also auch wenn wir die Bewegung der feindlichen Parteien in ihrer Wechselwirkung untersuchen, kommen wir zu dem Ergebnis, dass die Bayern und die Grenzschutzkräfte am 26. Juni (wie in Tabelle 1 errechnet) entlang der Fischa den Kampf aufnahmen.

Den Vormarsch der Hauptkräfte I berechnete ich im Diagramm 2 aus dem Raum von Wieselburg. Die Truppen nahmen ihren Marsch nach einem Vorbereitungs-tag am 27. Juni auf. Der Berechnungsmethode des Diagramms 1 folgend lässt sich feststellen, dass ihr Kampfeinsatz am Vormittag des 28. Juni in einem Geländeabschnitt 20–25 km westlich von Pressburg liegen könnte. Dieses Datum ist beachtenswert, denn die Nekrologe von Merseburg und Weißenburg geben den 28. Juni als Datum für den Todestag der Bischöfe an, und der Nekrolog von Freising nennt den 29. Juni. Aufgrund der Daten ist anzunehmen, dass es beim Kampfeinsatz der Hauptkräfte I am 28./29. Juni zu einem größeren Zusammenstoß gekommen ist. Die frühen Daten für den Tod der Bischöfe in den Nekrologen lassen vermuten, dass an der südlichen Seite der Donau die überwiegend von kirchlichen

Würdenträgern aufgestellte Armee unter Führung des Salzburger Erzbischofs Theotmar aufmarschierte. Zugleich ist es auch ein Hinweis auf die lang anhaltenden Kämpfe vor Pressburg.

Der Methode der Diagrammauswertung folgend ist anzunehmen, dass die Hauptkräfte II aus dem Bereich von Raab (Diagramm 3) bis zum Abend des 29. Juni 15 km westlich von Pressburg in den Kampf eintraten. Weitere Truppen dürften aus dem Raum Komorn und Steinamanger eingetroffen sein und die Gegend von Pressburg am 1.–2. Juli erreicht haben.

Die Diagramme beweisen, dass auch bei einer späten Aufklärung die sofort einsatzbereiten Stammkräfte aus Transdanubien am 4. Juli im südlichen Raum von Pressburg zum Einsatz gekommen sein können. Die Diagramme bestätigen die schon aufgrund der Quellen gezogenen Schlussfolgerungen, dass der Entscheidungsschlacht am 4. Juli mehrtägige Vorhutgefechte in der Grenzöde vorausgegangen sind.

3. 4. Zusammenfassung

Die Tabellen und Diagramme enthalten natürlich auch Ungenauigkeiten. Die meinerseits vermutete Staffelnung der Truppen (Hauptkräfte I, II, III und IV), die zugeordneten Orte (Wieselburg, Raab, Komorn, Steinamanger) und die Marschroute der ungarischen Truppen waren willkürlich. Aber bei der Auswahl der Orte berücksichtigte ich die beweisbare Existenz der Grenzöde und der Siedlungsgebiete in der Region der Schlacht, wobei die von Pressburg am weitesten entfernten Orte Komorn und Steinamanger sind. Wir haben keine direkten Informationen darüber, wie weit die Alarmmeldungen tatsächlich gingen. Aber ich habe die Staffelnung der Orte im Raum so eng (40–50 km) gewählt, dass sie die tägliche Marschleistung der Truppen nicht übersteigt. So könnten eventuelle Berechnungsfehler höchstens plus/minus einen Tag ausmachen, was den Ablauf der Ereignisse nicht wesentlich beeinflussen dürfte. Die Ausgangsdaten der Modellierung, die Zeitpunkte, Zeitabschnitte und Entfernungen sind gegebene und messbare objektive Daten. Das Eintreffen der für den Sieg ausreichenden ungarischen Truppenstärke im Raum von Pressburg und das Datum der Schlacht werden von den Ergebnissen der Modellierung untermauert.

Zusammenfassend kann gesagt werden: Der südliche bayerische Heereszug begann seinen Marsch entlang des römischen Limes am 17. Juni (beziehungsweise einen Tag früher oder später) und durchquerte am 24. Juni den Wienerwald. Zur gleichen Zeit erkannten die in der Grenzöde patrouillierenden ungarischen Aufklärungstruppen irgendwo an den Westausläufern des Wienerwaldes die bayerische Angriffsabsicht und alarmierten sofort die Grenzschutzeinheiten und die Siedlungen. Die bayerische Kolonne dürfte bis zur Fischa nicht auf Widerstand gestoßen sein. In diesem Raum erschienen aber bereits die Grenzschutztruppen und nahmen am 26. Juni den Kampf gegen die Bayern auf. Von diesem Zeitpunkt an lässt sich die Verzögerungstaktik der Grenzverteidigungskräfte in der Grenzöde kontinuierlich verfolgen. Am 28. Juni trafen die ersten Truppen der alarmierten ungarischen Hauptkräfte aus dem Raum Wieselburg in einem 10–15 Kilometer breiten Streifen östlich der Fischa ein und lösten die bereits zwei Tage lang kämpfenden Grenzschutztruppen ab. Nun kam es in die-

sem Geländeabschnitt zu einem größeren Zusammenstoß zwischen Bayern und Ungarn. Nehmen wir ein gestaffeltes Vordringen der Bayern an, dann können wir zu diesem Zeitpunkt mit dem Einsatz der ersten Truppen ihrer Hauptkräfte rechnen. Sobald die Bayern durch das Eintreffen weiterer Kräfte erstarkten, drangen sie weiter vor und näherten sich am 29. Juni bis auf 15 Kilometer Pressburg. An diesem Tag wurden vermutlich neue Kräfte der Bayern im Kampf eingesetzt.

Am 1. und 2. Juli können wir unterhalb von Pressburg die Ankunft weiterer ungarischer Truppen aus dem Raum Raab und Komorn vermuten, die dann auch im Raum Pressburg blieben.

Wir haben keine Angabe darüber, wie die Schlacht unterhalb von Pressburg ablief, uns ist jedoch die Kampfweise der Ungarn bekannt. Die weitläufigen Kämpfe in der Grenzöde bestätigen ihr grundlegendes Manöver, den so genannten Scheinrückzug, der im Wesentlichen in der Verzögerung des feindlichen Angriffs bestand. Die sehr niedrige Geschwindigkeit des bayerischen Vorstoßes (5 km/Tag) beweist, dass die Verzögerungstaktik acht Tage lang erfolgreich zur Anwendung kam.

Byzantinische Quellen vermerken, dass die Türken (die Ungarn) dem Feind mit Vorliebe Fallen stellten. Wahrscheinlich ist dies auch unterhalb von Pressburg geschehen. Die leichte ungarische Reiterei verwickelte die Bayern in der Grenzöde in einen Verzögerungskampf, lockte die ermüdeten feindlichen Truppen in ein Gelände, das sich zur Umzingelung eignete, vereinigte sich dort mit anderen ungarischen Truppen und kreierte die Bayern ein. Der in den Vorkämpfen durch Verluste erschöpfte bayerische Heereszug erreichte am 3. Juli den Raum Pressburg, wo die Bayern von den Ungarn umstellt und vernichtet wurden.

Der modellierte Ablauf der Schlacht untermauert die obige Vermutung, dass die Marschordnung der Bayern in Raum und Zeit gestaffelt war. Mit aller Gewissheit hatten sie eine starke Vorausabteilung eingesetzt, die das Flusshindernis, die Fischa, überwand und am 28. und/oder 29. Juni den Einsatz der Hauptkräfte vielleicht im Raum Hainburg sicherte.

Was die ungarische Seite betrifft, so können wir noch eine wichtige Schlussfolgerung ziehen. Es ist nämlich anzunehmen, dass den Ungarn nicht genügend Zeit für die Mobilisierung zur Verfügung stand. Nur die sofort einsatzfähigen Grenzschutzkräfte und die bewaffneten Begleitungen der Stammeswürdenträger konnten unter Pressburg in Kampf eingesetzt werden.

4. Die Problematik der zweiten bayerischen Marschkolonne nördlich der Donau

Mit dem Verfahren der Modellierung habe ich auch die Möglichkeit für den Einsatz einer weiteren Marschkolonne und eines zweiten Gefechts am Nordufer der Donau untersucht.

Wir besitzen darüber zwar keine direkten Informationen, die strategischen Überlegungen, unsere Kenntnisse vom Kriegsschauplatz und die beiden Daten der Schlacht in den Quellen lassen aber am 5. Juli ein zweites Gefecht nördlich der Donau im Raum Pressburg vermuten. Die Annahme wurde durch die Berechnungen, die ich am Nordufer der Donau entlang einer ge-

dachten Marschroute zwischen Langenstein und Pressburg anstellte, bestätigt. Die Entfernung von ungefähr 260 Kilometern hätte der nördliche Heereszug in 18 Tagen, also in einem Tag länger als die südliche Marschkolonne, bewältigen können. Diese durchschnittliche Marschleistung von 14,5 km/Tag ist um 1,5 Kilometer/Tag weniger als die Marschleistung der südlichen Kolonne. Unter diesen Bedingungen kam die Feindberührung an der March am 1. Juli zustande (Tabelle 8). Das Ergebnis könnte ein maßgeblicher Beweis für das Vorhandensein eines Heereszuges am linken Donauufer und eines zweiten Gefechtes sein.

Wenn wir das Ergebnis der Modellierung und die Ereignisabfolge zu beiden Seiten des Flusses vergleichen, kommen wir zu interessanten Erkenntnissen. Ich habe den zeitlichen Ablauf der wichtigsten Ereignisse der beiden Gefechte zusammengefasst. Der erste auffallende Unterschied zeigt sich zeitlich zwischen der Ankunft der Bayern an der Westgrenze des Grenzgürtels und der Aufklärung durch die ungarischen Truppen. Während der südliche Heereszug mit Erzbischof Theotmar am 24. Juni im westlichen Streifen der Grenzöde eintraf, erreichte der nördliche Heereszug dieses Gebiet erst drei Tage später, am 27. Juni. Zu dieser Zeit wurden die bayerischen Heeresbewegungen auch aufgeklärt. Der ungarische Grenzschutz gab im Süden am 25. Juni und im Norden am 28. Juni Alarm. Der zeitliche Unterschied im Fall einer Feindberührung entlang der Grenzflüsse ist noch bedeutender. Die südliche Kolonne stellte sich am 26. Juni dem Kampf mit dem Grenzschutz, der nördliche Heereszug wurde erst am 1. Juli, also fünf Tage später, eingesetzt. Die Verzögerungskämpfe am rechten Ufer der Donau dauerten acht Tage, am linken Ufer nur drei.

Was könnte die Ursache dafür gewesen sein, dass dieselben am Südufer der Donau modellierten Ereignisse im Norden drei bis fünf Tage später erfolgten? Strategische Überlegungen lassen ein bayerisches Täuschungsmanöver vermuten, das im Wesentlichen darin bestand, dass der südliche bayerische Heereszug absichtlich mit einem schnellen Marsch der nördlichen Kolonne um Tage vorauseilte. Infolge des Täuschungsmanövers konzentrierten sich die ungarischen Hauptkräfte auf das Südufer der Donau, und nördlich der Donau blieben nur wenige Truppen zur Verteidigung zurück. So hatten die Bayern mit ihrer Taktik zunächst Erfolg. Eine Rolle spielte auch, dass die Aufklärung der im Norden vordringenden Truppen durch die Geländeverhältnisse wesentlich erschwert wurde. Während der südliche Heereszug bereits in einen Kampf verwickelt war, konnte der nördliche Heereszug ohne größeren Widerstand bis zum 1. Juli zur March vordringen und sich Pressburg bis auf 15 Kilometer nähern. In der so entstandenen gefährlichen Lage mussten die Ungarn ihre Kräfte an das jenseitige Ufer umgruppieren. Eben deshalb ist ein größerer Zusammenstoß in diesem Raum nicht ausgeschlossen.

Es stellt sich die Frage, was die Bayern zu dem Täuschungsmanöver veranlasst haben könnte. Wenn wir uns noch einmal die oben skizzierten Siedlungen („Quartierblöcke“) vergegenwärtigen, werden die bayerischen Befürchtungen verständlich. Nördlich des Flusses, zwischen Neutra und den Kleinen Karpaten, war die Dichte der bewaffneten ungarischen Kräfte mehr als anderthalbmal so hoch wie in Transdanubien. Das bedeutet – und

war wohl auch für die Bayern ausschlaggebend –, dass die Mehrheit der ungarischen Streitkräfte vor der Schlacht nördlich der Donau stationiert war. Deswegen – d. h. im Interesse der schnellen Eroberung Pressburgs – wollten die Bayern die ungarischen Kräfte mit dem Täuschungsmanöver spalten. Die Ursache der Niederlage der Bayern sehe ich darin, dass sie mit den Kampfmethoden der Ungarn nicht vertraut waren. Sie konnten ihre Truppen nicht zu einer entscheidenden Schlacht vereinigen. Der ungarische Angriff traf die zeitlich getrennten Gruppen der bayerischen Marschordnung in der Grenzüde, wodurch eine separierte Vernichtung möglich wurde. Als die Bayern Pressburg erreichten, hatten sie schon große Verluste erlitten. Ein möglicher Ablauf der Schlacht bei Pressburg ist in Skizze 3 dargestellt.

5. Schlussfolgerungen hinsichtlich des Kriegswesens der Ungarn

Durch den Sieg der Ungarn bei Pressburg schob sich die westliche Grenze des ungarischen Fürstentums an die Enns vor. Die Bayern verloren ganz Oberpannonien. Der Fluss wurde wieder die befestigte Ostgrenze Bayerns. Das Mährerreich zerfiel endgültig, und die Ungarn eroberten das ganze Karpatenbecken.

Die Untersuchung der Pressburger Schlacht beleuchtet eine Reihe von Fragen des ungarischen Kriegswesens. Die wichtigste davon ist die Bewegung der zeitgenössischen ungarischen Heeresorganisation, die gerade in Verbindung mit der Schlacht zu beobachten ist.

In Auswertung der Tabellen sind einige wichtige Umstände in Zusammenhang mit dem ungarischen Kriegswesen zu beobachten.

Der erste Fragenkreis betrifft die Mobilisierungsmöglichkeit der Streitkräfte. Die errechneten Ankunftszeiten der Truppen in den Kampfbereichen schließen – auch im Fall eines frühen Aufklärungszeitpunktes (im Raum Enns) – die Möglichkeit eines Einsatzes einer mobilisierten Streitkraft aus. Wir wissen, dass die Mobilisierungszeit der nomadischen Krimtataren (im 16. und 17. Jahrhundert) zwei, eventuell gar vier Wochen ausmachen konnte²²⁾. Nur die in ständiger Bereitschaft stehende bewaffnete Mannschaft der Würdenträger (Stammesfürsten, Gentilvorsteher, „Stammesväter“) war sofort einsetzbar.

Eine andere Anmerkung betrifft die territoriale Stationierung der eingesetzten Truppen. Die Berechnungen zeigen, dass die in der Schlacht eingesetzten Truppen nur aus dem Raum der Kleinen Tiefebene und den anschließenden Gebieten kommen konnten. Das Machtzentrum des Großfürsten vermutlich im Raum der oberen Theiß war so weit vom Schauplatz der Schlacht entfernt, dass wir den Einsatz der dortigen Truppen und der anderen Kräfte aus dem Raum der Theiß überhaupt nicht in Betracht zie-

²²⁾ János B. SZABÓ, Gondolatok a 9–10. századi magyar hadviselésről. A Krími Kánság vizsgálatának bevonása a „kalandozó“ hadjáratok kutatásába [Gedanken über das ungarische Kriegswesen im 9.–10. Jahrhundert. Die Einbeziehung der Untersuchung des Krimkhanats in die Forschung der „Streifzüge“]. In: László Balogh u. László Keller (Hg.), Fegyveres nomádok, nomád fegyverek [Bewaffnete Nomaden, nomadische Bewaffneten] = Magyar őstörténeti Könyvtár (Budapest 2004) 130.

hen können. Das heißt, es musste ein selbständiges, mit Entscheidungsrecht ausgestattetes Machtzentrum in Transdanubien existieren.

Für den Fall aber einer frühen Aufklärung (in der Umgebung von Enns) ist es vorstellbar, dass die vereinigten Truppen der ungarischen Stämme im Raum der Kleinen Tiefebene zusammengezogen wurden und von hier (aus den Versammlungsbereichen) nach der Warnung der Aufklärungstruppen – dem modellierten Ablauf entsprechend – eingesetzt wurden. Der Verlauf der Schlacht von Pressburg beweist, dass nur eine stark zentralisierte Macht fähig war, den Sieg zu erringen. Der Verlauf der Schlacht bestätigt die aus den Quellen wohl bekannte Kampftaktik der Ungarn, wonach sie mit Vorliebe die Marschkolonne und das Lager des Feindes angriffen.

Ein zweiter wichtiger Fragenkreis ist das System des Grenzschutzes. Die Studie bekräftigt die doppelte Funktion des Grenzgürtels. Die Ungarn betrachteten den Grenzgürtel westlich des Grenzflusses als eine Kontrollzone, deren Zweck in der Überwachung und in der Aufklärung des Gebietes, ferner in rechtzeitiger Warnung der Grenztruppen lag. Die Grenzflüsse bildeten die erste Verteidigungslinie gegen feindliche Angriffe. Der Teil des Grenzgürtels (der Grenzöde) östlich des Grenzflusses ist als Zone des Verzögerungskampfes und der Vernichtung des Feindes noch vor den Siedlungsgebieten zu betrachten.

Die Analyse der Schlacht von Pressburg belegt, dass die Einrichtungen der Grenzöde (die Aufklärung, die Frühwarnung und der Verzögerungskampf) Teil des organisierten Grenzschutzes waren. Aller Wahrscheinlichkeit nach bildete die Aufklärung einen integrierten Bestandteil des Grenzschutzes. Damals waren weder die beiden Begriffe noch ihre Inhalte voneinander zu trennen.

Abschließend lässt sich feststellen, dass es den Ungarn durch den Sieg bei Pressburg möglich wurde, sich endgültig im Karpatenbecken niederzulassen. Die nach einem ständigen Siedlungsgebiet und einer festen Heimat suchenden Ungarn schufen damit die Voraussetzungen für die Staatsgründung.

Anhang

Tabelle 1: Wegstrecken, abhängig vom Zustandekommen der Feindberührung am südlichen Donauufer

Die zu den historischen Marschleistungsintervallen gehörigen Marschroutenstrecken (270 km, 17 Tage)			
Enns (St. Florian) – Fischamend ~230 km		Fischamend – Pressburg ~40 km	
Marschleistungen (km/Tag)	Die zur Durchführung erforderlichen Tage	Die Resttage	Gerechnete Marschleistungen (km/Tag)
16	14,4	2,6	15,3
20	11,5	5,5	7,3
25	9,2	7,8	5,1
30	7,6	9,4	4,3
35	6,6	10,4	3,8
40	5,8	11,2	3,6

Tabelle 2: Wegstrecken nach der Eigenart des Geländes

Die den verschiedenen Wegstrecken zuordenbaren historischen Marschleistungen (230 km, 9,2 Tage)			
Ebenes Gelände ~84 km		Bergiges (hügeliges) Gelände ~146 km	
Marschleistungen (km/Tag)	Die zur Durchführung erforderlichen Tage	Resttage	Gerechnete Marschleistungen (km/Tag)
25	3,36	5,84	25
30	2,8	6,4	22,8
34	2,47	6,73	21,69
35	2,4	6,8	21,47
36	2,33	6,87	21,25
40	2,1	7,1	20,56
45	1,87	7,33	19,92

Tabelle 3: Durchschnittliche Marschleistungen zwischen Enns und Greifenstein, nach der Eigenart des Geländes

Die den Wegstrecken zuordenbaren historischen Marschleistungen (~179 km, ~7 Tage)				Durchschnittswerte		
Enns–Krems (bergiges/hügeliges Gelände) ~121 km		Krems–Greifenstein (ebenes Gelände) ~58 km		Enns–Greifenstein (bergiges und ebenes Gelände) ~179 km		
Marschleistungen (km/Tag)	Die zur Durchführung erforderlichen Tage	Marschleistungen (km/Tag)	Erforderliche Tage	Entfernung (km)	Tage	Marschleistungen (km/Tag)
19,92	6,07	45	1,29	179	7,36	24,32
21,07	5,74	37	1,57	179	7,31	24,49
21,47	5,64	35	1,66	179	7,3	24,52
22,8	5,31	30	1,93	179	7,24	24,72
25	4,84	25	2,32	179	7,16	25,00

Tabelle 4: Durchschnittliche Marschleistungen zwischen Greifenstein und Fischamend, nach der Eigenart des Geländes

Die den Wegstrecken zuordenbaren Marschleistungen (~51 km, 1,9 Tage)				Durchschnittswerte		
Greifenstein–Wien (hügeliges Gelände) ~25 km		Wien–Fischamend (ebenes Gelände) ~26 km		Greifenstein – Fischamend (hügeliges und ebenes Gelände) ~51 km		
Marschleistungen (km/Tag)	Die zur Durchführung erforderlichen Tage	Marschleistungen (km/Tag)	Die zur Durchführung erforderlichen Tagen	Entfernung (km)	Tage	Marschleistungen (km/Tag)
19,92	1,26	45	0,58	51	1,84	27,72
21,07	1,19	37	0,7	51	1,89	26,98
21,47	1,16	35	0,74	51	1,90	26,84
22,8	1,1	30	0,87	51	1,97	25,89
25	1	25	1,04	51	2,04	25,00

Tabelle 5: „Modellierte Alarmroute“ des ungarischen Spähtrupps zwischen Enns und Komorn

Marschleistungen des Spähtrupps (km/Tag)	Marschtage auf den verschiedenen Wegstrecken (gerechnet ab Enns)					
	~190 km bis Wienerwald	~230 km bis Fischamend (Wienerwald–Fischa) ~40 km	~270 km bis Pressburg (Fischa–Pressburg) ~40 km	~310 km bis Wieselburg ~80 km	~350 km bis Raab (Fischa–Raab) ~120 km	~390 km bis Komorn (Fischa–Komorn) ~160 km
50	3,8	4,6	5,4	6,2	7	7,8
60	3,2	3,8	4,5	5,2	5,8	6,5
70	2,7	3,3	3,9	4,4	5	5,6
Spähtrupp:	2,7–3,8	3,3–4,6	3,9–5,4	4,4–6,2	5–7	5,6–7,8
Alarmierte Truppen	Truppen des Grenzschatzes			Hauptkraft I	Hauptkraft II	Hauptkraft III

Tabelle 6: Mögliche Marschleistungen der ungarischen leichten Reiterei bis zum Wienerwald und zur Fischa

Die zur Ankunft in die Einsatzbereiche notwendigen Marschleistungen der Truppen					
Durchschnittliche Marschgeschwindigkeit (km/Tag)	Die zur Durchführung nötigen Tage		Die zur Durchführung nötigen Tage		
	Pressburg–Wienerwald ~80 km	Pressburg–Fischamend (Grenzzone) ~40 km	Wieselburg–Fischamend ~80 km	Raab–Fischamend ~120 km	Komorn–Fischamend ~160 km
30	2,7	1,3	2,7	4	5,3
40	2	1	2	3	4
50	1,6	0,8	1,6	2,4	3,2
60	1,4	0,7	1,3	2	2,7
70	1,2	0,6	1,1	1,7	2,3
Zahl der Tage bis zur Ankunft im Einsatzbereich	1,4–1,6	0,7–0,8	1,3–1,6	2–3	2,7–4
Eingesetzte Kräfte	Truppen des Grenzschatzes		Hauptkraft I	Hauptkraft II	Hauptkraft III

Tabelle 7: Einsatzmöglichkeiten der leichten ungarischen Reiterei in Abhängigkeit vom Alarmierungszeitpunkt

Die Gesamtzahl der Tage, die zur Alarmierung und Ankunft der Truppen in den Einsatzbereich nötig waren					
Marschrouten des Spähtrupps (Entfernung von Enns) (in km) plus Marschrouten der Truppen (Entfernung vom Abmarschpunkt in km)	190 km Wienerwald plus Pressburg–Wienerwald (~80 km)	270 km Pressburg plus Pressburg–Fischa (~40 km)	310 km Wieselburg plus Wieselburg–Fischa (~80 km)	350 km Raab plus Raab–Fischa (~120 km)	390 km Komorn plus Komorn–Fischa (~160 km)
Gesamtzahl der Tage (durchschnittlich)	5,3–7 (6,2)	4–5,4 (4,7)	5,7–7,8 (6,8)	7–10 (8,5)	8,3–11,8 (10)
Datum der Ankunft in den Einsatzbereich	22. Juni	21. Juni	23. Juni	25. Juni	27. Juni
Eingesetzte Kräfte	Truppen des Grenzschatzes		Hauptkraft I	Hauptkraft II	Hauptkraft III

Tabelle 8: Wegstrecken in Abhängigkeit vom Zustandekommen der Feindberührung am nördlichen Donauufer

Die zu den Marschleistungsintervallen gehörigen Marschrouten			
Langenstein (Enns)–Theben ~246 km		Theben–Pressburg ~15 km	
Marschleistungen (km/Tag)	Zur Durchführung erforderliche Tage	Resttage	Gerechnete Marschleistungen (km/Tag)
15	16,4	1,6	9,4
16	15,4	2,6	5,7
16,4	15 (1. Juli)	3	5 (5. Juli)
17	14,5	3,5	4,3
18	13,7	4,3	3,5

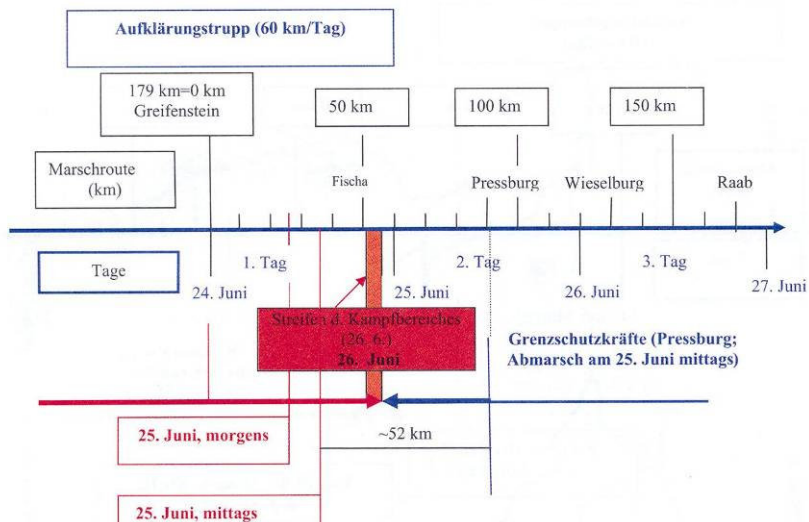


Diagramm 1: Einsatz der Grenzschutzkräfte und das Zustandekommen der Feindberührung mit den bayerischen Truppen in Abhängigkeit vom Zeitpunkt der Alarmierung

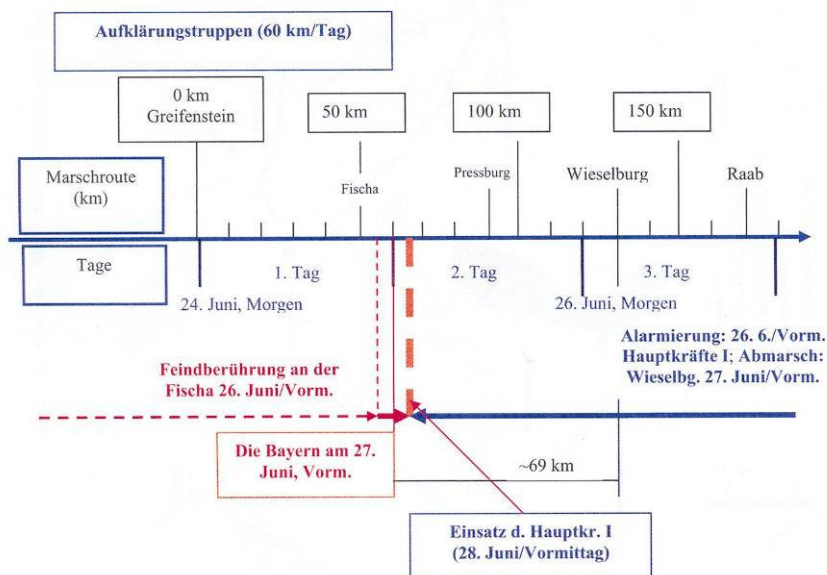


Diagramm 2: Einsatz der ersten Truppen der Hauptkräfte in Abhängigkeit von der Alarmierung

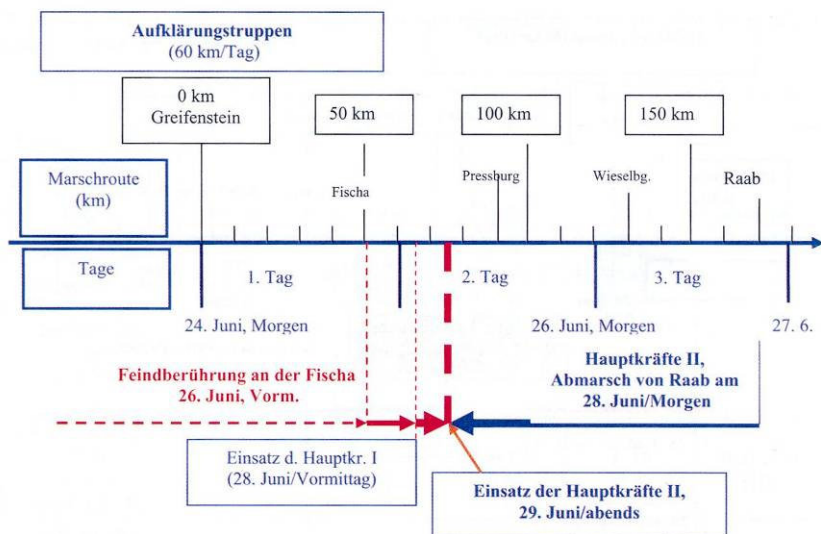


Diagramm 3: Einsatz der zweiten Truppen der Hauptkräfte in Abhängigkeit von der Alarmierung

Östliche Grenze des Grenzgebiets und die Siedlungsgebiete im 10./11. Jahrhundert

